

سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران

پەرویز رەحیم

MUKIRYANI

بنەماکانی هزری و چوارچێوەی تیۆری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران

ئەم کتێبە لە بنەڕەتدا توێژینەوەی ماستەرە کە بەسەرپەرشتی د.
ساڵح مەلا عومەر عیسا، پێشکەشی کۆلێژی یاسا و زانستە
سیاسییەکان/ بەشی زانستە سیاسییەکانی زانکۆی سەلاحەددین کراوە.

پێشکەشە بە:

گۆڕی سەربازی ون....

پێشمەرگە...

بنەماکانی هزری و چوارچێوەی تیۆری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران

پەرویز رەحیم

٢٠١٤

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

● بنەماکانی هزری و چوارچێوەی تیۆری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران

● پەرویز رەحیم

● نەخشەسازی ناوەوە: رێدار جەعفەر

● بەرگ: رێمان

● نرخ: (٤٠٠٠) دینار

● چاپی یەکەم: ٢٠١٤

● تیراژ: (٧٥٠) دانە

● چاپخانەی: موکریانی (هەولێر)

● لە بەرێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (٤٥٨) ساڵی (٢٠١٤)ی پێ دراوە.

زنجیرەی کتێب (٨٧١)

MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

ناوەڕۆك

پێشەکی

کۆماری ئیسلامی ئێران وەکو دەوڵەتێکی گرنگی ناوچەیی و بەهۆی جۆری سیستەمە سیاسی و ئایدۆلۆژیاییەکەی واتە سیستەمی ئیسلامی ـ شۆڕشگێڕی و پێگەی گرنگی جیۆپۆلەتیك و دەوڵەمەندییەکەی لەبواری وزە (نەوت و غاز) هەروەها بە هۆی ئەو مێژوو و شارستانییەتەی کە هەیەتی، کاریگەری لە سەر ڕووداوەکانی ناوچەکە هەیە. بۆ ئەم مەبەستەش ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات کە بنەماکانی هزری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەستنیشان بکات و لە چوارچێوەیەکی تیۆریدا ئەو فاکتەر و ڕەگەزانە بخاتەڕوو کە کاریگەریان لەسەر سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەیە.

ئەم توێژینەوە بە سوود وەرگرتن لە تیۆری (کۆنستراکتیڤیزم) کە لە بواری پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و سیاسەتی دەرەوەدا تیۆرێکی نوێیە، هەوڵ دەدات بنەماکانی هزری پێکهێنەری ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران، کە بە پێی چوارچێوەی ئەم تیۆریە دەبێتە هۆی ڕەفتار و بەرژەوەندی تایبەتی ئەو دەوڵەتە، بخاتەڕوو. هەروەها هەر دوو فاکتەری پێکهاتەیی ناوخۆیی و دەرەوە و هەروەها ڕەگەزی بکەرایەتی و کاریگەریان لە سەر یەکتری و لە لایەکی ترەوە، فاکتەرە ماددی و مانایییەکان خراوەنەتەڕوو، تاوەکو بتوانین خوێندنەوەیەکی زانستی بۆ ئەو دەوڵەتە و سیاسەتی دەرەوەی بکەین، کە لێرەدا بەچەند خاڵێك دەیخەینەڕوو. لەم توێژینەوەیەدا باسمان لە تیۆر و پێناسە و ئاستەنگەکانی شیکردنەوەی

سیاسەتی دەرەوە بەگشتی کردووە. هەروەها لە بەشی تیۆرییەکاندا باسمان لە تیۆریەکانی ریالیزم و نیۆریالیزم و لیبرالیزم و نیولیبرالیزم و ڕەفتارگەرایی و پاش ڕەفتارگەرایی و دروستکردنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوە و هەروەها تیۆری رەخنەیی و روانگەیان بۆ سیاسەتی دەرەوە کردووە و پاشان تیۆر و روانگەی کۆنستراکتیڤیزمان خستۆتەڕوو. لە کۆتاییدا باسمان لە رۆڵ و کاریگەری هەردوو فاکتەری پێکهاتە و بکەر لە سیاسەتی دەرەوەدا کردووە.

لەم تۆێژینەوەیەدا پێکهاتەی فەرمی کاریگەر لە سەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، خراوەتەڕوو و نیشانمانداوە، کە لەم پێکهاتە فەرمییەدا کە دەرهاویشتەی سیستەمی سیاسی و ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامییە، ڕێبەر ڕۆڵی سەرەکی لە هەموو بوارەکانی ناوخۆ و دەرەوە، بە تایبەت سیاسەتی دەرەوەدا دەبینێت. هەروەها سەرچاوەکانی ناسنامەسازی لە کۆماری ئیسلامی ئێران کە وەکو بنەماکانی هزری و پێکهێنەری ناسنامە و ڕەفتار و بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران کاردەکەن، ڕوون کردۆتەوە و گرنگیمان بە هەردوو فاکتەر و ڕەگەزی مانایی و ماددی لە دروستکردنی ئەم بنەما هزری و ناسنامەییەی کۆماری ئیسلامی ئێران داوە، وەکو: مێژوو. هەروەها رۆڵی ئاینی ئیسلام و مەزهەبی شیعە و ئەو بنەمایانای کە دەرهاویشتەی ئەم ڕەگەزەیە کە دواتر کاریگەری لە سەر جۆری ڕوانین و تێگەیشتنی بڕیار وەرگرانی کۆماری ئیسلامی و ڕەفتار و بەرژەوەندییەکانی دەبێت. هەروەها ڕەگەزەکانی جیهانی سێیەمگەرایی و گوتاریی شۆڕشگێرانەی ئیسلامی و تیۆری پیلانگێری و تێڕوانینی تایبەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە بارەی دەوڵەت - نەتەوە، کە بەگشتی ئەو فاکتەر، ڕەگەز و بنەمایانە وەکو سەرچاوەی ناسنامەسازی یان ناسنامە پێدەری کار دەکەن، شیکردنەوەمان بۆ کردووە. ئەم توێژینەوە هەندێ پرس و نموونەی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەیی خستۆتەڕوو،

هەروەها ریشە و هۆکارەکانی دوژمنایەتی ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل، بەرزی و نزمی و بارگرژی لە پەیوەندییەکانی یەکیتی ئەوروپا و کۆماری ئیسلامی ئێران و وڵاتانی تری ناوچەکە، سیاسەتی کولتووری کۆماری ئیسلامی، پرس و کێشەی دۆسیەی ئەتۆمی و ئابلۆقە نێودەوڵەتییەکانی سەر ئێرانی خستۆتەڕوو و لێکدانەوەی بۆ کردووە.

ئەم توێژینەوەیە بەگشتی هەوڵێکە بۆ دەستنیشانکردنی بنەماکان و فاکتەر و ڕەگەزەکانی هزری کاریگەر لەسەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران و لەم ڕووەشەوە، باسمان لەو بنەما و ڕەگەز و فاکتەرانە کردووە، بۆ نموونە: ئایدۆلۆژیای ئیسلامی شۆڕشگێرانە و دەرهاویشتەکانی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، ڕۆڵی تاك یان وەلی فەقیە و ڕێبەری لە سیاسەتی دەرەوەی ئێران، هەروەها تێگەیشتن و تێڕوانینی کۆماری ئیسلامی بۆ پێکهاتەی هێزی نێونەتەوەیی و دامەزراوە و ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان و چۆنیەتی تێڕوانین و تێگەیشتنی کۆماری ئیسلامی بۆ پرسی ئاسایش و کاریگەری پاراستنی بەرژەوەندییەکانی سیستەمی ئیسلامی ئێران لەسەر سیاسەتی دەرەوە و ڕۆڵی دۆکتۆرینی (ام القری) لە سیاسەتی دەرەوەی ئێران و هەروەها فاکتەرەکانی کۆمەڵایەتی و پێکهاتەی دانیشتوانی ئێران و کولتووری سیاسی ئێرانییەکان و کاریگەریان لە سەر تێگەیشتن و ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوە، هەروەها تێڕوانین و ململانێ نێوان نوخبە ریالیست و ئایدیالیستەکان و کاریگەریان لەسەر ئاڕاستەکردنی ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران و ڕۆڵی فاکتەری ئابووری و وزە لە سیاسەتی دەرەوەدا، کە هەر ڕەگەز و فاکتەرێك بەشێك لە تیگەیشتن، ڕەفتار و بەربەستەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانمان بۆ ڕووندەکاتەوە.

لە کۆتاییشدا گەیشتینە کۆمەڵێك ئەنجام کە گرنگترینیان ئەوە بوو کە بنەما هزرییەکان و بەتایبەت بنەماکانی ئیسلامی- فیقهی و ئایدۆلۆژیای شۆرشگێرانەی کۆماری ئیسلامی، کە ناسنامە، ڕەوایەتی و ئەم تێگەیشتنە تایبەتەی کۆماری ئیسلامی ئێران، لەسەری ڕاوەستاوە، لەگەڵ گوشارەکانی پێکهاتەیی سیستەمی نێونەتەوەیی و نۆرم یان پێوەر و بەهاکانی نێونەتەوەیی زاڵ، پێکەوە کارلێك دەکەن و تێگەیشتنی تایبەت بۆ هەردوو لایەن دروستدەکەن، کە ئەمەش دیسانەوە دەبێتە هۆی دووبارە بەرهەم هێنانەوە و پێناسەکردنەوەی بەرژەوەندی، دوژمنایەتی، بارگرژی، هاوکاری، دۆستایەتی و پاڵپشتی یان هەمووارکردنەوەی ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوە، وەکوو دژایەتی و دوژمنایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لەهەمبەر ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بەگشتی رۆژئاوا یان پاڵپشتی ئێران لە بزوتنەوە توندڕەوەکانی دژی ڕۆژئاوا و هاوپەیمانەکانیان، بەلاّم پارێزگاری لە مانەوە و پاراستنی ئەم سیستەمە، بالاّترین ئامانج و بەرژەوەندی و هەروەها جێبەجێ کردنی ئەرکێکی ئایینی و فیقهیە بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران و بۆیە بە هەموو شێوەیەك کار بۆ پاراستنی دەکات. بەگشتی، سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئامراز و دەرهاویشتەی سیاسەتی ناوخۆیی و ڕەنگدانەوەی ڕوانین و بنەماکانی هزری و تێگەیشتنی ڕێبەر و نوخبەی دەسەڵاتدار و پێکهاتەی فەرمی و بەرژەوەندیەکانی ئەم سیستەمە سیاسییەیە، کە ئەوەش وادەکات، پارێزگاری کردن لەمانەوە و بەهێزترکردنی سیستەم و پاراستنی ناسنامەکەی و جێبەجێ کردن و هێنانەدیی بنەماکانی هزری ئەم سیستەمە سیاسییە، ئامانجی کۆتایی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بێت.

(١) ـ دەستپێك

یەکێك لە پرس و بابەتە گرنگەکانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان، سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانە، کە بە تیۆر و ڕوانگەی جۆراوجۆر خوێندنەوەی بۆ دەکرێت. لە لایەکی تـریشەوە سیاسەتی دەرەوەی هەر وڵاتێکیش ئامرازێکە بۆ پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتان یان ئەکتەرەکانی تـری نێونەتەوەیی بە مەبەستی بەدیهێنانی ئامانجەکانی ئەم دەوڵەتە کە لەسەر بنەمای سـتـراتیژیەتێکی تایبەت بەڕێوەدەچێت. ئەم ڕەفتار و سـتـراتیژیەتە دەرەکییەش دەرهاویشتەی کۆمەڵێك ڕەگەز و فاکتەری ناوخۆیی و نێونەتەوەییە، بەم مانایە کە سیاسەتی دەرەوەی هەر دەوڵەتێك لە لایەك دەرهاویشتەی کارلێکی نێوان فاکتەر و ڕەگەزەکانی ماددی و مانایی ناوخۆیی و دەرەوەیە و لە لایەکی تـریشەوە دەرئەنجامی هەوڵدانە بۆ بەرجەستەکردن و جێبەجێ کردنی کۆمەڵێك لە فاکتەر و ڕەگەزەکانی هزری، ئایدۆلۆژی، کولتووری، کۆمەڵایەتی، مێژوویی و بەگشتی ناسنامەییە، کە لە سیاسەتی دەرەوەدا بەرجەستە دەبێت. بەڵام بە پێی فاکتەر و ڕەگەزەکانی پێکهێنەری ناسنامەی وڵاتێك ئەم کارلێکە جیاوازە و ڕۆڵی پێکهاتە یان بکەرەکە بەرجەستە یان بەرز و نزم دەبێتەوە.

کۆماری ئیسلامی ئێرانیش وەك ئەکتەرێکی گرنگی ناوچەیی و بە هۆی تایبەتمەندی سیستەمە سیاسییە ئایدولۆژیك و شۆڕشگێرانەکەی، خاوەن سیاسەتێکی دەرەوەی تایبەتە، کە هەوڵەکان بۆ خوێندنەوە و شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوەی ئەو وڵاتە، تەنیا بە تیۆر یان ڕوانگەیەك ناتوانێت هەموو ڕەهەندەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران ڕوون بکاتەوە. بۆیە پێویستە بنەماکانی هزری و ڕەگەز و هەروەها فاکتەرەکانی

کاریگەر لە سەر ئەم بنەما هزریانە کە ئاڕاستەی سیاسەتی دەرەوەی ئێران دەکات لە چوارچێوەیەکی تیۆریدا بخەینە ڕوو و هۆکاری ڕەفتاری تایبەتی ئەم وڵاتە لە سیاسەتی دەرەوەدا ڕوون بکەینەوە و هەوڵ بدەین لە تیۆر یاخود لە ڕوانگەیەکی چەند ڕەهەندی سوود وەربگرین، تاوەکو ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەستنیشان بکەین کە ئەم ناسنامەیە فۆرمی سیاسەتی دەرەوە و ڕەفتاری کۆماری ئیسلامی دەستنیشان دەکات. بەم مانایە کە تیۆر و ڕوانگەیەك کە هەم گرنگی بە پێکهاتە و بکەر دەدات و هەم فاکتەرە هزری و ماددیەکان ڕوون دەکاتەوە. لێرەوە هەوڵ دەدەین کە لە تیۆری کۆنستراکتیڤیزم سوود وەربگرین تاوەکو بنەماکانی هزری و چوارچێوەی تیۆریی ڕەفتاری کۆماری ئیسلامی ئێران، کە جۆری تێگەیشتنی ئەم دەوڵەتە لە جیهانی دەرەوە و هەڕەشە و مەترسیەکان، هەروەها لێکدانەوەیان دیاریدەکات، کە لەسەر بنەمای جۆرە تێگەیشتن و ڕوانگەیەکی تایبەتی ئایینی، ئایدۆلۆژی، مەزهەبی، کولتووری، کۆمەڵایەتی و تەنانەت جوگرافیایی و جیۆپۆلەتیکە لە ئاستی دەرەوەدا، ڕووبەڕووی کۆمەڵێك گیروگرفت و کێشە دەبێتەوە لە پەیوەندی لەگەڵ ئەکتەرەکانی تری ناوچەیی و نێونەتەوەیی یاخود پێکدادانێك لە نێوان بەها و پێوەرەکانی کۆماری ئیسلامی و بەها و پێوەرە زاڵەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی ڕوودەدات، کە ئەمەش دیسانەوە کاریگەری لە سەر ڕەفتار و تێگەیشتنی نوخبە سیاسییەکانی کۆماری ئیسلامی بە پێی ئەو دەزگا و سیستەمە هزریانەیان دەبێت و وادەکات کە کۆماری ئیسلامی بۆ بەدیهێنانی هەمان ئامانج و بەرژەوەندی، ستراتیژی جیاواز بگرێتەبەر. چونکە فاکتەرەکانی تاك، پێگە، کۆمەڵگە، حکومەت و پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی لەم پرۆسەیەدا بەشداران، کە لە ڕوانگەی کۆنستراکتیڤیستەکانەوە پێکەوە دەبنە هۆی دروستبوونی ناسنامەی تایبەت و تێگەیشتنی تایبەت و بەرژەوەندی تایبەت بۆ دەوڵەتێك.

ئامانج:

ئامانجی سەرەكی ئەو توێژینەوەیە، هەوڵدانە بۆ لێكۆڵینەوە و دەستنیشان كردنی بنەماكانی هزری سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە چوارچێوەیەكی تیۆریدا و دیاریكردنی ڕۆڵ و كاریگەری ئەم فاكتەر و ڕەگەزە ماددی و هزریانە لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە تەعامول لەگەڵ پێكهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و بە گشتی ڕۆڵی ئەم ناسنامە ئایینی-ئایدۆلۆژیكە لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێراندا. لەم ڕوانگەیەوە هەوڵ دەدەین كە وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە.

أ- پرسیاری سەرەكی:

بنەماكانی هزری سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران كامانەن و چۆن كاریگەری دەكەنە سەر سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران؟ كام چوارچێوەی تیۆری باشتر دەتوانێ سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران ڕوون بكاتەوە یاخود گونجاوترە بۆ سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران؟

ب-پرسیارە لاوەكییەكان:

١- پەیوەندی دەرەكی كۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ وڵاتە جیاوازەكان لە سەر چ ڕوانگە و تێگەیشتنێك دامەزراوە؟ واتا هۆكاری دۆستایەتی و دوژمنایەتی وڵاتان لە لایەن كۆماری ئیسلامی ئێران هەڵقوڵاو و دەرهاویشتەی چ بنەمایەكی هزری یاخود ماددیە؟

٢- ناسنامەی تایبەتی ئێرانی - ئیسلامی و شیعی - شۆڕشگێرانەی كۆماری ئیسلامی بە چ شێوەیەك كاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەیە؟

٣- ئایا جۆری سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی و بنەمای هزری دروستکەرانی بڕیار لە کۆماری ئیسلامی و ئەو ناسنامە تایبەتەیە کە کاریگەری لە سەر دروستکردنی بڕیار و ڕوانگە و جۆری پەیوەندییەکان و بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی هەیە، یاخود ئەوە بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانە کە پاڵنەر و ڕێگە نیشاندەر و داڕێژەر و ئاراستەکەری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانە یان بە مانایەکی تـر فاکتەرە دەرەکییەکان کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئێران دادەنێن یان فاکتەرە ناوخۆییەکان (ماددی و هزریەکان)؟

٤- ئایا لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا پارادۆکس(تناقض) هەیە و ئەگەر هەیە لە بەر چ هۆکار یان فاکتەرێك ئێمە پارادۆکس (تناقض) لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا دەبینین؟

میتۆد:

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانەش لە توێژینەوەکەماندا کەڵك لە میتۆدی (وەسفی - شیکاری) و (شیکردنەوەی ناوەڕۆك) و هەروەها سوود لە چوارچێوەی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم وەردەگرین. بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکانیش سوودمان لە سەرچاوەکانی کتێبخانە و ئینتەرنێت وەرگرتووە.

گریمانە:

گریمانەی سەرەکی: ((بنەماکانی هزری و ئایدۆلۆژیك - شۆڕشگێرانەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە چوارچێوەی بنەماکانی هزری فیقهی شیعەدایە، کە سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران و پێکهاتە فەرمییەکەی ڕەوایەتی لێوەردەگرێت. بەم پێیەش ئەو ڕۆڵ و پێگەیەی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ خۆی

لە سیستەمی نێونەتەوەییدا پێناسەی دەکات، لە سەر بنەمای ناسنامەیەکی تایبەتی ئێرانی - ئیسلامی و شیعی - شۆڕشگێرانەیە، کە وادەکات سیاسەتی دەرەوەی ئاراستە و بەرژەوەندییەکانی پێناسە بکات و هەوڵی بەدیهێنانی ئامانجە باڵاکانی بدات، بەڵام پاراستنی ئاسایش و مانەوەی ئەم سیستەمە ئایینی - سیاسییە، ئامانجی سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانە. پێگە و تێگەیشتنی ڕێبەر و نوخبە ئایینی- سیاسییەکانی ئێران لە خۆیان و لە جیهانی دەرەوە و پرسی پاراستنی ئاسایش و بەرژەوەندی سیستەم، هەروەها کاریگەری و گوشارەکانی پێوەرەکان، بەهاکان و پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و دابەشبوونی هێز، جارێکی تـر ئەم ناسنامەیەی کۆماری ئیسلامی ئێران و بەدوایدا بەرژەوەندی و ڕەفتارەکانی ئەم بکەرە هەموار دەکاتەوە)).

بۆ تێگەیشتن لە بنەماکانی هزری و دیاریکردنی لۆژیکی ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم باشتـرچوارچێوەی تیۆریکی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانمان بۆ ڕوون دەکاتەوە. بەم پێیەش ئەم گریمانەیە لە سەر ئەم خاڵانەی خوارەوە راوەستاوە:

گریمانەلاوەکییەکان:

١ـ ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران پێکهاتەیەکە لە مێژووی ئێران، ئایینی ئیسلام و مەزهەبی شیعەی دوادزە ئیمامی کە بۆتە هۆی دروستبوونی کۆمەڵێك بەها و پێوەر بۆ ڕەفتارەکان، وەکو: دادپەروەریخوازی، بنەمای ولایەتی فەقیە، بنەمای (تەوەلا و تەبـەڕی)، بنەمای بانگەشەکردن، دابەشکردنی جیهان بۆ دوو بەرەی دارولئیسلام و دارولحەرب، تەقییە، شەهادەتخوازی، ڕۆحیەی خەباتگێری و بەرخودان، بنەمای نەفی سەبیل و چاوەڕوانی بۆ دەرکەوتنی ئیمامی مەهدی و ئامادەکاری بۆ شۆڕشە جیهانییەکەی، هەروەها جیهانی سێیەمگەرایی

و ڕۆژهەڵاتگەرایی، گوتاری ئایدۆلۆژیکی شۆڕشگێرانەی ئیسلامی، جیۆپۆلەتیك، تیۆر یاخود زهنییەتی پیلانگێری، ڕوانگەی جیاواز بۆ نەتەوە و دەوڵەت، کە ئەمانە سەرچاوەی سەرەکی ناسنامەسازین لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا.

٢ـ پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی کاریگەری لەسەر بکەرایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەدا هەیە.

٣ـ کێشە و گیروگرفتەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران و کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی، دەرهاوێشتەی ناکۆکی ناسنامەییە یاخود بە واتایەکی تر، جیاوازی لە بەها و پێوەرە زاڵەکانی سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران و جۆری تێگەیشتنی ڕێبەر و نوخبە ئایینی- سیاسییەکانیەتی لە هەمبەر بەهاکان، پێوەرەکان، دامەزراوەکان و پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی، بۆ نموونە: دژایەتیکردنی ڕۆژئاوا بەگشتی و ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە تایبەت، پرسی پرۆگرامی ئەتۆمی، پاڵپشتی لە بزوتنەوە توندڕەوەکان و... هتد.

٤ـ تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم بە هۆی گرنگی پێدان بە پرسی ناسنامە و فاکتەرە ماناییەکان و هەروەها لەبەرچاو گرتنی کار و کارلێك لە نێوان بکەر و پێکهاتەی ناوخۆیی و نێونەتەوەیی، بنەماکانی هزری و چوارچێوەی تیۆری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران باشتـر ڕوون دەکاتەوە.

٥ـ ڕۆڵی وەلی فەقیە(ڕێبەری)، ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێرانە ـ ئیسلامی کۆماری ئیسلامی ئێران و هەروەها فاکتەرە کۆمەڵایەتییەکان، کولتووری سیاسی ئێران، جیۆپۆلەتیك، سیستەمی ئابووری، پرسی پاراستنی ئاسایش و بەرژەوەندی سیستەمی کۆماری ئیسلامی ئێران، چۆنیەتی تەعامول و تێڕوانینی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و دامەزراوە نێونەتەوەییەکان، هەروەها گۆڕانکاری و ململانێیەکانی ناوخۆیی ئێران، کاریگەریان لە سەر سیاسەتی دەرەوە و بکەرایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران هەیە.

گرنگی:

گرنگی توێژینەوەکە لەم خاڵانەدا دەردەکەوێت:

١ـ نەبوونی سەرچاوەی زانستی و باوەڕپێکراوی ئەکادیمی دەربارەی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی بە زمانی کوردی بۆ ئەوەی لە لایەك قوتابیانی زانکۆ و لە لایەکی تـر سیاسەت داڕێژەران و دروستکەرانی بڕیاری حکومەتی هەرێمی کوردستان- عێراق کەڵکی لێوەربگرن.

٢ـ گرنگی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ ئێمەی کورد، کە دراوسێی هەرێمی کوردستانە و پەیوەندی مێژوویی و سیاسی و ئابووریمان پێکەوە هەیە و هەروەها کاریگەری گۆڕانکاریەکانی ناوخۆیی و سیاسەتی دەرەوەی ئەو دەوڵەتە لە سەر ئێمە بە هۆی بوونی بەشێکی بەرچاوی نەتەوەی کورد لەم وڵاتە و سیستەمی سیاسی - ئایینی کۆماری ئیسلامی ئێران کە بەشێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە چوارچێوەی عێراقی نوێدا کە پێکهاتەی شیعە زۆرینەن، کاریگەری لە سەر ئێستا و داهاتووی ئێمەی کورد دەبێت.

٣ـ چوارچێوەی تیۆری ئەم توێژینەوەیە، کە هەوڵێکە بۆ ئەوەی کە تیۆر و ڕوانگەی نوێ لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا بەکار بێنێت، بەتایبەت تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم کە بە تیۆر و ڕوانگەیەکی تاڕادەیەك نوێ لەو بوارەدا هەژمار دەکرێت، بۆ ئەوەی کە توێژەر یاخود لێکۆڵەرانی تـر هانبدەین کە تەنیا لە چوارچێوەی تیۆرییە کلاسیکیەکاندا هەوڵی خوێندنەوەی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان نەدەن، بەڵکوو کەڵك لەم ڕوانگە و تیۆرە نوێیانەش وەربگرن و تەنانەت ڕوانگەیەکی ڕەخنەییان هەبێت.

٤ـ بەرجەستەکردنی ڕۆڵی بنەماکانی هزری و فاکتەرە مانایی و ناسنامەییەکان لە سیاسەتی دەرەوەدا، کە ئەمەش گرنگی تایبەتی خۆی هەیە بۆ لێکۆڵینەوە لە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتان کە تائێستا کەمتــر گرنگی پێدراوە.

چوارچێوە:

ئەم توێژینەوەیە بێجگە لە پێشەکی و ئەنجامەکان دابەشکراوەتە سەر چوار بەشی سەرەکی بەم شێوەی خوارەوە:

بەشی یەکەم: کە بەشێکی تیۆرییە و ئاماژە بە چەندین چەمك، تیۆر و ڕوانگە دەدات کە پەیوەندی بە ڕوون کردنەوە و شیکردنەوەی بابەتەکەمانەوە هەیە، کە بــریتییە لە: ناساندن و پێناسەی سیاسەتی دەرەوە و چەمکەکانی، ریالیزم، ئایدیالیزم، نیوریالیزم، لیبــرالیزم، نیولیبــرالیزم، ڕەفتارگەرایی و پاش ڕەفتارگەرایی، تیۆری ڕەخنەیی، تیۆری کۆنستــراکتیڤیزم، عەقلَگەرایی و ڕەخنەگەرایی، تیۆری دروستکردنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەدا و شیکردنەوەی فاکتەری پێکهاتەیی و بکەرایەتی و هەروەها ڕوانگە جیاوازەکان دەخەینە ڕوو.

بەشی دووەم: ئەم بەشە ئاماژەیە بە پێکهاتە و سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران و سیاسەتی دەرەوە. بۆ ئەم مەبەستە لەم بەشەدا سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران و پێکهاتەی فەرمی، دەستور و ڕۆڵی ڕێبەری و ئەنجومەنی شارەزایانی ڕێبەری و شورای پاراستنی دەستور و ئەنجومەنی شورای ئیسلامی و کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم و ئەنجوومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی و سەرۆك کۆمار و ئەنجوومەنی وەزیران و وەزارەتی دەرەوە و هێزەچەکدار و سەربازیەکان و دەسەڵاتی دادوەری لە پەیوەندی لە گەڵ سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەخەینە ڕوو، هەروەها ڕەگەز و سەرچاوەکانی ناسنامەسازی کاریگەر لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، وەکو: مێژووی ئێران، تیۆری پیلانگێری و ترس لە بێگانە، سروشتی دەوڵەت و نەتەوە و بنەماکانی سەروەری لە

کۆماری ئیسلامی، ئایینی ئیسلام و مەزهەبی شیعە، بنەماکانی دادپەروەریخوازی، ولایەتی فەقیە، بنەمای (تەوەلا و تەبەڕی)، بانگەشەکردن، دارولئیسلام و دارولحەرب، تەقییە، شەهادەتخوازی، ڕۆحیەی بەرخودان و خەبات کردن، نەفی سەبیل، چاوەڕوانی بۆدەرکەوتن، گوتاری جیهانی سێیەمگەرایی و گوتاری شۆڕشگێرانەی ئیسلامی، جیۆپۆلەتیك، دەستنیشان دەکەین.

بەشی سێیەم: لەم بەشەدا ستراتیژی ڕەفتاری دەرەکی و چەند نموونەیەك لە پەیوەندییە دەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەخەینە ڕوو، وەکو: کۆماری ئیسلامی ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کۆماری ئیسلامی ئێران و ئیسرائیل، کۆماری ئیسلامی ئێران و یەکێتی ئەوروپا، کۆماری ئیسلامی ئێران و سیاسەتی بەرەوە ولاتانی ڕۆژهەلات، کۆماری ئیسلامی و رووسیا و ولاتانی ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز، کۆماری ئیسلامی ئێران و ولاتانی ناوچەیی و عەرەبی، هەروەها شۆرشەکانی ولاتانی عەرەبی، پرۆگرامی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێران، دیپلۆماسی کولتووری کۆماری ئیسلامی ئێران.

بەشی چوارەم: لەم بەشەدا فاکتەر و ڕەگەزەکانی کاریگەر لە سەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی یان بە مانایەکی تر، بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم ڕەگەزەکانی کاریگەر لەسەر بکەرایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران شیدەکەینەوە، وەکو: وەلی فەقیە(ڕێبەری)، ئایدۆلۆژیای ئیسلامی ـ شۆڕشگێرانە، ، تێڕوانینی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ دامەزراوە نێونەتەوەییەکان و پێکهاتەی هێز، پرسی ئاسایش و پاراستنی بەرژەوەندی سیستەمی کۆماری ئیسلامی ئێران، دۆکتۆرینی (ام القری) و فاکتەرەکانی کۆمەلایەتی و کولتووری، ململانێیە ناوخۆییەکانی نوخبە ریالیست و ئایدیالیستەکان لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا و کاریگەری جیۆپۆلەتیکی ئێران، هەروەها فاکتەری ئابووری، بەتایبەت وزە (نەوت و غاز)، لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەخرێنە بەرباس و لێکدانەوە.

(٢) ـ چوارچێوەی تیۆری

تیۆرییەكانی سیاسەتی دەرەوە، لە ڕوانگە و لە ئاستی جیاواز شیكردنەوە بۆ سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان دەكەن بۆ نموونە: سێ ئاستەكەی شیكردنەوەی دیڤید سینگێر[١]، یان سێ وێناكەی كنت واڵتز[٢]، بەڵام بە گشتی دەتوانین تیۆرییەكانی سیاسەتی دەرەوە لە سێ گرووپدا پۆلین بكەین:

١ـ ڕوانگەكانی تیۆری لە ئاستی شیكردنەوەی ورد یان تاك، كە گرنگی بە سیاسەتمەداران و بڕیار وەرگران دەدات.

٢ـ ڕوانگەكانی تیۆری لە ئاستی نەتەوەیی، كە گرنگی بە پێكهاتەی ناوخۆیی دەوڵەتان دەدات.

٣ـ تیۆرییە سیستەمییەكان كە گرنگی بە شیكردنەوەی سیاسەتی دەرەوە لە ڕوانگەی كاریگەری سیستەمی نێونەتەوەیی و پێكهاتەكانی دەدات (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٧: ص١٤٧). هەروەها بیرمەندانێك وەكو ریچار شنایدر و جۆزێف فرانكل، زیاتـر گرنگی بە فاكتەر و ڕەگەزەكانی ناوخۆیی دەدەن و لەلای ئەوان بیروباوەڕ، بەهاكان و وێنا زەینییەكانی تاكی بڕیاروەرگر، گرنگی تایبەتی

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Singer, David. (1977), "**the level of Analysis in international Relations**", in Klaus knorr and Sidney verba, the international system: theoretical Essays; Princeton University press, Pp.20-29.

٢ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Waltz, Kenneth. (2001)**, Man, the State and War**: A theoretical analysis; New York: Columbia University press, Pp.16-159.

هەیە. لە بەرامبەر ئەو ڕوانگەیەدا هەندێ لە زانایانی تــر وەکو: مەك کلاند، مۆدلێسکی، ریچارد رۆزکرانس و مۆرتۆن کاپلان، سیاسەتی دەرەوە لە ڕوانگەی سیستەمی نێونەتەوەیی شیدەکەنەوە و بڕوایان وایە کە دەوڵەتان تەنیا لە چوارچێوەی سیستەمی نێونەتەوەیی دەتوانن کارلێك بکەن و سیاسەتی دەرەوە بە پێی پێکهاتە وپرۆسەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی یان تەعامولەکانیان سنووردار دەکرێت و دەبێت بۆ شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوە گرنگی بەپێکهاتە، تەعامول، پرۆسە، ڕێساکان، بەهاکان و ئامانجەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی بدەین، هەروەها گروپێکی تــر لە زانایان، وەکو: هانریدەر و جێمزرۆزێنا، هەردوو ژینگەی ناوخۆیی و دەرەکی پێکەوە دەبەستنەوە و بۆ شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوە بە گرنگیان دەزانن (سیف زادە، ١٣٧٦: ص١٤٨).

(٢. ١)– سیاسەتی دەرەوە:

(١.١.٢)- ناساندن و پێناسەی سیاسەتی دەرەوە:

بە گشتی سیاسەتی دەرەوە لە سەر چوار کردەوەی سەرەکی راوەستاوە: ١- ناسینی ژینگەی نێونەتەوەیی. ٢-داڕشتنی ستــراتیژیەتی نەتەوەیی. ٣- داڕشتنی تاکتیکی جێبەجێ کردن. ٤- دیپلۆماسی. بەم پێیە سیاسەتی دەرەوە کۆمەڵە ئامانج، هەڵوێست، ڕێباز و ئامرازێکە کە حکومەتێك لە هەمبەر یەکە سیاسییەکانی تــری نێونەتەوەیی بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندییە نەتەوەییەکان، بەدواداچوونیان بۆ دەکات. سیاسەتی دەرەوە، هەوڵ دەدات کاریگەری لە سەر ڕەفتاری وڵاتانی تــر بکات یاخود کاریگەری لە سەر کۆی سیستەمی نێونەتەوەیی هەبێت کەئەمەش لە هەنگاوی دروستبوونی بیرۆکەکانی بەرژەوەندی نەتەوەیی و ڕێکخستنیان لە چوارچێوەی ئامانج و مەبەستی دیاریکراو و دواتــر دەستنیشان کردنی فاکتەرەکانی هەلومەرجی ناوخۆیی ودەرەکی کە کاریگەری لە سەر ئامانجەکان

هەیە و شیکردنەوەی تواناکانی دەوڵەت و دارشتنی پلان و ستــراتیژی بۆ بەکارهێنانی تواناکان بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانجەکاندا خۆی دەبینێتەوە (پلانو و روی، ١٣٧٥: ص٢١). سیاسەتی دەرەوە گرنگی بە پرسە جۆراوجۆرکان وەکو: پرۆسەکانی هەنووکەیی لە ئاستی دامەزراوە فەرمی و نافەرمییەکانی حکومەت، پرۆسەی دروستکردنی بڕیار و بڕیار دروستکردن و ستــراتیژیەکانی هەڵبژاردنی عەقلانی، ئامانجەکان و ئامرازەکان، ژینگە و سروشتی سیاسی ناوخۆیی، بکەرەکان و ڕەگەزە دەروونییەکانیان و تێگەیشتنیان، ئایدۆلۆژیا، ژیۆپۆلیتیك و...هتد، دەدات. لەم ڕوانگەیەوە سیاسەتی دەرەوە جەخت لەسەر پڕۆسە ناوخۆییەکانی دروستکردنی بڕیار دەکات و سیاسەتی نێونەتەوەیی تەرکیز لەسەر پەیوەندی نێوان دەوڵەتان وەك سیستەمێکی نێونەتەوەیی و تایبەتمەندیەکانی سیستەمەکە دەکات (آقایی و رسولی، ١٣٨٨: ص٧). لە ڕاستیدا سیاسەتی دەرەوە ئەو دەستەیە لە پەیوەندییەکان دەگرێتەوە کە حکومەتەکان بەرپرسن تیایدا، بەڵام پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان پەیوەندی نێوان حکومەتەکان، گروپەکان، ڕێکخراو و دامەزراوەکان و...هتد، دەگرێتەوە و بۆیە هەردەوڵەتێك کۆمەڵێك ستــراتیژی و ڕێوشوێن دەگرێتەبەر بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی و سیاسەتی دەرەوەی خۆی بەو ئاراستەیەدا ڕێکدەخات (رضائی، ١٣٨٧: ص١٨٥).

پەیوەندی سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان لەم سۆنگەیەوە دەستپێدەکات کە یەکێك لە پرسە گرنگەکانی تیۆرییەکانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان، خوێندنەوە و تێگەیشتنە لە فاکتەرەکانی کاریگەر لە سەر ڕەفتاری دەرەوەی وڵاتان، بەم مانایە کە پرسیارکردنە لە (چۆن) و (بۆچی)، لە ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان کە هەر ڕوانگە و تیۆرییەك بە شێوەیەك وەڵامی دەداتەوە (حاجی یوسفی، ١٣٨١: ص ١٠٦).

هەروەها لێرەوە دەتوانین بڵێین کە سیاسەتی دەرەوە بـریتیە لە کۆمەڵێك ڕێڕەو، میکانیزم، میتۆد و هەڵوێست کە دەوڵەتێك لە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ کاروبار و پرسەکانی دەرەوە، لە چوارچێوەی ئامانجە گشتییەکانی زاڵ لە سیستەمی سیاسیدا پەیڕەو و جێبەجێی دەکات (محمدی، ١٣٧٧: ص ١٨). بەڵام پەیوەندی دەرەکی بـریتیە لە تەعامول و پەیوەندییە سەروو سنووریەکان لە بوارەکانی سیاسی، ئابووری، کولتووری وزانستی، کە بە گشتی و زۆربەی کات ئەم پەیوەندیانە لە چوارچێوەی پلان و ستـراتیژیەتێکی تایبەتدا نییە و لە سەر بنەمای درێژخایەن و هێز نییە و زیاتـر کاردانەوەیە و لە ژێر کاریگەری ڕووداوەکاندایە (خلیلی، ١٣٨٧: ص ٧٦).

(٢.١.٢)- ستـراتیژی لە سیاسەتی دەرەوەدا:

دەوڵەتان بە پێی ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەیان و هەروەها لە ژێر کاریگەری پێکهاتە و پرۆسەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی، ستـراتیژی جیاواز بۆ گەیشتن و بەدیهێنانی ئامانجەکان هەڵدەبژێرن، لێرەدا ستـراتیژی بە مانای چۆنییەتی گەیشتن بەئامانجە نەتەوەییەکان و ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەیە، کە دەتوانین بە ستـراتیژی گۆشەگیری، بێلایەنی، پابەندبوون یاخود هاوپەیمانی دابەشی بکەین، کە ئەمەش لە ژێر کاریگەری فاکتەرەکانی چۆنیەتی دابەشبوونی هێز لە ئاستی سیستەمی نێونەتەوەیی، ژمارە و جۆری ئەکتەرەکانی نێونەتەوەیی، گرێدراوی و پێویستیەکانی ئابووری و تکنولۆژیا و...هتد، دایە (رضائی، ١٣٨٧: ص١٩٤). هەر دەوڵەتێك سیاسەتی دەرەوەی خۆی بە ئاراستەیەکدا ڕێکدەخات کە لە کۆتاییدا ویست و پێویستییە ئاسایشی، ستـراتیژیك، ئابووری، سیاسی، کولتووری و سەربازییەکانی لە مەودای کورتخایەن یان درێژخایەندا، دەستەبەر بکرێت و لە ڕاستیدا ئامانج و بەهاکانی

كۆمەڵگەكان، دروستكراوی كۆمەڵێك فاكتەر وەكو: مێژوو، بیروباوەڕ و ئایین، كولتوور، كولتووری سیاسی، پەروەردە و...هتد، لە ئەو وڵاتەیە و ئەم ئامانجانە لە چوارچێوەی بیروباوەڕێكی تایبەتدا پێناسە و ئاشكرا دەكرێت (قوام، ١٣٨٥: ص١٣٦).

(٣-١-٢) - پۆلین كردنی سیاسەتی دەرەوە:

١- سیاسەتی دەرەوە وەك ڕەنگدانەوەی دەروونناسی سیاسی نوخبەكان:

لە ئەم ڕوانگەیەدا، سیاسەتی دەرەوە بـریتیە لە بەهاكان، حەز و ویست و پێوەرەكانی سیاسەت داڕێژەران كە بە گۆڕینیان، سیاسەتی دەرەوەش دەگۆڕێت. ئەم ڕوانگەیە بڕوای وایە كە فاكتەری جێگیر و نەگۆڕ لە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتاندا بوونی نییە و دەبێت ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتان لە سەر بنەمای دەروونناسی و پاڵنەر و ئایدۆلۆژیای ڕێبەران و حكومەتەكان هەڵسەنگێنن (موسوی زادە و جاودانی مقدم، ١٣٨٧: ص١٩٤).

٢- سیاسەتی دەرەوە وەك ڕەنگدانەوەی جیۆپۆلەتیك و كولتووری سیاسی:

لەم ڕوانگەیەدا، سیاسەتی دەرەوەی هەر دەوڵەتێك بە بگۆڕی گریدراوی پێگەی جیۆپۆلەتیك، نەریتی مێژوویی، ئامانجەكان و پێداویستیەكانی دەوڵەت دەزانێت، ئەم ڕەگەزە نەگۆڕانەش(جێگیرانە) دەبنە هۆی بەردەوامی لە سیاسەتی دەرەوەدا، واتا جەخت لە سەر ڕەگەزە جێگیرەكان لە سیاسەتی دەرەوەدا دەكرێت (سجاد پور، ١٣٨٣: ص٧٤).

٣- سیاسەتی دەرەوە لە سەر بنەمای خود و بابەت:

ئەم ڕوانگەیە لە ڕەگەز و فاكتەرەكانی هەردوو ڕوانگەی پێشووتـر پێكدێت كە سیاسەتی دەرەوە هەم فاكتەر و ڕەگەزی بگۆڕی تێدایە، وەكو: كودەتا، شۆڕش،

حیزبەکان یاخود ڕێککەوتن و هاوپەیمانییەتیەکان و هەم ڕەگەزەکانی جێگیری تێدایە، وەکو: کولتوور، جوگرافیا، مێژوو و...هتد (قوام، ١٣٨٥: ص١٠٤) .

(٤.١.٢)- پۆلین کردنی بەهاکانی سیاسەتی دەرەوە:

بە گشتی بەهاکانی سیاسەتی دەرەوە بەم شێوەیە پۆلین دەکرێن :

ا- بەها ئاشکراکان:

١ـ ئاسایش: بوونی ئاسایش لە هەمبەر هەڕەشە و مەترسیە ناوخۆیی و دەرەکییەکان.

٢ـ مانەوە: گرنگترین بەهای بووناسانەیە بۆ هەر کیانێك یان بوونەوەرێك.

٣ـ سەروەت و سامان: سەرچاوەکانی هێزی ماددی و دارایی و ئابووری دەگرێتەوە.

ب- بەها نائاشکراکان یان بەها شاراوەکان:

١ـ کولتوور/ ناسنامە: بەهاکانی پەیوەست بە ناسنامە، بیروباوەڕی کولتووری ، ئایینی و ئایدۆلۆژیا.

٢ـ یەکسانی / دادپەروەری: ڕەچاوکردنی دادپەروەری بۆ بەهاکان.

٣ـ سەربەخۆیی: توانای سەربەخۆیی لە جێبەجێکردنی سیاسەتەکاندا .

٤ـ پێگە/ نفووز: پاریزراوبوونی ڕێز وحورمەت و ویستراویەتی یان دڵخوازبوون.

ئەم بەهایانە بە پێی تێگەیشتنی ڕێبەران و جۆری سیستەمی سیاسی و بڕوایی کەم بایەخ یان پڕبایەخ دەبن (لطفیان، ١٣٨٧: ص١٩٦). هەروەها چەمکی بەرژەوەندی نەتەوەیی، چەمکی بنچینەیی سیاسەتی دەرەوەیە کە بەها

نەتەوەییەکان لە خۆ دەگرێت و ڕەفتاری دەوڵەتان لە پانتای پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان لە ژێر کاریگەری پێناسەیەکدایە کە لە بەرژەوەندییەکان و ئامانجەکانی دەوڵەت دەکرێت، کە لەم سۆنگەیەوە جیهانی دەرەوە دەبینرێت و دۆست و دوژمنانی دەرەکی و ناوخۆیی پێدەناسرێتەوە و کردەوەکانیان ڕەهەندی ئەخلاقی وەردەگرێت (کلینتۆن، ١٣٧٩: ص١٧).

(٢-١-٥) - ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە:

بە گشتی ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە دەکرێت بەم دوو شێوەیە پۆلین بکرێن: ١- لە ڕووی مەوداوە. ٢- لە ڕووی بابەتەوە.

(٢- ١- ٥- ١)- ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە لە ڕووی مەودا :

١- ئامانجە کورت مەوداکان: زیاتـر هەنووکەیی و کاتین یاخود کاردانەوەن بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکان.

٢- ئامانجە مەودا مام ناوەندییەکان: وەك حەڵقەی نێوان ئامانجە کورت مەودا و درێژخایەنەکانن کە ئامانجانەکانی خۆشگوزەرانی گشتی، پرستیژی نێونەتەوەیی و... هتد لە خۆ دەگرێت، بە جۆرێك کە کۆمەڵێك ڕەفتاری دەرەکی، ویست و داواکاریەکانی ناوخۆیی جێبەجێ بکات.

٣- ئامانجە درێژ مەوداکان: ئەم ئامانجانە لە چوارچێوەی ئایدیا و بەها و بەرژەوەندییە درێژخایەنەکاندایە و لە چوارچێوەی سنووره جوگرافیاییەکانی دەوڵەتدا قەتییس ناکرێتەوە و لە سەروو سنووره نەتەوەییەکاندا بەدواداچوونی بۆ دەکرێت، وەك دروستکردنی حکومەتی جیهانی کۆمونیستی لە وڵاتانی کۆمۆنیزمی پێشوو یان دامەزراندنی حکومەتی جیهانی ئیسلام لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە (رجائی، ١٣٨٧: ص١٨٩).

(٢- ١- ٥- ٢)- ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە لە ڕووی بابەتەوە:

١- ئامانجە ئابووری و داراییەکان: کە بەرزکردنەوەی ئاستی گەشەپێدانی خۆشگوزەرانی ئابووری وڵاتی مەبەستە، بەم مانایە کە گەیشتن بەدۆخی خوازراوی ئابووری.

٢- ئامانجە کولتووری و ئایدۆلۆژیکەکان: سیاسەتی دەرەوە تەنیا پەیوەندی ماددی نییە، بەڵکوو هەوڵدانە بۆ پاراستن و بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێك بەها و باوەڕی کولتووری و ئایدۆلۆژی، کە خەڵك بڕوایان پێ هەیە، وەکو: دیموکراسی، کۆمونیزم، ئیسلام و...هتد (فرانکل، ١٣٦٩: ص١٢٠).

٣- ئامانجە ئاسایشی و سەربازی و بەرگریەکان: ئەم ئامانجانە لە سیاسەتی دەرەوەدا باڵاترین ئامانجەکانی دەوڵەتن کە لە لایەك بوون و مانەوە و لە لایەکی ترەوە یەکپارچەیی وڵات، دانیشتوان و پاراستن و پارێزگاری لە مانەوەی دەوڵەت لە خۆ دەگرێت و هەروەها ئاسایشی نەتەوەیی لە ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی دەگرێتەوە (خوشوقت، ١٣٨٥: ص١٥٣).

(٢.٢)– تیۆرییەكانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەكان و سیاسەتی دەرەوە:

(١.٢.٢)- ریالیزم:

بیرۆكەی ریالیزم لە فەلسەفەی سیاسیدا دەگەڕێتەوە بۆ توسیدێد، ماكیاڤیلی و توماس هۆبز، لە پەیوەندییە نێونەتەوەییەكانیشدا دەگرێتەوە بۆ بیرۆكەكانی هانس مورگێنتاو، كە دەتوانن بە سەر پێنج بنەمای گشتیدا دابەشی بكەین:

١ـ مرۆڤ لە جەوهەردا بوونەوەرێكی شەڕئەنگێزە و ئەم شەرئەنگێزیەش لە ڕەفتاری دەوڵەتدا دەردەكەوێت و بەرجەستە دەبێت.

٢ـ شانۆی پەیوەندی نێونەتەوەیی، شانۆی ململانێی نێوان دەوڵەتەكانە بۆ بەدەستهێنانی هێزی زیاتـر.

٣ـ ململانێ بۆ هێزی زیاتـر، دەبێتە هۆی دروستبوونی ژینگەیەكی نێونەتەوەیی نائارام و ئانارشیك.

٤ـ باشتـرین رێگای دەستەبەر كردنی ئاسایش لە ژینگەی نێونەتەوەیی ئانارشیك و نائارامدا، پێشگرتن لە سەر بنەمای پشت بەخۆبەستنە.

٥ـ باشتـرین ئامرازی پێشگیریش، هێزی سەربازی و چەكی ئەتۆمیە (خلیلی، ١٣٩٠: ص١٩٨).

هەروەها بە شێوەیەكی تـر دەتوانین چوارگریمانەی ریالیزم، بەم شێوەیە پۆلین بكەین:

١ـ دەوڵەتان ئەكتەری سەرەكیی یا گرنگتـرین ئەكتەرانی نێونەتەوەیین تەنانەت نیوریالیستەكانیش سیستەمی نێونەتەوەیی لە سەر بنەمای دەوڵەت ـ نەتەوە، پێناسە دەكەن.

٢ـ دەوڵەت وەك بكەرێكی یەكپارچە و یەكگرتوویە.

٣ـ دەوڵەت بکەرێکی عەقڵانییە، بەم مانایە کە لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا هەموو ئالتەرناتیڤەکان لە بەرچاو دەگرێت و لە نێوانیاندا لە سەر بنەمای سوود ـ زیان، باشتـرینیان هەڵدەبژێرێت.

٤ـ ئاسایش و بە تایبەت ئاسایشی سەربازی بەشێکە لە سیاسەتە باڵاکان.

بەم پێیە دەکرێت بڵێین کە دەوڵەتان لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیاندا دەبێت بەم شێوەیە بن:

١ـ دروستکەرانی بڕیار و بکەرانی عەقڵمەند بن.

٢ـ بەدوای بە دەستهێنانی هێز و سەروەت و سامان لە چوارچێوەی بەرژەوەندی نەتەوەیی بن.

٣ـ خاوەن میتۆدۆلۆژیای زانستی بن.

٤ـ ژینگەی نێونەتەوەیی بەو شێوەیەی کە هەیە لە بەرچاو بگرن.

٥ـ سیاسەتی ئەخلاقی یان بەهایی پەیڕەو نەکەن (ابـراهیمی، ١٣٨٨: ص١٢١).

بە گشتی دەتوانین بڵێین کە بنەماکانی سەرەکی ریالیزم بـریتین لە :

١- دەوڵەتگەرایی: ئەکتەری سەرەکی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان دەوڵەتە و کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان و ڕێکخراوە ناحکومییەکان و ئەکتەرەکانی تـر لە چوارچێوەی پەیوەندی دەوڵەتاندا کار دەکەن.

٢- مانەوە: ئامانجی سەرەکی دەوڵەتان مانەوەیە و ئەمە باڵاتـرین بەرژەوەندی نەتەوەییە و لەم ڕوانگەیەوە بەدواداچوون، بەدەستهێنان و زیاتـرکردنی هێز ئامانجێکی لۆژیکی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتانە.

٣- پشت بەخۆبەستن: هیچ دەوڵەتێك جێی متمانە نییە، بەڵکوو هاوکاری و دۆستایەتی و هاوپەیمانییەتیش سنووردارن و دەوڵەتان دەبێت بۆ پاراستنی ئاسایش و مانەوەیان پشت بە هێزی خۆیان ببەستن (ستودە و شیخون، ١٣٨٩: ص١٠). هانس

مۆرگێنتاو[٣]، یەکێك لە تیۆریسییەنەکانی سەرەکی ریالیزم، دەوڵەتان لە ڕووی سیاسەتی دەرەوەدا، دابەشدەکات بۆ سەر دوو گروپی دەوڵەتانی لایەنگری پاراستنی دۆخی هەنووکەیی و دەوڵەتانی لایەنگری پێداچوونەوەخوازی، هەروەها ناوبـراو چەمکی بەرژەوەندی نەتەوەیی بە پێوەریکی بەردەوامی دەزانێت کە دەبێت سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان بەم پێوەرە هەڵسەنگاندنی بۆ بکرێت، واتا ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە بە پێی بەرژەوەندییە نێونەتەوەییەکان پێناسە دەکرێت و بەرژەوەندی نەتەوەیی بە پێی هێز پێناسە دەکرێت و بڕوای وایە ئەوە هێزی دەوڵەتانە کە سنووری بەرژەوەندی و فۆرمی سیاسەتی دەرەوە دەستنیشان دەکات.

تیۆری ریالیزم بۆ شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان چەند خاڵی لاوازی هەیە، وەکو جەخت کردنەوە لە سەر ڕەگەزی هێزی ماددی دەوڵەت لە ناوخۆ و گرنگی پێنەدان بە بەربەستە پێکهاتەییەکانی دەرەوە، جێگیر تەسەور کردنی ناسنامەی دەوڵەتان، سەرنج پێنەدان بە ئەکتەرەکانی تـری ناو دەوڵەت، تێکەشتن و یەکپارچە تەسەور کردنی دەوڵەت و عەقڵانی تەسەورکردنی دەوڵەت (عطایی و رسولی ثانی آبادی، ١٣٨٩: ص٢١١).

(٢-٢-٢)- نییو ریالیزم:

نییو ریالیزم یان ریالیزمی پێکهاتەیی لە ڕێگەی هزرەکانی کنت والتز ناسێندرا. لە ڕوانگەی والتزەوە، تایبەتمەندی سەرەکی سیاسەتی نێونەتەوەیی پێکهاتەی ئانارشیك (پشێوی) یان نەبوونی هەر جۆرە سەرووەریەکە، لە ڕوانگەی والتزەوە ئەەوە پێکهاتەی ئانارشیکە کە سەرمەشقی سەرەکی سیاسەتی نێونەتەوەیی پێکدێنێت نەك

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بروانە:

Morgenthau, H.J. (1985), **Politics among Nations**; New York: Alfred Knoph, Pp. 145 – 148.

سروشتی مرۆڤ (لین جۆنز، ١٣٨٥: ص٩٦). بە بڕوای کنت والتز، وڵاتان لە پێکهاتەی ئانارشیکدا زیاتــر لەوەی بە دوای زیاد کردنی هێزی خۆیان بن بە دوای پاراستنی مانەوەی خۆیانن، بەم مانایەی کە هێزخۆی ئامانج نییە بەڵکوو ئامرازێکە بۆ دەستەبەر کردنی مانەوەی دەوڵەتان وەك سەرەکیتــرین ئامانج، دەکرێت لێرەدا بیــرۆکە یان تیۆری نیوریالیزم لە چەند خاڵدا بەم شێوەیە کورت بکەینەوە:

١ـ پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی ئانارشیکە.

٢ـ پەیوەندی نێونەتەوەیی گۆرەپانی هەوڵدانە بۆ مانەوە.

٣ـ هەوڵدان بۆ مانەوە لە پەیوەندی نێونەتەوەییدا دەبێتە هۆی بەردەوامبوونی نەبوونی ئاسایش.

٤ـ باشتــرین ڕێگەی دەستەبەر کردنی ئاسایش لەم ژینگەیەدا پێشگرتن لە سەر بنەمای پشت بە خۆبەستنە.

٥ـ بەرزتــرین ئامرازی پێشگرتن، هێزی سەربازی و چەکی ئەتۆمیە (خلیلی، ١٣٩٠: ص٢٠١). ڕەخنەگران لە ریالیزم و نیيو ریالیزم، بڕوایان وایە کە ریالیزم بە گشتی شیکردنەوەیەکی گشتگیــر و دروستی نییە، چونکە ریالیزم ناتوانێت گۆڕانکاری سیستەمی نێونەتەوەیی ڕوون بکاتەوە و گرنگی نادات بە ڕۆڵ و گرنگی کولتوور و ناسنامە لە ڕەفتاری دەوڵەتان وەك ئەکتەری سیاسەتی نێونەتەوەیی و هەندێ لە بیرۆکەکانی وەکو قبوڵ کردنی دەسەڵات و هێژمونی و جەنگ، سیمایەکی نائەخلاقی بۆ ئەم تیۆرییە دروستدەکات و لە لایەکی تــرەوە ریالیزم بە گرنگی پێدانی لە ڕادە بەدەر بە ڕۆڵی دەوڵەتان وەك گرنگتــرین ئەکتەرەکانی گۆرەپانی نێونەتەوەیی ڕۆڵی بکەرەکانی تــر، وەکو ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان، کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان و...هتد، ڕەچاو ناکات و پرۆسەکانی دروستبوونی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان لە بەرچاو ناگرێت (لین جونز، ١٣٨٥: ص١٠١ـ٩٨).

(٣.٢.٢)- ئایدیالیزم:

ئایدیالیزم ریشەی هزری جۆراوجۆری هەیە و كەسانێك وەكو: ژان ژاك رۆسۆ، جێرمی بێنتام و ئیمانۆیل كانت و...هتد، هەموویان لە سەر گەشبینی بۆ پێكهینانی ژیانێكی بەختەوەر و پڕ لە ئاشتی و ئاسایش بۆ مرۆڤ جەخت دەكەنەوە و بڕوایان بە توانای عەقڵی مرۆڤ هەیە و بۆیەش بڕوایان وایە كە دەكرێت بە دامەزراندنی دامەزراوەكانی بەردەوامی نێونەتەوەیی ڕێگە لە جەنگ و قەیران و نائارامی بگرن (نصری وافتخاری، ١٣٨٣: ص١٦٩). بیرۆكەی ئایدیالیزم بۆ سەردەمی رۆشنگەری و لیبـرالیزمی سەدەی نۆزدە دەگەڕێتەوە. ئایدیالیستەكان جەخت لە سەر ئەوەی (دەبێت) بكرێت دەكەنەوە، نەك ئەوەی (هەیە)، لە ڕەفتارەی ئەندامانی كۆمەڵگەی نێونەتەوەییدا، هەروەها جەخت لە سەر گرنگی دامەزراوە و ڕێكخراوە نێونەتەوەییەكان بە مەبەستی دابینكردن و پاراستنی ئاشتی و هەروەها گرنگی بە پەیوەندی دوو لایەنە و چەند لایەنە و ئاڵوگۆری بازرگانی بۆ پەرەپێدانی پەیوەندییەكان دەدەن (ابـراهیمی، ١٣٨٨: ص١٢٩).

بە گشتی لێرەدا دەتوانین بیرۆكەی ئایدیالیزم بەم شێوەیە پۆلین بكەین:

١ـ مرۆڤ لە جەوهەردا بوونەوەرێكی عاقڵ و باش و خێرخوازە. دەوڵەتیش دامەزراوەیەكی هەڵقوڵاوی كۆمەڵگەی مرۆڤایەتیە.

٢ـ پەیوەندی نێونەتەوەیی پانتای هاوكارییە بۆ بەدیهێنانی ئاشتی بەردەوام.

٣ـ هاوكاری بۆ بەدیهێنانی ئاسایش دەبێتە هۆی دروستبوونی ژینگەیەكی نێونەتەوەیی ئارام و ڕێسامەند.

٤ـ باشتـرین ڕێگەی دەستەبەر كردنی ئاسایش لەم ژینگەیەدا، دامەزراندنی ڕێكخراوە نێونەتەوەییەكانە.

٥ـ بەرزتــرین ڕێگەی دروستکردن و پاراستنی ئەم ڕێکخراو و دامەزراوانە بڵاوبوونەوەی دیموکراسیە (خلیلی، ١٣٩٠: ص٢٠٠).

(٢-٢-٤)- بنەماکانی لیبــرالیزم:

١- ئاشتی دیموکراتیك و گرنگی پێدان بە گۆڕینی پێکهاتەی سیاسی کۆمەڵگەکان بۆ گەیشتن بە ئاشتی.

٢- سەروو نەتەوەگەرایی و جەختکردنەوە لە سەر سەرهەڵدان و پەیدابوونی بکەری نوێ لە ئاستی نێونەتەوەیی.

٣- جەخت کردن لە سەر ڕۆڵی بازرگانی و پەیوەندییەکان لە سەر کەم کردنەوەی جەنگ و دروستبوونی ئاشتی.

٤- دامەزراوەگەرایی و جەختکردن لە سەر ڕۆڵی دامەزراوە نێونەتەوەییەکان (مشیرزادە، ١٣٨٥: ص٢٧). بەم پێیەش لە ڕوانگەی لیبــرالیزم، بە پێی بەرژەوەندی هاوبەش یان جیاوازی دەوڵەتان، سێ شێوە لە کارلێك : ا- هاوکاری. ب- ململانێ. پ- هاوکاری و ململانێ، دروست دەبێت (عطایی و رسولی ثانی آبادی، ١٣٨٩: ص٢١٣).

(٢-٢-٥)- نییو لیبــرالیزم:

لیبــرالیزمی نوێ کۆمەڵێك لە تیۆرییەکانی گرنگ وەکو: وەزیفی نوێ، پێکەوە بەستــراوەیی، دامەزراوەگەرایی، نییو لیبــرال و لایەنگرانی ڕژێمە نێونەتەوەییەکان، لە خۆ دەگرێت. ئەم ڕوانگە و تیۆریانە لە پاش گۆڕانکاریەکانی جەنگی دووهەمی جیهانی، ئەکتەری نوێ وەکو: ڕێکخراوە نێونەتەوەییە حکومی و ناحکومییەکان، کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان و تەنانەت گروپەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی بۆ شیکردنەوەی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان لە خۆ دەگرن، واتا

جیاوازی نێوان لیبــرالیزم و نیيو لیبــرالیزم، لە گرنگی پێدانی نیيو لیبــرالیزم بە ئاشتیگەرایی دیموکراسیەکان و متمانە بە ڕژێم و نۆرم (پێوەر) و ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکانە (خلیلی، ١٣٩٠: ص٢٠٣).

(٢-٢-٦)- ڕە فتارگەرایی:

بە سەرهەڵدانی شۆڕشی ڕەفتاری لە پەنجاکان و شەستەکانی سەدەی بیستەم، پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان بە سەر دوو بەشی سەرەکی سیاسەتی نێونەتەوەیی و شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوەدا دابەش بوو، کە دەوڵەت لە ناوەندی ئەم دابەشکردنەدا بوو، کە بۆ شیکردنەوە و لێکدانەوەی سیاسەتی دەرەوە گرنگی بە تایبەتمەندیەکانی ناوخۆیی دەوڵەت دەدرا، لە کاتێکدا سیاسەتی نێونەتەوەیی گرنگی بە پەیوەندی نێوان دەوڵەتان دەدرا تاوەکو تایبەتمەندی سیستەم ڕوون بکرێتەوە، واتا لەگەڵ شۆڕشی ڕەفتاری، سیاسەتی دەرەوە وەك بەشێکی جیاواز دەرکەوت و فەزایەکی عەقڵگەرا، چەندایەتیگەرا و زانستگەرا باڵی بە سەر شیکردنەوەکاندا کێشا، لێرەوە سیاسەتی دەرەوە وەك پرۆسەیەکی ئاڵۆزی چەند ئاست، هەم ئامانجەکان لە خۆ دەگرێت و هەم ئامرازەکانی گەیشتن بەم ئامانجانە (هادیان، ١٣٨٢: ص٥٠ ـ٤٩). شۆڕشی ڕەفتاری لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕۆژئاوا بە ناوەندیەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ڕەخنە لە ئایدیالیزم و ریالیزم دەگرێت و جەخت لە سەر میتۆدۆلۆژی دەکاتەوە و بڕوایان وابوو کە بۆ تێگەیشتن لە زانستی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان دەبێت لە میتۆدۆلۆژی چەندایەتی زانستەکان، وەکو: بیرکاری، زانستە سروشتیەکان، ئابووری، دەروونناسی و کۆمەڵناسی سوود وەربگرین (کلبون و سورنسون، ١٣٨٣: ص٦٧).

(٢-٢-٧)- پاش ڕەفتارگەرایی:

کاردانەوەی ریالیستەکان و ئایدیالیستەکان لە هەمبەر بزوتنەوەی زانستگەرایی بووە هۆی گفتوگۆی نوێ لەم نێوان تیۆرییەکانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و سەرهەڵدانی ریالیزمی نوێ و لیبرالیزمی نوێ بەڵام لە گفتوگۆ نوێیەدا کۆمەڵێك گفتوگۆی تر سەریهەڵدا. لە کۆتایی دەیەی شەستی زایینی سەدەی رابردوو و دەرکەوتنی خاڵە لاوازەکانی زانستگەرایی، ئەم گفتوگۆیە دروستدەبێت و گفتوگۆکانی پێشووتری نەریتگەراکان و ڕەفتارگەراکان و مشتومڕەکانیان لە سەر بابەتەکان وەکو: ((ئیمکانی دیراسەتی زانستی لە سیاسەتدا بوونی نییە)) یان ((زانستی سیاسەت بە بێ بەچەندایەتیکردن و رزگارکردن لە کۆت و بەندی بەهاکان سوودی نییە))، وەلاوەنا. پاش ڕەفتارگەراکان هەوڵیاندا کە هەندێ ڕەگەز و ڕوانگەی زانستی بۆ ئامانجە بەهاییەکان بەکاربێنن وەکو: کۆنتڕۆڵکردنی چەکی ئەتۆمی، چارەسەر کردنی ئاشتیانەی ناکۆکیەکان، کۆنترۆڵی دانیشتوان، بنەبڕکردنی هەژاری و نەخۆشیە سنووربڕەکان و پاراستنی ژینگە و...هتد، بەم مانایە کە ڕوانگەی پاش ڕەفتارگەرایی هەوڵ دەدات کە لە هەردوو جۆری شیکردنەوەی چەندایەتی و چۆنایەتی هەروەها دروستکردنی پەیوەندی وردتر لە نێوان ئاستەکانی شیکردنەوە و بکەرانی پەیوەندیدار وەکو: تاك، دەوڵەتان و سیستەمی نێونەتەوەیی دروستبکات (کولومبیس و وولف، ١٣٧٥: ص ١٠٩-١٠٨). هەندێ لە تیۆریسیەنەکانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان، وەکو: ئۆلە ویور[٤] و

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Waever, Ole. (1997), **Figures of International Thought: introducing Persons instead of Paradigms**; London and New York: Routledge, Pp.1-29.

مایکل بێنکس، بڕوایان وایە کە گفتوگۆی نۆی لە نێوان سێ قوتابخانەی سەرەکی ریالیزم، لیبرالیزم و مارکسیزمدایە، هەروەکو ویور، لە ساڵی (١٩٩٧)دا ڕایدەگەیێنێت کە گفتوگۆی نێوان سێ پارادایمی: پلۆرالیزم و وابەستەیی، کۆمەڵگەی جیهانی و رادیکاڵیزم و پێکهاتەگەرایی و گلۆبالیزم، لە کۆتایی دەیەی(١٩٧٠)ی زایینی دەرکەوت، لە کاتێکدا کە لە پارادایمی ریالیستی جەخت لە سەر بکەرایەتی دەوڵەتان دەکرێتەوە، لە پارادایمی لیبرالیستی تاکەکان و گروپەکان پەیوەندی نێوان دەوڵەتان باشتردەکەن، بەڵام لە پارادایمی مارکسیستیدا چینەکان و پێکهاتە ئابووریەکان ململانێ بە سەر پەیوەندی نێوان دەوڵەتان زاڵدەکەن (قنبرلو، ١٣٩١: ص٢٤٩). هەندێ لایەنیش گفتوگۆی نێوان ریالیزمی نوێ و پۆست پۆزیتیڤیزم بە گفتوگۆی نوێ دەزانن، کەئەمەش بە هۆی زاڵبوونی ریالیزمی نوێ و ڕەخنەکان لەم تیۆرییە لە لایەن قوتابخانەی ڕەخنەیی (فرانکفۆرت)، پۆست مۆدێرنیستەکان، کومەڵناسی مێژوویی و فمێنیزم وهەروەها پۆست پۆزیتیڤیزمەکان کە لە سەر مێژوویایەتی، کۆمەڵایەتی بوون و دروستکراوەیی بوونی ناسین (مەعریفە)جەخت دەکەنەوە و پێکهاتەگەرایی زانستی کنت والتز، رەتدەکەنەوە و بڕوایان وایە کە زانستی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان دەبێت بگۆڕدرێت بۆ هەلومەرجێکی دادپەروەرانەتر، ئەمنتر و مرۆڤانەتر، لە کاتێکدا مۆدێرنیستەکان بە گشتی زیاتر پارێزگارن و داکۆکی لە دۆخی هەنووکەیی دەکەن، بە گشتی ئەم ڕەوشە بە گفتوگۆی نێوان پۆزیتیڤیزم لە هەمبەر پۆست پۆزتیڤیزم، عەقڵگەرایی لە هەمبەر پێداچوونەوەخوازی، بنەماخوازی لە هەمبەر دژە بنەماخوازی و تیۆرییەکانی شیکردنەوە لە هەمبەر تیۆرییەکانی تەکوینی، ناوزەد دەکرێت (قنبرلو، ١٣٩١: ص٢٥١).

(٢-٢-٨)- تیۆری دروستکردنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەدا:

(٢-٢-٨-١)- پێناسە و ناساندن:

بۆ پێناسەکردنی بڕیاردان و دروستکردنی بڕیار کۆمەڵێك پێناسەی جۆراوجۆر کراوە، بەڵام زۆربەیان لە سەر ئەم بابەتە جەختدەکەنەوە کە بڕیار لە سەر هەڵبژاردنی تاك ڕاوەستاوە و تاك ئەم هەڵبژاردنە لە نێوان ئەلتەرناتیڤەکانی بەردەست ئەنجام دەدات، ئەم پێناسانە بۆ نموونە دەخەینە ڕوو:

دروستکردنی بڕیار بـریتیە لە هەڵبژاردنی ڕێگەیەك لە نێوان ڕێگە جیاوازەکاندا (الوانی، ١٣٧٣: ص١٩٣). دروستکردنی بڕیار پرۆسەیەکە لە ڕێگەیەوە چارەسەری پرسێکی دیاریکراو هەڵدەبژێردرێت (رضائیان، ١٣٧١: ص١٣٨). دروستکردنی بڕیار پرۆسەیەکە کە لە میانەی ئەم کارەدا، شێوازێکی تایبەتی کار بۆ چارەسەر کردنی پرس یان کێشەیەك هەڵدەبژێرێت (استونر، ١٣٧٩: ص ١٥٩). یان دەگوتـرێت دروستکردنی بڕیار تەنیا کاری هەڵبژاردنە لە نێوان ڕێگە چارەکانی بەدیل کە لە بەردەستە و دەربارەیانەوە دڵنیاییمان نییە، یان بە پێی بۆچوونی دیڤید ئیستێن، بڕیارەکان دەرچووەکان یان دەرهاویشتەکانی سیستەمی سیاسین کە لە ڕێگەی ئەوانەوە بەهاکان بە شێوەی دەسەڵاتدارانە لە نێو کۆمەڵگەیەکدا دابەشدەکرێن (دوئرتی و فالتزگراف، ١٣٨٨:ص٧١٩). بەکارهێنانی دروستکردنی بڕیار لە تیۆرییەکانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان دەگەڕێتەوە بۆ دەیەی پەنجای سەدەی بیستەم کە لە لایەن کەسانێك وەکو: ساپین، بـروك، هێربێرت سایمۆن و ریچاردشنایدر، داڕێژرا و دواتـر کەسانێك وەکو: جۆزێف فرانکل و گراهام ئالیسۆن، هاتنە ناو ئەم بازنەیەوە، ریچاردشنایدر و هاوکارەکانی تایبەتمەندییەکانی جیاکەرەوەی دروستکردنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەدا بەم شێوەیە باسی لێوە دەکەن:

ـ ڕێژەیەکی بەربلاوتـر لە ئامانجەکان و پلانی مومکین و لە ئەنجامدا ڕێژەیەکی زیاتـر لە تێگەیشتنە مومکینەکان.

ـ ڕێژەیەکی بەرفراوانتـر لە موخاتەب کە یەك جۆر نین و کاردانەوە و خواستی زیاتـری دژبەیەك چاوەڕوان دەکرێت.

ـ بۆ گەیشتن بە ڕێککەوتن دەبێت ڕێژەیەکی بەرفراوان لە ڕوانگەکان لەگەڵ یەکتـر ئاوێتە بکرێن.

ـ هەلومەرج و بارودۆخی وەرگرتنی بڕیار جگە لە ئالۆزی زیاتـر بەردەوامی و دڵنیایی کەمتـریان هەیە و لەم ڕووە کۆنتـرۆڵی دەرئەنجام و پێشهاتەکان زەحمەتتـر دەبێت.

ـ سەرچاوەکانی زانیاری بەربلاون و دڵنیایی کەمتـریان لە سەرە بەم هۆیەشەوە پۆلین کردنی زانیارییەکان گرنگی زۆری هەیە.

ـ نەبوونی ڕێژەیی دەرفەتی ئەزموونکردن و کەمتـربوونی ژمارەی بارودۆخەکانی دووبارەبوونەوە.

ـ پێویستی لێکدانەوە و شیکردنەوەی هەڵبژاردە جۆراوجۆرەکان کە بە ئاسانی ناسەلمێندرێن.

ـ بوونی مەودای زەمەنی لە نێوان ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ کێشە یان دۆخێك وئاشکرابوونی ڕەهەندەکانی

ـ ئەگەری بەربلاوتـربوونی ململانێیە بەهاییە بنەڕەتیەکان و لە ئاکامدا پێویستی گەیشتن بە ڕێککەوتنی گشتگیر (اسنایدر، ١٣٨٩: ص١٤٦).

(٢ـ٢ـ٨ـ٢)- پێکهاتەی دروستکردنی بڕیار:

پێکهاتەی دروستکردنی بڕیار یان سیاسەت دارشتن بە مانای پۆلین کردنی ریزبەند و پێگەیەکە کە سیاسەت دارێژەران و دامەزراوەکانی دروستکەری بڕیار لە

پرۆسەی دارشتن وجێبەجیێ کردنی سیاسەتی دەرەوەدا رەچاوی دەکەن. دروستکردنی بریار لە سیاسەتی دەرەوەدا لە لایەن ئەکتەرەکان و دامەزراوەکان و رێکخراوەکانەوە دەکرێت کە لە پرۆسەی دروستکردنی بریاردا پێگە و ئاستی دیار و دەستنیشانکراویان هەیە (دهقان فیروز آبادی، ١٣٨٨: ص٢٤٧). لە پێکهاتەی دروستکردنی بریار سەرنج پێدان بە دوو پرس گرنگە: یەکەم: پێکهاتە و دامەزراوەی فەرمی و نافەرمی دروستکردنی بریار. دووەم: سەرنج پێدان بە رۆڵ و گرنگی رەگەزەکانی دروستکردنی بریار لە سیاسەتی دەرەوەدا. بۆیە هەندێ لە لێکۆڵەرانی سیاسەتی دەرەوە سەرنجی خۆیان لە سەر رەگەزەکانی کاریگەر و شوێندانەر لە بریار وەگرتن دادەنێن، ئەوان جیاوازی لە رۆڵ و پێگەی رەگەزەکانی دروستکردنی بریار دەگەرێننەوە بۆ جۆری سیستەم و سیستەمی سیاسی، کە لەم زانایانەش دەتوانین ئاماژە بە جیمز رۆزێنا، بکەین (سلیمانی، ١٣٩٠: ص ٣٣٣).

(٢-٢-٨-٣)- پرۆسەی دروستکردنی بریار:

پرۆسەی دروستکردنی بریار، شێوازی گۆرینی پێدراوەکانی سیستەمی سیاسی بۆ بریار وەرگرتن لە خۆ دەگرێت، بە مانایەکی تر پرۆسەی دروستکردنی بریار باس لە کەناڵ و رەوتێکە کە بریارێك لە قۆناغی سەرەتایی تا قۆناغی وەرگرتنی بریار تێدەپەرێت و لە چوارچێوەی پرۆسەی دروستکردنی بریار دەبێت گرنگی بدەین بە رۆڵی وەزارەتی دەرەوە وەکو دامەزراوە و بەرپرسی سەرەکی دروستکردنی بریار لە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتدا (خوشوقت، ١٣٨٢: ص٩٢).

(٤ـ٨ـ٢ـ٢)- فاکتەرەکان و سەرچاوەکانی کاریگەر لە سەر دروستکردنی بڕیار:

مەبەست لە فاکتەرەکانی کاریگەر لە سەر دروستکردنی بڕیار لە ڕاستیدا ئاماژەیە بۆ ئەو توانا و ئیمکانیات و بەربەستانەی کە بڕیار وەرگر دەبێت لە کاتی وەرگرتنی بڕیاری مەبەست ڕەچاویان بکات. کە گرنگترینیان ئاست و ڕادەی هێز و توانای دەوڵەت لە بواری ناوخۆ و دەرەوە، هەروەها کۆمەڵە فاکتەر و هۆکاری ناوخۆیی ودەرەکی لە خۆ دەگرێت و هەر دەوڵەتێك کە سەرچاوەی هێزی زۆری هەبێت، ئەوە سەرچاوەی کاریگەری بۆ بڕیاردان هەیە (رمضانی، ١٣٨٠: ص٣٨).

(٥ـ٨ـ٢ـ٢)- مۆدێلەکانی دروستکردنی بڕیار:

ئالیسۆن، چەند مۆدێلیك بۆ دروستکردنی بڕیار دادەنێت وەکو سەرمەشق یان نموونەیەك وایە بۆ دروستکردنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەدا، وەکو: ئەکتەری عەقڵمەند، پڕۆسەی ڕێکخراوەیی و سیاسەتەکانی بیرۆکراسی، هەرچەند ئالیسۆن بڕوای وایە کە مۆدێلی زاڵ هەر مۆدێلی ئەکتەری عەقڵمەند یان مۆدێلی عەقلانییە (سیف زادە، ١٣٨٤: ص ٣٤٨). ئەم مۆدێلە لە سەر ئەم بنەمایە دروستبووە کە مرۆڤ وەك بوونەوەرێکی ئابووری و عاقڵ لە ژینگەیەك کە بە تەواوی بۆی دیار و ئاشکرایە باشترین هەڵبژاردن دەکات و باشترین هەڵبژاردنیش بریتیە لە سەرکەوتن لە بەدەستهێنانی هەموو ئامانجەکانی ڕێکخراوەکە و گەیشتن بە ئامانجی ویستراو، ئەم هەڵبژاردنەش لە سەر ئەم گریمانانە راوەستاوە:

١- دروستکردنی بڕیار لە هەلومەرجێکی دڵنیایی تەواودا دەبێت.

٢- بڕیار وەرگر هەموو زانیارییەکانی بە شێوەی تەواو لەبەردەستیدایە و توانای پێویستی بۆ کەڵك لێوەرگرتنیانی هەیە.

٣- پێوەرەکانی هەڵبژاردن ئاشکرا و ڕوونە و بڕیار وەرگر خاوەن سیستەمێکی لۆژیکیە کە دەتوانێت بە ڕێکخستنی بەهاکانی ڕێگە جیاجیاکان پۆلێن بکات.

٤- بڕیار وەرگر لەگەڵ ئەوەی کە دەتوانێت دەرئەنجامەکان لە ڕووی ئابووری و بەهاکانی تـرەوە هەڵبسەنگێنێت و لەگەڵ ڕێگەکانی تـر بەراوردیان بکات، لە هەڵبژاردنیشدا ئازادی تەواوی هەیە.

٥- لە چوارچێوەی ئەم گریمانانەدا بڕیار وەرگر دەتوانێت ڕێگەیەك هەڵبژێرێت کە باڵاتـرین بەهای لە ڕووی ماددییەوە هەیە (استونر و دیگران، ١٣٧٩: ص١٦٦). هەروەها لیتێل دەربارەی مۆدێلی ئەکتەری عەقڵمەند بە شێوەی هەڵبژاردنی عەقڵانی، بڕوای وایە کە لەم مۆدێلەدا وا گریمان دەکرێت کە مرۆڤەکان لە نێوان چەند ڕێگەدا، ئەو ڕێگەیە کە لەگەڵ مەبەستەکانیان هاوتەریبە هەڵدەبژێرن و بۆ تێپەڕین لە هەر ڕێگەیەك هەڵسەنگاندنی سوود و زیان دەکەن و لە دوای لێکدانەوە بە ڕێگەیەکدا دەڕۆن (لیتل، ١٣٨٨: ص٦٤). لە سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییە نێونەتەوەییەکاندا، تیۆری هەڵبژاردنی عەقڵانی لە لایەن ئالیسۆنەوە لە ژێر ناونیشانی ئەکتەری عەقڵمەند، دارێژراوەتەوە و بە بڕوای ئالیسۆن، هەوڵدان بۆ گۆڕانکاری لە ڕووداوە نێونەتەوەییەکان لە سەر بنەمای ئامانجەکان و هەڵسەنگاندنی نەتەوەکان و دەوڵەتان نیشانەی مۆدێلی ئەکتەری عەقڵمەندە (الیسون، ١٣٦٤: ص٣٦). بە شێوەیەکی گشتی فاکتەرەکانی کاریگەر لە سەر دروستکردنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەدا بـریتین لە: بەها کۆمەڵایەتییەکان، تایبەتمەندیەکانی بڕیار وەرگران، ناسیۆنالیزم، ئایدۆلۆژیا، ڕای گشتی، گەڕانەوە بۆ بڕیارەکانی ڕابـردوو، پێویستیەکانی دەوڵەت و گروپەکانی بەرژەوەندی و گوشار، کەسایەتی ڕێبەرانی باڵای نەتەوەیی، جۆری حکومەت وسیستەم ، پێگەی هێز و توانای دەوڵەت، پێگە و ڕۆڵی دەوڵەت لە پانتای نێونەتەوەیی و هەلومەرجی نێونەتەوەیی (سلیمانی، ١٣٩٠: ص٣٣٥).

(٢-٢-٨-٦)- ڕەخنە لە مۆدێلی ئەكتەری عەقڵمەندی دروستكردنی بڕیار:

لە پاڕادایمی ریالیستیدا دەوڵەتان وەك ئەكتەری هاوشێوە و هاوئامانج پێناسە دەكرێن كە بەدوای زیاتـرین ڕادەی قازانج و كەمكردنەوەی زیانن لە فەزای ئانارشیكی سیستەمی نێونەتەوەییدا، كە ئەمەش هەڵقوڵاوی گریمانەكانی سەردەمی رۆشنگەری و ڕوانگەی سوودگەراییە. لەگەڵ جەختكردنەوەیان لە سەر گرنگی عەقڵ و پەروەردە لە هەڵبژاردنەكانی مرۆڤایەتی و كۆمەڵایەتیدا، كە ئەم مرۆڤە بە پێی ریزبەندی بەهاكانی خۆی هەڵبژاردن دەكات، كە ڕاستی و دروستی ئەم گریمانەیە ئێستا لە ژێر پرسیاردایە (دوئرتی و فالتزاك، ١٣٨٨: ص٧٢٧). تێڕوانینی ئابووری بۆ سروشتی مرۆڤ وایكردوە كە ڕۆڵ و كاریگەری هەست و سۆزەكان و بەها و سیستەمی بیروباوەڕەكانی مرۆڤ لە دروستكردنی بڕیار كە ڕۆڵی كاریگەریان هەیە پشتگوێ بخرێت. بە گشتی ڕەخنەكان بەم شێوەیە پۆلین دەكەین:

١- ڕەخنەی میتۆدۆلۆژی: ئەم ڕەخنانە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو میتۆد و شێوازانەی كە مۆدێلی ئەكتەری عەقڵمەند لە بەدەستهێنانی زانیاری و لێكدانەوە و شیكردنەوەیان پەیڕەوی دەكات، دەروونناسی ناسین، گریمانەكانی مۆدێلی ئەكتەری عەقڵمەند لە كردەوەدا بە قابیلی جێبەجێ كردن نازانێت، چونكە زەین تواناى ئەنجامدانی ئەو هەموو لێكدانەوە ئاڵۆزەی نییە، هەروەها تێچووی ماددی كۆكردنەوەی ئەو قەبارە زۆرە لە زانیاری، گوشار و دڵەڕاوكێ، ناڕوونی، كێشە لە وەبیرهێنانەوە، بە هەڵە تێگەیشتن و پێكهاتەی ڕێكخراوەیی، كاریگەریان لە سەر بڕیاردان دەبێت (Mintz and Derouen,2010:p.8). هەروەها ناڕوونی ئامانجەكان لە واقعدا، نامومكین بوونی ناسینی هەموو بەدیلە بەردەستەكان و دەستپێڕانەگەیشتن بە هەموو زانیارییەكان كە وادەكات بە هۆی قەبارەی زانیارییەكان، ئاستی توانا تاكەكسیەكان، سەرچاوەكانی بەردەست، كات و جیاكردنەوەی واقع لە بەهاكان، لە كردەوەدا نەتوانین هەڵبژاردنێكی تەواو و عەقڵانیمان هەبێت

(سعادت،١٣٧٢: ص٢٤ ـ٢٣). هێربێرت سایمۆن، بە شێوەیەکی بنەڕەتی ڕەخنەی لە بنەماکانی میتۆدۆلۆژی مۆدێلی دروستکردنی بڕیاری عەقلانی گرتووە، سایمۆن بڕوای بە عەقلانییەتێکی سنووردار هەیە و بۆیە چەمکی (ڕەفتاری باوەڕپێهێنانی) لە جێگەی (ڕەفتاری زیاتــرین و باشتــرین) داناوە، بەم مانایەکە یەکەی وەرگرتنی بڕیار کاتێك بە کەمتــرین ئاست و ڕادەی باوەڕپێهێنان بە بەدیلێك یان هەڵبژاردنێك دەگات، ئەوە بڕیار وەردەگرێت (دوئرتی و فالتزاك، ١٣٨٨: ص٧٢٩).

٢- ڕەخنەکانی بوونناسی: ڕەخنە بوونناسییەکان زیاتــر لە هەر شتێکی تــر لە سەر ڕەخنەگرتنە لە پێناسەی ماددیگەرایانە لە گەوهەر و سروشتی مرۆڤ، کە گرنگی نادات بە ڕۆڵی بیروباوەڕ و بەهاکانی مرۆڤ لە دروستکردنی بڕیاردا و زیاتــر ڕوانگەکانی ماتــریالیستی، چەندایەتیگەرا و ئابووریانەی دروستکردنی بڕیار ڕەچاو دەکرێت (تسلیمی، ١٣٧٨: ص٨٥). هەروەها لە ڕەخنەگرتن لە تێگەیشتنی ماددیانە لە عەقلانییەت دەبێت ئەوە ڕەچاو بکەین کە ناتوانین ڕەفتاری مرۆڤەکان تەنیا لە ڕووی سوود و زیان ڕاڤە بکەین، چونکە بەرپرسیارەتی تاکەکەسی و سیاسی و ئەخلاقی چەمکی عەقلانییەت ئالۆزتــر دەکات، چونکە نۆرم، بەها، بنەماکانی کولتووری، بیروباوەڕەکان و ئایین، ڕەفتاری مرۆڤ ئاراستەدەکەن و مرۆڤ کۆمەڵێك بەرژەوەندی بۆ خۆی پێناسە دەکات کە تەنیا تایبەت نییە بە سوودی ماددی و تاکەکەسی (لیتل، ١٣٨٨: ص٩٩). بە گشتی دروستکردنی بڕیار بە تایبەت لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا زۆر لە مۆدێلە سادەکراوەکانی باو ئالۆزتــرە بە هۆی ئەوەی کە هۆکاری تــری ژینگەیی و سیستەمی و بیروباوەر و بەهاکانی کۆمەڵگە کاریگەریان لە سەر دەبێت« بەتایبەت کاتێك کە بازنەی بەهاکان لە بڕواکانی تاکەکەسی بڕیار وەرگر سەرووتــر بچێت و لەگەڵ سروشتی سیستەمی سیاسی گرێدرابێت.

(٢-٢-٩)- ڕەخنەگەرایی و عەقڵگەرایی :

بە شێوەیەکی گشتی ئێمە دەتوانین تیۆرییەکانی سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان بە سەر دوو ڕەوتی گشتی عەقڵگەرایی و ڕەخنەگەراییدا دابەش بکەین. تیۆرییەکانی ڕەخنەگەراییش لە چەند ڕوانگەی تر وەکو: پۆست مۆدێرنەکان، پاش پێکهاتەگەرایی، قوتابخانەی ڕەخنەیی فرانکفۆرت و فێمێنیستەکان و کۆنستراکتیڤیستەکان پێکدێت. جیاوازی نێوان تیۆرییەکانی ڕەخنەگەرایی و تیۆرییەکانی عەقڵگەرایی بە شێوەیەکی گشتی لەو ڕەخنانەدا دەردەکەوێت کە ڕەخنەگەراکان لە تیۆرییەکانی عەقڵگەرایی دەیگرن کە بە سەر سێ بواری سەرەکیدا دابەشدەبێت أ- **ڕەخنەی بوونناسی**. ب- **ڕەخنەی مەعریفەناسی**. ت- ڕەخنەی میتۆدۆلۆژی.

أ- ڕەخنەی بوونناسی:

ڕەخنەگەراکان بە گشتی و کۆنستراکتیڤیستەکان بە تایبەت، سێ پێدراوی بوونناسی سەرەکی عەقڵگەراکان دەربارەی ژیانی کۆمەڵایەتی و دەرهاویشتە سیاسییەکانی دەخەنە ژێر پرسیار، یەکەمیان: ڕەخنەگەراکان گرنگی بە پێکهاتە هزرییەکان و هەروەها پێکهاتە بەهایی و پێوەرییەکان دەدەن لە پاڵ پێکهاتە مادییەکانی پەیوەندیدار (wendt,1992:p.397). دووەمیان: ڕەخنەگەراکان بڕوایان وایە کە ناسنامەکان, بەرژەوەندی و ڕەفتارەکان دروست دەکەن (wendt,2003:p.36-37). سێیەمیان: بڕوایان وایە کە پێکهاتەکان و بکەرەکان بە شێوەی دوو لایەنە دروستدەکرێن، بۆ نموونە: تیۆری کۆنستراکتیڤیزم بە جەخت کردنەوە لە سەر گرنگی نۆرم یان پێوەرە زەینییەکان لە پاڵ پێکهاتە مادیەکان، تەرکیز لە سەر ڕۆڵی ناسنامە لە دروستکردن یاخود فۆرم پێدان بە

کردەوەی سیاسی و پەیوەندی دوو لایەنەی بنیاتنەر لە نێوان پێکهاتە و بکەردا دەکات (Ruse-Smit, 2005:p.188-189).

ب- ڕەخنەی مەعریفەناسی:

لە ڕووی مەعریفە ناسییەوە، عەقڵگەراکان پابەندن بەو ڕوانگەیەوە کە بە پۆزێتیڤیزم دەناسرێت، ئەوان بڕوایان وایە کە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان کە بەها و راستی جیاوازیان هەیە دەتواندرێت لە سەر بنەمای ڕێبازی سروشتی شیبکرێنەوە و پێداچوونەوەی زانستی دەبێت لە سەر ڕاستی و ناڕاستی ئەزموونی بێت بۆ دۆزینەوەی ڕێساکان، بەم مانایە کە ئەکتەرەکان لە جیهانێکدا کار و چالاکی دەکەن کەپێشتــر دیاریکراوە، لە کاتێکدا ڕەخنەگەراکان و بە تایبەت کۆنستــراکتیڤیستەکان، ئەمانە دەخەنە ژێر پرسیار و جەخت لە سەر ناسنامەکان لە بنیاتنان و دروستکردنی بەرژەوەندی و ڕەفتار و کردەوەی سیاسی بکەر یان ئەکتەرەکان دەکەنەوە (Wendt, 2003:p.37-38).

ت- ڕەخنەی میتۆدۆلۆژی:

لە ڕووی میتۆدۆلۆژیەوە، ئەگەر ئێمە ناسنامە و بەرژەوەندی بە پێشووتــر و پێشتــرپێدراو بزانین، ئەوە گرنگی فاکتەر و ڕەگەز و هێزە ماددیەکانمان بۆ دەردەخات، بۆ نموونە: نیێو ریالیزم بڕوای وایە کە بەرژەوەندی دەوڵەتان لە پێکهاتەی ماددی ئانارشیکەوە سەرچاوە دەگرێت، لە کاتێکدا ڕەخنەگەراکان بە تایبەت کۆنستــراکتیڤیستەکان نیشاندەدەن کە بە چ شێوەیەك بارودۆخە نێوان زەینییەکان بە شێوەی سەرەتایی بەرژەوەندی و هێزی ماددی بنیات دەنێن یاخود دروستیدەکەن (Wendt, 2003:p.34-35).

(٢-٢-١٠)- تیۆری ڕەخنەگەرایی:

تیۆریسییەنەكانی ڕەخنەگەرایی پەیوەندییە نێونەتەوەییەكان، وەكو: رۆبێرت كۆكس[٥]، ئەندرۆلینكلێتر[٦]، هەروەها ئێستیێفان گیل و ریچارد ئاشلی، لە ژێر كاریگەری قوتابخانەی ڕەخنەگەرایی فرانكفۆرتدا، ئەگەری گۆڕانكاری لە پەیوەندییە نێونەتەوەییەكانیان خستۆتە بەر باس و لێكۆلینەوە (قنبرلو، ١٣٩١: ص٢٦١). گرنگترین ئامانج و بەرنامەی كاری تیۆری ڕەخنەگەرایی بۆ نموونە قوتابخانەی فرانكفۆرت كە ریشەی لە بیروڕا فەلسەفیەكانی بیرمەندانێك وەكو: تیۆدۆر ئۆدرنۆ، هۆركهایمێر، هێربێرت ماركۆز، یۆرگن هابێرماس و مارك هافمەن دایە، كە لە بواری سیاسەتی نێونەتەوەییدا بەكاریان هێناوە. بە شێوەی گشتی تیۆری ڕەخنەگەرایی، ڕەخنە لە ئایدۆلۆژیا و گوتاری زاڵی عەقڵگەرایی لە پەیوەندییەنێونەتەوەییەكاندا دەگرێت. تیۆری ڕەخنەگەرایی لە ڕووی بووناسییەوە سیما و تێگەیشتنی بكەرە كۆمەڵایەتییەكان بە شێوەی خۆویست و ئەتۆمیزەكراو دەخاتە بەر ڕەخنە كە تەنیا بۆ دەستەبەر كردنی ئامانج و ویستەكانیان پێشتر لە پرۆسەی تەعامولی كۆمەڵایەتی دروستبووە، لە بەرامبەردا تیۆری ڕەخنەیی وا گریمان دەكات كە ناسنامە و بەرژەوەندی بكەرەكان بە شێوەی كۆمەڵایەتی دروستدەكرێت و بەرهەمی پێكهاتە كۆمەڵایەتییەكانی نێوان زەینینە، هەروەها لە ڕووی مەعریفە ناسییەوە تیۆری ڕەخنەیی، ڕوانگەی پۆزێتیڤیزمگەراكان

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Cox, Robert, W. (1981), **Social Forces, States and World order: Beyond International Relation Theory**; Millennium, Pp.55-126.

٢- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Linklater, Andrew. (2007), **Critical Theory and World Politics: Citizen Ship, Sovereignty and Humanity**; London and New York: Routledg, Pp.15-29.

دەخاتە ژێر پرسیار و میتۆدەکانی تەفسیری لە تێگەیشتن دەکاتە بنەما بۆ دیاردەکان (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٧: ص١٣٠-١٢٩).

لە ڕوانگەی تیۆری ڕەخنەگەراییەوە سیاسەتی دەرەوە لە سەر ئەم بنەمایانە راوەستاوە:

١ـ میتۆدێکی گشتگیر بۆ شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوە بوونی نییە.

٢ـ تیۆرێکی تاقانە بۆ شیکردنەوەی ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی بکەرەکان لە هەر کات و شوێنێك ڕاست و دروست نییە.

٣ـ وڵاتانی جیاواز بە هۆی ناسنامەی جیاوازەوە، ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەیان جیاوازە لە یەکتری.

٤ـ پێکهاتە کۆمەڵایەتییە ناماددیەکان ڕۆڵی کاریگەریان لە ئاراستەکردنی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتاندا هەیە. تیۆری ڕەخنەیی سیاسەتی دەرەوە، گرنگی بە پەیوەندی دوولایەنەی پێکهاتە (نەتەوەیی و نێونەتەوەیی) و بکەر یان ئەکتەر دەدات لە سیاسەتی دەرەوەدا. بە وتەی ڕۆبێرت کۆکس، سیاسەتی دەرەوە بەرهەمی تەنیا دەوڵەتان یان سیستەمی نێونەتەوەیی نییە، بەڵکوو بەرهەمی پرۆسە و تەعامولی فاکتەر و هێزە کۆمەڵایەتییەکان و پێکهاتەی دەوڵەت و سیستەمی نێونەتەوەییە (دهقاني فیروزآبادی، ١٣٨٧: ص١٤٨-١٤٧).

(٢-٢-١١)- کۆنستراکتیڤیزم:

کۆنستراکتیڤیزم لە دەیەی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو لە لایەن نیکۆلاس ئۆنف هاتە ناو بواری تیۆری پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان. ئۆنف لە ساڵی (١٩٨٩)، لە کتێبێکدا بە ناوی (جیهانی دروستکراوی ئێمە)[٧]، جەختی لە سەر

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بروانە:

ڕۆڵی ڕێساکان لە دروستکردنی جیهانی ئێمە کرد و ڕایگەیاند کە هەموو کردەوە و ڕەفتارە مرۆییەکان لە پانتای کۆمەڵایەتیدا واتا پەیدا دەکات و ئێمە بە شێوەی سەربەخۆ ناتوانین تێگەیشتنمان بۆ جیهان هەبێت (عسگرخانی و منصوری مقدم، ١٣٨٩: ص١٩٥). کۆنستـراکتیڤیستەکان کردەوە و ڕەفتاری وڵاتان پەیوەندیدار بە پێگە و هەلومەرجی ئەو دەوڵەتانە نازانن، بەڵکوو بڕوایان وایە کە ڕەفتاری دەوڵەتان لە لایەن پێوەرەکان (نۆرم) و بەهاکانیانەوە ئاراستە دەکرێت و ئەکتەرەکان لە سەر بنەمای ئەم بەهایانە بڕیار وەردەگرن و لە سەر بنەمای فاکتەرە زەینی و ئەزمونە کولتووری و مرۆییەکان سیاسەت دادەرێژن (اسکندریان، ١٣٨٣: ص١٨٠). هەروەها زانایەك بە ناوی ئەلێکساندر ونت، لە کتێبی (تیۆری کۆمەڵایەتی سیاسەتی نێونەتەوەیی)دا هەوڵ دەدات تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم لە بواری پەیوەندییە نێونەتەوەییەکاندا بەکاربێنێت. ناوبـراو ڕەخنە لە تێگەیشتنی کنت واڵتز و بە گشتی تیۆری ریالیزم دەگرێت و ڕۆڵی درك و تێگەیشتن و فاکتەرە ماناییەکان لە سەر بکەر یان ئەکتەرەکان دەردەخات، بۆ نموونە دەڵێت: ((ڕژێمی گۆرباچۆف، بە تێگەیشتنی جیاواز لە چۆنیەتی پەیوەندی لەگەڵ ڕۆژئاوا، بە تەنیایی کۆتایی بە شەڕی سارد هێنا)) (ونت، ١٣٨٦: ص١١٢). ئەلێکساندرونت، بڕوای وایە کە کێشە ئاسایشییەکان و سەرهەڵدانی جەنگەکان لە نێوان ئەکتەرەکاندا سروشتی نین، بەڵکوو لە ئەنجامی بەجێهێنانی ئەرکێکی پیرۆزە کە بۆ خۆیان، قەناعەتیان پێهێناوە و ڕازیان دەکات (بیلیس واسمیت، ١٣٨٣: ص٥٩٨).

لە ڕوانگەی تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم، بۆ ناسین و شیکردنەوەی ڕەفتاری دەوڵەتان لە سیستەمی نێونەتەوەییدا دەبێت پێش هەر شتێك گرنگی و سەرنج

Onuf, Nicholas. (1989), **World of our Making: Rules in Social Theory and International Relation**s; Colombia: University of South Carolina Press, Pp.33-65.

بدرێتە ناسنامەی ئەو وڵاتانە کە بۆ خۆیان پێناسەیان کردووە، کە دروستکەری عەقڵانییەتی ئەم دەوڵەتە و پێناسە کردنی واقعییەتە لە ڕوانگەی ئەو ئەکتەرەیەوە کە بەرژەوەندی و ویستەکان وداخوازیەکانی لە پەیوندی لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا بنیات دەنێت، هەروەها بەرگری کردن لەم ناسنامەیە دەبێتە ئەولەویەتی سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی هەر دەوڵەتێك کە ئەمەش ڕەوایەتی بە ڕەفتارەکانی ئەو دەوڵەتە دەدات و لەوانەیە بە پێچەوانەکەی ڕاست بێت بۆ دەوڵەتێکی تـر (رسولی ثانی آبادی، ١٣٩٠: ص١١٢). لە ڕوانگەی کۆنستـراکتیڤیستەکان دژایەتی ناسنامەیی فاکتەری سەرەکی جەنگ و پەشێویە و قەیران و پەشێویش بەرهەمی دروستکراوی ململانێیە ناسنامەییەکانە. بەم هۆیەشەکە هاوکاری وەك پڕۆسەیەکی فێربوونی کۆمەڵایەتی سەیر دەکرێت، کە دەبێتە هۆی تێگەیشتنی یەکسان و هاوبەش لە واقعییەت، هەروەها دەبێتە هۆی دووبارە پێناسە کردنەوەی بەرژەوەندییەکان کە ئەمەش دەبێتە هۆی پەرەسەندنی ناسنامەکانی بە کۆمەڵ، کە دەتوانێت هاوکێشەی ئاسایشی چارەسەر بکات (اسکندریان، ١٣٨٣: ص١٨٤). ئەلێکساندرونت، بە ڕەخنەگرتن لە چوارچێوەی نییو ریالیزمی پێکهاتەگەرا، کەبڕوای وایە دوو فاکتەری کێبـرکێ و بەکۆمەڵایەتیبوون لە پەیوەندی نێوان ئەکتەرەکان لە ژێر کاریگەری پێکهاتەی زاڵی سیستەمی نێونەتەوەییدا ئاراستەی ڕەفتارەکانیان دەکات، کە بە بڕوای کنت والتز، پڕۆسەی کێبـرکێ بە ڕێگەی ئامرازەکانی پاداشت وسزا، ڕەفتاری یەکەکان دەخاتە ژێرکاریگەری خۆیەوە و پڕۆسەی بەکۆمەڵایەتیبوونیش بە فۆرم پێدان بە ڕێساکان و نۆرمەکان و سەرمەشقە ڕەفتاریەکان دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی ڕەفتاری هاوشێوە لە نێوان ئەکتەرەکان، لێرەوە ئەلێکساندرونت، بە ڕەخنە گرتن لەم ڕوانگە تاك ڕەهەندیە بڕوای وایە کە کاریگەری پێکهاتەی زاڵی ماددیانە و ناکۆمەڵایەتی، هیچ شوێنێك بۆ ڕەفتاری پێچەوانەی پێوەر(نۆرم) و ڕێساکانی

پێکهاتەیی ناهێڵێتەوە، چونکە بە بڕوای کنت والتز، ئەم جۆرە ڕەفتارانە زۆر خێرا لە ڕێگەی سزای پێکهاتەییەوە دەسڕدرێتەوە، بەڵام ئەلێکساندرونت دەربارەی پرسی بەکۆمەڵایەتیبوونی کنت والتز، بابەتی هەڵبژاردنی کولتووری دێنێتە ئاراوە کە پرۆسەی تەقلید و فێربوونی کۆمەڵایەتی لە خۆدەگرێت، تەقلید دەبێتە هۆی دووبارە کردنەوەی هەمان ڕەفتاری بکەری سەرکەوتوو بەڵام فێربوونی کۆمەڵایەتی پرۆسەیەکی ئاڵۆزە کە لەم ڕێگەیەوە بکەرەکان لە کارلێکێکی دوو لایەنە هەم فۆرم بە ناسنامەی خۆیان و هەم ناسنامەی ئەوی تـر دەدەن، بەڵام بە پێی هێز و تواناکانیان کاریگەریان لە سەر یەکتـر جیاوازە، لە ڕوانگەی ئەلێکساندرونتەوە، بکەر بە پێناسەکردنێکی سەرەتایی لە خۆی دێتە ناو تەعامول و لە سەر بنەمای ئەو ڕۆڵەی کە بۆ خۆی پێناسەی کردووە یان هەیەتی لە هەمبەر ئەوی تـردا، دواتـر ئەوی تـر مانای کردەوەی خۆی هەڵدەسەنگێنێت و ئەو دوو ڕەفتار یان پەیوەندییەیان دەبێتە هۆی تەفسیر کردنی پێگە و دۆخی نوێ، بەم پێیە بەردەوام دەبن لە ڕەفتار کردن و تەفسیر کردنی دۆخی پێکهاتووی نوێ لە هەمبەر یەکتـریدا، تاوەکو بگەنە فەهم و تێگەیشتنی هاوبەش یان ناسینی هاوبەش لە یەکتـری (شوری، ١٣٩٠: ص٨٦ـ٨٥). تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم بۆ شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوە دەتوانێت زۆر گونجاو بێت، بە هۆی ئەوەی کە بەم گریمانەوە دەستپێدەکات کە بکەران جیهانی خۆیان دروستدەکەن و سیاسەتی دەرەوەش بواری هەڵبژاردنەکانە و ژینگەیە کە تیایدا بکەرەکان تەفسیر دەکەن، بڕیار وەردەگرن، رادەگەیەنن و جێبەجێ دەکەن، بۆیە سیاسەتی دەرەوە جۆرێکە لە بنیاتنان و دروستکردن، واتا بکەران بڕیار دەدەن کە وابن، هەروەها کاریگەری بەها و پێوەر(نۆرم) لە سەر سیاسەتی دەرەوە لە ڕێگەی پرۆسەی بەکۆمەڵایەتیبوونەوە دەبێت، لە هەردوو ئاستی نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا، واتا پێوەرە ناوخۆیی و پێوەرە سەروو نەتەوەییەکان (جوادی ارجمند، ١٣٨٩: ص٤٣).

(٢-٢-١١-١)- گریمانەکانی کۆنستـراکتیڤیزم:

کۆنستـراکتیڤیزم بە گشتی لە سەر سێ گریمانەی سەرەکی ڕاوەستاوە کە بـریتیین لە:

ا- بنیاتنەرایەتی و دروستکراویەتی ناسنامە:

ناسنامەی بکەرەکان لە ناوەندی تیۆری کۆنستـراکتیڤیزمدایە، ناسنامە بـریتییە لە تێگەیشتنەکان و چاوەڕوانییەکان دەربارەی (خود) کە تایبەتە بە ڕۆڵ بینین (مشیرزادە، ١٣٨٥: ص٣٣٢). کۆنستـراکتیڤیزم وەك لقێك لە تیۆرییە ڕەخنەگەراییەکان بە خستنەڕووی تێگەیشتنێك لە سیاسەتی ناسنامەیی هەوڵ دەدات چۆنیەتی ڕۆل و کاریگەری کۆمەڵە نێوان زەینییەکان وەکو: ناسیونالیزم، ئەتنیك، نەژاد، مەزهەب و پرستیژ لە سیاسەتی دەرەوەدا شیکردنەوەیان بۆ بکات، هەروەها کۆنستـراکتیڤیستەکان بڕوایان وایە کە گرنگی بابەتەکانی ناسنامەیی لەوەدایە کە ناسنامە بەشێکە لە پرۆسەکانی پێکهێنەری ولاتێك و لە ئەنجامدا ڕەفتارە ناوخۆیی و دەرەکییەکان ئاراستە دەکات (کیانی، ١٣٨٦: ص١١١). تیۆرییە سەرەکییەکانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و سیاسەتی دەرەوە واتا عەقڵگەراکان، توانای ڕوونکردنەوەی ڕۆڵی بنیاتنەری ناسنامەی نەتەوەیی لە پرۆسەی دروستکردنی بەرژەوەندی نەتەوەیی دەوڵەتەکانیان نییە، بە هۆی ئەوە کە عەقڵگەرایی لە سەر بنەمای تیۆری هەڵبژاردنی عەقلانی دامەزراوە، بۆ نموونە ئەکتەرێك وەك ئێران، بە یەکەیەکی سیاسی خۆویست و بەرژەوەندیخواز و عاقڵ دەزانێت، کە لە سەر بنەمای لێکدانەوەی سوود ـ زیان، هەوڵی زۆرتـر کردنی بەرژەوەندی ماددی پێشتـر دەستنیشانکراوی خۆی دەدات. واتا کۆماری ئیسلامی ئێران بە بەرژەوەندی پێشتـر دارێژراو دەچێتە ناو تۆری

پەیوەندی لەگەڵ ئەكتەرەكانی تر، بە پێی ئەم ڕوانگەیەوە تەعامولی كۆمەڵایەتی نێونەتەوەیی فاكتەرێكی گرنگ لە دەستنیشان كردنی بەرژەوەندی ئێران نییە و وڵاتان لە جەوهەردا كۆمەڵایەتی نین و بەرهەمی ژینگەی كۆمەڵایەتی خۆیان نین و تەنیا ئەكتەرێكی عەقڵمەندن كە پێكهاتەی پەیوەندی نێونەتەوەیی بە مەبەستی زیاتر كردنی بەرژەوەندییەكانیان پێكدێنن (آدمی، ١٣٨٩: ص١٠٠). بەڵام بە پێچەوانەی ڕەوتی سەرەكی لە بواری پەیوەندییە نێونەتەوەییەكان و سیاسەتی دەرەوەی وڵاتاندا، كە ناسنامەی بكەرەكان لە سیستەمی نێونەتەوەیی بە نەگۆڕ و جێگیر دادەنێت، كۆنستراكتیڤیستەكان لە سەر دروستكراویەتی ناسنامەی بكەرەكان و ڕۆڵی ناسنامە لە بنیاتنەرایەتی بەرژەوەندییەكان و ڕەفتارەكان جەختدەكەنەوە. یەكێك لە زاناكان بە ناوی ئیمانۆئێل ئادلێر[١]، بە جەختكردنەوە لە سەر ناسنامەی دەوڵەتان بڕوای وایە كە گرنگی پێدانی دەوڵەتان بە ناسنامە، دەربڕی ئەوەیە كە وەك تاكەكان، دەوڵەتیش لە چوارچێوەی كۆمەڵە بەهاكان و ناسنامەی خۆیدا، جیهان مانادار دەكات و لەم سۆنگەیەوە، ناسنامەی دەوڵەتان، تەوەری سەرەكی پێناسە كردنی ئەوان لە واقعییەت و هەروەها هێز و بەرژەوەندی نەتەوەیی و دۆست و دوژمن و ئاسایش و...هتد، دروستدەكات و لە ئەنجامیشدا دروستكردنی بڕیار و كردەوەكان لە سەر ئەم بنەمایە دروستدەبن (عابدی اردكانی، ١٣٩٠: ص١٤٩). بە بڕوای كۆنستراكتیڤیستەكان، بنیاتی كۆمەڵایەتی ناسنامەی دەوڵەتان، دەتوانێت لە دوو ئاستی گشتی نۆرم و ماناكانی نێوان زەینی ناوخۆیی و هەروەها نۆرمەكان و پێكهاتەكانی نێونەتەوەییدا، لە دروستبوون و جێگیربوون یاخود گۆڕانكاری

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Adler, Emanuel. (2005), **Communitarian International Relations: the Epistemic Foundations of International Relations**; London – New York: Routledge, Pp.29-62.

ناسنامەییدا ڕۆڵی هەبێت. بە گشتی نۆرم یان پێوەرەکان لە ئاستی نێونەتەوەییدا بـریتییە لە: یاساکانی نێونەتەوەیی، دامەزراوەکان، پرۆسە و ڕەوتە نێونەتەوەییەکان و ڕێکخراوەکانی نێونەتەوەیی و...هتد و لە ئاستی ناوخۆییدا وەکو: کولتووری سیاسی، ڕای گشتی، یاسای بنچینەیی، ڕوانگەی حیزبی و...هتد، هەروەها ناسنامەکان هاوکات دەبنە هۆی هەڵبژاردنی عەقلانی، هەروەها مۆدێل و پێوەرەکانی سیاسەتی نێونەتەوەیش کاریگەریان لەسەر ناسنامەکاندا هەیە، ناسنامەکان ئەو دەرفەتە بۆ نەتەوەکان دەخولقێنن کە جیهان واتادار بکەن و واقعییەتێك دروستبکەن کە خۆیان و ئەوی تـری پێ پێناسە بکەن و سنوورەکانیان دیاریبکەن (پیریا، ١٣٨٧: ص٦٥).

لە ڕوانگەی کۆنسـتـراکتیڤیزمەوە، ڕەفتارەکان لە هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتی و نێوان زەینی مانا پەیدا دەکەن و پێکهاتەکان لە ریزبەندێك لە تێگەیشتن و چاوەڕوانی و ناسینی کۆمەڵایەتی دروستدەکرێن، بۆ نموونە: شەڕی سارد پێکهاتەیەکی نێوان زەینی بوو کە لەم چوارچێوەیەدا دەوڵەتان لە دوو بلۆکی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، لەم تێگەیشتن و ناسینەی یەکتـری بەشداربوون و کاتێك شەری سارد کۆتایی پێهات کە ڕوانگەی ئەم ئەکتەرە سەرەکییانە سەبارەت بە یەکتـری گۆڕانی بەسەردا هات (قوام، ١٣٨٤: ص٧). بە بڕوای کۆنسـتـراکتیڤیستەکان، ناسنامەی دەوڵەت پرسێکی تاکەکەسی یان تەنیا دەروونناسانە نییە، بەڵکوو پەیوەندییەکە، کە لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەکتەرەکانی تـر و بەشداری لە ماناکانی بەکۆمەڵ یاخود مانا هاوبەشەکان لەناو جیهانی کۆمەڵایەتی دەردەکەوێت یاخود دەگۆڕدرێت (کرمی، ١٣٨٣: ص١٦٩).

ب- **پەیوەندی نێوان بکەر و پێکهاتە:**

پەیوەندی نێوان پێکهاتە و بکەر لە بواری کۆمەڵناسیدا سەری هەڵداوە، ئەنتۆنی گیدێنز، پەیوەندی نێوان پێکهاتە و بکەرایەتی شیدەکاتەوە. بە بڕوای گیدێنز

هەرشتێك لە ژیانی كۆمەڵایەتی، لە سیستەمەكانی جیهانی تا بارودۆخی هزری تاك، كردەوەیەكی كۆمەڵایەتییە، هەروەها هەر كردەوەیەكی كۆمەڵایەتی پێكهاتەیەك لە خۆدەگرێت و هەرپێكهاتەیەكیش پێویستی بە كردەوەیەكی كۆمەڵایەتی هەیە بۆیە بكەرایەتی و پێكهاتە بە شێوەیەكی جیانەكراو لە چالاكییەكانی ڕۆژانەدا تێكئالاّون (استونز، ١٣٧٩: ص١٤٣). كۆنستـراكتیڤیزم جەخت لە سەر پێكهاتنی دوو لایەنەی بكەر و پێكهاتە دەكاتەوە و بە پێچەوانەی ریالیستەكان تەنیا لە ڕەهەندی ماددیدا كورتی ناكاتەوە و تەنانەت ڕەهەندی مانایی و زمانیش دەداتە پێكهاتە. لەم ڕوانگەیەوە سیستەمی نێونەتەوەیی كۆمەڵگەیەكە تیایدا بكەرەكان تەعامولیان پێكەوە هەیە و ئەم كارلێككردنانە لە سەر بنەمای یاسا و نۆرم یان پێوەرەكان بەڕێوە دەچێت كە نێوان زەینییە و ئەم كۆمەڵگەیەش وەك هەر كۆمەڵگەیەكی تـر تاكەكان و بكەرەكان دروستدەكات و ئاراستەیان دەكات، لە هەمان كاتدا ئەوە كردەوە و ڕەفتاری تاكەكان و بكەرەكانە كە فۆرم بەم كۆمەڵگەیە دەدات و دروستی دەكات و ئەم پێكهاتە پێوەری و ماناییانە بە ڕادەی پێكهاتە ماددیەكان لە دروستكردن و ئاڕاستە كردنی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتاندا كاریگەرن (دهقانی فیروز آبادی، ١٣٨٨: ص٤٦ـ٤٥). لە ڕوانگەی كۆنستـراكتیڤیستەكانەوە، بوونەوەرە كۆمەڵایەتییەكان خاوەن دوو ڕەهەندی عەینی و زەینین، واتا جگە لەوەی كە خاوەن ڕەهەندی ماددین لە درك و تێگەیشتنی بكەرەكانیش بە دوور نین، بەڵام ئەوە بە مانای ئەوەنییە كە بە هەمان شێوەی بكەرەكانی تـر ڕەفتار دەكەن (بیلیس واسمیت، ١٣٨٣: ص٥٤١). ئەم تێگەیشتنە دیالێكتیكیە لە پەیوەندی نێوان پێكهاتە و بكەر لە لایەن بیرمەندانی زانستە كۆمەڵایەتییەكان باسی لێوە كراوە، وەك (ئانتۆنی گیدنز) كە باس لە چەمكی ستـراكچرەیشێن (Structuration) دەكات كە پەیوەندی نێوان پێكهاتە و بكەر بە دیالێكتیكی دەزانێت و بە دوو ڕووی یەك دراویان دەزانێت (عابدی اردكانی، ١٣٩٠: ص١٥١). هەروەها زانایەك بە ناوی باب جسوب، لەم بارەیەوە بڕوای وایە كە

پێکهاتەکان و بکەرەکان پەیوەندی ستــراتیژیکی و ڕێژەییان پێکەوە هەیە و هیچ کام بە تەنیایی واقعییەتیان نییە، لە بەر ئەوەی کە هیچ کامیان بە جیا لە یەکتــر بوونیان نییە، بەم مانایە کە بە شێوەی ڕێژەیی یەکتــری دروستدەکەن و بە شێوەی دیالێکتیکی کار و کارلێك دەکەن و تەنانەت بڕوای وایە کە پێکهاتە و بکەر کانزای دراوەکەن (های، ١٣٨٥: ص٢١٢).

ئەو خاڵەی کە ئەلێکساندرونت لە ریالیستە نوێیەکان جیا دەکاتەوە ئەوەیە کە ئەلێکساندرونت بڕوای بە کاریگەری هۆکاریەتی پێکهاتە لە سەر بکەر نییە، بەڵکوو بڕوای بە کاریگەری دوو لایەنەیان هەیە لە سەر یەکتــری و خاڵی دووەم ئەوەیە کە سیستەمی نێونەتەوەیی بە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی دەزانێت نەك ماددی، بەم مانایە کە پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی لە سەر بنەمای ناسینی هاوبەشە و ئەو تێگەیشتن و بیروباوەڕ و چاوەڕوانیانە کە دەوڵەتان لە یەکتــری هەیانە، واتا نێوان زەینییە، خاڵی سێیەم ڕۆڵی پێکهاتە لە سەر دروستکردنی ناسنامە و بەرژەوەندی و بە پێچەوانەوەکەشی هەر ڕاستە و خاڵی چوارەم گرنگی بە تەعامول و پرۆسە لە سیستەمی نێونەتەوەیی دەدات کە دەوڵەتان ناسنامەی یەکتــری دادەڕێژنەوە و بەم پێیەش ڕەفتار دەکەن، بەڵام ئەو بنەمایەی کە دەوڵەتان گرنگتــرین ئەکتەرن لە سیستەمی نێونەتەوەییدا قبوڵی دەکات، بەڵام لە سەر ئەم بڕوایەیە کە دەوڵەت-نەتەوە فۆرمی زاڵی بکەرایەتیە لە سیاسەتی هاوچەرخدا (عسکرخانی و منصوری مقدم، ١٣٨٩: ص١٩٦). هەروەها بیرمەندانی بواری زانستە سیاسییەکان و پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان لە سەرەتای دەیەی هەشتای سەدەی ڕابــردوو مشتومڕێکی زۆریان لە سەر بابەتەکانی تیۆری و میتۆدۆلۆژیای ناسین لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا هێنا ئاراوە، بەڵام کۆنستــراکتیڤیستەکان پێشوازیان لە حەزی بکەر یان بڕیاردەرانی بواری سیاسەتی دەرەکی لە سیاسەتی نێونەتەوەیی کرد، بە هۆی ئەوەی کە ئەوان

بڕوایان بە جیایی پێکهاتە و بکەر نەبوو. بە گشتی کۆنستـراکتیڤیزم لە بواری پەیوەندی نێونەتەوەییدا ڕوانگەیەکی ناسنامەتەوەری بۆ بەرژەوەندی نەتەوەیی و سیاسەتی دەرەوە هەیە، بەم مانایە کە کۆنستـراکتیڤیزم لە جێگەی جەختکردنەوە لە سەر توانای دەوڵەتان یاخود شیکردنەوەی چۆنیەتی دابەشبوونی هێز لە ئاستی پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەییدا، جەخت و تەرکیز لەسەر ناسنامەی دەوڵەتان دەکات (Wendt, 2003: p.379).

ت- ڕۆڵی ناسنامە لە بنیاتنان و دروستکردنی بەرژەوەندییەکان:

کۆنستـراکتیڤیستەکان بۆ ڕوون کردنەوەی چۆنیەتی دروستبوونی بەرژەوەندییەکان جەخت لە سەر ناسنامەکانی کۆمەڵایەتی بکەر و ئەکتەرەکان(تاکەکان و دەوڵەتان) دەکەنەوە و لە ڕوانگەی ئەوانەوە بەرژەوەندی دەرئەنجامی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە و ناتوانێت بە شێوەی پێش کۆمەڵایەتی قسە لە سەر بەرژەوەندی بکەین، ئەمەش بە پێچەوانەی بڕوای عەقڵگەراکانە کە بە پێی لۆژیکی سوود - زیان و هەڵبژاردنی عەقڵانی پێناسەیەکی دیاریکراویان لە بەرژەوەندی هەیە (عابدی اردکانی، ١٣٩٠: ص١٥٢). لە ڕوانگەی کۆنستـراکتیڤیستەکان نۆرم و بەهاکانی نێوان زەینی لە کۆمەڵگە مرۆییەکاندا ڕۆڵی سەرەکی لە پرۆسەکانی سیاسەتی دەرەوە و دروستکردنی ناسنامە و بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی دەوڵەتان دەبینن، بەم مانایە کە بیروباوەڕە هاوبەشەکان و مانا و بەها هاوبەشەکانی نێوان گروپە کۆمەڵایەتییەکان، جۆری تێگەیشتنی دەوڵەتێك لە خۆی و لە ژینگەی نێونەتەوەیی دروستدەکات، واتا چۆن وڵاتێك دەڕوانێتە خۆی و جیهانی دەرەوەی، پەیوەندی بەو پێوەر یاخود نۆرم و بەها زاڵانەی کۆمەڵگەکانەوە هەیە و کاریگەری لە سەر سیاسەت داڕێژەران و بڕیار وەرگرانی سیاسەتی دەرەوەشدا دەبێت، بەم واتایە کە دەوڵەتان لە ڕێگەی تەعامولی کۆمەڵایەتی نێونەتەوەیی و

بەشداری لەو چەمك و مانا هاوبەشە نێوان زەینیانە ناسنامەی خۆیان پێناسە دەكەن و بە هۆی گۆڕانكاری لە نۆرم و بەها ناسنامەییەكانیان، بەرژەوەندییەكانیان دووبارە پێناسەدەكەنەوە (آدمی، ١٣٨٩: ص١٠٢). هەروەها عەقڵگەراكان، ئەكتەرەكان وەك یەكەی هاوتا و یەكسان دەزانن كە پارێزگاری لە مانەوە و پاراستنی ئاسایش سەرەكیترین ئامانجیانە و هیچ جیاوازیەك لە نێوان وڵاتانی جیاواز بە كولتوور، پێوەر، بەها و ئایدولۆژیا جیاوازەكانیاندا نییە و تەنیا ئەوەی كە لە یەكتری جیایان دەكاتەوە ئاستی توانای سەربازی، ئابووری و تەكنۆلۆژیانە و ئەگەر ناسنامە بریتی بێت لە جیاوازبوون لە ئەوانی تر، ئەوە ئەم تیۆریانە چۆنیەتی بنیاتنان و دروستبوونی ناسنامەی نەتەوەیی وڵاتێك ناتوانن شیبكەنەوە، چونكە ناسنامەی وڵاتان لەم تیۆرییە عەقڵگەراییانەدا یەكسان و جێگیرە و بەرژەوەندییەكانیشیان ناگۆردرێت و پێشتر بۆداڕێژراوە (كیانی، ١٣٨٦: ص١٠٩). ئەلێكساندر ونت، لە كتێبی (تیۆری كۆمەڵایەتی سیاسەتی نێونەتەوەیی) دا، دەربارەی چەمكی ناسنامە بڕوای وایە كە ناسنامە بریتیە لەو شتەی كە شتێك دەكاتە ئەو شتەی كە هەیە و ئەم ناسنامەیە تایبەتمەندیەكە لە بكەری ئامانجداردا، كە دەبێتە هۆی هاندان وپاڵنەری ڕەفتاری بۆی، بەم واتایە كە ناسنامە تایبەتمەندیەكی زەینییە كە ریشەی لە تێگەیشتنی بكەر لە خۆی هەیە و ئەمەش لە سەر ئەوە رادەوەستێت كە ئایا بكەرانی تر(ئەوانیتر) هەمان تێگەیشتنیان لەو بكەرە هەیە یان نا؟ كەواتا نێوان زەینییە، خود و ئەوی تر. كەوابوو هەردوو پێكهاتەكانی دەرونی و دەرەكی ناسنامە دروستدەكەن (ونت، ١٣٨٦: ص٢٣٠ ـ٢٢٩). لە لایەكی ترەوە بە پێی تیۆری كۆنستراكتیڤیزم، ناسنامەكان لە جووڵە و گۆڕاندان و تێگەیشتنی بكەرەكان لە خۆیان و بەرژەوەندی و ئامانجەكانیان دەگۆڕدرێت و بە دروستبوونی ناسنامەی نوێ، بەرژەوەندی نوێش بۆ دەوڵەت دروست دەبێت، بە بڕوای

ئەلێكساندرونت، بەرژەوەندی و ناسنامە هەموو كات لە ڕێگەی پرۆسەی تەعامولكردن لەگەڵ یەكتــری گۆڕانكاریان بە سەردادێت، جاچ لە ڕێگەی هاوكاری بێت كە گۆڕانكاری لە ناسنامەكان دروستدەكات و دواتــریش دەبێتە هۆی گۆڕانكاری لە بەرژەوەندییەكان و تەنانەت سەروەری وڵاتان یاخود چوون بەرەو ناسنامەی بەكۆمەڵی نویێ بێت (ونت، ١٣٨٦: ص٥٣٤). بە گشتی كۆنستــراكتیڤیستەكان بڕوایان بە دوو جۆرە ناسنامە بۆ دەوڵەت هەیە: یەكەمیان، ناسنامەی بەكۆمەڵ. دووەمیان، ناسنامەی كۆمەڵایەتی. ناسنامەی بەكۆمەڵی دەوڵەت بنەمای ماددی هەیە، وەكو: تایبەتمەندی وڵات وجوگرافیا و دانیشتوان و...هتد، لە كاتێكدا ناسنامەی كۆمەڵایەتی، لە تەعامولی دەوڵەتان لەگەڵ یەكتــری دروستدەبێت و دەبێتە هۆی جیاوازی دەوڵەتان لە یەكتــری لە سیستەمی نێونەتەوەیی (عطایی و رسولی ثانی آبادی، ١٣٨٩: ص٢٢١).

(٢-٢-١١-٢)- ڕوانگە جیاوازەكان لە تیۆری كۆنستــراكتیڤیزم:

بەشێك لە كۆنستــراكتیڤیستەكان بە نوێنەرایەتی ئەلێكساندر ونت، جەخت لە سەر ڕۆڵی پێكهاتەكانی مانایی سیستەمی نێونەتەوەیی، ڕێساكان و نۆرمە نێونەتەوەیەكان لە پێكهێنانی ناسنامەی دەوڵەتان دەكەنەوە. ئەم گروپە كە بە (كۆنستــراكتیڤیستەكانی سیستەمی) ناسراون بڕوایان وایە كە لە ژینگەی ئەنارشێكی سیستەمی نێونەتەوەییدا هەم هاوكاری و هەم ئەنارشی دەتواندرێت شیبكرێتەوە، بۆیەشە كە دەبێت هەر بكەر یان ئەكتەرێك لە پانتای سیستەمی نێونەتەوەییدا ڕەفتار و سیاسەتەكانی خۆی بە سەرنج پێدان بە پێكهاتە مانایییەكانی سیستەمی نێونەتەوەیی و ڕێساكان و نۆرم یان پێوەرەكانی سیستەم كە لە چوارچێوەی یاسای نێونەتەوەیی و ڕژێمە نێونەتەوەییەكاندا دەردەكەوێت،

ئەنجام بدات تا نەبێتە هۆی دژایەتی ئەندامانی تــری سیستەمی نێونەتەوەیی (مشیرزاده، ١٣٨٧: ص٢١٣)

کەسانێك وەك کاتزێنشاین، کە بە (کۆنستــراکتیڤیستەکانی ئاستی یەکە) ناسراون، گرنگی بە کاریگەری ڕێساکان و نۆرمەکانی ناوخۆیی لە سەر بنیاتنان و دروستبوونی ناسنامە و بەرژەوەندی و سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان دەدەن، واتا ریشەکانی ناوخۆیی پێکهینانی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان شی دەکەنەوە، بەم هۆیەش بڕوایان وایە کە ناسین و دەستنیشان کردنی ڕێسا و نۆرم یان پێوەرەکان لە دەستووری وڵاتان، کولتووری گشتی یاخود کولتووری سیاسی دەردەکەوێت و دەبێت گرنگیان پێبدرێت. (مشیرزادە، ١٣٨٥: ص١٧).

کەسانێکی تــر وەکو: کراتۆچویل و ڕۆگی، کە بە (کۆنستــراکتیڤیستە گشتگەراکان) دەناسرێن، بڕوایان وایە کە دەبێت گرنگی بە هەر دوو ئاستی ڕێساکان و نۆرم یان پێوەرەکانی نێوخۆیی و نێونەتەوەیی بدرێت. لە ڕوانگەی ریالیزمی نوێ، نۆرم یان پێوەر و بەهاکان تا ئەوڕادەیە لە سەر ڕەفتاری ئەکتەرەکان کاریگەریان هەیە کە قبوڵ کراوبن و لە ئاراستەی بەرژەوەندییەکانیان دابێت و لە لایەن ئەکتەرە بەهێزەکانەوە جێبەجێ بکرێن واتا ئەوە خودی بەها و نۆرم یان پێوەرەکان نین کە کاریگەری لە سەر ڕەفتار دادەنێن بەڵکوو هێزی پشت ئەم بەهایانەیە، بەڵام لە ڕوانگەی کۆنستــراکتیڤیستەکانەوە نۆرم و بەهاکان ڕەوایەتی دەدەنە بەرژەوەندی و ئامانجی ئەکتەرەکان و هەروەها بەرژەوەندییەکانیان پێناسە دەکەن (اسکندریان، ١٣٨٣: ص١٨٢). کۆنستــراکتیڤیزم نیشاندەدات کە دەوڵەتان جگە لە پاراستنی ئاسایشی ماددی خۆیان بەدوای ئاسایشی ناسنامەیی خۆیانن و لێرەوە چەمکی (ئاسایشی ناسنامەیی)، دەتوانێت ململانێی نێوان دەوڵەتان ڕوون بکاتەوە، لە لایەکی تــرەوە بە هەر ڕێژەیەك ئاستی گونجانی نێوان ڕێساکان و نۆرم یان پێوەرەکانی

ناوخۆیی دەوڵەتان لەگەڵ ڕێساکان و نۆرم یان پێوەرە نێونەتەوەییەکان زیاتر بێت، باشتردەکرێت ڕەفتارەکان و سیاسەتی دەرەوەیان پێشبینی بکرێت، بەڵام بە پێچەوانەکەی کێشە بۆ پێشبینی ڕەفتاری دەرەوەی دەوڵەتان لە سیستەمی نێونەتەوەییدا و لە کاردانەوەیان لە هەمبەر دەوڵەتانی تر ڕوودەدات (هادیان، ١٣٨٢: ص٦٩). لە ڕوانگەی کۆنستراکتیڤیستەکان، دەوڵەتێك لەوانەیە ناسنامەی جیاجیای هەبێت و لە سەر بنەمای هەر ناسنامەیەك، بەرژەوەندی و ڕەفتارێکی تایبەتی هەبێت، ئەلێکساندرونت پەیوەندی نێوان ناسنامە و بەرژەوەندی لە ڕێگەی چەمکی (ڕۆڵ) شی دەکاتەوە و بڕوای وایە کە ئەو ڕۆڵانەی کە دەوڵەت لە ئەستۆی دەگرێت، دەوڵەتان بەرەو کۆمەڵە ڕەفتار و کردەوەیەك ئاراستە دەکات کە لەگەڵ ئەم ڕۆڵانەدا هەماهەنگ و گونجاو بێت. ئەم ڕۆڵانە لە سەر چۆنیەتی دروستکردنی بڕیاری سیاسەتی دەرەوە و ڕەفتاری دەرەکی دەوڵەتان کاریگەری هەیە (کرمی، ١٣٨٣: ص٣٠). ئەلێکساندرونت جگە لە بەرژەوەندییە گشتییە نەتەوەییەکان وەکو: مانەوەی فیزیکی(ژیان)، سەربەخۆیی(ئازادی) و خۆشگوزەرانی ئابووری (خاوەنداریەتی)، ڕێزگرتن لە خودی بەکۆمەڵ، وەك بەرژەوەندی نەتەوەیی دەستنیشان دەکات، کە دەبێت ڕێزی لێبگیرێت و حورمەتی بپارێزرێت (جوادی ارجمند، ١٣٨٩: ص٤٤). لە شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوە لە ڕوانگەی کۆنستراکتیڤیستیەوە، پاراداییە هزریەکان فاکتەری دەستنیشانکەری سیاسەتی دەرەوەن و ئەم پرسە لە ڕێگەی دانانی بابەتی ناسنامەی سیستەمی سیاسی لە ناوەندی شیکردنەوەی سیاسەتی دەرەوەدا دەبێت و بەم پێیە بکەرەکان بە پێی ناسنامە و ئەو ڕۆڵانەی کە بۆ خۆیانیان پێناسە کردووە یاخود پێیان دراوە، ڕەفتار دەکەن و بڕیار وەردەگرن (آقایي و رسولی، ١٣٨٨: ص٩).

لە ڕوانگەی مەعریفە ناسیەوە، کۆنستراکتیڤیزم، توانای گەیشتن بە حەقیقەتی عەینی، گەوهەری و لە پێشتر دیاریکراو، ڕەتدەکاتەوە و ئەگەری

ناسینی سەربەخۆ، گشتی و ئازاد لە بەهاکان و هەروەها سەربەخۆبوونی عەین لە زەین رەتدەکاتەوە و بڕوای وایە کە جیهان لە ناوخۆی خۆماندا دروستدەکرێت و ناسینیش لە ڕێگەی بەشداری چالاکانە لە جیهاندا دروستدەبێت، هەروەها ئانارشی بابەتێکە کە دەوڵەتان بەم شێوەیە تێیدەگەن، هەروەها ئەو ڕۆڵەی کە دەوڵەتان لە پێناسە کردنی ناسنامە و بەرژەوەندی لە چوارچێوەی دۆست و دوژمندا دەیبینن و ئەو تەعامولەی کە لە نێوان دەوڵەتان لەگەڵ یەکتری و لەگەڵ کۆمەڵگەی نێونەتەوەییدا دەیکەن، مانای سیادە(سەروەری) دەگۆڕێت (عابدی اردکانی، ١٣٩٠: ص١٥٤).

لەم سۆنگەیەوە، کۆنستراکتیڤیستەکان بڕوایان وایە کە مرۆڤ بە ماناپێدان بە خۆی، کردەوەکانی خۆی مانادار یان واتادار دەکات و لەم پرۆسەیەی مانا پەیدا کردن و ماناپێداندا، خۆی و ئەوی تر پێناسە دەکات، لێرەوە ناسنامە وەك سەرچاوەیەکی مانا و ئەزموون بۆ مرۆڤ، تایبەتمەندی پەیوەندیکەرایەتی و کۆمەڵایەتی هەیە کە سنوورەکانی خود و ئەویتر نیشاندەدات، ئەم سنووربەندیە شێوەی تەعامول لە ژینگەی کۆمەڵایەتی دەستنیشان دەکات. ناسنامە بە تەعامول لەگەڵ بکەری تر دروستدەکرێت و ناسنامەی دەوڵەت یاخود ناسنامەی نەتەوەیی لە سەر بنەمای پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەت و نەتەوەکانی تر دروستدەکرێت. هەر دەوڵەت و نەتەوەییەك ناسنامەیەکی بەکۆمەڵی هەیە کە لەم ڕێگەیەوە ئەو تاکانە یان گروپ و نەتەوانە تێگەیشتنیان لە خۆیان بنیاتدەنێن، لێرەوە ئەگەر ئەم ناسنامەیە لە سەر جیاوازی قوولی نۆرم و بەهاکان و دژایەتی و ناکۆکی لەگەڵ ئەوی تر بێت، ئەوە بەردەوام هەرەشە و ململانێ و ئەگەری جەنگ هەیە، بەڵام ئەگەر ئەم ناسنامەیە لە سەر وێکچوون و تێگەیشتنی هاوبەش لەگەڵ ئەوی تر بێت ئەوە تارمایی شەڕ دەرەوێتەوە (مشیرزادە و صلواتی، ١٣٩٢: ص٨١).

بە گشتی كۆنستـراكتیڤیستە سەروو نەتەوەییەكان گرنگی بە كاریگەری نۆرم یان پێوەر و بەهاكانی كۆمەڵگەی جیهانی دەدەن كە قبوڵ كراون، وەكو: یاسای نێونەتەوەیی، بەڵگەنامە و ڕێسا و یاسایەكانی ڕێكخراوەكان و دامەزراوە نێونەتەوەییەكان و...هتد، بەڵام كۆنستـراكتیڤیستە كۆمەڵایەتییەكان، جەخت لە سەر گرنگی نۆرم یان پێوەرەكانی ناوخۆیی قبوڵ كراوی كۆمەڵگە دەكەنەوە و بڕوایان وایە كە بڕیاروەرگرانی سیاسەتی دەرەوە دەیانەوێت بگەنە قۆناغێك كە سیستەمی نێونەتەوەیی بە پێی هەمان بەها و بنەمایانە كە لە سیستەمی كۆمەڵایەتی خۆیاندا هەیە دروستبكرێت، بەم واتایە كە سیستەم و ڕێكخستنی نێونەتەوەیی لە سەر بنەمای نۆرم یان پێوەرە ناوخۆییەكانیان بێت (اسكندریان، ١٣٨٣: ص١٠٣).

(٢-٣)- پێكهاتە و بكەر لە سیاسەتی دەرەوەدا:

شیكردنەوەی سیاسەتی دەرەوە بـریتیە لە لێكدانەوە و شیكردنەوەی پرۆسەكان لە چەند ئاستێكدا، كە ئامانجی حكومەتەكان لە پەیوەندیكردن لەگەڵ یەكتر لە خۆدەگرێت. لە ڕوانگەی تیۆری كۆنستـراكتیڤیسم، سیاسەتی نێونەتەوەیی بـریتی نییە تەنیا لە تەعامول و ڕەفتاری عەقلانی لە چوارچێوەیەكی ماددی و دامەزراوەیی لە ئاستی نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا (قوام، ١٣٨٤: ص٥). هەریەكە لە ڕوانگەكانی ماددیگەرا و ماناگەرا یاخود بكەرایەتی و پێكهاتەگەرا، بە هۆی ئەوەی كە تەنیا گرنگی بە یەك یان دوو ڕەگەز وەك فاكتەری سەرەكی دیاریكەری ڕەفتار لە ئاستی سیستەمی نێونەتەوەیی دەدەن، ڕەگەزەكانی تـر فەرامۆش دەكەن و ناتوانن شیكردنەوەی دروست لە سیاسەتی دەرەوەی وڵاتاندا بكەن بە هۆی ئەوەی كە ماددیگەراكان ڕەگەزە ماناییەكان پشتگوێ دەخەن و ڕوانگە ماناگەراكان گرنگی بە ڕەگەزە ماددیەكان نادەن و ڕوانگەكانی بكەرایەتی یان بكەرتەوەر تەنیا گرنگی بە دەوڵەت و

تایبەتمەندیەکانی ئەو بکەرە دەدەن. هەروەها ڕوانگەی پێکهاتەگەرایی گۆڕانکاریەکانی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتان تەنیا لە سەر بنەمای پێکهاتە و ڕەهەند و ڕەگەزەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی شی دەکەنەوە (سیف زادە، ١٣٧٦: ص١٣٢). بەڵام بە پێچەوانەی ئەو تیۆریانەی کە سیستەمی نێونەتەوەیی لە سەر بنەمای تواناییەکانی ماددی شی دەکەنەوە، لە ڕوانگەکانی ماناتەوەرەدا ئەوەی کە گرنگی تایبەتی هەیە فاکتەری ناماددی یان ماناییەکانە، کەوابوو سیستەمی نێونەتەوەیی وەك سیستەمی کۆمەڵایەتی هەژمار دەکرێت و ئەوەی کەئەم کۆمەڵگە نێونەتەوەییە دروستدەکات، زیاتر فاکتەری زمانی، مانایی، نۆرم یان پێوەرەکان و ڕێساکانن. قوتابخانەی ئینگلیزی و کۆنستراکتیڤیسم دوو نموونەی ئەم جۆرە تیۆریانەن. کۆنستراکتیڤیستەکان پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان وەك بینایەکی کۆمەڵایەتی پێناسەدەکەن و گرنگی بە فاکتەرەکانی مانایی وەکو: کولتوور، نۆرم یان پێوەر و بەهاکان دەدەن و ڕێگە بە بکەر دەدەن کە کردەوەی دووبارە هزراندن و خولڤاندنی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی سنوورە پێکهاتەییەکاندا ئەنجام بدات (سلیمی، ١٣٨٤: ص ٢٣٤).

لە سەر دەستنیشان کردنی ڕەگەزەکانی پێکهاتە و بکەرایەتی، لە نێوان تیۆریسییەنەکاندا جیاوازی هەیە و هەر کامەیان لە ڕوانگەی تایبەتی خۆیەوە دەڕوانێتە ئەم بابەتە، ماددیگەراکان تەنیا گرنگی بە فاکتەری ماددی سیستەمی نێونەتەوەیی دەدەن و لە فاکتەر وڕەگەزەکانی واتایی خۆلادەدەن، لە ڕوانگەی ئەوانەوە سیستەمی نێونەتەوەیی بە گشتی لە فاکتەرەکانی ماددی دروستبووە و لە ئەنجامیشدا هێز و بەرژەوەندی ماددی و چۆنیەتی دابەشکردنی لە ناو سیستەمدا گرنگی هەیە. دەتوانین ڕیالیستەکان و نیيو ڕیالیستەکان و مارکسیستەکان و تەنانەت نیيو لیبرالیستەکانیش نوێنەری ئەم ڕوانگەیە بزانین، هەروەکو چۆن کنت والتز، بڕوای وایە کە پێکهاتە لە ڕێگەی ڕێساکانی فەرمان

پێکەری سیستەمی نێودەوڵەتی، واتا ئانارشی، ئاژاوە و پەشێوی و دابەشکردنی تواناکان، لە نێوان یەکەکاندا پێناسە دەکرێت و جیاوازییەك لە نێوان ڕەفتاری یەکە جیاوازەکاندا نییە (آقامحمدی، ١٣٩٠:ص١٥). ئەمەش وادەکات کە لە هەرکام لە پێکهاتەکانی جیاوازی تاك جەمسەری و دوو جەمسەری و فرەجەمسەری و...هتد، شێواز و ڕێسای ڕەفتاری تایبەت زاڵ بێت کە بەربەست و سنوورەکانی ڕەفتاری پێکدێنن (بیلیس، ١٣٨٣: ص٤١٧).

نیکۆلاس ئۆنف وەك زانایەك لەم بوارەدا، گرنگی بە دروستکردنی دوو لایەنەی بە بێ سەرەتا و کۆتایی پێکهاتە و بکەر دەدات و دەڵێت: ((تاکەکان کۆمەڵگەکانیان لە ڕێگەی کردەوەکانیان دروستدەکەن و کۆمەڵگەکانیش تاکەکان لە ڕێگەی تێگەیشتن لە خۆیان و ئەوانی تـر دروستدەکەنەوە)) (ونت، ١٣٨٦: ص٢٦٦). بیرمەندێك بە ناوی(کلین وایت)، بڕوای وایە کە پێکهاتە و بکەر لە ڕێگەی چالاکی کۆمەڵایەتی گرێدراوی یەکتـرن، بەڵام لە هەمان کاتدا بکەرەکان پێکهاتەی کۆمەڵایەتی نین و ئێمە دەتوانین لە ڕێگەی ڕەهەندی بوونناسانە و شیکردنەوەوە، جیاوازیان لە نێواندا بکەین (مشیرزادە، ١٣٨٥: ص٣٣١).

لە ڕوانگەی ئەلێکساندرونتەوە، لە بەرامبەر تێگەیشتنی تاك لایەنەی بکەر تەوەر یان پێکهاتە تەوەردا، ڕوانگەی کۆنستـراکتیڤیستی گرنگی بە یەکێکیان لە سەر حیسابی ئەوی تـر نادات، بەڵکوو تەعامولی نێوان هەردووکیان بەرجەستە دەکات و دەڵێت: ((ئەوە تاکەکان و دەوڵەتەکانن کە پێکهاتە دروستدەکەن بەڵام خۆیانیش لە ڕێگەی پێکهاتەوە دروستدەکرێن))، واتا پەیوەندی و کاریگەری دوولایەنە، هەروەها بە بڕوای ئەلێکساندرونت، مرۆڤەکان و ڕێکخراوەکانیان، بکەرێکی ئامانجدارن، کە کردەوەکانیان دەبێتە هۆی دووبارە بەرهەم هێنانەوە یان گۆڕانکاری لە کۆمەڵگە و خودی کۆمەڵگەش لە پەیوەندی کۆمەڵایەتی دروستکراوە کە پێکهاتەی ئەو هەڵسوکەوتەی نێوانیان دروستدەکات (ونت، ١٣٨٦: ص٢٦٦). هەروەها بە بڕوای

ئۆنف، ڕێسا و نۆرم یان پێوەر و بەهاکان و دامەزراوەکان بە هۆی فۆرم پێدان بە ناسنامە و مانای هاوبەش لە نێوان ئەندامانەدا لە گرنگترین ڕەگەزەکانی کۆمەڵگەی نێونەتەوەیین (بیلیس، ١٣٨٣: ص٩٥). هەروەها ڕوانگەکانی بکەرتەوەر لە شیکردنەوەی ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی وڵاتاندا لە سەر فاکتەر و ڕەگەزەکانی ناوخۆیی جەخت دەکەنەوە، وەك تیۆریسیەنەکانی دروستکردنی بڕیار و هەڵبژاردنی عەقڵانی (مشیرزادە، ١٣٨٥: ص٢١٧). لە لایەکی ترەوە قوتابخانەی ئینگلیزی جەخت لە سەر گرنگی دامەزراوەکان، ڕێساکان و فاکتەرە مانابیەکان لە ئاستی نێونەتەوەییدا دەکاتەوە، بۆ نموونە لە ڕوانگەی هێدلی بۆڵ، کۆمەڵگەی دەوڵەتان یان کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی کاتێك دەردەکەوێت کە گروپێك لە دەوڵەتان بە ئاگایی لە بەرژەوەندی و بەها هاوبەشەکان، هەستن بە پێکهێنانی کۆمەڵگەیەك و بڕوایان وابێت کە لە پەیوەندیکردن لەگەڵ یەکتری و چالاکییەکانی دامەزراوە هاوبەشەکانیان، پەیڕەوی لە ڕێسا هاوبەشەکانیان دەکەن (یقامحمدی، ١٣٩٠: ص١٦).

لە ڕوانگەی مارکسیستەکانەوە سیستەمی نێونەتەوەیی بە ڕەچاوکردنی ئەو سەرچاوە گرنگانەی کە دەوڵەتەکان هەیانە، پەیوەندی نێوان دەوڵەتەکان لە سەر بنەمای هێزی ئابووری پۆلین دەکەن، هەروەها ئیمانوئێل والێرشتاین، پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی بە سەرمایەداری دەزانێت کە سەرووتر لە سنووری جوگرافیایی، سیاسی و ئابووریەکانە، کە وادەکات وڵاتان بە سەر ناوەند، نیوە پەراوێز و پەراوێزدا دابەشبن (حسینی اسفید واجانی، ١٣٨٤: ص١١٦). هەروەها نیولیبراڵەکان سیتسەمی نێودەڵەتی بە ئاڵۆز و پڕ لە ئاژاوە دەزانن کە دەوڵەتەکانیش بە دوای بەرژەوەندی خۆیاندان, بەڵام بە پێچەوانەی نیوریالیستەکان کاریگەری تەعامولی نێوان ئەکتەرەکان بە ئەرێنی دەزانن (دهقانی، ١٣٨٤: ص٤١).

بە شێوەی گشتی شیکردنەوەی پێکهاتە ـ بکەر لە سیاسەتی دەرەوەدا، جێگەی سەرنجی کۆمەڵێك نووسەر و توێژەر بووە، یەکێك لەم توێژینەوانە

بەرهەمی زانایەكە بە ناوی كریستۆفێرهیل، لە كتێبی (سروشتی گۆڕاوی سیاسەتی دەرەوە)[١]، لەم كتێبەدا نووسەر گرنگی بە شیكردنەوە و خوێندنەوەی پرسی تەعامول لە نێوان فاكتەرەكانی دەرەكی و ناوخۆیی دەدات لە ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەدا. كریستۆفێر هیل بڕوای وایە كە سیاسەتی دەرەوە دەرئەنجامی كار و كارلێكی نێوان سیستەمی نێونەتەوەیی و ئەكتەرەكانی تـری ناوخۆی ئەو سیستەمەیە بە هەموو تایبەتمەندیەكانیانەوە.

پاش خستنەڕووی ئەم ڕوانگە و تیۆریە جیاوازانە بۆ سیاسەتی دەرەوە، لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدەین كە بە پێی تیۆر یان ڕوانگەی كۆنستراكتیڤیزم شیكردنەوە بۆ سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران بكەین. بە واتایەكی تر، بە كەڵك وەرگرتن لە چوارچێوەی تیۆری كۆنستراكتیڤیزم، هەوڵ دەدەین كە بنەماكانی هزری كاریگەر لە سەر سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران بخەینەڕوو و بەم پێیەش ڕۆڵی ئەم بنەمایانە لە بنیاتنان و دروستكرنی ناسنامەی تایبەتی كۆماری ئیسلامی ئێران و تێگەیشتنی بڕیار وەرگرانی كۆماری ئیسلامی ئێران لە خۆیان و بەگشتی لە جیهانی دەرەوەیان، هەروەها دەوڵەت و بكەرەكانی تری ناوچەیی و نێونەتەوەیی و پێكهاتە، بەها و پێوەرە نێونەتەوەییەكان(پێكهاتە و بكەر) ئاشكرا بكەین. بە شێوەیەكی گشتی لەم سۆنگەیەوە هەوڵ دەدەین، ڕۆڵی بنەماكانی هزری و بەها و پێوەرەكانی بنیاتنەری ناسنامەی كۆماری ئیسلامی ئێران و سیاسەتی دەرەوەی ئەم دەوڵەتە لە چوارچێوەی تیۆری كۆنستراكتیڤیزمدا لە ئاراستە كردنی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران نیشان بدەین.

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بروانە:

هیل، كریستوفر، (١٣٨٧)، **ماهیت متحول سیاست خارجی**، متـرجم: علیـرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: پژوهشكده مطالعات راهبـردی.

(٣)-پێکهاتـــە و بنـــەماکانی سیاســـەتی دەرەوەی کۆمـــاری ئیسلامی ئێران:

لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، ڕێبەری باڵای شۆڕش، سەرۆکایەتی کۆمار، ئەنجومەنی وەزیران، ئەنجومەنی شورای ئیسلامی، ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی، شورای پاراستنی دەستور، کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندی سیستەم، دەسەڵاتی دادوەری و وەزارەتی دەرەوە، لە پرۆسەی دیاری کردن و ڕێکخستن و جێبەجێ کردنی سیاسەتی دەرەوەدا بەشدارن، کە ئەمە تەنیا لە ڕووی فەرمییەوەیە، بەڵام لە ڕاستیدا ڕێبەری شورشی کۆماری ئیسلامی ئێران شوێندانەرتـرین ڕۆڵی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا هەیە و دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێرانیش یارمەتیدەر و پاڵپشتی ئەم ڕۆڵ و پێگەیەی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێرانە (ملکی، ١٣٨٢: ص١٠٣ـ١٠٢). لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین زیاتر ئەوە ڕوون بکەینەوە.

(٣ . ١)- پێکهاتەی فەرمی کۆماری ئیسلامی ئێران:

بە پێی سیستەمی فەرمی و یاسایی لە کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەنجوومەنی شورای ئیسلامی، (٢٩٠) ئەندامی هەیە و سەرۆك کۆمار، هەرچوار ساڵ جارێك لە لایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێت و بیست و دوو وەزارەت لە ئێراندا هەیە، کە ئەنجوومەنی شورای ئیسلامی متمانەیان پێدەدات. هەشتاوسێ کەسی (مەلا) بۆ ماوەی هەشت ساڵ دەبنە ئەندامی ئەنجومەنی شارەزایانی ڕێبەریی کە کاریان هەڵبژاردن و چاودێری ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێرانە و ڕێبەریش سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری و

فەرماندە باڵاکانی هێزە چەکدارەکانیش دەستنیشان دەکات. شورای پاراستنی دەستور، بەرپرسیارەتی دەستنیشان کردنی پاڵێوراوانی سەرۆکایەتی کۆمار و پەرلەمان و هەروەها چاودێری یاساکانی ئەنجوومەنی شورای ئیسلامی دەکات لە ڕووی دەستور و بنەماکانی ئیسلامەوە و هەروەها چاودێری هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی شورای ئیسلامی و سەرۆکایەتی کۆمار و ئەنجومەنی شارەزایانی ڕێبەری دەکات، کە ئەوانیش لە لایەن ڕێبەرەوە دادەندرێن، هەروەها کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندی سیستەم، بە پێی دەستوری هەموار کراوی ساڵی (١٩٨٩) دامەزرا و سی وهەشت ئەندامەکەی لە لایەن ڕێبەرەوە دادەندرێت کە ناکۆکیەکانی نێوان ئەنجوومەنی شورای ئیسلامی و شورای پاراستنی دەستور و هەروەها ڕاوێژپێدان بە ڕێبەر و دانانی سیاسەتە گشتییەکان لە بەرپرسیاریەتی ئەم کۆمەڵەیە دایە. هەروەها ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی، سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە پاش پەسندکردنی ڕێبەر، لە ڕووی سیاسی و ئاسایشی و سەربازی دادەرێژێت (ملکی، ١٣٨١: ص ٦).

(١-١-٣)- سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران:

سیستەمی حوکمرانی کۆماری ئیسلامی ئێران بە پێی دەستور، کۆماری و ئیسلامییە و لە سەر کۆمەڵێك بنەما دامەزراوە:

١- ئیمان بە خوای تاقانە و بە تاقانە زانینی لە حوکمرانی و یاسادانان و رازیبوون بە ڕەزای ئەو خوا تاقانەیە

٢- باوەڕ بە وەحی خوا و ڕۆڵی سەرەکی لە دارشتنی یاساکاندا .

٣- باوەڕ بە ڕۆژی دوایی و ئەو ڕۆڵەی کە لە رێبازی مرۆڤایەتیدا، لە کامڵ بوون بەرەو خوا هەیەتی.

٤- باوەڕبوون بە دادپەروەری خوا لە دروستکردن و دانانی یاساکان .

٥ـ باوەڕ بە ئیمامەت و ڕێبەری بەردەوامی و ڕۆڵی سەرەكی لە درێژە پێدانی شۆڕشی ئیسلامی.

٦ـ باوەڕ بە كەرامەت و بەهای بەرزی مرۆڤ و ئازادبوونی بە ڕەچاوكردنی بەرپرسیارەتیی مرۆڤ بەرامبەر بە خوا (دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران، هەمواركراوی ساڵی ١٩٨٩).

(٢.١.٣)- دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران:

دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران، دەربارەی سیاسەتی دەرەوە و چۆنیەتی هەڵسوكەوتی دەوڵەت لە چەند مادە و بڕگەدا ئاماژەی پێداوە، وەكو: بڕگەی(ج) مادەی دووەم، بڕگەكانی (٥، ١٦) مادەی سێیەم، مادەی (٨٢) ، بڕگەی (٥) لە مادەی (١١٠)، مادەی (١٢٥)، مادەی (١٢٨)، مادەی (١٣٩)، مادەی (١٤٥)، مادەی (١٤٦) و بڕگەكانی (١، ٢) لە مادەی (١٧٧) (دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران، هەموار كراوی ساڵی ١٩٨٩). هەروەها لە بڕگەی (ج) لە مادەی (٢)دا، هەرچەشنە چەوساندنەوە و زوڵملێكردن، ملهوڕیكردن و قبوڵی چوونە ژێردەسەڵات، ڕەتدەكاتەوە و دادپەروەریخوازی و سەربەخۆیی سیاسی، ئابوری، كۆمەڵایەتی، كەلتوری و یەكیتی نەتەوەیی بە بنەماكانی بڕوایی كۆماری ئیسلامی دەزانێت. مادەی (٣) لە دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران، حكومەت بە بەرپرسیار دەزانێت و ڕایدەسپێرێت تا هەموو تواناكانی خۆی بۆ گەیشتن بە ڕادەی بەرزی هێزی تەواوی بەرگری نەتەوەیی لە ڕێگەی پەروەردەی سەربازی بۆ پاراستنی سەربەخۆیی و یەكپارچەیی خاك و سیستەمی ئیسلامی وڵات، بەكاربێنێت. لە بڕگەی (١٦) لە مادەی سێیەم، ڕێكخستنی سیاسەتی دەرەوەی وڵات لە سەر بنەمای پێوەرەكانی ئیسلامی، بەرپرسیاریەتی بـرایانە لە هەمبەر هەموو موسوڵمانان و پاڵپشتی و پشتیوانی بێوچان لە زوڵملێكراوانی هەموو

جیهان بە ئەرکی دەوڵەت دەزانێت (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموارکراوی ساڵی ١٩٨٩).

(٣ـ١ـ٣)- ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران:

ڕێبەر یان (وەلی فەقیه) لە کۆماری ئیسلامی بە پێی دەستور، بەرزترین دەسەڵاتە و لە مادەی (١١٠) لە دەستور دا، بەم شێوەیە دەسەڵاتەکانی باسکراوە:

١ـ سەرپەرشتیکردنی باش بەڕێوەچوونی سیاسەتە گشتییەکانی وڵات.

٢ـ دیاری کردنی سیاسەتە گشتییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران پاش ڕاوێژکردن لەگەڵ کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم.

٣ـ ڕاگەیاندنی جەنگ و ئاشتی.

٤ـ ڕێگەدان بە ئەنجامدانی ڕاپرسی (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموار کراوی ساڵی ١٩٨٩). هەروەها لە ساڵی (١٩٨٢) دا لە هەموار کردنێکی دەستوری، وشەی (رەها) خرایە پاڵ ولایەتی فەقیه (ولایت مطلقه فقیه) کە دەسەڵاتەکانی ڕێبەری بێ سنوور و بەرفراوان کرد. بە شێوەیەکی گشتی بڕیارە گرنگەکانی سیاسەتی دەرەوەی هەر وڵاتێك لە ڕێگەی باڵاترین بەرپرسی جێبەجێ کردن وەردەگیرێت، وەکو: سەرۆك کۆمار، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران، کابینە و...هتد (الموند، ١٣٧٦: ص١٣). بەڵام لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی بە هۆی پێگە ئایینی و سیاسی و یاساییەکەی ئەم ڕۆڵە سەرەکییە دەبینێت.

(٤ـ١ـ٣)- ئەنجوومەنی شارەزایانی ڕێبەری:

ئەم ئەنجومەنە بە پێی دەستور ئەرکی دیاریکردن و چاودێری کردنی ڕێبەری لە ئەستۆ دایە، ئەم ئەنجومەنە لە سەرەتای شۆڕشی ئیسلامی بۆ پێداچوونەوە بە

دەستوری کۆماری ئیسلامی دامەزرا، کە لە (٨٣) مەلا پێکدێت، کە لە لایەن خەڵکەوە بۆ ماوەی هەشت ساڵ هەڵدەبژێردرێن و دەبێت شارەزا بن لە فیقهیی ئیسلامی(شیعی) دا، ئەم ئەنجومەنە بە پێی دەستور دەسەڵاتی لابـردنی ڕێبەری هەیە، ئەگەر لە کارەکانی سەرکەوتوو نەبوو یان پێشێلی دەستووری کرد، هەروەها ئەرك و چۆنیەتی هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەم ئەنجومەنە و دەسەڵاتەکانیان لە مادەکانی (١٠٧، ١٠٩، ١١١)ی دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێراندا هاتووە.

(٣-١-٥)- شورای پاراستنی دەستور:

بە پێی مادەکانی (٩١، ٩٤، ٩٧، ٩٩)ی دەستور، ئەم شورایە لە دوازدە کەس پێکدێت کە شەشیان لە فەقیهەکانن (مەلا) و بۆ ماوەی شەش ساڵ لە لایەن ڕێبەرەوە دادەندرێن و شەش کەسی تـریان کە پسپۆر و شارەزای بواری دەستور و یاسادانان بە پێشنیازی سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری کە لە لایەن ڕێبەرەوە پەسند دەکرێت دادەندرێن، واتا ڕێبەر ڕۆڵی یەکلاکەرەوەی لە دامەزراندنیان هەیە. ئەم شورایە، چاودێری کاروبار و بڕیارەکانی ئەنجومەنی شورای ئیسلامی دەکات کە ئەو بڕیار و یاسایانەی ئەنجومەنی شورای ئیسلامی بە پێچەوانە یان دژی بنەما و حوکمەکانی ئیسلام و مەزهەبی شیعە و دەستوری کۆماری ئیسلامی نەبن و ئەگەر بە بڕوای ئەم شورایە وابوو، ئەوە دەیگەڕێنێتەوە بۆ ئەنجومەنی شورای ئیسلامی بۆ پێداچوونەوە و هەمووارکردنی، بەم مانایە کە ئەم شورایە باڵاتـرین دەسەڵاتە بۆ ڕاڤە کردنی دەستوری کۆماری ئیسلامی، هەروەها لە مادەی (٩٩)ی دەستوردا، ئەم شورایە ئەرکی سەرپەرەشتی و چاودێری کردنی ڕاپرسی گشتی و هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی شورای ئیسلامی و ئەنجومەنی شارەزایانی ڕێبەری و سەرۆکایەتی کۆمار و بە گشتی هەموو هەڵبژاردنەکانی لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا هەیە، هەروەها ئەم شورایە

سەلاحیەتی پالێوراوان پێش هەڵبژاردنەکان دیاری دەکات (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموارکراوی ساڵی ١٩٨٩). بەم پێیەش نفووز، ڕۆڵ، گرنگی پێگە و دەسەڵاتی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی، زۆر بە ئاشکرا و بە ڕوونی لە سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێراندا دەردەکەوێت.

(٦.١.٣)- ئەنجومەنی شورای ئیسلامی:

لە دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێراندا، دەسەڵاتی یاسادانان، پێگەیەکی بەرزی هەیە کە هەم چاودێری پێکهاتەی هێز دەکات و هەم یاسا دادەنێت، بەڵام لە ڕووی سیاسەتی دەرەوەدا ئەو پێگە بەهێزەی لە کردەوەدا نییە، بەڵکوو تەنیا دەتوانێت متمانە بدات بە وەزیری دەرەوە یان پرسیاری لێبکات یان متمانە لە ئەو و سەرۆك کۆمار وەربگرێتەوە. هەروەها لە پرسی پەسندکردنی بودجەی وەزارەتی دەرەوەدا دەتوانێت کاریگەری هەبێت، هەرچەندە بە پێی دەستور دەتوانێت پەیماننامە و ڕێککەوتننامە نێونەتەوەییەکان پەسند یان ڕەتبکاتەوە، بەڵام لە کردەوەدا بەم شێوەیە نییە و سیاسەتی دەرەوە کە دەکەوێتە چوارچێوەی سیاسەتە باڵاکانەوە، ئەوە ناوەندی باڵای تـر، کاریگەریان هەیە لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا و تەنانەت لە دەستنیشان کردنی وەزیری دەرەوەدا، سەرۆك کۆماریش دەبێت ڕەزامەندی یان ڕای وەربگرێت (محمدی، ١٣٧٧: ص٩٦ـ٩٥). کەئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە لە لایەك ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی بوونی هەیە، کە بە هۆی ئەو دەسەڵاتە بەرفراوانەی هەیەتی کە بـریتییە لە: دیاریکردنی سیاسەتی بەرگری و ئاسایشی وڵات، هەماهەنگی هەموو چالاکییەکانی سیاسی، هەواڵگری، کۆمەڵایەتی، کولتووری و ئابووری لە پەیوەندی لەگەڵ ڕێکارەکانی بەرگری و ئاسایش و هەروەها کەڵك وەرگرتن لە هەموو تواناکانی وڵات بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی هەڕەشە و مەتـرسییە ناوخۆیی و

دەرەکییەکان. بۆیە دەتوانین بڵێین دەسەڵاتێکی سیاسی و ئاسایشی بەرزی هەیە، بە تایبەت کە بڕیارەکانی لە لایەن ڕێبەرەوە پەسند دەکرێن و هەموو دامەزراوەکان لە وڵات دەبێت جێبەجێی بکەن (مدنی، ١٣٨٧: ص٣٨١ـ٣٨٠). لە لایەکی تــرەوە، دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردن و یاسادانان و دادوەری هیچ جۆرە چاودێری و بەدواداچوونێکیان بۆ ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی و بڕیارەکانی نییە، بەڵکوو بە پێچەوانەوە دەسەڵاتەکانی تــر دەبێت بە پێی ئەم بڕیارانەی ئەنجومەنەکە کار بکەن، بەم مانایە کە پاش پەسندی ڕێبەری، بڕیارەکانی دەسەڵاتەکانی تــر بە تایبەت جێبەجێ کردن و یاسادانان لە ژێر کاریگەری بڕیارەکانی ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەییدایە (هاشمی،١٣٨٧: ص٦٥٠). ئەنجومەنی شورای ئیسلامی، لێژنەی کاروباری دەرەوەی هەیە کە خوێندنەوە بۆ سیاسەتی جیهانی وپەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران دەکات لەگەڵ دەوڵەت و لایەن و گەلانی دیکە، ئەم لێژنەیە هەندێ جار پرسیار لە وەزارەتی دەرەوە دەکات لە هەمبەر کاروبارە دەرەکییەکان و داوای ڕوون کردنەوەی لێدەکات (ایزدی، ١٣٧١: ص٤٥).

بە گشتی لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، دەسەڵاتی یاسادانان دەربارەی ڕۆڵ بینین و شوێندانەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەدا، بە سێ شێوە لە ژێر کاریگەری ناوەندەکانی تــر دایە:

١- کاریگەری یاسایی: بەم مانایە کە دامەزراوەی ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی، کە بڕیارەکانی لە لایەن ڕێبەرەوە پەسند دەکرێت، بە شێوەی ئاشکرا و یاسایی کاریگەری لە سەر ئەنجومەنی شورای ئیسلامیدا هەیە بە پێی مادەی (٥٧، ١١٠)ی دەستور، لێرەوە ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی پێگەیەکی باڵاتــری لە ئەنجومەنی شورای ئیسلامی هەیە.

٢- کاریگەری ناڕاستەوخۆ: بەم مانایە کە ئەنجومەنی شورای ئیسلامی بە شێوەی ناڕاستەوخۆ لە ژێر هێژمونی ناوەڕۆکی سیاسەتە گشتییەکانی سیستەمدایە، کە لە لایەن کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم دیاریدەکرێت، چونکە بڕیارەکانی ئەم دامەزراوەیە لە لایەن ڕێبەرەوە پەسند دەکرێت و بۆیە ئەنجومەنی شورای ئیسلامی دەبێت ئەم بڕیارانە لە بواری یاسادانانەدا ڕەچاو بکات.

٣- کاریگەری پسپۆڕی و کردەیی: بەم مانایە کە هەرچەندە لە ڕووی یاساییەوە دەسەڵاتی جێبەجێ کردن و یاسادانان بەرابەرن، بەڵام بە هۆی ئاڵۆزی و پسپۆری ئەرکەکانی دەسەڵاتی جێبەجێ کردن وادەکات کە لە کردەوەدا دەسەڵاتی جێبەجێ کردن لە سەروو دەسەڵاتی یاسادانانەوە بێت (خلیلی، ١٣٨٧: ص٧٥). لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا بە پێی مادەی (٧٧)ی دەستور، دەکرێت ڕۆڵی فەرمی ئەنجومەنی شورای ئیسلامی لە سیاسەتی دەرەوەدا بەم شێوەیە پۆلین بکەین:

ا- چاودێری ئەنجومەنی شورای ئیسلامی بە سەر ڕێککەوتننامە نێونەتەوەییەکان.

ب- یاسادانان لە بواری سیاسەتی دەرەوە.

پ- ڕۆڵی لیژنەی سیاسەتی دەرەوە (سیف زادە، ١٣٨٧: ص١٦١).

(٧.١.٣)- کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندی سیستەم:

کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندی سیستەم لە ئێران، سیاسەتە گشتییەکان بە مەبەستی بەدیهێنانی ئامانجەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران دیاریدەکات، بەم مانایە ئەم سیاسەتانە ئامانجە باڵاکان بۆ چەمکی کردەیی و جێبەجێ کردن نزیك دەکاتەوە و هەموو دامەزراوەکانی حکومەت، دەسەڵاتەکانی دادوەری، جێبەجێ کردن، یاسادانان، هێزە چەکدارەکان و ڕاگەیاندن و...هتد،

دەبێت جێبەجێی بكەن، واتا كۆمەڵەكە وەك باسكی راوێژكاری ڕێبەری لە سیاسەتە ناوخۆیی و دەرەكییەكاندا كار دەكات (مهرپور، ١٣٨٠: ص٣٨١). بە لێوردبوونەوە لە مادەی (١١٠) لە دەستوری ئێران، دەردەكەوێت كە دیاریكردنی سیاسەتە گشتییەكان لە لایەن كۆمەڵەی دەستنیشان كردنی بەرژەوەندی سیستەم جۆرێك زیاد كردنی دەسەڵاتەكانی ڕێبەر بووە، چونكە كۆمەڵەكە وەك باسكێكی بەهێزی ڕێبەری لە دوو بواری سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوەدا، هەژمار دەكرێت (یزدی، ١٣٧٥: ص٥٥٣). ئیمرۆ لە كردەوەدا دەبینرێت كە كۆمەڵەی دەستنیشان كردنی بەرژەوەندی سیستەم، بە پاڵپشتی بنەمای دیاریكردنی سیاسەتە گشتییەكان و لە لایەكی تـرەوە بە پاڵپشتی جەختكردنەوە لە سەر بەرژەوەندی سیستەم بۆ چارەسەر كردنی ناكۆكییەكانی نێوان ئەنجومەنی شورای ئیسلامی و شورای پاراستنی دەستور، دەبێتە هۆی كەمتــركردنەوەی هێزی یاسادانان لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا، بۆ نموونە: كاتێك كە سیاسەتی گشتی گەشەپێدان و پەرەسەندن دادەرێژرێت، ئەنجومەنی شورای ئیسلامی ناتوانێت دژی راوەستێت یاخود بۆ نموونە لە كاتی بە ئەندامبوونی ئێران لە دامەزراوە یان ڕێكخراوێكی نێودەوڵەتی یان دروستكردنی پەیوەندی و بــڕینی پەیوەندی لەگەڵ لایەنێك، بە هۆی ئەوەی كە سیاسەتە گشتییەكان پەسندكراوی ڕێبەرین، شورای پاراستنی دەستوریش ناتوانێت ڕەتی بكاتەوە و بڵێت ئەوە بە پێچەوانەی دەستور و بنەماكانی ئیسلامە، كە لە ڕاستیدا ئەوەش ڕۆڵ و پێگەی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران نیشاندەدات (خلیلی، ١٣٨٧: ص٨٤). بەم پێیە چەمكی دەستنیشان كردن و دیاریكردنی سیاسەتە گشتییەكانی سیستەم دەتوانێت فاكتەرێكی سنوورداركردنی دەسەڵاتەكانی دادوەری و جێبەجێ كردن و یاسادانان بێت و جۆرێك لە بەرفراوانتــربوونی دەسەڵات بۆ ڕێبەری شورش بێت كە لە ڕێگەی كۆمەڵەی دەستنیشان كردنی بەرژەوەندی سیستەم ئەنجام دەدرێت (هاشمی،

١٣٨٧: ص٨٩ـ٨٨). لێرەوە دەتوانین بڵێین لە سەرەتای شۆڕشی ئیسلامی ئێراندا نەبوونی دامەزراوەی سیاسەت دانانی پسپۆر و پیشەیی لە هەموو بوارەکانی ناوخۆ و دەرەکیدا، بووە هۆی ئەوەی کە لە پێداچوونەوەی دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، دامەزراوەیەك دابمەزرێت کە سیاسەتە گشتییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە بواری ناوخۆ و دەرەکی دابـڕێژێت یاخود ڕێبەری راوێژیان پێبکات، هەرچەندە کە لە ئێران دەستنیشان کردن و دیاریکردنی سیاسەتە گشتییەکان ئەرکی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامییە، بە تایبەت لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا (یزدی، ١٣٧٥: ص٦٥٧).

(٨ـ١ـ٣)- ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی:

لە دەستوری ساڵی (١٩٧٩) دا، دامەزراوەیەك بەم ناوە بوونی نەبوو، بەڵکوو تەنیا ئەنجومەنی باڵای بەرگری هەبوو، بەڵام لە هەموارکردنەوەی دەستوردا لە ساڵی(١٩٨٩)، ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی دامەزرا تاوەکو بوارەکانی ئابوری و سەربازی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و...هتد، لە چوارچێوەی ئاسایشی نەتەوەیی ئێراندا خوێندنەوەیان بۆ بکرێت یاخود پرس و بابەتی پەیوەندی لەگەڵ ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا لە سیاسەتی دەرەوەدا کە تا ساڵی (١٩٨٨) و بە تایبەت سیاسەتی دەرەوە، لە لایەن ئ‌ێیتاللەخومەینییەوە دیاریدەکرا، بەڵام بە شێوەی تیۆریك و دارێژراو نەبوو، بۆیە ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی دامەزرا تا لە سەر بنەمای بڕیارەکانی کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم هەم لە بواری سیاسەتەکانی ناوخۆیی بڕیار بدات و هەم لە بواری سیاسەتەکانی بەرگری و ئاسایشی و بە تایبەت دەرەکی و پەیوەندییەکاندا بڕیاری پێویست وەربگرێت. کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم ڕەهەندە گشتییەکان و ئامانجەکان و ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی، هەنگاوە

كردەییەكان لە بواری بڕیارە ستـراتێژیك یاخود هەنووكەییەكان لە بواری ئاسایشی نەتەوەییدا كە سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییەكان بەشێكن لێی دیاریدەكەن، كە بە هۆی پێگەی ڕێبەری شۆڕش لە دەستوردا ئەم بڕیارانە گرنگی تایبەتیان هەیە (خلیلی، ١٣٨٧: ص٨١). ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی بە پێی مادەی (١٧٦)ی دەستوری (١٩٨٩)، لە لایەن سەرۆك كۆمارەوە سەرۆكایەتی دەكرێت، ئەم مادەیە دەڵێت: ((بە مەبەستی دەستەبەركردنی بەرژەوەندی نەتەوەیی و پاراستنی شۆڕشی ئیسلامی و یەكپارچەیی وڵات و سەرچاوەكانی نەتەوەیی ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی بە سەرۆكایەتی سەرۆك كۆمار پێكدەهێنرێت)). ئەم ئەنجومەنە لەم كەسانە پێكدێت: سەرۆكەكانی هەر سێ دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێ كردن و دادوەری، سەرۆك ئەركانی هێزە چەكدارەكان، وەزیری پلاندانان و بودجە، وەزیری ناوخۆ، وەزیری هەواڵگری، فەرماندەی سوپای پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی و فەرماندەكانی هێزە دەریایی و ئاسمانی و وشكایی ئەم سوپایە، فەرماندەی ئەرتەش و فەرماندەكانی هێزە دەریایی و ئاسمانی و وشكایی ئەم هێزە و هەروەها لە كاتی پێویست وەزیری پەیوەندیدار (دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران، هەموار كراوی ساڵی ١٩٨٩).

(٣-١-٩)- سەرۆك كۆمار:

بە شێوەی فەرمی سەرۆك كۆماری ئیسلامی ئێران بەرپرسی یەكەمی دەسەڵاتی جێبەجێكردنە و لە پاش ڕێبەر بەرزتـرین پێگەی دەستوری هەیە، بەڵام بە پێی مادەی (١٢٢)ی دەستور، سەرۆك كۆمار لە بەرامبەر گەل و ڕێبەر و ئەنجومەنی شورای ئیسلامیدا بەرپرسیارە و ئەنجومەنی شورای ئیسلامی ئێران دەتوانێت بە زۆرینەی دوو لە سەر سێی دەنگەكان سەرۆك كۆمار لە سەر كارەكەی لاببات، هەروەها ڕێبەری باڵای ئێرانیش دەتوانێت متمانە لە سەرۆك كۆمار

وەربگرێتەوە. دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران سەرۆك کۆمار بە بەرپرسی جێبەجێ کردنی دەستور دەزانێت، هەروەها بە پێی مادەی (١٢٨، ١٢٥)ی دەستور، واژوی ڕێککەوتننامە نێونەتەوەییەکان، ناردنی باڵیۆز و قبوڵ کردنی باڵیۆزی بیانی لە ئەستۆی سەرۆك کۆمارە، هەرچەندە بە پێی مادەی (١٢٥) دەبێت ڕێککەوتننامەکان لە لایەن ئەنجومەنی شورای ئیسلامی پەسند بکرێت (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموارکراوی ساڵی ١٩٨٩).

(٣-١-١٠)- ئەنجومەنی وەزیران و وەزارەتی دەرەوە:

پاش هەموار کردنی دەستور لە ساڵی (١٩٨٩) ئەنجومەنی وەزیران ڕاستەوخۆ لە ژێر دەسەڵاتی سەرۆك کۆماردایە و بە پێی مادەی (٣) لە بڕگەکانی (٥، ١٦) دەسەڵاتەکانی دیاریکراوە و لە مادەی (١٣٣)ی دەستوردا بەم شێوەیە دەڵێت: ((سەرۆك کۆمار وەزیرەکان دیاریدەکات و داوا لە ئەنجومەنی شورای ئیسلامی دەکات کە متمانەیان پێبدات و ئەگەر ئەنجومەنی شورای ئیسلامی گۆڕدرا، ئەوە پێویست بە متمانە لێوەرگرتنەوە لە وەزیرەکان ناکات و بە پێی یاسا ژمارەی وەزیرەکان و دەسەڵاتەکانیان دیاری دەکرێت)). وەزارەتی دەرەوە گرنگی تایبەتی هەیە لە کاروباری دەرەوەدا، بۆ ئەم مەبەستەش وەزیری دەرەوە لە ناوەندە گرنگەکانی ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی و ئەنجومەنی وەزیران و هەروەها لە کاتی پێویستدا لە ئەنجومەنی شورای ئیسلامی و کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم ئامادە دەبێت یان نوێنەری ئامادە دەبێت(ایزدی، ١٣٧١: ص١٠٠). هەروەها وەزارەتی دەرەوە کاری چاودێری و دامەزراندنی پەیوەندی و نوێنەرایەتی دەرەوە و ئامادەکردن و کۆکردنەوەی زانیارییە و بە پێی پێویست بڕیار وەردەگرێت و سیاسەتی دەرەوە جێبەجێ دەکات (محمدی، ١٣٧٧: ص٩٥). یەکێك لە گرنگترین سەرچاوەکانی وەرگرتنی زانیاری بۆ داڕشتنی

سیاسەتی دەرەوەی ئێران کەناڵە دیپلۆماتیکەکانن لە ڕێگەی نوێنەرایەتی و باڵیۆزخانەکانی ئێرانەوە، هەروەها زانیارییەکانی دەزگا ئەمنییەکان، سەرچاوەکانی ڕاگەیاندن، هاووڵاتیانی ئەو وڵاتانە و گروپە فکریەکان و پاشکۆ کولتووریەکانی ڕێکخراوی کولتوور و پەیوەندییە ئیسلامییەکانە و لە سەر بنەمای پەیڕەوی ناوخۆی وەزارەتی دەرەوەی ئێران، پرس و بابەتەکان دەچێتە بەردەم سەرۆك کۆمار و کابینە و ئەگەر هەستیار و ئاسایشی بێت، ئەوە دەچێتە بەردەم ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی و ئەگەریش لە پرسە باڵاکانی وڵات بوو ئەوە دەچێتە بەردەم ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران (ملکی، ١٣٨١: ص ٦).

(١١.١.٣)- دەسەڵاتی دادوەری:

هەرچەندە ئەم دەسەڵاتە بە شێوەی ڕاستەوخۆ کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەدا نییە، بەڵام بە پێی مادەکانی (١١٠، ١٥٧) لە دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری وەك بەرزتـرین دامەزراوەی دادوەری لە ئێران لە لایەن ڕێبەرەوە هەڵدەبژێردرێت، هەروەها سەرۆکی دەسەڵاتی دادوەری ئەندامی کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەمە و هەروەها ئەندامە لە ئەنجوومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی و بە پێی مادەی (١٥٦)ی دەستوری ئێران، چاودێری یاساکان دەکرێت کە بە باشی جێبەجێ بکرێن، کە ئەمە یاساکانی بواری سیاسەتی دەرەوەش دەگرێتەوە (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموارکراوی ساڵی ١٩٨٩).

(١٢.١.٣)- هێزە چەکدار و سەربازییەکان:

مادەکانی (١٤١، ١٤٣، ١٥٠) لە دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێراندا ئەرکی هێزە چەکدارەکانی کۆماری ئیسلامی کە بـریتیین لە سوپای پاسدارانی شۆڕشی

ئیسلامی و ئەرتەش، دیاریدەکات کە بـریتییە لە پاراستنی سەربەخۆیی و یەکپارچەیی وڵات و پاراستنی سیستەمی کۆماری ئیسلامی ئێران و شۆڕشە ئیسلامییەکە و دەسکەوتەکانی، هەروەها لە دیباجەی دەستوری ئێراندا هاتوە کە: ((ئەرکی سوپای پاسداران و ئەرتەش تەنها پاراستنی سنوورەکان نییە، بەڵکوو ئەرکی بڵاوکردنەوەی بیروباوەر، جیهاد لە رێگای خودا و خەباتکردن لە پێناو پەرەسەندنی دەسەڵاتی یاساکانی خوا لە جیهاندا لە ئەستۆی سوپای پاسداران و ئەرتەشدایە)) (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموار کراوی ساڵی ١٩٨٩).

سوپای پاسداران وەك هێزێکی خاوەن ئەزموون لە جەنگ و لە لایەکی تـرەوە لە ناوخۆش خاوەن پێگە و نفوزی سیاسی و ئابوورییە، دامەزراندنی سوپای پاسداران لە ساڵی (١٩٧٩) لە لایەن ئایەتۆڵڵا خومەینییەوە بۆ ئەم مەبەستە بوو کە لە لایەك ئەرتەشی شاهەنشاهی کۆنتـرۆڵ بکات و لە لایەکی تـرەوە لە ناوخۆ مەتـرسی نەیارەکان لەسەر شۆڕش نەهێڵێت. جەنگی هەشت ساڵەی ئێران و عێراق رۆڵی سوپای پاسدارانی زیاتـر کرد و دواتـر سوپا و بەرژەوەندییەکانی بوون بە بەشێکی دانەبـڕاو لە سیستەمی سیاسی و نوخبە باڵاکان و رێبەری کۆماری ئیسلامی، رۆڵی سوپای پاسداران جگە لە بواری چەکداری و کۆنتـرۆڵی دەرەکی و ناوخۆیی، لە رووی ئابوورییەوە وایکردووە کە تەنانەت کۆنترۆڵی دەرهێنان و هەناردە کردنی نەوت وغازیشی کردووە، سوپای پاسداران ئەمە لە سەر بنەمای مادەی (١٤٧) ی دەستوری ئێران دەکات، هەروەها سوپای پاسداران هەموو کاڵا ئێلێکتـرۆنییەکانی ئێران خۆی بەرهەم دێنێت و یان لە رێگەی کۆمپانیاکانی گرێدراوی خۆی کۆمپیوتەر و تەلەفون و مۆبایل و سیم کارت و... هتد، بەرهەم دێنێت و بازاری قۆرخ کردووە، لە لایەکی تـریشەوە سوپای پاسداران بە پێی تەفسیری مادەی (١٤٧)ی دەستور دیسانەوە وەك بەڵێندەرێك لە پرۆژە گەورەکانی ئاوەدانکردنەوە کار دەکات، ئەمە جگە لەوەی کە سوپای

پاسداران کۆنترۆڵی زۆربەی فرۆکەخانەکانی ئێرانی کردووە و لە هەموو جومکەکانی دەسەڵات لە ئێراندا بوون و نفووزی هەیە و تەنانەت کۆنترۆڵی ئاسایشی ناوخۆ و دەرەوە و دەستێوەردان لە کاروباری سیاسی دەکات (آلفونە، ١٣٨٦: ص٥ـ٤). گرنگتـر لەمانە، سوپای پاسداران کۆنترۆڵی زۆربەی دامەزراوەکانی مووشەکی و پرۆگرامی ئەتۆمی ئێرانی کردووە (محمدی، ١٣٧٤: ص٢١). هەروەها بە پێی دەستور فەرماندە باڵاکانی سوپا و ئەرتەش ئەندامن لە ئەنجومەنی باڵای ئاسایشی نەتەوەیی و ئەمە جگە لە ڕۆڵی هێزێکی میلیشیایی سەر بە سوپای پاسداران بە ناوی (بەسیج) لە سەرکوتکردنی نارەزایەتیەکان کە هەندێ جاریش وەك گروپی گوشار کاردەکات، هەروەها ڕۆڵی گرنگی سوپای قودسی سەر بە سوپای پاسداران کە لە دەرەوەی سنوورەکانی کۆماری ئیسلامی لە وڵاتانی ناوچەکە چالاکی دەکات. هەروەها بە پێی دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران فەرماندە گشتییەکانی هێزەکانی ئەرتەش وسوپای پاسداران لە لایەن ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامییەوە دادەندرێن یان لادەبـردرێن و ڕێبەری شۆڕش خۆی ڕاستەوخۆ فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانە. لێرەوە ڕۆڵی وەلی فەقیە (ڕێبەر) لە ڕووی بەرفراوانی دەسەڵاتەوە دەردەکەوێت، جێگەی ئاماژەیە کە سوپای پاسداران تەنیا خۆی لە بەرامبەر ڕێبەری شۆڕش بە بەرپرس دەزانێت. لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا ڕێبەر بە پێی دەستور رۆڵێکی هەرە سەرەکی هەیە لە پێکهاتەی فەرمی و یاساییدا و هەموو جومکەکانی دەسەڵاتی کۆنترۆڵکردووە و سیاسەتی دەرەوەش لە ڕێگەی ئەو کەناڵانەوە لە ژێرەستی ڕێبەردایە، بەم مانایە کە ڕۆڵی ئایینی و یاسایی ڕێبەر ئەم پێگەیە دەستەبەر دەکات و سەرچاوەی ئەم هەموو دەسەڵاتەش لەو ناسنامە ئایینییەوە سەرچاوە دەگرێت، کە باسی دەکەین.

(٢.٣)- سەرچاوەکانی ناسنامەسازی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران:

مەبەست لە سەرچاوەکانی ناسنامەساز، کۆمەڵێك ڕەگەزی بنیاتنەرانەیە لە سیستەمەکانی بەهایی و پێوەریدا، کە دەبێتە هۆی دروستبوون و پێکهاتن و بەرجەستەبوونی تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵایەتی، سیاسی و کولتووری دەولەتی ئێران، کە ئەم دەوڵەتە لە دەوڵەتەکانی تـر جیاواز دەکات. ئەم سەرچاوە ناسنامەسازانە، بنەمای لێکدانەوە و تێگەیشتنی سیاسەت داڕێژەرانە لە بواری پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و سیاسەتی دەروە، ڕووداوەکان و هەروەها ئامانج و مەبەستەکانی ئەکتەرەکانی تـر، کە لە قۆناغی دواتـردا، کاردانەوەی گونجاو لە هەمبەر ئەواندا پێناسە دەکات. مێژووی ئێران، ئایینی ئیسلام و مەزهەبی شیعە، گوتاری شۆڕشی ئیسلامی، جیهانی سێیەمگەرایی و جیۆپۆلەتیك، وەك بەشێك لە سەرچاوەکانی ناسنامەساز، لە سیاسەتی دەروەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا دەناسرێت (دهقانی فیروز آبادی ونوری،"کتاب"، ١٣٩١: ص٧٠).

لە ڕوانگەی کۆماری ئیسلامییەوە سنوورە بڕوایی و ئایدۆلۆژیکەکان جێگەی سنوورە جوگرافیاییەکان دەگرێتەوە و ناسنامەی کۆماری ئیسلامی لە ڕەگەزەکانی ناسنامەی ئیسلامی، ناسنامەی شۆڕشی ئیسلامی و ناسنامەی ئێرانی پێکدێت، ئەوانەش پێکەوە گرێدراو و تێکئالاون و لە کاتە جیاوازەکاندا لەوانەیە ڕەگەزێکیان بەهێزتـر بێت. کاریگەری ناسنامەی نەتەوەیی لە کۆماری ئیسلامی لە سەر سیاسەتی دەرەوەدا لە ڕێگەی پێناسە کردن و دەستنیشان کردنی ڕۆڵە جیاوازەکاندا دەبێت و چونکە پێکهاتەکانی ناسنامەی کۆماری ئیسلامی جیاواز و فرەن، ئەوە ئەم دەوڵەتە ڕۆڵی فرە و جیاوازی دەبێت لە سیاسەتی دەرەوەدا، بۆ نموونە ڕۆڵەکانی: دەوڵەتی دادپەروەر تەوەر و دژی زولم،

بکەری دژە دەسەڵاتی زاڵی ناوچەیی ونێونەتەوەیی، دژی ئیمپریالیزم و سەهیۆنیزم، دژی ئیستکبار، سەنگەری شۆڕشی رزگارکەرانە، بەرگریکاری ئیسلام و شیعە، پشتیوانی موستەزعەفین، ئیلهام بەخشی لە جیهانی ئیسلامدا، ناوەندی جیهانی ئیسلام، دەوڵەتی نموونە و سەرمەشق، یارمەتیدەری یەکێتی و یەکگرتوویی جیهانی ئیسلام، دەوڵەتی پێداچوونەوەخواز و پێکهاتەشکێن، دەوڵەتی سەربەخۆ، پشتیوانی بزوتنەوە رزگاریخوازەکان، هاوپەیمانی وەفادار و...هتد (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٦: ص٧٩). بەم پێیەش لێرەدا هەوڵ دەدەین کەگرنگترین و شوێندانەرترین سەرچاوەکانی ناسنامەساز، لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا بخەینەڕوو.

(١-٢-٣)- مێژووی ئێران:

یەکێك لە سەرچاوەکانی بنیاتنەری ناسنامە یان ناسنامەساز لە ئێراندا مێژووی هەزاران ساڵەی ئەم وڵاتەیە، کۆماری ئیسلامی ئێران وەك دەوڵەتانی تر بە گێڕانەوەی مێژوو بە شێوەی ویستراو و تایبەتی خۆی، مێژووی ئێرانی کردۆتە پاڵپشتی سیاسەت و کردەوەکانی ئەمڕۆی خۆی (متقی و کاظمی، ١٣٨٦: ص٢١٩).

لە ڕوانگەیەکی ترەوە، ئێرانییەکان هەروەك چۆن خۆیان بەرهەمی ئەم مێژوویەن، بەڵام دووبارە ئەم مێژووە بەرهەم دەهێننەوە و بە گێڕانەوەی دووبارەی مێژوو، شانازی پێوە دەکەن یاخود هەست بە شەرمەزاریی دەکەن، کە ئەم هەست بە شانازی یان شەرمەزاریە، یەکێکە لە سەرچاوەکانی گرنگی ڕەوایەتی پێدان یان ڕەوایەتی لێوەرگرتنەوە لە ڕووداو و ڕەفتارەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران (توکلی طرقی، ١٣٨٢: ص٩). لە ڕەگەزەکانی پەیوەندیدار لەگەڵ مێژووی ئێران، ئەفسانە و ئۆستوورە ئێرانییەکانن، ئەفسانە جۆرێکە لە لێکدانەوەی فەلسەفی بۆ جیهان یان شیکردنەوەی رابردوو بە شێوەی میتافیزیکی

کە بە جێگرەوەی لێکۆڵینەوەی زانستی دادەندرێت کە کۆنەست (لاشعور)ی بەکۆمەڵ، گرێدەداتە هەست(شعور)ی بەکۆمەڵی ئێرانییەکان. ئەفسانە و ئۆستوورەکانی ئێرانی فراوانن و دیاردەی جۆراوجۆر لە خۆ دەگرێت، وەکو چۆنیەتی خولقاندنی جیهان و دابەشکردنی بۆ دوو ڕەهەندی ئەهورایی(خودایی) و ئەهریمەنی(شەیتانی)، ململانێی ئەم دوو لایەنە کە یەکێك هێمای باشە و تیشك و ڕووناکیە و ئەوەی تریان هێمای خراپە و تاریکیە، هەموو کات باڵی بە سەر کولتووری ئێرانیدا کێشاوە (نقیب زادە، ١٣٨١: ص٧٤-٧٣). ڕەگەزێکی تری گرنگ لە مێژووی ئێراندا ئێمپراتۆریەت و ئەو شارستانییەتە حەوت هەزار ساڵەیەیە کە بەرفراوانی سنوورەکانی و چۆنیەتی بەڕێوەبردنی و فرەیی نەتەوەکانی ئەم ئیمپراتۆریەتە و پێکەوە هەڵکردنیان بۆتە جێگەی شانازی ئێرانییەکان (هوار، ١٣٦٣: ص٢١٠). هەروەها ئێرانییەکان شانازی بەوەوە دەکەن کە ئەفلاتۆن فەیلەسوفی یۆنانی، کورش ئیمپراتۆری ئێرانی بە بێ وێنە زانیوە و بە سەرمەشقی یۆنانییەکانی داناوە (خدادادیان، ١٣٨٣: ص٢٠٩). لە پەنا شانازیەکانیش، مێژووی ئێران زۆر ڕووداوی پڕ لە شکست و داگیرکردنی تێدایە، وەکو هێرشی ئەسکەندەری مەقدۆنی و چەنگیزخان و تەیموری لەنگ و دواتر داگیرکاریەکانی رووسیا و بەریتانیا لە باکوور و باشووری ئێران (فولر، ١٣٧٣: ص١٥٨). هەروەها دابڕانی بەشێك لە خاکی ئێران لە لایەن ڕووسەکانەوە و بەشێکی تری لە لایەن بەریتانییەکانەوە، هەمووکات لە یادەوەری و بیرەوەری ئێرانییەکاندا بۆتە مایەی ئازار و شەرمەزاری (موسوی، ١٣٨٤: ص٧٥). یەکێکی تر لە ڕەگەزەکانی ناسنامەی ئێرانی ئەوەیە کە ئێرانییەکان لە مێژووی خۆیاندا جیهان وەك چوارچێوەیەکی مەعنەویگەرایانە یاخود ئەخلاقی درك پێدەکەن و گەرانەوە بۆ ئۆستوورە مێژووییەکان نیشاندەری ئەو ڕاستییەن کە ئەوان خۆیان بە هەڵگرانی پەیام و ئەمانەتی ئیلاهی دەزانن لە

سەر زەوی و بۆیە چاوەڕوانیان لە حکومەت، سیاسەت، دەوڵەت، شا و ڕێبەر، ئەخلاقی و مەعنەویە، کە دەبێت ئەم پەیامە ئیلاهیە لە سەر زەوی جێبەجێ بکەن (رچائی راد، ١٣٧٨: ص١١٤).

(٢-٢-٣)- تیۆری پیلانگێری و ترس لە بێگانە:

موریس دۆڤێرجە، لە کتێبی (بنەماکانی زانستی سیاسەت)دا دروستکردنی دوژمن بە یەکێك لە شێوازەکانی شاردنەوەی ئامانج و پاڵنەرە سیاسییەکان دەزانێت و بڕوای وایە کە گرنگی دوژمن لە ئاست و قەبارەی خۆی گەورەتر دەکرێت و بە ناوی ڕێگرتن لە مەترسی ئەو دوژمنە، ڕێوشوێنی پێویست دەگرێتە بەر کە لە بەرژەوەندی چینی دەسەڵاتداراندایە (دوورژە، ١٣٧٩: ص١٩٩). لە ڕووی دەروونناسیەوە، دانە پاڵی تایبەتمەندیە خراپەکان بە کەسێك یان گروپێك یان ژینگەیەك جۆرە میکانیزمێکە کە یارمەتی تاك یان گروپێك دەدات، کە نەهامەتی و کەم وکورتیەکانی بتوانێت ساناتر قبوڵ بکات، واتا باشتر ڕووبەڕووی واقعە تاڵەکەی خۆی ببێتەوە، لە کاتێکدا ئەم داوەریە دەربارەی دوژمنەوە، داوەری ناوشیارانەیە دەربارەی بەشە نادیارەکانی خۆمان (صادقی، ١٣٨٨: ص١٥٣). نووسەرێکی شارەزا لە مێژوو و کولتووری ئێرانی بە ناوی ئەحمد ئەشرف، دەربارەی تیۆر یان وەهمی پیلانگێری دەڵێت: ((هەرکەس یان گروپ و نەتەوەییەك کە واقعبین نەبێت ئەوە هەموو ڕووداوە سیاسی و مێژوییەکان بە کاری هێزەکانی بێگانە و دەرەکی دەزانێت، کە لە ڕووی سیاسی وئابووری و تەنانەت مەزهەبیشەوە خەریکن ئەو وڵاتە بڕوخێنن یان کاریگەری سلبیان لە سەر وڵاتەکە هەیە و بڕوایان وایە کەحوکمرانەکانی ئەو وڵاتەش هیچ ئیرادەیەکیان لە خۆیانەوە نییە بەڵکوو ئەوە تەنیا ئەجێندای دەرەکییە کە جێبەجێی دەکەن)) (اشرف و دیگران، ١٣٧٦: ص٦٩). هەروەها د. صادق زیبا

کلام، نووسەر و مامۆستای زانستە سیاسییەکانی زانکۆی تاران، بڕوای وایە کە وڵاتێك لە باکوورەوە بەردەوام بە درێژایی مێژوو لە ژێر هێرش و هەڕەشەی ڕووسەکان بووە و لە باشووریشەوە بەریتانییەکان و لە ڕۆژئاوا لە ژێر کۆنترۆڵی عوسمانییەکاندا بووە و بەردەوام بێگانە و دەرەکییەکان دەستێوەردانیان لە کاروباریدا کردووە، ئەم کۆمەڵگەیە بەرەبەرە بڕوای بە هێزێکی دەرەکی دەبێت کە لە سەرووی ئیرادەی خەڵکدایە و کۆنترۆڵی هەموو ڕووداوەکان دەکات و ڕاستییە مێژوویەکانیش هەر ئەوە دەسەلمێنن و ئەوەش وایکردووە کە ئێرانییەکان یادەوەری و بیرەوەری مێژووییەکەیان ئەوە دووپاتبکاتەوە کە ئەوە بێگانەکانن بڕیار بۆ ئێرانییەکان دەدەن، کە ئیمرۆکە ئێمە ئەوە بە تیۆری پیلانگێری دەناسین. ئەمەش وادەکات کە خەڵکی ئێران بڕوا و متمانەیان بە ڕووداو و پێشهاتە سیاسییەکان و کاروباری سیاسی نەمێنێت، بەڵکوو بەردەوام هەوڵ بدەن کە ئەم ڕووداوانە بگەڕێننەوە بۆ دەستە نادیار و شاراوەکان کە لە خزمەت ئەجێندای دەرەکیدان و لەم ڕووە خۆیان بە بەرپرسیار نەزانن، بەڵکوو هۆکاری هەموو گیروگرفت و کێشە و نەهامەتی خۆیان بدەنە پاڵ بێگانەکان و هەموو کەم وکورتی و شکستە سیاسییەکانیشیان بخەنە ئەستۆی بێگانەکان یاخود پیاوە بەکرێگیراوە ناوخۆییەکانیان. لەم هەلومەرجەشدایە کە تۆمەتی خیانەت و پیاوی بێگانە و بە خائین ناسینی ئەوانی تـر دەبێتە بەشێك لە کولتووری سیاسی کۆمەڵگە کە دەرئەنجامەکەشی لە ناوچوونی متمانەی کۆمەڵایەتی و سیاسییە (زیباکلام، ١٣٧٨: ص٣٠ـ٢٩).

مێژوونوسێك بە ناوی گراهام فولێر، لە کتێبی خۆیدا بە ناوی (قیبلەی جیهان: جیۆپۆلەتیکی ئێران)، دەڵێت: ((کاتێك کە کولتووری دوژمنێکی بێگانە و هێزە سەربازییەکانی بە سەر نەتەوەیەکدا دەسەپێت، ئەوە گۆڕانکاری گەورە لە کولتووری سیاسی ئەو نەتەوەییە ڕوودەدات و ئەوەش لە ئێراندا وایکردووە کە

هزری ئێرانییەكان ئاڕاستەی بەرەو پیلانگێری هەبێت و ئەم كولتووره سیاسییە وابكات ئێرانییەكان دەربارەی ڕۆڵی بێگانەكان لە كولتوور و سیاسەتی خۆیان زۆر هەستیار بن و لە ئەنجامدا ڕەشبینبن.)) (فولر، ۱۳۷۳: ص۲۳). ئەم ڕابـردووە مێژووییەی ئێران و ئۆستوورە و ئەفسانە مێژوویەكانی ئێرانی و هەروەها بیروباوەڕی دووانەیی وەكو: خێر و شەڕ، ئێران و توران، ئەهریمەن و ئەهۆرامەزدا و...هتد، بە گشتی كولتووری سیاسی لە ئێران وایكردووە كە نوخبە سیاسییەكان و خەڵكی ئاسایی بكەونە ژێر كاریگەری كولتووری پیلانگێری یان بە واتایەكی تـر تیۆری پیلانگێری كە لە دەرئەنجامدا، تـرس لە بێگانە و دژایەتی بێگانەكان تا ڕادەی نەفرەت، بێزاری، دژایەتی و دوژمنایەتی كردن لەگەڵ بێگانەكان و وڵاتانی تـر پەرەبسێنێت (صادقی، ۱۳۸۸: ص۱۵۸).

ئەم كولتووره سیاسییە وتـرس لە بێگانە وكاریگەری تیۆری پیلانگێری وایكردووە، كە كولتووری سیاسی بە گشتی ڕەهاگەرا یان ڕەهائەندێش بێت، بەم مانایە كە جیهان بە سەر خۆیی و بێگانە یاخود ئێمەی باش و ئەوانی تـری خراپ، دابەشدەبێت و بە هۆی ئەوەی كە كولتوورەكە گشتگەرایە، هێژمۆن خوازە و لە ئاكامدا بڕوای بە خۆی وەك چاكەی ڕەها و سەروو ڕاستییەكان و سەروو حیكایەتەكان هەیە و بۆیەشە ڕەخنە قبوڵ ناكات و ڕاستییەكان وەك ئەوەی كە خۆی دەیەوێت قبوڵی دەكات یان دەبینێت و ئەم ڕەهائەندێشی و ڕەهاگەراییە لەگەڵ واقعگەرایی ناتەبایە (تاجیك، ۱۳۷۷: ص۵). لە لایەكی تـرەوە ئەم كلتووره سیاسییە و جۆری ئەم ڕوانینە بۆ (خود) و (ئەویتـر)، ئەم ڕەهاگەراییەش، دەرهاویشتەی تـری هەبووە كە وایكردووە تێڕوانینی ئێرانییەكان بۆ جیهانی دەرەوە و ڕۆژئاوا یان كولتووری ڕۆژئاوایی بە تەواوی دژایەتی و ڕەتكردنەوە بێت بۆ نموونە دەتوانین ئاماژە بە نووسەر و ڕووناكبیرانی ئێرانی بكەین كە لە بەرهەمەكانیاندا ڕۆژئاوا ڕەتدەكەنەوە بۆ نموونە: احمد فردید، جلال

ێل احمد، علی شریعتی، داریوش شایگان و...هتد، کە ئەزموونی مۆدێرنیتەی ڕۆژئاوای و لە ئاکامدا شێوەی ژیان و هەموو دەرهاویشتە سیاسی، کۆمەڵایەتی، کولتووری و ئابووریەکانی رەتدەکەنەوە (میرسپاسی، ١٣٨٦: ص٥٤).

ئەم کولتووره سیاسییە لە لایەك و لە لایەکی تـرەوە، پێکهاتە و بنەماکانی هزری شۆڕشی ئیسلامی ئێران وایانکردوە کە ئەو شتەی کە ئاڕاستەی ڕەفتاری سیاسی ئێرانییەکان و نوخبەکانی بڕیار وەرگری وڵات و بنەماکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران دەکات، دەرهاویشتەی ئەم تێڕوانینە بێت کە ژیان خەباتە لە نێوان خێر و شەڕ یاخود چاکە و خراپە، هەروەها یەکسان کردنی نەیار و دوژمنانی دەرەکی بە دێو، شەیتان و شەڕ لەم ڕووەوە، چەمکی (شەیتانی گەورە) کە بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە کاردێت، دەگەڕێتەوە بۆ بنەمایەك کە لە یادەوەری مێژوویی و بیرەوەری بەکۆمەڵی ئێرانییەکاندا ڕیشەی هەیە، لەم پێکهاتە هزریەدا دژایەتی و خەبات و بەربەرەکانی لەگەڵ ئیمپریالیزم لە لایەك و خەبات و جەنگ دژی شەیتان و دێو و تاریکی و ئەهریمەن لە لایەکی تـرەوە، لەگەڵ ناوەڕۆك و چەمکەکانی کولتووری و کۆمەڵایەتی و مێژوویی ئێران و چەمکە ئایینییەکانی شیعە هاوتەریب و پەیوەندی هەبێت و ئەمەش وایکردوە کە دروشم و سیاسەتەکانی دامەزراندنی حکومەتی موستەزعەفەکانی جیهان و هەستانەوەی هەموو موسوڵمانان و لەناوبـردنی هەموو سەرمایەداران و ئیمپریالیزمی جیهانی، تـرس و دڵەڕاوکێیەکانی ئێرانییەکان دوور بکاتەوە و جیهانی دەرەوە وا پێناسە بکات، کە پیلانێکی گەورە و هەمەلایەنە لە ئارادایە، کە لە هەوڵی لەناوبـردنی ئەم حکومەتە ئیسلامییەیە و لەم ڕووەوە، هەر دژایەتێکی کۆماری ئیسلامی وا تەفسیر دەکرێت کە بەشداریە لەو پیلانە گشتی و هەمەلایەنە جیهانییە، بەم مانایە کە زەینییەتی بێگانەبوونی (ئەمریکا ـ ڕۆژئاوا)، لە لایەن ئێرانییەکانەوە دەگۆڕدرێت بۆ بابەتی تـرس و دڵەڕاوکێ و لە

كۆتاییدا مرۆڤی ئێرانی دەبێت لە نێوان ئەو دوو بەرەیەی چاكە و خراپە، ڕووناكی و تاریكی، ئەهریمەن و خوا، یەكێكیان هەڵبژێرێت، كە بێگومان بەرەی ڕووناكی و چاكە و خوا هەڵدەبژێرێت، كە بەرەی ئێرانییەكانە (صادقی، ١٣٨٨: ص١٦٧).

(٣-٢-٣)- دەوڵەت و نەتەوە :

لە ڕوانگەی نوخبە سیاسییە ئیسلامییەكانی ئێران، دەوڵەت ڕەهەندێكی سەروو نەتەوەی هەیە و ڕەوایەتی خۆی لە خواوە وەردەگرێت و ئەمەش بەم مانایەیە كە سەروەری نەتەوەیی و سەروەری ئیلاهی پێكەوە كۆدەكرێتەوە. سەروەری كە لە لایەن خواوەندەوەیە لە ڕێگەی ئیمامەكانی شیعەوە دەدرێتە وەلی فەقیە و لێرەوە ئیسلام (تەشەیوع) ڕەگەزی بنەڕەتی پێكهێنەری ناسنامەی كۆماری ئیسلامی ئێرانە و نەتەوەگەرایی لاواز دەبێت. بەم پێیەش ئێران بەشێكە لە ئۆمەتی گەورەی ئیسلام و سیاسەتی دەرەوە دەبێت هەوڵ بدات كە بەرژەوەندییەكان لە سەر بنەماكانی ئیسلام پێناسە بكات و دابـڕێژێت، هەروەها دەوڵەت دەبێت ئەرك و بەرپرسیارەتی ئیسلامی و سەروو نەتەوەیی خۆی بەجێبگەیەنێت (فرزانە پور، ١٣٨٨: ص١٢٩). دوو نووسەر بە ناوەكانی مایكل بارێنت و شبلی تێلهامی، بڕوایان وایە كە ناسنامەی دروستكراوی پاش شۆڕشی ئیسلامی لە سەر بنەمای ناسیونالیزمی مێژوویی ئێرانی و ئیسلامی سیاسی - شیعی و دژایەتی ئیمپریالیزم، سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران ئاڕاستە دەكات و ڕەوایەتی پێدەدات و دەڵێن سەردەمانێك یان لە قۆناغێك كە ڕەگەزی ناسیونالیزم زاڵ بوو، ئەوە سیاسەتی هێرشبەرانە و بەرفراوانخوازی نفووزی ناسیونالیزمی ئێرانی لە سیاسەتی دەرەوەدا ئەولەویەتی هەبوو بەڵام ڕەگەزی ناسنامە پێدەری ئیسلامی سیاسی بووە هۆی ئەولەویەتی جیهانی ئیسلام لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا (بارنت و تلهامی، ١٣٨٣: ص١٩-١٧). كۆماری

ئیسلامی ئێران بۆ چەمکی دەوڵەت و نەتەوە و سەروەری پێناسە و تێگەیشتنی تایبەتی خۆیان هەیە کە لێرەدا باسیان لێوە دەکەین.

(٣-٢-٣-١)- سروشتی دەوڵەت و نەتەوە:

دەوڵەتی نەتەوەیی لە گوتاری ئیسلامگەرای کۆماری ئیسلامی ئێراندا، لە چوارچێوەی ئایدۆلۆژیای ئیسلامی ـ شیعی دا پێناسە دەکرێت. لە سەر بنەمای تیۆری سیاسی شیعە، دەوڵەتی هەرێمی و نەتەوەیی ڕەسەنایەتی شەرعی نییە، چونکە ئەو سنوورانەی ئێستا کە موسوڵمانان دابەشدەکات، ڕەوا نین، هەروەها دەوڵەتی نەتەوەیی نەتەوە لە خۆ دەگرێت، کە لە ئیسلامدا ڕەسەنایەتی نییە. کۆمەڵگەی سیاسی ڕەوا لە ئیسلامدا ئۆمەتە و ئۆمەتی ئیسلامی بەمانای کۆمەڵێك موسوڵمان کە لە ڕێگەی ئایین و بڕوای هاوبەشەوەوە لە جێگەی نەتەوە کۆمەڵگەیەکی هاوبەش پێکدێنن و دەوڵەتی ئیسلامیش بەرپرسیارە کە زەمینە و ئیمکاناتی پێویست بۆ هاووڵاتیانی ئۆمەتی ئیسلامی بۆ گەیشتن بە ئامانجە پیرۆزەکانیان دەستەبەر بکات. بە پێچەوانەی دەوڵەت — نەتەوە، کە ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزم ژێرخانەکەی پێکدێنێت، بە بڕوای کۆماری ئیسلامی لە دەوڵەتی ئیسلامیدا بنەمای ئایدۆلۆژیای ئیسلامی ـ شیعی ئەوە پێکدێنێت (دهقانی، ١٣٨٤: ص٦٣ـ٦٢). بە گشتی دەوڵەت لەم ڕوانگەیەدا، سەرچاوەیەکی ئیلاهی و ئایینی هەیە. لەم سۆنگەیەوە بنەمای پاراستنی دارولئیسلام و پاراستنی سیستەمی ئیسلامی لە سەر بنەماکانی فیقهی شیعیەوە بە (اوجب الواجبات) دادەندرێت، واتا ئەرکێکە کە لە سەرەوەی هەموو ئەرکەکانەوەیە، کە ئەمەش دەبێتە گرنگترین و بنەڕەتیترین بنەمای سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران کە لە تیۆرییەکانی پەیوەندی نێونەتەوەیی بە مانای پاراستن ومانەوەی دەوڵەت لە سەر بنەمای دەوڵەت ـ نەتەوەدا خراوەتە ڕوو، بەڵام لە ڕوانگەی

فیقهی ئیسلامی ـ شیعی، جوگرافیای سنووری بڕوایی و ئایدۆلۆژیایی ئەم سنوورە دیاریدەکات (سید نژاد، ١٣٨٩: ص٨). خالێکی جێگەی سەرنج ئەوەیە کە سەرەڕای ئەوەی کە دەستور لە مادەی (١٥٤)دا جەخت لە سەر دەستێوەرنەدان لە کاروباری نەتەوەکانی تـر دەکات، بەڵام ئایدۆلۆژیای ئیسلامی ـ شۆڕشگێڕانەی کۆماری ئیسلامی لە دەستوردا باس لە دەوڵەت یان دەوڵەتانی ئیسلامی ناکات و لە جێگەی ئەوەوە باس لە نەتەوەکانی ئیسلامی لە مادەی(١١)، هەموو موسوڵمانان لە مادەی(٣) و موستەزعەفانی جیهان لە مادەی(٣) دا دەکات، کەئەمەش بەم مانایە دێت کە لە داروڵئیسلامدا زیاتـر لە دەوڵەتێك ڕەوایەتی نییە و بەکارهێنانی چەمکی دەوڵەت، تەنیا وڵاتانی نائیسلامی و ڕۆژئاوایی دەگرێتەوە (فاضلی، ١٣٩١: ص٢٠).

بەڵێنەکانی دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران بە نەتەوەکان بۆتە هۆی دروستبوونی کێشە و گرفت لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ دەوڵەتانی تـر و ئەم پاڵپشتی و پشتیوانییە لە بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکان، ئاڕاستەیەکی دژە دەوڵەت و دژە سیستەمی وەرگرتووە و دەوڵەتانی موسوڵمان یان ناموسوڵمان سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بە دەستێوەردان لە کاروباری ناوخۆیی خۆیان و پێشێلکردنی سەروەری و بنەماکانی یاسای نێونەتەوەیی دەزانن، هەروەك بەردەوام لە وڵاتانی یەمەن، ئازەربایجان، کویت، بەحرین، عێراق، لوبنان و...هتد، بینراوە، بەڵام کۆماری ئیسلامی ئێران ئەم پاڵپشتیە، بە دادپەروەریخوازی، مرۆڤدۆستی و بە پێی بنەماکانی شەریعەتی ئیسلامی دەزانێت، هەروەك لە مادەی (١٥٤)ی دەستوردا هاتووە یاخود ئۆمەت تەوەری کە لە مادەی (١١) دا هاتووە و بە گشتی ئایدیای جیهانگەرایی کۆماری ئیسلامی لە پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی دەوڵەت ـ نەتەوە تەوەردا، کێشە و گیروگرفت دروستدەکات (فاضلی، ١٣٩١: ص٢٢). لە بڕگەی شازدە لە مادەی

(٣)ی دەستوری کۆماری ئیسلامیدا ئەرکی دەوڵەتی ئیسلامی وا پێناسە دەکات: ((ڕێکخستنی سیاسەتی دەرەکی وڵات لە سەر بنەمای پێوەرەکانی ئیسلام، بەرپرسیاریەتی بــرایانە بەرامبەر بە هەموو موسوڵمانان و پاڵپشتی بێوچان لە بەشخوراوانی جیهان)). هەروەها لە مادەی (١٥٤)دا بەڵێنی پاڵپشتیکرن لە نەتەوە بێبەشەکان دراوە: ((کۆماری ئیسلامی ئێران بەختەوەری مرۆڤ لە هەموو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بە ئامانجی خۆی دەزانێت و سەربەخۆیی و ئازادی حکومەتی ڕاستی و داد بە مافی هەموو خەڵکی جیهان دەزانێت)). بە گشتی ئامانجە سەروو نەتەوەییەکان لە دەستوری کۆماری ئیسلامی لە مادەکانی (٣، ١١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٤) دا هاتووە کە بەرگری لە مافەکانی هەموو موسوڵمانانی جیهان، پاڵپشتی و پشتیوانی لە موستەزعەفانی جیهان و یەکێتی سیاسی، ئابووری و کولتووری جیهانی ئیسلام لە خۆ دەگرێت (نبوی، ١٣٩١: ص٣٦). یەکێك لە سەرەکیتــرین پێوەرەکانی ناسنامەیی کۆماری ئیسلامی کە لە کولتووری ئیسلامی ـ شیعیەوە سەرچاوە دەگرێت، هەوڵدانە بۆ یەکگرتوویی ئۆمەتی ئیسلامی و بیناکردنی حکومەتی ئیسلامی لە سەر بنەمای فیقهیی شیعی- ئیسلامی و لەم ڕوانگەیەشەوە سیستەمی نێونەتەوەیی لە یەکە نەتەوەییەکان پێکنەهاتووە، بەڵکوو لە دوو بەرەی دارالاسلام و دارالحرب پێکدێت و لە سەر ئەم بنەمایە بە پێچەوانەی ڕوانگە ڕۆژئاواییی، چەمکی (ئومەت) لە بەرامبەر چەمکی (نەتەوە) دا، ڕەسەنایەتی و ئەولەویەتی هەیە و پاراستنیشی ئەرکی هەر موسوڵمانێکە و بنەمای پێکهێنانی ئەم ئۆمەتەش لە جێگەی پەیوەستبوون بە هەرێم و خاکەوە، لە ئیماندارەکان و خاوەن بیروبڕوا هاوبەشەکانەوە پێکدێت (کیانی، ١٣٨٦: ص٦٧).

(٣-٢-٣-٢)- بنەماكانی سەروەری و حكومەت لە كۆماری ئیسلامی :

سەروەری ئیسلامی بە مانای سەروەری بۆ خودا و شەریعەتی ئیسلامە، كە لە سەردەمی ئیمامەكانی شیعەدا لە ڕێگەی ئەوانەوە و لە كاتی غیابی دووازدەمین ئیمامدا لە ڕێگەی فەقیهەوە وەك نوێنەری ئیمام، شەریعەتی ئیسلامی جێبەجێ دەكرێت. ئەم ئەركەی جێبەجێ كردنی شەریعەت لە كاتی غیابی دووازدەمین ئیمامەوە لە چوارچێوەی حكومەتی ئیسلامیدا لە سەر شانی فەقیهەكانی دادپەروەردایە كە گوێڕایەڵی بۆ فەرمانەكانیان ئەركێكی ئایینییە، چونكە لە لایەن خواوە دەستنیشان و دانراون بەڵام لە ڕێگەی ئیمامەكانەوە پێیاندەدرێت، بۆ ئەوەی خەڵك بیانناسێتەوە ئەوە لە ڕێگەی شارەزایانەوە بە خەڵك دەناسرێن (نادری قمی، ١٣٨٠: ص١٣٥). زانایەكی ئایینی ئێران بە ناوی ئایەتوڵڵا (مطهری)، لە جیاوازیدانان نێوان كۆمارەكانی تـری مۆدێرن لە ڕۆژئاوا لەگەڵ كۆماری ئیسلامی ئێران بڕوای وایە كە ئەوان لە ڕۆژئاوا و دواتـر وڵاتانی تـر مافی خەڵكیان لە جێگەی مافی خوا یاخود دەنگی خەڵك لە جێگەی دەنگی ئایین داناوە. بە بڕوای ناوبـراو كۆماری ئیسلامی ئێران جیاوازی لەگەڵ فۆرمە ئاینییەكەی حكومەت لە سەردەمی سەدەكانی ناوەڕاست و سەدەی مۆدێرنی كۆماریخوازی لە ئەورووپادا هەیە، چونكە بە بڕوای ناوبـراو لە ئیسلامدا (حق الله) لە جێگەی (حق الناس) و بە پێچەوانەوە نییە، بەڵكوو مافی خەڵك سەرچاوەكەی لە سەروەری خوایە و خواش خۆی ئەمەی دیاریكردووە و ئەمە یاسای نەگۆڕی خوایە (جاوید، ١٣٨٥: ص٧٥). هەروەها ئایەتوڵڵا (مصباح یزدی) یەكێك لە گرنگتـرین تیۆریسییەن و ئیدۆلۆگەكانی بنەماخوازی كۆماری ئیسلامی دەڵێت: ((حكومەتی ئیسلامی، حكومەتێكی ئیلاهیە و نەك حكومەتی گەل و نەتەوە بە مانای دێموكراتیكەكان و تەنانەت بابەتەكانی وەكو شورا و بەیعەت، نە یاسا

دەکات بە یاسا و نە ڕەوایەتی دەدات بە حکومەت، بەڵکوو ئەوە خوای گەورەیە کە بەها و ڕەوایەتی دەدات بە یاساکان و حکومەت)) (منصورنژاد، ١٣٨٢: ص٢٧٢). هەروەها ئایەتۆڵلا خومەینی دەڵێت: ((من لە دەوڵەتان دڵسارد و نائومێدم، بەڵام دەربارەی نەتەوەکان بەم شێوەیە نییە، بۆ نموونە نەتەوەی میسر لە ئەنوەر سادات جیایە و نەتەوەکانی تریش هەروا و...هتد.)) (خمینی، ١٣٦٣: ص٢٣٠). دەتوانین بڵێین کۆماری ئیسلامی ئێران دەوڵەتێکی ئایینی بە ناسنامەی ئیسلامییە کە لە هەرێمێکدا بە ناوی ئێران دروستبووە و مەزهەبی شیعەی دووازدە ئیمامی و ئیسلام گرنگترین ڕەگەزی پێکهێنەری سیستەمی سیاسی ئەم کۆمارەیە کە ڕەوایەتی لێوەردەگرێت و ئەرکی دەوڵەتی ئیسلامی پاراستنی ئیسلام و مەزهەبەکەی و پابەندبوونە بە جێبەجێ کردنی ئایدیا و بەهابالاکانی، کە وابوو دەوڵەتی ئیسلامی سروشتێکی سەروو نەتەوەیی هەیە کە بە شێوەی کاتی لە بنکەی هەرێمی و نەتەوەیی ئێران، بە مەبەستی دروستکردنی سیستەمی ویستراوی ئیسلامی و کۆمەڵگەی جیهانی ئیسلام، سوود وەردەگرێت لەم ڕووەوە، پاراستنی ئەم دەوڵەت و کیانە، هەروەها ئاسایش و مانەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران وەك پێشەکی و پێویستی هاتنەدیی ئەم دۆخە ویستراوە واجبە، لەم ڕوانگەیەوە ئەرکەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران کە بەرژەوەندی سەروو نەتەوەیی(ئۆمەتی ئیسلامی) و بەرژەوەندی ئیسلامە، لە ڕێگەی ئامانج و بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران لە چوارچێوەی سیاسەتی دەرەوەدا دێتەدیی (دهقاني فيروز آبادي، ١٣٨٦: ص٧٥). ئایەتۆڵلا خومەینی، بڕوای بە گەردوونی بوونی ئایینی ئیسلام و مەزهەبی جەعفەری دووازدە ئیمامی و هەناردە کردنی بۆ هەموو جیهان هەبوو و بە وتەی خومەینی ئیسلام تەنیا بۆ وڵاتێك یان چەند وڵاتێك یان تەنانەت بۆ موسوڵمانەکان نییە، بەڵکو ئیسلام بۆ هەموو مرۆڤایەتی هاتووە و ئیسلام دەیەوێت هەموو مرۆڤایەتی بخاتە ژێر سێبەری دادپەروەری

خۆی. لە ئەنجامدا، ئەم تێگەیشتنە لە ئامانجی سیستەمی جیهانی ئیسلامی وادەکات ئێران وەك تەنیا کۆمارێکی ئیسلامی- شیعی لە ژێر حکومەتی وەلی فەقیە هەوڵ بدات، شۆڕشی خۆی هەناردەی هەموو جیهان بکات. هەرچەندە لە سەر چۆنیەتی و شێوازی هەناردە کردنی شۆڕش لە نێوان تیۆریسینەکانی شۆڕشی ئیسلامی ناکۆکی هەیە، بەڵام لە چوارچێوەی ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێرانەی ئیسلامی-شیعی بە هۆی هەبوونی شرۆڤەی هزری تایبەت ناتوانێت لە سنووری تەسکی خۆیدا بمێنێتەوە و بە ناچار دەبێت بەرەو دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ لایەنەکانی تـر بڕوات. ئەمەش وادەکات لە پەیوەندییە دەرەکییەکانیدا، دەوڵەتی ئیسلامی بەدواداچوون بۆ ریزێك لە ئامانجەکان بکات کە خاڵی ناوەندی یان ئامانجی کۆتاییان هەوڵدانە بۆ بەرپاکردنی حکومەتی تاقانەی جیهانی و ئامانجەکانی تـر لە خزمەت ئەم ئامانجە کۆتاییەدان، کە گرنگی هەمیشەیی و کۆتاییان نییە، هەروەها پێکهاتەی ئایدۆلۆژیکی دەوڵەتی ئیسلامی و بابەتی پاڵپشتیکردن لە زوڵملێکراو و بێوارەکان و خەبات دژی زۆرداران دەکاتە بەرنامەی کاری خۆی و بۆ ئەم مەبەستەش چەند ئایەتێکی قورئانی پیرۆز دەکاتە بنەمای ئەم بیرۆکەیە (رمضانی، ١٣٨٠: ص ٤٦٠).

بە پێی مادەی یازدە لە دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەرکی دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی، یەکگرتنی ئیسلام و دروستکردنی حکومەتێکی یەکگرتووی ئیسلامییە: ((بەحوکمی ئایەی (ان هژە امتکم امە واحدە و انا ربکم فاعبدون) هەموو موسوڵمانان یەك ئۆمەتی یەکگرتوون و دەبێت دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی ئێران سیاسەتی گشتی خۆی لە سەر بنەمای هاوکاری و هاوپەیمانی نەتەوەکانی ئیسلام دابنێت و هەوڵ بدات تا یەکگرتوویی سیاسی و ئابووری و کولتووری جیهانی ئیسلام سەربگرێت)). (دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران، هەموارکراوی ساڵی ١٩٨٩). لەم ڕوانگەیەوە حکومەتی ئیسلامی لە پەیوەندییە

دەرەکییەکانیدا سروشت و تایبەتمەندی جیهانی و سەروو نەتەوەیی هەیە و بە هۆی ئەوەی کە وادادەندرێت کە ئایینی ئیسلام وەك تەواوتـرین ئایین و پێغەمبەری ئیسلام وەك دوایین نێردراو بۆ جیهانیان ناسراوە و پەیامەکەی جیهانییە. هەروەها بەرپاکردنی ئایینی خوا و بانگهێشت کردنی خەڵك بۆ بەجێگەیاندنی بڕیارەکانی ئیلاهی و بڵاوکردنەوەی فەرمانەکانی ئیلاهی کە لە لایەن ئیمامەکانی شیعە و پێغەمبەرەوە گرنگی پێدراوە، لە خۆ دەگرێت. هەروەها لەدەستووردا هاتووە کە پەیامی دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران ئەوەیە کە هەلومەرجی بڕوایی بزوتنەوەکان بەدیبێنێت و هەلومەرجێك بخولقێنێت کە تیایدا مرۆڤەکان لە ڕێگەی بەها باڵا و گەردونییەکانی ئیسلامی-شیعی پەروەردە بکرێن و لەگەڵ بزوتنەوە ئیسلامی و جەماوەریەکان بۆ پێکهێنانی ئۆمەتی یەکگرتووی جیهانی پەیوەندی ساز بکات (ستودە، ١٣٨٦: ص٩٦). بەم مانایە کە ئایدیای دەوڵەتی تاقانە و یەکگرتووی جیهانی ئیسلامی وەك بەرپرسیاریەتییەك لە ئەستۆی کۆماری ئیسلامی ئێراندا دەبێت.

(٣ ـ ٢ـ ٤) ئایینی ئیسلام و مەزهەبی شیعەی دووازدە ئیمامی:

ئایینی ئیسلام و مەزهەبی شیعە یەکێکە لە گرنگتـرین ڕەگەزەکانی ئاراستەکەری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، کولتووری ئیسلامی بە شێوەی گشتی وچوارچێوەی فیقهیی بە تایبەتی، وەکو کۆمەڵە ڕەگەزێکی مەعریفی و لە هەمان کاتدا بەهادانەرانە و پێوەری یان نۆرمی لە سەر درك و تێگەیشتنی ئێرانییەکان لە هەمبەر دیاردەکانی دەرەکی کاریگەری دادەنێت (مصفا، ١٣٨٥: ص٢٢). زانای ئایینی شیعە ئایەتوڵڵا (شریعتمدارجزایری) وا فیقهیی سیاسی شیعە شیدەکاتەوە، کە بـریتییە لە کۆمەڵێك ڕێسا و بنەمای ئایینی و یاسایی کە سەرچاوە لە بنەماکانی شەریعەتی ئیسلامی وەردەگرێت کە

ئەرکی رێکخستنی پەیوەندی نێوان موسوڵمانان لەگەڵ خۆیان و لەگەڵ نەتەوە ناموسوڵمانەکانە، واتا پەیوەندییە نێوئۆمەتی و دەرەوەی ئۆمەتی کۆمەڵگەی ئیسلامی رێکدەخات (آیت الله جزایری، ١٣٧٩: ص٢).

ئەم پەیوەندییەی ئێرانییەکان بە ئایینی ئیسلام لە پاش موسوڵمان بوونیان، لە سەردەمی حوکمرانی سەفەویەکان گەیشتە لوتکەی خۆی، هەرچەندە لە سەردەمی مەشروتە لە ساڵی (١٩٠٦)دا لە لایەن روناکبیرە سیکۆلارەکان ڕەخنەی لێگیرا و بە هۆکاری ستەمکاری و گەشەنەسەندنی ئێران ناسرا، بەڵام لە پاش چەند دەیەیەك هەوڵدان بۆ بەهێزبوونی حکومەتێکی سیکۆلار لە ئێران، ئەم پەیوەندییە دووبارە لە شۆڕشی ئیسلامی ئێراندا لە ساڵی(١٩٧٩) دروستکرایەوە. مادەی چوارەمی دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر پێویستی ئیسلامی بوونی هەموو ڕێسا و یاساکان جەخت دەکاتەوە (درخشه، ١٣٨٨: ص٩٢). بە گشتی ئەم ڕەگەزە لە چەند بنەمایەکی هزری پێکدێت کە کاریگەریان لەسەر بنیاتی ناسنامەی کۆماری ئیسلامی و سیاسەتی دەرەوەی ئەو وڵاتە هەیە کە دەیانخەینەڕوو.

(٣-٢-٤-١)- بنەمای دادپەروەریخوازی:

دادپەروەریخوازی ڕەگەزێکی تری کولتووری ئایینی ئێرانییەکانە کە ریشەی دەگەڕێتەوە بۆ پێش ئیسلام بەتایبەتی بۆ ئایینی زەرتەشتی. دادپەروەری و دادگەری تایبەتمەندی (ئەهورامەزدایە). لە کتێبی مێژوویی ئێرانییەکان (شاهنامەی فیردوسی) دا، قارەمانە ئێرانییەکان هەموو کاتێك دادپەروەربوونە و ئەمە لەگەڵ هاتنی ئیسلام و بە فەرمی ناسینی مەزهەبی شیعە زیاتر تەشەنەی سەند، چونکە یەکێك لە هۆکارەکانی لایەنگری ئێرانییەکان بۆ مەزهەبی شیعە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو خوێندنەوەیەی مەزهەبی شیعە بۆ پرسی دادپەروەری و هاوتەریب بوونی لەگەڵ ڕۆحییەی ئێرانییەکان (میرمحمدی، ١٣٨٣: ص٢٣٢). بە

سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی، جارێکی تـر پرسی دادپەروەری خوازی بەهێز بووە و نەتەنیا لە سیاسەتی ناوخۆییدا بەڵکوو لە سیاسەتی دەرەوەدا زۆر بە زەقی ڕەنگیدایەوە و بەرجەستەکرا. پشتیوانی وپاڵپشتی لە بێوارەکان و لێقەوماوان(مستضعفین) لە هەمبەر زۆرداران و ستەمکاران (مستکبـرین) و پشتیوانیکردن لە بزوتنەوە رزگاریخوازەکان، لە گرنگتـرین خاڵەکانی ڕەنگدانەوەی ئەم دادپەروەریخوازیەیە کە لە دەستور و ئامانجە باڵاکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا بەرجەستە کراوە (مصفا، ١٣٨٥: ص٢٢).

(٣ـ٢ـ٤ ـ٢)- بنەمای ولایەتی فەقیە:

چەمکی ولایەتی فەقیە، بنچینە و بنەمای حوکمرانی شیعەیە کە بە درێژایی مێژووی شیعە بە شێوەی جۆراوجۆر هەوڵی بەرجەستە کردن و هاتنەدیی دراوە. لە کاتی سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران لە ساڵی(١٩٧٩)دا، ئایەتوڵڵا خومەینی بە خستنە ڕووی تیۆری ئایینی (ولایەتی فەقیە) کە پەیوەندی حکومەت و ئایین لە تەوەرە سەرەکیەکانییەتی و بە پێی ئەم تیۆرە ئایینییە لە سەردەمی غایب بوونی ئیمام مەهدی (ئیمامی دوازدەیەمی شیعەکان)، ئاراستە کردن و ڕێبەرایەتیی کردنی حکومەتی ئیسلامی، تاکووسەردەمی دووبارە گەرانەوە و بەرپابوونی شۆڕشی جیهانی ئیمام مەهدی لە ئەستۆی ڕێبەرێکی ئایینی کە بە(وەلی فەقیە) ناسراوە دەبێت (موسوی زادە، ١٣٨٧: ص٢١٤). بەم مانایە کە بڕوابوون بە بنەمای ئیمامەت بنچینەی سەرەکی مەزهەبی شیعەی دووازدە ئیمامییە کە بنەمای ولایەتی فەقیە لەسەری راوەستاوە.

(٣-٢-٤-٣)- بنەمای (تەوەلا و تەبـەڕی):

یەكێك لە ڕەگەزەكانی ئایدولۆژیای ئیسلامی-شیعی كە ڕۆڵی گرنگی لە چییەتی و چۆنیەتی پەیوەندییەكانی دەوڵەتی ئیسلامی (ئێران) لە سیستەمی نێونەتەوەییدا هەیە، بنەمای (تەوەلا و تەبـەڕی)یە، لەم ڕوانگەیەوە (تەوەلا) بە مانای دۆستایەتی و بە تایبەت دۆستانی خوایە و دروستكردنی پەیوەندی و ئەولەویەتدانە بە تەعامول لەگەڵیان. (تەبـەڕی)یش بە مانای بێزاری و نەفرەت لە دوژمنانی خوا و بەربەرەكانی لەگەڵ كافرەكان. لە سەر ئەم بنەمایە پێوەرێك دروست دەبێت بۆ دابەشكردنی وڵاتانی جیهان لە سیاسەتی دەرەوەدا بۆ شەش گروپی: (بـرا، بێلایەن، سەركەش) لە گروپی وڵاتانی موسوڵماندا و (دۆست و بێلایەن و دوژمن) لە گروپی وڵاتانی كافردا، پێشكەش دەكات. هەروەها ئەولەویەتی پەیوەندییەكان لە سیاسەتی دەرەوەدا دەستنیشان دەكات، یەكەم پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی جیهانی ئیسلام، پاشان وڵاتە دراوسێیەكان و دواتـریش دەوڵەتانی سەروو ناوچەیی كە بە دارولحەرب ناسراوە (موسوی زادە، ١٣٨٧: ص٢١١).

(٣-٢-٤-٤)- بنەمای بانگەشە كردن (دعوە):

بنەمای بانگەشەكردن و بانگخوازی، لە گرنگتـرین بنەماكانی سیاسەتی دەرەوەی حكومەتی ئیسلامییە(شیعییە) كە سروشتی سیاسەتی دەرەوە لە ڕوانگەی ئیسلامەوە(تەشەیوع) شیدەكاتەوە. بە پێی ئەم ڕوانگەیەوە وا دادەنرێت كە ئەم كارە لە سەر بنەمای پەیام و بەرپرسیارەتی جیهانی ئایینی ئیسلامە وەك ئاخرین ئایین كە لە چوارچێوەی بەختەوەری هەموو مرۆڤەكاندایە و پێویستە بانگەشەی بۆ بكرێت و ئەمە جۆرێكە لە ئەركی سیاسی و ئایینی بۆ حكومەتی ئیسلامی بە مەبەستی سەركەوتنی كۆتایی (قزوینی، ١٣٧٤: ص٦٦). لێرەوە

یەکێك لە بنەماکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران کە دەرهاویشتەی سیستەمی هزری ـ ئایینی وئایدۆلۆژیای تایبەتی مەزهەبی نوخبە سیاسییەکانیەتی، بنەمای بانگەشە یان بانگەوازکردن کە لە وتەکانی ڕێبەرانی باڵای کۆماری ئیسلامی ئێران بە پرەنسیپێکی بنەڕەتیی لە سیاسەتی دەرەوەدا ناودەبــردرێت. مەبەستیش لێی بڵاوکردنەوە و گەشەپێدانی هزری ئیسلامی ـ شۆڕشگێرانەیە و بانگەواز بۆ بنەماکانی ئایینی ئیسلام و پەیڕەوکردنی (زارعی، ١٣٩١: ص٩٩). بنەمای بانگەشە کردن بۆ ئیسلام (شیعە)، سروشت و چۆنیەتی جیهاد و هەناردە کردنی شۆڕشیش شیدەکاتەوە. لە لایەکی تــریش قبوڵ نەکردنی نۆرم یان پێوەرەکانی نێونەتەوەیی و سیستەمی جیهانی و هەوڵی دروستکردنی پێوەر و سیستەمێکی نوێی بۆ یەکێتی و یەکگرتوویی جیهانی ئیسلام و ئۆمەتی ئیسلامی، هەروەها بڵاوکردنەوەی کولتووری شەهادەتخوازی و چاوەڕوانی هاتنی رزگارکەر دەدات. لەم ڕوانگەیەوە، ئاشتی و ئاسایش تەنیا لە سەر بنەمای دادپەروەری سەقامگیر و جێگیر دەبێت کە ئەمەش ڕوونادات تەنیا بە سڕینەوەی زوڵم و زۆرداری لە ڕێگەی جیهاد لە پێناو شەریعەتی خوا، ئەمەش لە سیاسەتی پشتیوانیکردنی موستەزعەفان و بزوتنەوە رزگاریخوازەکان لە سیاسەتی دەرەوەدا ڕەنگدەداتەوە (موسوی زادە وجاودانی مقدم، ١٣٨٧: ص٢١٣). لە ڕوانگەی فیقهیی شیعەی دووازدە ئیمامییەوە، لە گرنگتــرین و سەرتاییتــرین ئامانجەکانی حکومەتی ئیسلامی بانگەشە و بانگهێشتکردنی ناموسوڵمانەکانە بۆ ئیسلام و وەك پرسێکی ئایینی و خواپەرەستی چاوی لێدەکرێت و مەبەست ڕاگەیاندنی پەیامی وەحی خوا و دەستورەکانی ئیلاهیە بۆ هەموو خەڵکی جیهان و ڕوون کردنەوەی پێویستی سەروەری و حوکمرانی سیستەمێکی ئایینی-سیاسی تاقانەی ئاسمانییە لە سەر جیهان (غفوری، ١٣٨٧: ص٧٨).

(٣ـ٢ـ٤ ـ٥)- دارولئیسلام و دارولحەرب:

لە ڕوانگەی فیقهی ئیسلامی- شیعیەوە دارولئیسلام بە هەرێم یان ناوچەیەك دەگوترێت كە زۆربەی خەڵكی ئەو شوێنە موسوڵمانن و خەریكی جێبەجێ كردنی بنەما و فەرمانەكانی ئیسلامن و یاساكانی شەریعەتی خوا لەم شوێنە جێبەجێ دەكرێت و جۆری پەیوەندییەكان لە دارولئیسلام بە سەر پێنج دەستەدا دابەشدەكرێت:

١ـ موسوڵمانان.

٢ـ لادەران كە دژی حكومەتی ئیسلامی شۆڕشیان كردوە (بغاه).

٣ـ ئەوانەی كە لەئاینی خوا (ئیسلام) وەرگەراونەتەوە یاخود لایانداوە(مرتد).

٤ـ ئەهلی (زمە) یان پەیڕەوانی ئایینە ئاسمانییەكان وەك مەسیحی و یەهودی (اهل كتاب).

٥ـ ئەوانەی كە لە حكومەتی ئیسلامی ئەماننامەیان وەرگرتوە (المستأمنون) (فراتی، ١٣٨٥: ص٤ـ٣).

لەم ڕوانگەیەشەوە دارولحەرب ناوچەیەكە یان دەولەت و هەرێمێكە كە موسوڵمانان كۆنترۆڵیان بە سەرەوە نییە یان لەوێ دەسەڵاتیان نییە و حوكمەكانی ئایینی ئیسلام پەیڕەو یان جێبەجێ ناكرێت (فراتی، ١٣٨٥: ص٥). لە ڕووی ئایدۆلۆژیای فیقهی ئیسلامی-شیعیەوە و لە سەر بنەمای دارولئیسلام و دارولحەرب، كۆماری ئیسلامی ئێران دامەزراوە سیاسی و ئابووری و كۆمەڵایەتییەكانی تری نێونەتەوەیی نەفی یان ڕەتدەكاتەوە، بڕوای وایە كە ئەو فرەییە (پلۆرالیزم) مۆدیلێكی جاهیلیە و ناكەوێتە خانەی مۆدێلی ئیلاهیەوە چونكە بوونی ململانێ و ناكۆكی سەرچاوەكەی لە فرەییەوە دەزانن و بڕوایان وایە كە ئانارشیك بوونی سیستەمی

نێونەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم فرەییەیە، کە بە پێی ئەم بڕوایە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ فرەیی خواکان (افتخاری، ١٣٨٩: ص ١٩٨).

(٣-٢-٤ -٦)- بنەمای تەقییە:

تەقییە لە بنەما بڕوایی‌یەکانی فیقهی شیعەیە، واتاکەشی بریتییە لە شاردنەوەی بیروبڕوا و ڕوانگەی خوایییە لە دیدی نەیاران لە کاتی پێویستی و هەبوونی مەتــرسی لە سەر ژیانی ئیمانداران و بۆ مەبەستی پاراستنی ماڵ و گیانیان پەیڕەو دەکرێت. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پێگەی لاوازی شیعەکان لە نێو لایەنگرانی تــری ئیسلام هەروەها کەمینە بوونیان، بۆیە زانا شیعەکان تەقییە بە کارێکی پێویست لە کاتی تەنگانەدا دەزانن (درخشە، ١٣٨٨: ص٩٨). لە ڕوانگەی زاناکانی شیعەوە تەقییە بــریتییە لە هەڵپەساردنی بنەماکانی شەریعەت و جێبەجێ نەکردنی ئەحکامەکانی ئیسلام تا کۆتایی هاتن بە مەتــرسی و هەڕەشەکان بە مەبەستی چارەسەر کردنی کێشەکان و دوورکردنەوی مەتــرسییەکان، هەروەها بۆ بەرژەوەندی ئیماندارانە لە کاتی پێویستی و بۆ پاراستنی ئایینی ئیسلام و بەردەوامبوونی مەزهەبی شیعەیە (عنایت، ١٣٦٥: ص٣٠٢). ئەمەش ئەو دەرفەتە بۆ دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی ئێران دەڕەخسێنێت کە لە کاتی زۆر هەستیاردا بە پێی ئەم بنەمایە بە پاساوی پێویستی پاشەکشە لە هەڵوێست و بڕیار یاخود سیاسەتەکانیان بکەن.

(٣-٢-٤-٧)- بنەمای شەهادەتخوازی:

پرسی شەهادەت و شەهیدبوون بەشێکی سەرەکی ناسنامەی ئیسلامی- شیعی و شۆڕشگێرانەی مێژووی شیعەیە، کە کاریگەری لە سەر ڕوون کردنەوەی لۆژیکی دادپەروەریخوازی و خەباتگێری شیعە و دژایەتی زولّم و زۆرداری و نەیارانە و بۆتە بەشێك لە کولتووری ئێرانی ـ شیعی کە پەیوەندی بە بابەتێکی تـری ئیسلامی ـ فیقهیی، واتا جیهاد هەیە (درخشه، ١٣٨٨: ص١٠٩). ئایەتۆڵلا خومەینی[١] لە کتێبەکانیدا و لە وتەکانی دا هەوڵیداوە کە شەهادەت و جیهاد لە ڕێگەی خوا و ئایینی خوا، ببەستێتەوە بە شۆڕشگێری و دژایەتی زولّم و پێکهێنانی حکومەتی ئیسلامی و بڵاوکردنەوەی شەریعەتی خوا لە جیهان و جێگیر کردنی سیستەمێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئیسلامی لە جیهاندا، بۆ ساز کردنی زەمینەی دەرکەوتنی ئیمامی مەهدی. بە مانایەکی تـر بە پیرۆزکردنی شۆڕش و خەبات و کردەوەی سیاسی لە چوارچێوەی ئاییندا (درخشه، ١٣٨٨: ص١١٥).

(٣-٢-٤-٨)- ڕۆحیەی بەرخودان و خەباتگێری:

ڕۆحیەی بەرخودان و خەباتگێری کە دەرهاویشتەی ئامۆژگاریە مەزهەبیەکانی شیعەیە، بۆتە پێوەرێکی ناسنامەیی بۆ ئێران. هەر لەسەر ئەم بنەمایەیە کە کۆماری ئیسلامی ئێران هەر جۆرێك لە سازش لە بەرامبەر گوشارەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی، لە پرس و بابەتە جیاوازەکاندا ڕەتدەکاتەوە و درێژە بە

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

موسوی خمینی، روح الله (١٣٦١)، **صحیفه نور**، ج : ٥، تهران : انتشارات شرکت سهامی چـاپخانه وزارت ارشاد اسلامی.

سیاسەتەکانی خۆی دەدات. چونکە بە پێی ئەم پێوەرە ناسنامەییە، ڕۆحیەی سازش نەکردن و خۆراگری لە بەرامبەر کێشە و گوشار و ئابلۆقە و گرفتەکاندا، بۆ ڕێبەر و دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆتە بەهایەك لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا (رسولي ثاني آبادي، ١٣٩٠: ص٩٩).

(٣ـ٢ـ٤ ـ٩)- بنەمای نەفی سەبیل:

بنەمای (نفي السبيل) یان ڕێگەنەدانی کافران، یەکێکی تـرە لە بنەماکانی هزری ئیسلامی- شیعی کە شۆڕ کراوەتەوە بۆ سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەوەش بە مانای ڕێگەگرتن و ڕەتکردنەوەی زاڵبوونی کافران بۆ سەر موسوڵمانەکان دێت، کە لە دەستوری کۆماری ئیسلامی ئێراندا جەختی لە سەر کراوەتەوە. ئەم بنەمایە وەك مافی ڤیتۆ کار دەکات و لە هەر شوێنێك ڕێککەوتن یان گرێبەستێکی سیاسی یان ئابووری یان سەربازی کراوە، بەڵام لە قۆناغی دواتـردا بە تێگەیشتنی بڕیار وەرگران لە حکومەتی ئێران، بوار بۆ زاڵبوونی کافران لە سەر موسوڵمانان بدات، ئەوە ئەم بنەمایە دێتە ئاراوە و ئەو ڕێککەوتن یان گرێبەستە ڕەتدەکرێتەوە و هەڵدەوەشێندرێتەوە (شكوری، ١٣٦١: ص٣٨٦).

(٣ـ٢ـ٤ـ١٠)- بنەمای چاوەڕوانی بۆ دەرکەوتن (الأنتظار من أجل الظهور):

ئایدیا و بنەمای چاوەڕوانی بۆ دەرکەوتن و ئاشکرابوونی ئیمامی زەمان (مەهدی)، یەکێکی تـرە لە ڕەگەزەکانی ناسنامەی ئایینی-شیعی کۆماری ئیسلامی ئێران. ئێرانییەکان بە پشتبەستن بە هەندێ گێرانەوە (روايت) دەربارەی بزوتنەوە و هەستانەوە لە ڕۆژهەڵاتەوە پێش لە دەرکەوتن و ئاشکرابوونی ئیمامی مەهدی، کۆماری ئیسلامی ئێران بە ئەرکی خۆی دەزانێت کە زەمینەی بەدیهاتنی ئەم ئایدیایە فەراهەم و ئامادە بکات (عشقی، ١٣٧٩: ص٦٢). ئەم

گێرانەوانەیە وادەكات ئێرانییەكان تێگەیشتنێكی تایبەتیان هەبێت بۆ پێگەی خۆیان لە جیهان و هەوڵ بدەن بۆ هەناردە كردنی شۆڕش، هەروەها هەوڵدان بۆ دووبارە دارِشتنەوەی سیستەمی نێونەتەوەیی هەنووكەیی و پشتیوانیكردن لە بزوتنەوە ڕزگاریخوازەكان لە ڕەنگدانەوەكانی بنەما و ئایدیای ئاشكرابوون و دەركەوتنە لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێراندا (فاضلی نیا، ١٣٨٨: ص٢٩٦). ئایەتۆڵڵا خومەینی دەربارەی كۆماری ئیسلامییەوە دەڵێت: ((ئەم حكومەتە، حكومەتی ئیمامی مەهدیە و ئەم بزوتنەوە پیرۆزە بۆ شۆڕشی گەورەی مەهدی بەڵێن پێدراو، بەرپاكراوە)) (جهانگیری و یوسف نیا، ١٣٩١: ص١٤٧).

بە گشتی ئایدیاكانی دادپەروەریگەرایی و چاوەڕوانی ڕزگاركەر لە بنەما و ڕەگەزەكانی بڕوایی شیعەن و بەشێكن لە ئایدۆلۆژیای سیاسی شیعە و لە هەندێ بواریشدا، لە ڕەتكردنەوی دەسەڵات و هێژمۆنی زلهێزە نێونەتەوەییەكان و سیستەمی نێونەتەوەییدا خۆی دەبینێتەوە. هەروەها ئەو ڕەگەزانەش (دادپەروەریخوازی و چاوەڕوانی بۆ دەركەوتن) پەیوەندیان لەگەڵ یەكتـریدا هەیە، بە هۆی ئەوەی كە دەبێت هەلومەرج بۆ سەرهەڵدانی رزگاركەر ئامادە بێت و ئەویش دادپەروەری لە هەموو جیهاندا بڵاو دەكاتەوە. ئەمەش لە سەر پێكهاتەی سیاسی و پێوەندی دەرەوەدا هاوكات دوو كاریگەری جیاوازی هەبووە: لە لایەك لە هەلومەرجی نەخوازراودا بۆتە هۆی چاوەڕوانی و دروستبوونی هیوا بە گۆڕانكاری لە بارودۆخی هەنووكەیی و پێداگری لە سەر ناسنامە و گردبوونەوە لە دەوری ڕێبەرێك كە ڕۆڵی رزگاریدەری هەیە و لە لایەكی تـریشەوە ئەم تێڕوانینە تایبەتە بۆ پرسی ئیمامەت، ولایەت و... هتد، سیاسەتی دەرەوە لە ژێر كاریگەری عەقلانییەتی سیاسی دەردێنێت و دەبێتە هۆی بەدامەزراوەیی نەبوونی سیاسەتی دەرەوە، بە هۆی ئەوەی كە پرسی چاوەڕوانی وادەكات كە بە گشتی سیاسەت سەرقاڵی بارودۆخی هەنووكەیی و چارەسەر كردنی پرسەكانی

پەیوەندیدار نەبێت، بەلکوو سیاسەت ڕوو لە بەها بالاکان و بەدیهاتنیان بکات. هەروەها دەبێتە هۆی دوو حالەتی دژ بەیەك: لە لایەك هەولدان بۆ ئامادە کردنی هەلومەرجی دەرکەوتن و سەرهەلدان و دەرکەوتنی رزگارکەر، لە لایەکی تـرەوە لابـردنی بەرپرسیاریەتی لە سەر شانی حکومەت و تاکەکان بۆ گۆڕین یاخود باشتـرکردنی هەلومەرج و دواخستنی چارەسەری گرفت و کێشەکان، بەلکوو ئەم ئەرکە دەخرێتە سەرشانی رزگارکەر (صادقی، ١٣٨٧، ص٢٦٥).

(٣-٢-٥)- گوتاری جیهانی سێیەمگەرایی:

گوتاری جیهانی سێیەمگەرایی یەکێکی تـرە لە سەرچاوەکانی ناسنامەسازی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، ئەم سیستەمە مانابیە گەوهەرێکی دژە ئیستعماری، دژە ئیمپریالیستی و دژە هێژمۆنگەرایی لە خۆیدا هەلگرتووە. جیهانی سێیەمگەرایی دژی بارودۆخی هەنووکەیی و سیستەمی سیاسی ـ ئابووری نێونەتەوەییە و لە هەولی چاکسازی و هەموارکردنی بارودۆخەکە بە ئاراستەی گەیشتن بە سیستەمی دلخوازە بۆ دەستەبەرکردنی بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران و ولاتانی ناسراو بە جیهانی سێیەم یاخود هەروەکو ئێستاکە لە پاش ڕووخانی یەکێتی سۆڤیەت و بلۆکی ڕۆژهەلات لە سالی(١٩٩١) پێی دەگوتـرێت ولاتانی پەرەنەسەندوو یاخود باشوور. ئەم گوتارە بنەماکان، ڕێساکان، پێوەرەکان و دامەزراوە سەرەکییەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی وەکو: دەولەت و سەروەریی نەتەوەیی و دەستێوەرنەدان لە کاروباری ناوخۆی ولاتان قبول دەکات، بەلام بڕوای وایە کە سیستەمی هەنووکەیی نێونەتەوەیی بە تایبەت لە ڕووی ئابوورییەوە دەبێت لە بەرژەوەندیی ولاتانی جیهانی سێیەم گۆڕانکاری بە سەر دابێت (دهقانی فیروز آبادی، ١٣٨٨: ص١٨٠).

ئەم گوتارە جیهانی سێیەمگەراییە، بەستێن و بواری باشی لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا هەیە، یەكەم: ئێران لە وڵاتانی جیهانی سێیەم یاخود باشوورە كە وەك وڵاتانی تری جیهانی سێیەم لە پەراوێزی سیستەمی ئابووری نێونەتەوەییدایە. دووەم: هەرچەندە ئێران هیچ كاتێك موستەعمەرە نەبووە بەڵام بە توندی لە ژێر نفووز و دەسەڵاتی زلهێزەكان وەكو رووسیا، بەریتانیا و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكادا بووە، ئەمەش هاوشێوەی ئەزموونی وڵاتانی جیهانی سێیەمە. سێیەم: سەرەڕای سەردەمی كۆماری ئیسلامی لە سەردەمەكانی تریش ڕوانگەی دووبارە دارشتنەوەی پەیوەندییە نێونەتەوەییەكان و پێداچوونەوە بە سیستەمی زاڵی نێونەتەوەیی لە ئێراندا هەبووە، هزر و تێڕوانینی مێژوویی، كولتووری و ئایینی ئێرانییەكان وایكردووە كە هەمووكات لە پێگەی خۆیان لە جیهان ناڕازی بن، كەئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەم سیستەمە هزرییەیە كە لەگەڵ زۆرێك لە بنەما و ئامانجەكانی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە مەڕ سیستەمی نێونەتەوەیی هاوتەریبە و دەبینرێت (دهقانی فیروز آبادی و نوری،"كتاب"، ١٣٩١: ص٧٠_٦٩). سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ ئەم وڵاتانە هەوڵی دروستكردنی متمانە دەدات كە لە سەر بنەمای پابەندبوونە لە هەمبەر دژایەتی زلهێزەكان و هەوڵی پەرەپێدانی هاوكاریەكانی (باشوور ـ باشوور) بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ وڵاتانی باكوور. بۆ ئەم مەبەستەش لە لایەك لەگەڵ وڵاتانی ناوچەكە و لە لایەكی ترەوە لەگەڵ وڵاتانی ئەفریقایی و ئیسلامی لە دەرەوەی ناوچەكە پەیوەندی دروستدەكات. بۆ نموونە ئێران لە ناوخۆی وڵات هەوڵی دروستكردنی هێڵی ئاسن (شەمەندەفەر) دەدات لە نێوان شارەكانی باشوور و باكوور و بەستنەوەیان بە یەكتری، بۆ ئەوەی كە بازرگانی لەگەڵ وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست پەرەپێبدات یاخود بەستنەوەی هێڵی ئاسمانی ئێران لەگەڵ ئەم وڵاتانە یاخود لە ڕووی وزەوە (نەوت و غاز) هاوكاریان

دەکات یاخود هەوڵی لابــردنی بەربەستە گومرگیەکان و دروستکردنی ناوچەی ئازادی بازرگانی و ئاڵوگۆڕی گەشتیار و وەبەرهێنان لەم وڵاتانەدا دەدات، بۆ ئەم مەبەستە کە ئێران بکاتە ناوەندی هێزێکی گرنگی ناوچەیی و ببێتە ناوەندێکی سیاسی و ئابووری (دهشیری، ١٣٨٣: ص٤٣). هەروەها ئێران هەوڵ دەدات بۆ دروستکردن و پێناسەکردنی ناسنامەیەکی نوێ بۆ جیهانی ئیسلام و پێشکەشکردنی دۆکتۆرینی (دیموکراسی ئایینی) بۆ وڵاتانی ئیسلامی و پەرەپێدانی خەباتی بڕوایی و رزگاریخوازی لە سەر بنەمای ئیسلام، لە هەمبەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ڕۆژئاوادا هێزێکی کاریگەر دروستبکات، بۆ ئەم مەبەستەش سوود لە بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکان و بنەماکانی هزری جیهاد و دژایەتی ئیستکبار و بلاوکردنەوەی ڕۆحیەی سەربەخۆییخوازی بۆ دژایەتیکردنی ئیسرائیل وەردەگرێت و هەوڵ دەدات کەئەمە لە سەر بنەمای نەتەوەیی و عەرەبی نەبێت، بەڵکوو لە سەر بنەمای ئایدۆلۆژیك و ئایینی بێت، بۆ ئەم مەبەستەش کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵ دەدات هەموو ڕەگەز و فاکتەرەکان وەکو: بڕوایی، ئایدۆلۆژیایی، ئایینی، جیۆپۆلەتیك و تەنانەت فاکتەری وزە (نەوت و غاز) و...هتد، بەکار بێنێت (دهشیری، ١٣٨٣: ص٤٥).

(٣-٢-٦)- گوتاری شۆڕشگێرانەی ئیسلامی:

گوتاری شۆڕشی ئیسلامی و دەرهاویشتەکانی، یەکێکی تــر لە سەرچاوەکانی ناسنامەسازیە لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا. لە ڕاستیدا تایبەتمەندی گوتاری شۆڕشگێرانە، ڕەنگدانەوەکەیەتی، کە لە لایەن بکەرە شۆڕشگێرانەکان لە جیهانی دەرەوەدا ڕەنگدەداتەوە و هەر ڕەنگدانەوەی ئەم شۆڕشەیە کە گوتاری سیاسەتی ناوخۆی شۆڕشی ئیسلامی بە گوتاری سیاسەتی دەرەوە گرێدا، بەم مانایە کە سیاسەتی دەرەوە، ڕەنگدانەوەی ئەم گوتارە

شۆڕشگێرانەییە (ادیب زادە، ١٣٨٧: ص١٤٥). ئایەتوڵڵا خومەینی دەربارەی هەناردە کردنی شۆڕش دەڵێت: ((ئێمە شۆڕش بۆ هەموو جیهان هەناردە دەکەین، بە هۆی ئەوەی کە شۆڕشی ئێمە ئیسلامییە وتا بانگی "لا اله الا الله" لە هەموو جیهان دەنگ نەداتەوە، خەبات بەردەوامە و تاخەبات بەردەوام بێت ئێمە دژی موستەکبیرەکانین)) (خومەینی، ١٣٨٠: ص٢٦٦). هەروەها ئایەتوڵڵا خومەینی دەڵێت: ((من بەڕاشکاوی رایدەگەینم کە کۆماری ئیسلامی بە هەموو تواناکانییەوە هەوڵ دەدات ناسنامەی ئیسلامی لە هەموو جیهان دووبارە زیندوو بکاتەوە و بۆ ئەم مەبەستەش کۆماری ئیسلامی لە سەر ئەم پرسە وەبەرهێنان دەکات و کۆماری ئیسلامی بانگەواز بۆ بەدەستهێنانی هێز دەکات و ئێمە دەبێت بۆ کاروباری موسوڵمانان و چەوساوەکانی جیهان خەبات بکەین، ئەمەش دەبێت بە بنەمای سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی خۆمان بزانین)). (خومەینی، ١٣٨٠: ص٢٣٨). ئەم فەزا گوتاریە تارادەیەك لە ژێر کاریگەری پێگە، زمان و سیستەمی گوتاریی ڕێبەرانی شۆڕش، بە تایبەت ئایەتوڵڵا خومەینیدا بووە و لەم میانەدا، ڕووداوەکانی دوای شۆڕش و کاردانەوەکانی دەرەکی لە هەمبەر شۆڕش ڕۆڵیان هەبووە بۆ پەرەسەندن و خێراتـربوون یان جێگیربوونی ئەم گوتارە، کە لە کۆتاییدا گوتاری شۆڕشگێرانە ببێتە سەرچاوەی ناسنامەسازی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، لە نموونەی ڕووداوەکاندا دەتوانین ئاماژە بە گیروگرفت و شەڕ و پێکدادانی ناوخۆیی، جەنگی ئێران و عێراق، ئابلۆقە سیاسی و ئابووریەکان بۆ سەر ئێران و هەوڵدان بۆ کودەتا لە ئێران لە لایەن ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و...هتد، بکەین کەئەمەش وایکردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران سیمایەکی شۆڕشگێرانە بەخۆوە بگرێت. لە لایەکی تـرەوە هەناردە کردنی شۆڕش، سەربەخۆییخوازی لە هەمبەر وڵاتانی زلهێز، هەوڵدان بۆ گۆڕانکاری لە سیستەمی نێونەتەوەیی و پشتیوانی لە بێوارەکان(مستضعفین)، لە

گرنگتــرین سیماکانی کاریگەری و دەرکەوتنی ئەم گوتاری شۆڕشگێرانەیە لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا. ئەم ڕەگەزە لە جۆری پێوەر و بەها ڕەفتاریەکان هەژمار دەکرێت و ریشەی لە سەرچاوەکانی تــری ناسنامەساز وەکو ئیسلام و مەزهەبی شیعە و گوتاری جیهانی سێیەمگەرایی و سەرچاوەکانی نەتەوەیی و مێژووییدا هەیە، کە لە جومکەبەندی گوتاری شۆڕشدا پێگەی بەرزتــر یان بالآتــریان وەرگرتووە، لە ئەنجامدا، هەوڵدان بۆ ئەنجامدانیان دەبێتە هۆی دووبارە بەرهەم هێنانەوەی سەرچاوەکان. لە لایەکی تــریشەوە، دووبارەبوونەوەی ئەم ڕەفتارانە بە درێژایی زەمەن، ئەم ڕەفتارانە دەکاتە بەشێك لە ناسنامەی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران (دهقانی فیروزابادی و نوری، "کتاب"، ۱۳۹۱: ص۱۳۵).

(۳-۲-۷)- جیۆپۆلەتیکی ئێران:

ناسنامەی هەر نەتەوەییەك و چۆنیەتی دروستبوون و بەردەوامییەکەی بابەتێکە کە لە بواری جیۆپۆلەتیکیشدا خوێندنەوەی بۆ دەکرێت و سیاسەتی دەرەوەی وڵاتێك دەخاتە ژێر کاریگەری خۆی (جعفری ولدانی، ۱۳۸۹: ص٤٩). هەستی گرێدراوی ئێرانییەکان بە ژینگەی جوگرافیایی تایبەتی خۆیان و گرنگی و پێویستی ناسینەوەیان بە تایبەتمەندییەکانی ئەو ژینگە جوگرافیاییە تایبەتە، بە بابەتەکانی ناسنامەی نەتەوەیی و سیاسەتی دەرەوە هەژمار دەکرێت (مجتهدزادە، ۱۳۷۷: ص۱۲۵). ئێران لە ڕوانگەی پێگەی جوگرافیاییەوە خاوەن تایبەتمەندیەکی ناوازەیە، یەکەم: ئەم وڵاتە لە شوێنێکدا هەڵکەوتووە کە سێ کیشوەری ئاسیا، ئەوروپا و ئەفریقا پێکەوە گرێدەدات، دووەم: ئێران لە شوێنێکە کە لە ڕووی ستوونییەوە، باکوور و باشووری گرنگتــرین سەرچاوەکانی وزە(نەوت وغاز) و لە ڕووی ئاسۆییەوە، ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای بەکارهێنەرانی وزە لە

جیهاندا پێكەوە گرێدەدات. سێیەم: ئێران وەك پردێك وڵاتانی ئاسیای ناوەندی و قەوقاز كە لە وشكاییدا سنووردار كراون دەگەیەنێتە كەنداوی فارس، چوارەم: پێگەی دەریایی ئێران لە دەستپێڕاگەیشتن بە كەنداوی فارس، دەریای عومان و دەریای خەزەر، پێگەیەكی زۆر گرنگە، هەروەها ئێران كۆنترۆڵی گەرووی هۆرمز دەكات كە (٦٠٪) نەوتی ناوچەی گرنگی كەنداو پیایدا تێدەپەڕێت (دهقانی فیروز ئابادی، نوری،"مقاله"، ١٣٩١: ص١٦٠). ئەم جیۆپۆلەتیكە تایبەتە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی ڕەفتار و دروستبوونی ناسنامەیەكی تایبەت بۆ كۆماری ئیسلامی ئێران لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەییدا. دەتوانین بە شێوەیەكی گشتی كاریگەری و شوێندانەری ئەم پێكهاتە فەرمی ئایینییە و گرنگتـرین ڕەگەز، فاكتەر و بنەماكانی هزری ناسنامەساز لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران، لە خشتەیەكدا پۆلین بكەین و بیانخەینەڕوو:

پێکهاتە و بنەماکانی هزری وئایدولۆژی ئیسلامی ـ شیعی وڕەنگدانەوەی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران:

ڕەگەزو فاکتەرەکان	ڕەنگدانەوەی لە سەر سیاسەتی دەرەوی ئێران
پەیوەندی ئایین و سیاسەت	١ـ رێکخستنی سیاسەتی دەرەوە لە سەر بنەما و پێوەرەکانی ئیسلامی. ٢ـ ئاراستەی بەرەو پێداچوونەوەخوازی وەك ستــراتیژی باڵای سیستەم. ٣ـ ئایدولۆژیای ئیسلامی وەك دەستنیشانکەری جۆر و ڕادە و ئاستی پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی تــر لە چوارچێوەی دارولئیسلام و دارالکفر و...هتد. ٤ـ قبوڵ کردنی ئامانجە سەروو نەتەوەییەکان (ئایدولۆژی و ئایینی) لە سیاسەتی دەرەوەدا. ٥ـ بەهێز کردنی ڕۆڵی بکەرانی ئایینی (مەلاکان) یان بە مانایەکی تــر کۆمەڵگەی مەدەنی ئیسلامی لە سیاسەتی دەرەوەدا، وەکو ڕۆڵی دامەزراوەکانی ئایینی لە ئێران

بنەمای نەفی سەبیل و تیۆری پیلانگێری	١ـ بێ متمانەیی و ڕەتکردنەوەی پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و پرۆسە و دامەزراوە و ڕێکخراوەکانی پەیوەندیدار. ٢ـ زیاتـرکردنی هێز بە ئاراستەی بەربەست دروستکردن لە هەمبەر زاڵبوون ودەستێوەردانی زلهێزەکان و دەوڵەتانی تـر (نفی سبیل). ٣ـ ڕەتکردنەوەی ئیستعمار، چەوسانەوە و سیستەمی دەسەڵات و قبوڵی دەسەڵات. ٤ـ ڕێگە گرتن لە نفووزی بێگانەکان و تـرس لە بێگانەکان.

بنەمای (تەوەلا و تەبــەڕی) و ئۆمەتی ئیسلامی و جیهانی سێیەمگەرایی	١ـ دابەشکاری جۆری سیاسەت و پەیوەندییە دەرەکییەکان لەگەڵ وڵاتان و جۆری هەڵسوکەوت لەگەڵیان، بەپێی ئەولەویەتی هاوکاری لەگەڵ موسوڵمانان . ٢ـ قبوڵ نەکردنی شێواز و پرۆسەکانی نێونەتەوەیی و دژایەتی لەگەڵ نۆرم یان پێوەرە نێونەتەوەییەکانی هەنووکەیی. ٣ـ پاڵپشتی لە بزوتنەوەکانی رزگاریخواز (موستەزعەفان لە هەمبەر موستەکبرەکان). ٤ـ بەرگری لە مافەکانی هەموو موسوڵمانانی جیهان و بەرپرسیاریەتی بـرایانە لە هەمبەر موسوڵمانان. ٥ـ یەکێتی و هاوپەیمانی نێوان نەتەوەکانی ئیسلام و یەکێتی جیهانی ئیسلام. ٦ـ ئەندێشەی ئۆمەتی یەکگرتووی ئیسلامی و ئامانجە سەروو نەتەوەییەکان لە سیاسەتی دەرەوەدا.

بنەمای چاوەڕوانی و شەهادەتخوازی و مێژووی ئێرانی	١ـ بەهێزبوونی ڕوانگە كاریزماتیكەكان. ٢ـ درێژەپێدانی كولتووری كۆنی مێژوویی ئێران. ٣ـ زۆرتــربوونی توانای تەیاركردنی كۆمەلاَیەتی و زیاتــر كردنی توانای وەلاَمدانەوەی سیستەم. ٤ـ بەهێزتــر كردنی ڕۆحیەی چاوەڕوانی ئیجابی و چالاك بۆ كاریگەریدانان و ڕۆڵ بینین بە مەبەستی هاتنە دی چاوەروانی.

بنەمای بانگەشەكردن بۆ ئیسلام (بانگەواز) و هەناردە كرنی شۆڕش و شۆڕشگێری	١ـ ڕەتكردنەوەی نۆرم یان پێوەرە نێونەتەوەییەكان و بانگەشە بۆ بونیاتنانی سیستەمێكی تــری دادپەروەرانەی نێونەتەوەیی نوێ. ٢ـ هەوڵدان بۆ هەناردە كردنی شۆڕش بە هەردوو ڕوانگەی ڕوونكردنەوە و بلاَوكردنەوەی و هەروەها زیاتركردنی نفووز و ئامانجە سەروو نەتەوەییەكانی دژی سیستەمی نێونەتەوەیی. ٣ـ وێنا كردنی كۆمەڵگەی یوتۆپیایی ئیسلامی و بانگەشە كردن بۆی. ٤ـ زیاتــربوونی ڕۆڵی دامەزراوەكانی پروپاگەندە و ڕاگەیاندن لە سیاسەتی دەرەوەدا. ٥ـ ئەولەویەتدان بە پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتانی شۆڕشگێر و بزوتنەوەكان.

بنەمای ولایەتی فەقیە و تەقییە	١ـ بەدوادا چوون بۆ مۆدێلەکانی دروستکردنی بڕیار وەك (ئەکتەری عەقلانی) بەڵام بە ڕوانگەی لانی زۆری ڕۆڵی ڕێبەری(تاك). ٢ـ زیاتر کردن و بەهێزتر کردنی توانای تەیارکردنی کۆمەلایەتی و جەماوەری بۆ بەردەوامی و سەقامگیری سیاسەتی دەرەوە و بەهێزتر کردنی ڕای گشتی بۆ پاڵپشتی کردن لە سیاسەتەکانی دەرەوە. ٣ـ گرنگیدان بە ڕێسای سەرەکی بەرژەوەندی ، پاراستن و مانەوەی سیستەم.

بنەمای پاراستنی بەرژەوەندی دەوڵەتی ئیسلامی و جیۆپۆلەتیك	١ـ توانای تێپەڕاندنی دژیەکی ئایدیالیستی ـ ریالیستی لە سیاسەتی دەرەوەدا. ٢ـ بەهێزکردنی ڕوانگەی ریالیستی و جێبەجێ کردنی بە بێ هەستیاری و دروستکردنی دژایەتی ناوخۆیی. ٣ـ قبوڵ کردنی هەندێ لە نۆرم یان پێوەر و بەهاکانی نێونەتەوەیی یاخود دامەزراوە و ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان. ٤-ڕەنگدانەوەی ئەم پێگە جوگرافیاییە لە پەیوەندییەکانی دەرەوە و دەرفەت و بەربەستەکانی.

(٤) ـ سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران:

دروستكردنی بڕیاری سیاسەتی دەرەوە لە لایەن بەرپرسانی حكومەت لە ژێر كاریگەری كۆمەڵێك ڕەگەز و فاكتەری جۆراوجۆردایە، وەكو ڕۆڵی تاك، ژینگەی ناوخۆیی (حكومی و كۆمەڵایەتی)، ژینگەی ناوچەیی و نێونەتەوەیی و هەروەها كارلێكی ئەم دوو ئاستە پێكەوە و هەر فاكتەرێكیش دەبێتە هۆی دروستبوونی تێگەیشتن و ژینگەیەكی تایبەت بۆ ئەكتەر یان بكەرەكە، بۆ ئەوەی بڕیارێكی تایبەت بدات. لە كۆماری ئیسلامی ئێرانیشدا، بە گوێرەی جۆری ڕوانینی نوخبەكان و پێكهاتە و بەها و پێوەر یان نۆرمە زاڵەكانی نێونەتەوەیی سیاسەتی دەرەوە ئاڵوگۆڕی بە سەردا هاتووە، هەرچەندە زۆر سنووردداریش بێت، كە ئەویش بە هۆی گوشاری پێكهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و تێگەیشتنی نوخبە دەسەڵاتدارەكان لە ئیسلام، نەتەوە، بەرژەوەندی نەتەوەیی، شۆڕش، ڕۆژئاوا و...هتد، بووە (آقاحسینی و ببری، ١٣٩٢: ص١١٩). گۆڕانكارییەكانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران، گۆڕانكاری ڕیشەیی و پێكهاتەیی یان گۆڕانكاری لە ئامانجەكان و بەرژەوەندییەكانی ئێران نەبووە، بەڵكوو هەوڵدان بووە بۆ دروستكردنی جۆرە هاوسەنگییەك لە نێوان بەها، پێوەر و بەرژەوەندییەكانی كۆماری ئیسلامی لەگەڵ گۆڕانكارییەكان لە ژینگەی نێونەتەوەیی و ناوچەیی، هەروەها خوڵقاندنی جۆرە هاوسەنگییەكی نوێ لە ناوخۆ و دەرەوەدا. بۆ نموونە، سیاسەتەكانی حكومەتەكانی ڕەفسەنجانی، خاتەمی، ئەحمەدی نەژاد و ڕۆحانی، كە هەریەكێكیان بە شێوازی تایبەتی خۆی لە سەر بنەمای بەها باڵاكان و

ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران، هەوڵی دروستکردنی هاوسەنگییەکی نوێیداوە (فوزی، ١٣٩٠: ص١٩٥). گەری سیك، شارەزا لە بواری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بڕوای وایە کە گۆڕانکاری لە سیاسەتی دەرەوەی ئێران، خۆگونجاندن بووە لەگەڵ گۆڕانکارییەکان نەك هەڵبژاردنێك بێت لە سیاسەتی دەرەوەدا، بەڵکوو بە هۆی گۆڕانکاریی ناوخۆیی و دەرەکییەکان بووە و کاتێك کۆماری ئیسلامی ئێران سیاسەتی دەرەوەی سەرکەوتووی دەبێت کە چەمکەکانی سیاسی لە سیاسەتی دەرەوەدا وەك خۆی بەکار بێنێت، وەکو: نەتەوە لە جێگەی ئۆمەت، ئامانج و بەرژەوەندی لە جێگەی دروشم و بەها باڵاکان، دۆکتۆرینی سیاسەتی دەرەوە لە جێگەی ئایدۆلۆژیای سیاسی و...هتد (سیك، ١٣٧٥: ص٨٣). لەم بەشەدا تیشك دەخەینە سەر پرس و پەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەدا، هەروەها شیکردنەوە بۆ ڕەفتارەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ئاستی نێونەتەوەیی و ناوچەیی دەکەین.

(٤ ـ ١)- کۆماری ئیسلامی ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا:

پەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ژێر کاریگەری جیاوازیەکانی زەینی و پێکهاتەیی ناوخۆیی و دەرەکیدا، گیروگرفت و ئاڵۆزی زۆری تێدایە. ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی ئێران، بوونی ئەمریکایەکی لیبـرال ـ دێموکرات و پێگەی هێژمونیکی ئەمریکا لە سیستەمی نێونەتەوەییدا هەڕەشە بۆ سەر بوون و مانەوەی کۆماری ئیسلامی و وڵاتانی شۆڕشگێر و ئیسلامی دەزانن. چونکە سروشتی پێکهاتەیی و کولتووری کۆماری ئیسلامی و سیستەمی سیاسی ئێران لە ڕوانگەی ئەوانەوە کە لە سەر گەیشتن بە سەرووەری خوا و دەسەڵاتی خوا دامەزراوە بە پێچەوانەی سروشتی پێکهاتەی مرۆڤ تەوەری سیستەمی نێونەتەوەیی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە، واتا لە سێ

ئاستی ناوخۆیی، دەرەوە و نێونەتەوەییدا، ململانێ و ناكۆكیان هەیە، بۆ نموونە لە ئاستی نێونەتەوەییدا ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا هێژمونی هەیە و بە پێی پێوەر و بەها زاڵەكانی خۆی، هەوڵی ڕێكخستنی سیستەمی نێونەتەوەیی دەدات، بەڵام كۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵ دەدات بە یارمەتی وڵاتانی بێلایەن یاخود شۆڕشگێر و بزوتنەوەكان، هەروەها نۆرم یان پێوەری شۆڕشگێرانەی دژی سیستەمە هەنووكەییە، دژی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ڕاوەستێت (سیف زادە، ١٣٨٩: ص١٤٠).

كولتووری سیاسی تایبەتی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و چۆنیەتی ڕوانینیان بۆ جیهان و ڕۆڵی ڕێبەرایەتی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە جیهاندا و هەروەها ڕەنگدانەوەی بەهاكانی لیبـرالیزم و پراگماتیزم لە سیاسەتی دەرەوەدا و هەروەها جۆرێك لە باوەڕ و بڕوابوون بە پەیام و ئەركی مێژوویی گەلی ئەمریكا لە جیهان لە هزر و كولتووری گەلی ئەمریكادا، هەموویان ناكۆكن لەگەڵ بنەماكانی هزری، ئایدۆلۆژیای فەرمی، ئامانج ، نۆرم، بەهاكان و ڕوانگەی نوخبە سیاسییەكان لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا (اشتـریان، ١٣٨٢: ص٢٩). دەتوانیین لێرەدا، پەیوەندییەكانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و كۆماری ئیسلامی ئێران بە ڕوانگەی (بازنەی كارلێكی نەرێنی) شیبكەینەوە، بەم مانایە كە ئەو زەینییەتە نەرێنییە ـ مێژووییەی نێوانیان و هەروەها بارگرژی لە پەیوەندییەكانیاندا، بە هۆی كارلێكی ڕەفتار و ڕووداوە تاڵ و نەرێنییەكانی نێوانیان دروستبووە، بە تایبەت كۆمەڵێك كاری دوژمنكارانە كە لە هەمبەر یەكتـریدا كردویانە، بۆ نموونە: پاڵپشتی و یارمەتی ئەمریكا لە كودەتای ساڵی (١٩٥٣) بۆ ڕووخانی حكومەتی موسەدێق و یارمەتیدانی ڕژێمی شای ئێران كە زۆرینەی خەڵك لێی نارازیبوون و لە ساڵی (١٩٧٩) شۆڕشیان دژی ئەنجامدا، پاشان بە بارمتەگرتنی دیپلۆماتە ئەمریكایەكانی باڵوێزخانەی ئەمریكا لە تاران

لە ساڵی (١٩٧٩) بۆ ماوەی (٤٤٤) ڕۆژ لە لایەن شۆڕشگێڕە توندڕەوە ئیسلامییەکانەوە. دواتـر پاڵپشتی کردنی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە عێراق لە جەنگی هەشت ساڵە لەگەڵ ئێران و هەروەها لە ساڵی (١٩٨٨) خستنەخوارەوەی فرۆکەیەکی نەفەرهەڵگری ئێران و کوژرانی (٢٩٠) هاووڵاتی ئێرانی لە لایەن کەشتی جەنگی ڤێنسێنی ئەمریکیەوە و...هتد، ئەمانەش چووە ناو بیرەوەری مێژووی ئەمریکیەکان و ئێرانییەکان (عطازاده، ١٣٨٧: ص ١١٥).

ڕاگەیاندنی کۆماری ئیسلامی ئێران وەك دەوڵەتێکی میحوەری شەڕ و شەیتانی لە ساڵی (٢٠٠٢)دا، لە لایەن جۆرج بوشەوە و هەروەها ئاشکرابوونی ئەوەی کە کۆماری ئیسلامی ئێران خەریکی چالاکی نهێنی بەرهەمهێنانی وزەی ئەتۆمی یان وەك ڕۆژئاوا بڕوای وایە کە ئێران سەرقاڵی بەدەستهێنانی توانای بەرهەمهێنانی چەکی ئەتۆمیە و دواتـردەستپێکردنی مشتومڕ و کێشە لە نێوان ڕۆژئاوا و کۆماری ئیسلامی ئێران دەربارەی بەرنامەی ئەتۆمی لە ساڵی(٢٠٠٢)وە، وایکرد کە پەیوەندییەکانیان بارگرژی و کێشەی زیاتـری تێبکەوێت (آبـراهامیان، ١٣٨٤: ص٤٢٩). هەروەها لە بەڵگەنامەکانی سـتـراتیژی ئاسایشی نەتەوەیی ویلایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکادا، کۆماری ئیسلامی ئێران بە یەکێك لە گەورەتـرین دوژمنانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دانراوە. بۆ نموونە لە بەشێك لە سـتـراتیژی ئاسایشی نەتەوەیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ساڵی (٢٠٠٦)دا دەڵێت: ((ویلایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا لەگەڵ مەتـرسێکی گەورەتـر لە کۆماری ئیسلامی ئێران لە جیهاندا ڕووبەڕوو نەبۆتەوە، ئێران بیست ساڵ پرۆگرامی ئەتۆمی خۆی لە کۆمەڵگەی جیهانی شاردۆتەوە، هەروەها ئەمریکا لە بواری تـریش نیگەرانی لە هەمبەر ئێراندا هەیە، ئێران پشتیوانی لە تیرۆریزم دەکات و هەڕەشە لە ئیسرائیل دەکات و هەوڵ دەدات پرۆسەی ئاشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست شکست بێنێت و کێشە

بۆ پرۆسەی دێموكراسی عێراق دروستدەكات و خەڵكی خۆی لە ئازادی بێبەش دەكات و تەنیا كاتێك ئەم نیگەرانیانەی نامێنێت كە حكومەتی ئێران سیاسەتەكانی خۆی بگۆڕێت، ئەمە ئامانجی سیاسەتی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكایە)) (احدی، ١٣٨٧: ص١٢٦). بەم پێیەش كۆماری ئیسلامی دەكەوێتە چوارچێوەی ئەوی تـری ناسنامەی ئەمریكیەوە و بە پێچەوانەشەوە و بەم هۆیەشەوە بەرژەوەندییەكانیشیان جیاوازە و هەردوو لایەن خۆیان بە(خێر) و ئەویتـر بە (شەڕ) دەزانێت. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەكانی مانایی یان واتایی ناسنامەساز. لێرەوە دەتوانین بڵێین كە پەیوەندییەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا راستەوخۆ لە ژێر كاریگەری جۆری تێڕوانینی ئێران بۆ ئیسرائیل دایە، كۆماری ئیسلامی ئێران خوازیاری لە ناوچوون یان لە ناو بـردنی دەوڵەتی ئیسرائیلە. ئەمەش وادەكات كە پەیوەندی بەهێزی ئیسرائیل و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، ڕێگە نەدات كە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ئەمە لە بەرچاو نەگرێت، بە تایبەت سیاسەتی پارێزگارە نوێیەكان لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا كە هاوتەریبە لەگەڵ سیاسەتەكانی ئیسرائیل و بە ئاشكرا سیاسەتی گۆڕینی ڕژێمی ئێرانیان كردۆتە ئامانجی خۆیان. لە لایەكی تـریشەوە فاكتەری وڵاتانی ناوچەكە كە هاوپەیمانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكان و مەتـرسیان لە بەهێزبوونی كۆماری ئیسلامی ئێران هەیە، كاریگەری خۆی هەیە (احدی، ١٣٨٧: ص١٣٦).

بە گشتی كۆماری ئیسلامی ئێران تـرس و دڵەڕاوكێی ئاسایشی هەیە لە گۆڕانكاریەكانی ژینگەیی دەوروبەری خۆی، بە تایبەت گۆڕانكاریەكانی ئەم دواییەی ناوچەكە و گوشارەكانی ویلایەتەیەكگرتووەكانی ئەمریكا بۆ سەر كۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەكە كە بە گشتی بـریتیین لە:

١ـ هێرشی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بۆ ئەفغانستان.

٢ـ هێرشی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ عێراق.
٣ـ فراوان کردنی هێزی دەریایی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە کەنداو.
٤ـ بەهێزکردنی هاوپەیمانییەتی دژی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەی قەوقاز و ئاسیای ناوەڕاست.
٥ـ بەهێزکردنی هاوپەیمانییەتی دژی ئێران لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە تایبەتی وڵاتانی عەرەبی.

(مجتهد زادە، ١٣٨٥: ص١٧ـ١٤). لێرەدا دەتوانین ئاماژە بە بنەماکانی هزری دەستنیشانکەری هەڵوێست و ڕەفتاری کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا بکەین.

(٤ ـ١ـ١)- بنەماکانی هزری دژایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا:

(٤ ـ١ـ١ـ١)- دادپەروەریخوازی دژە هێژمۆنی:

لە وتەکانی ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی ئێران و ڕاگەیاندنی سیاسەتەکانیان لە هەمبەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئەوە دەردەکەوێت کە کۆماری ئیسلامی لەسەر پێناسەی دادپەروەری لە ڕوانگەی خۆیانەوە دژایەتی باڵادەستی و هێژمونی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکەن و دادپەروەریخوازی بە بنەمایەکی نەگۆڕی بڕوایی دەزانن. بۆ نموونە ئایەتوڵڵا خومەینی دەڵێت: ((ئێمە لە دژی زۆرداری و ملهوڕی خەبات دەکەین و بەرگری دەکەین، بە تایبەت ئەمریکا کە دەیەوێت ڕێبەرایەتی جیهان بکات و دەستێوەردان لە کاروباری وڵاتاندا بکات. ئێمە دەمانەوێت بنەماکانی قورئان پیادە بکەین، ئێمە بەرگری لە هەر ستەم لێکراوێك دەکەین و ئێمە لە بەرەی مەزلومەکانداین)) (سیف زادە، ١٣٨٩: ص ١٥١ـ١٤٨).

(٢.١.١.٤)- هەستیاری لە هەمبەر ئۆمەتی ئیسلامی :

بە پێی ئەم ڕێگە بەدیلەی حکومەتی ئیسلامی و بەها و پێوەرەکانی کە لە ڕوانگەی ڕێبەرە باڵاکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر لیبرال ـ دێموکراسی بە ڕێبەرایەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دانراوە. ئایەتوڵڵا خومەینی رایدەگەیەنێت کە: ((ڕێبەرانی وڵاتانی ئیسلامی دەبێت لە هەمبەر دوژمناندا وشیار بن و ناکۆکییەکانیان وەلاوە بنێن)). هەروەها ئایەتوڵڵا خامنەیی دەڵێت: ((ئێمە دژی دەسەڵات و نفوز و دەستێوەردانی ئەمریکا لە وڵاتانی ئیسلامی و وڵاتانی چەوساوەین)). (سیف زادە، ١٣٨٩: ص ١٤٨ـ١٥١). بەم پێیەش بێت ئەوە کۆماری ئیسلامی خۆی بە بەرپرسیار دەزانێت لە هەمبەر بەرگریکردن لە فەلەستینیەکان، موسوڵمانانی بۆسنە، تاجیك، ئەفغان و کەشمیر و چیچان و...هتد. بەڵام بە پێی بنەمای مانەوە و پاراستنی حکومەت و سیستەمی ئیسلامی و هەروەها بنەمای تەقییە لە فیقهیی شیعەدا لە هەمبەر کێشەکانی ئازەربایجان ـ ئەرمەنستان، روسیا ـ چیچان و چین ـ ئەیغۆرەکان و...هتد، بێدەنگ دەبێت.

(٤ ـ٣.١.١)- دژایەتی کردنی پشتیوانی لە ئیسرائیل:

کۆماری ئیسلامی بە هۆی بنەما هزری و ئایدۆلۆژیەکانی بۆ دژایەتی ئیسرائیل و بەرگری لە موسوڵمانانی فەلەستین، دژایەتی توندی لایەنگری و پشتیوانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ئیسرائیل دەکات. تەنانەت ئەگەر بە پێی بنەمای مانەوە و پاراستنی حکومەت و سیستەمی ئیسلامی و هەروەها بنەمای تەقییە لە هەمبەر کێشەکانی ئازەربایجان ـ ئەرمەنستان، روسیا ـ چیچان و چین ـ ئەیغورەکان و...هتد، بێدەنگ بێت، بەڵام دەبینین بە پاساوی بەرگری و

پشتیوانی لە موسوڵمانانی جیهان و چەوساوەکان و دژایەتی زوڵم و زۆرداری و پاڵپشتی لە فەلەستینیەکان، بە ئاشکرا دژایەتی ئیسرائیل دەکات. ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش بە هۆی پشتیوانیکردن لە ئیسرائیل و بە تیرۆریست زانینی گروپە توندڕەوەکانی دژی ئیسرائیل، بەشێکە لەو دژایەتی کردنە. بۆ نموونە ئایەتوڵڵا خامنەیی دەڵێت: ((بەرگری لە هەموو موسوڵمانانی جیهان و لە سەروو هەموویشیانەوە فەلەستینیەکان، بنەمایەکی سەرەکی و نەگۆڕی سیستەمی کۆماری ئیسلامی ئێرانە)). هەروەها دەڵێت: ((ئیمرۆکە بەرگری لە مافەکانی فەلەستینیەکان وخەڵکی لوبنان لە سەر هەموو موسوڵمانان ئەرکێکی شەرعیە)). (سیف زادە، ١٣٨٩: ص ١٥١ـ١٤٨). بە گشتی دەتوانین بڵێن دژایەتی کردنی ئیسرائیل تا ڕادەیەکی زۆر بەشێکی نەگۆڕی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانە. ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەکانی ناسنامەسازی و بەم پێیەش پێناسە کردنی خود و ئەوی تـر لە پرسی ناسنامە بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم.

(٤.١.١.٤)- ناکۆکی لەپێناسە کردنی تیرۆریزم:

پاڵپشتی کردنی ئێران لە بزوتنەوە توندڕەوەکان کە لە لایەن ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە تیرۆریست ناسراون، یەکێکی تـرە لە خاڵە ناکۆکەکانە کە هەریەکەو پێناسەیەکی تایبەتی بۆی هەیە و ئەم پێناسەکردنانەش زۆر جیاوازن. بۆ نموونە کۆماری ئیسلامی ئێران کردەوەکانی فەلەستینیەکان و حەماس لە دژی ئیسرائیل بە تیرۆر نازانێت، بەڵکوو بە جەنگی پیرۆز دژی داگیرکەر و دژی کوفری دەزانێت. ئایەتوڵڵا خامنەیی دەڵێت: ((تیرۆریزم کردەوەیەکە کە کۆمەڵەیەك یان ڕێکخراو و دەوڵەتێك بیهەوێت بە تۆقاندن و کوشتن، ئامانجەکانی بێنێتەدیی)). (سیف زادە، ١٣٨٩: ص ١٥١ـ١٤٨). لێرەوەیە کە کۆماری ئیسلامی ئێران ڕەفتار

و كردەوەكانی ئیسرائیل و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا دژی گروپە توندڕەوەكان بە تیرۆر دەزانێ، بەڵام كاری بزوتنەوە ئیسلامییە توندڕەوەكان بە جیهاد دژی كوفر و زۆرداری و داگیركاری پێناسە دەكات.

(٤ ـ١ـ١ـ٥)- سەربەخۆییخوازی:

ڕابــردووی تاڵی مێژووی ئێران لە هەردوو سەدەی نۆزدە و بیستدا لە هەمبەر دەستێوەردان و نفووزی رووسیا، بەریتانیا و ویلایەتەیەكگرتووەكانی ئەمریكا. لە لایەكی تــرەوە ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێری ـ ئیسلامی، بنەمای فیقهی نەفی سبیل و زەینییەتی تیۆری پیلانگێری، وایكردووە كۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵ بدات خۆی لە نفووزی هەر دەسەڵات و هێزێكی تــر بە دوور بگرێت و بە توندی بەرپرچی بداتەوە. بۆ نموونە: ئایەتوڵڵا خومەینی لە وتەیەكدا دەڵێت: ((نەتەوەی گەورەی ئێران هیچ كاتێك سەرپەرشتی ئەمریكا و دەوڵەتانی ئیستكباری قبوڵ ناكات))(سیف زادە، ١٣٨٩: ص ١٥١ـ١٤٨). لە ڕوانگەی ڕێبەرانی باڵای كۆماری ئیسلامی ئێرانەوە ئیمرۆكە پرسی دۆسیەی ئەتۆمی ئێران هەمان مانای پرسی خۆماڵی كردنی نەوتی لە هەمبەر بــریتانییەكان لە سەردەمی موسەدیقدا هەیە. هەستیاری و مەتــرسییەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران لە كێشە و گیروگرفتەكانی بواری ناوخۆییدا، كە لە پرسەكانی مافی مرۆڤ و مافی كەمینە ئایینی و نەتەوەییەكان و پشتیوانی ویلایەتەیەكگرتووەكانی ئەمریكا لە ئۆپۆزیسیۆنی ئێرانیدا بەرجەستە دەبێت، تەنانەت لە سێدارەدانی چەندین كەس لە خۆپێشاندانەكانی ساڵی (٢٠٠٩)ی ئێران، بە پاساوی هەوڵدان بوو بۆ بەرپاكردنی (شۆڕشی ڕەنگی) و ڕووخاندنی سیستەم، لە ڕێگەی هاندان یان فەرمانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بوو، كە ئەم تــرسەش لە ڕۆژئاوا و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، زیاتــر ڕوون دەكاتەوە.

(٤-١-١-٦)- دژایەتی لەگەڵ لیبـراڵ دیموکراسی و سیکۆلاریزم:

بەو پێیەی کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ڕێبەرایەتی و نوێنەرایەتی بەهاکانی لیبـراڵ ـ دیموکراسی و سیکۆلاریزم دەکات، دژایەتی لەگەڵ ئەم بیرۆکەیە لە چوارچێوەی ئەوی تـری ناسنامەیی کۆماری ئیسلامی، دەبێتە سەرچاوەی ڕەوایەتی بۆ سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران کە خاوەن سیستەمێکی بڕوایی و ئایدۆلۆژیای سیاسی تایبەت بە خۆیەتی، واتا ڕەوایەتی لەم دژایەتییەوە وەردەگرێت. بەم پێیەش پەیوەندی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەموو کات وەك تابۆیەك بووە لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا کە لە لایەن توندڕەوەکانەوە ڕەتکراوەتەوە (سیف زادە، ١٣٨٩: ص ١٥١ـ١٤٨).

بە شێوەیەکی گشتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە پەیوەندی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئێراندا پێنج خاڵی سەرەکی ناکۆکی هەبووە:

١- دژایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ ئیسرائیل.

٢- هەوڵدانی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ دەستێوەردان لەکاروباری ناوخۆیی وڵاتانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کۆنترۆڵکردنی ناوچەکە.

٣- یارمەتیدان و پشتیوانیکردن لە گروپە توندڕەوە تیرۆریستیەکان.

٤- پرسی پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە لە ناوخۆی ئێراندا.

٥- هەوڵی ئێران بۆ بەدەستهێنانی مووشەکی دوورهاوێژ، چەکی کۆکوژ و ئەتۆمی (احدی، ١٣٨٧: ص١٢٥).

(٤ ـ١ـ٢)- سیاسەتی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە هەمبەر كۆماری ئیسلامی ئێران:

(١ـ٢ـ١ـ٤)- ستـراتیژی ئابلۆقەدانی كۆماری ئیسلامی ئێران:

جگە لە گوشاری سیاسی ـ سەربازی، بەكارهێنانی ئامرازی ئابلۆقەی ئابووری یەكێكە لە ئامرازەكانی دیپلۆماسی گوشار لە هەمبەر دەوڵەتانی شۆڕشگێری دژە سیستەم وەك كۆماری ئیسلامی ئێران، لە ئابلۆقەی ئابووریدا وڵاتی ئابلۆقەدانەر ڕێگە لە بازرگانی و هاتووچۆی ئازادی كاڵا و سەرمایە دەگرێت لە وڵاتی مەبەست بۆ ئەوەی كە ئەم وڵاتە ڕەفتارەكەی بگۆڕێت. ئەمەش دەتوانێت بە دوو شێوەی ئابلۆقەی دارایی و بازرگانی بێت (مشیر زاده و جعفری، ١٣٩١: ص٥٦).

هەرچەندە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە پاش بە بارمتەگرتنی دیپلۆماتە ئەمریكییەكان لە ساڵی (١٩٧٩)دا و بلۆك كردنی داراییەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران، لە دەیەی هەشتاكانی سەدەی رابـردوو ڕێگەی لە فرۆشتنی چەك وئامرازی سەربازی بە كۆماری ئیسلامی ئێران دەگرت و ئابلۆقەی لەسەر ئێران دانابوو، بەڵام شەپۆلی ئابلۆقەكان دژی كۆماری ئیسلامی ئێران لە سەردەمی سەرۆكایەتی بیل كلینتۆن سەرۆك كۆماری ئەمریكادا بوو، ڕوانگەی بیل كلینتۆن دەربـڕی سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی ناوبـراو بوو كە بەردەوامی هەناردە كردنی نەوتی كەنداو، پێشكەوتن لە گفتوگۆكانی ئاشتی نێوان عەرەبەكان و ئیسرائیل، ڕێگەگرتن لە بڵاوبوونەوەی چەكی كۆكوژ، پاڵپشتی و پاراستنی بەرژەوەندییەكانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، پەرەسەندنی دیموكراسی، پشتیوانی لە مافەكانی مرۆڤ و هاندانی وڵاتان بۆ بازاری ئازادی لە خۆدەگرت (متقی، ١٣٨٦: ص٧٠). ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە

سەردەمی کلینتۆندا، سیاسەتی مەهاری دوو لایەنەی لە هەمبەر کۆماری ئیسلامی ئێران و عێراق گرتەبەر، بە مەبەستی لاوازکردنیان و ئامرازی سەرەکی ئەم سیاسەتەش لە دژی ئێران، ئابلۆقە ئابوورییەکان و گۆشەگیرکردنی کۆماری ئیسلامی ئێران بوو، کە لە لایەك لە ناوخۆ ببێتە هۆی سەرهەلّدانی نارەزایی خەلّك و لە لایەکی تـر کۆمەلّگەی نێونەتەوەیی گوشاری زیاتـر بخاتە سەر ئێران تا لە کۆتاییدا کۆماری ئیسلامی ئێران سیاسەتی نوێ لە ئاستی نێونەتەوەیی بگرێتەبەر، گرنگتـرین ئابلۆقەکانیش بـریتی بوون لە:

١- فەرمانی ١٥ی مارچ لە سالّی (١٩٩٥)، کە قەدەغە کردنی وەبەرهێنانی هاوولاّتیانی ئەمریکی لە بواری دارایی، بەڕێوەبــردن یاخود بەشداری لە پیشەسازی نەوتی ئێرانی لە خۆ دەگرت، جگە لە قەدەغە کردنی کۆمپانیاکانی نەوتی ئەمریکی لە کارکردن لە ئێران.

٢- فەرمانی ١٦ی مارچ لە سالّی (١٩٩٥) کە هاوردەکردنی هەر جۆرە شتومەك لە ئێران یان هەنارده کردنی کالاّ، خزمەتگوزاری و سەرمایەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ ئێران قەدەغەکرا، هۆکاری سەرەکی ئەم ئابلۆقەیە پالّپشتی و پشتیوانیکردنی کۆماری ئیسلامی ئێران لە تیرۆریزمی نێودەولّەتی و هەولّی ئێران بۆ بەدەستهێنانی چەکی کۆمەلّکوژ راگەیەندرا.

٣- فەرمانی ٥ی ئۆکتۆبەری سالّی (١٩٩٦) بوو، کە قەدەغە کردنی وەبەرهێنانی ولاّتانی تـریشی لە بواری پیشەسازی نەوت و غازی لە ئێران و لیبیا لە خۆدەگرت کە بە فەرمانی (ئیلسا) دەناسرێت. چونکە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا رایگەیاند کە کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەولّی بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمیە. هەروەها ئێران دەستی هەبووە لە هێرشەکانی سالّی (١٩٩٤) و (١٩٩٥) کە لە لایەن حەماس و جیهادی ئیسلامی کراوەتە سەر ئیسرائیل. ئەم یاسایانە، کۆمەلّێك سزا دیاریدەکەن بۆ ئەو کۆمپانیا و دامەزراوانەی کە ئەم

یاسایانە ڕەچاو نەكەن چیتر ناتوانن لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا كار بكەن یان بەرهەمەكانیان بفرۆشن (شهابی، ١٣٨٦: ص١٢ـ١١). بە هاتنە سەركاری جۆرج دەبلیۆ بوش، لە ساڵی (٢٠٠١)دا كۆنگریسی ئەمریكی یاسای ٥ی ئۆكتۆبەری ساڵی (١٩٩٦)ی درێژكردەوە و سیاسەتی مەهاری دوولایەنە پەیڕەو كرا و گوشارەكانی ئەمریكا بۆ سەر كۆماری ئیسلامی ئێران زیاتركرا. بە خستنە دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە پڕۆژەی هێڵی نەوتی باكو ـ جەیهان. هەروەها پاش یازدەی سێپتەمبەری ساڵی (٢٠٠١) سیاسەتی دەرەوەی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا زیاتر بەرەو گوشارخستنەسەركۆماری ئیسلامی ئێران هەنگاوینا، بە تایبەت پاش ڕاگەیاندنی كۆماری ئیسلامی ئێران وەك میحوەری شەیتانی لە ساڵی (٢٠٠٢) لە لایەن بوشەوە لە پاڵ عێراق و كوریای باكور (سعیدی نژاد،١٣٨٤: ص١٠٨). سەرەڕای هاوكاری كۆماری ئیسلامی ئێران و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە هێرشی ئەمریكا بۆ ئەفغانستان و عێراق بە شێوەی ناڕاستەوخۆ، نیگەرانییەكانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا دەربارەی پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران و پرسی پاڵپشتی ئێران لە تیرۆریزم وایكرد كە بارگرژی زیاتر لە نێوانیان دروستبێت و ئابلۆقەی زیاتر بە سەر كۆماری ئیسلامی ئێراندا بسەپێنێت. جۆرج دەبلیۆ بوش لە وتەیەكدا لە كۆنگرێسی ئەمریكی دەربارەی ئێران دەڵێت: ((كۆماری ئیسلامی ئێران وڵاتی یەكەمی پاڵپشتی تیرۆریزمە، لە كاتێكدا خەڵكی خۆی لە ئازادی بێبەش كردووە، ئێران بەدوای بەدەستهێنانی چەكی ئەتۆمییە و ئێمە لەگەڵ هاوپەیمانە ئەوروپیەكانمان هاوكاری دەكەین و دەبێت ئێران واز لە بەرنامەی پیتاندنی یۆرانیۆم بێنێت. هەروەها واز لە هاندان و پاڵپشتی كردنی تیرۆریزم بێنێت)). (پرحلم، ١٣٨٤: ص١٢). ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە ڕێگەی بنكەكانی سەربازی لە ناوچەكە، بە دوای كۆنترۆڵی كۆماری ئیسلامی ئێرانەوەیە، لە ئەفغانستان و عێراق، بنكەی

سەربازی لە قرقیزستان، جۆرجیا، ئازەربایجان، تورکیا، سعودیا، بەحرین، قەتەر، کویت، ئیمارات، هەروەها بە ڕێگەی چەندین ریککەوتنامەی ئەمنی و گرێبەستی پێدانی چەکی سەربازی بە وڵاتانی ناوچەکە، ئەمەش بە مەبەستی کۆنتـڕۆڵی هیلالی شیعی کە ئێران ڕێبەرایەتی دەکات (حاجی یوسفی، ١٣٨٨: ص١٨٥).

بە گشتی ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا، ستـراتیژییەکی سێ ڕەهەندی هەیە لە هەمبەر کۆماری ئیسلامی ئێران:

١- هاندان و پاڵپشتی لە گۆڕانی ڕژێمی کۆماری ئیسلامی ئێران بە شێوەی نەرم لە ڕێگەی نافەرمانی مەدەنی و نارەزایەتی و شۆڕش لە ناوخۆی ئێران.

٢- گۆشەگیر کردنی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕووی ئابووری و سیاسی و دیپلۆماتیکەوە. هەروەها ئابلۆقەی ئابووری و لاوازکردنی سەرچاوەکانی بەرژەوەندی و نفووزی ئێران لە ناوچەکە و جیهان.

٣- کۆنترۆڵکردنی هەموو سەرچاوە دارایی و ئابووریەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەکە و جیهان، هەروەها تەرخانکردنی بودجەی ساڵانەی پێویست بۆ هاوکاریکردنی ڕووخانی کۆماری ئیسلامی ئێران، لە ریگەی یارمەتیدانی ئۆپۆزێسیۆنی ئێران لە ژێر ناوی یاسای (پاڵپشتی لە ئازادی ئێران) کە لە کۆنگرێسی ئەمریکی ساڵانە بودجەی بۆ تەرخان دەکرێت (منصوری و اسمعیلی، ١٣٩٠: ص٢٩٢).

(٢.٢.١٤)- ستـراتیژی گۆڕینی ڕژێمی کۆماری ئیسلامی ئێران:

لایەنگرانی ئەم سیاسەتە لە ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا بڕوایان وایە کە کۆماری ئیسلامی ئێران لە بنچینەدا دژی بەها ئەمریکییەکان و سیستەمی سەرمایەدارییە. لەم ڕووەوە تەنیا بە ڕووخاندنی رێژیمی کۆماری ئیسلامی دەتواندرێت ئەم هەڕەشە و مەتـرسییە بەردەوامانە لە دژی سیستەمی نێونەتەوەیی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نەهێلێت، کە ئەمەش بە

هێرشی سەربازی یان بە ڕووخانی نەرم لەژێر كاریگەری گوشار و ئابلۆقەكاندا لە ناوخۆوە دەكرێت، لایەنگرانی هێرشی سەربازی بەڵگە دەهێننەوە كە:

١- ئێران لە هەوڵی بەدەستهێنانی چەكی كۆمەڵكوژدایە.

٢- ئێران ڕێسا و یاساكانی كۆمەڵگەی نێونەتەوەیی پەیڕەو ناكات.

٣- ئێران دەستێوەردان لە وڵاتانی تـری ناوچەكە دەكات.

٤- ئێران پشتیوانی لە تیرۆریزم و گروپە تیرۆریستیەكانی وەك حەماس و حیزبوڵڵا دەكات.

٥- خەڵكی ئێران دەیانەوێت ڕژێمی كۆماری ئیسلامی ئێران بـڕوخێت.

٦- ئابلۆقەكان و گوشارەكان كاریگەر نیین و دیپلۆماسی و گفتوگۆ شكستی هێناوە.

بەڵام كەسانی تـری ناوداری ئەمریكی وەك بـرژێنێسكی، بڕوایان وایە كەوا لەم قۆناغەدا گوشاری سیاسی و دیپلۆماسی و ئابلۆقە و سزای ئابووری باشتـرە لە هێرشی سەربازی (پرحلم، ١٣٨٤: ص٥٠ـ٤٩). بە گشتی جگە لە كاریگەری قەیرانی ئابووری و پرسی ڕای گشتی و نارەزایەتی زۆرینەی خەڵكی ئەمریكا لە تێوەگلانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە جەنگێكی تـر، بەرپرسانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا نایانەوێت ململانێ و هێرش بۆ سەر كۆماری ئیسلامی ئێران وەك جەنگی نێوان ڕۆژئاوا و ئیسلام بناسرێت و هەردەم مەتـرسیان لەوە هەبووە كە كۆماری ئیسلامی لە ئەگەری هەر هێرشێكی سەربازی بۆ سەر ئێران ئەم دەرفەتە لە بەرژەوەندی خۆی بقۆزێتەوە.

(٢ـ٤)- كۆماری ئیسلامی ئێران و ئیسرائیل:

ئێران و ئیسرائیل لە سەردەمی پەهلەویدا پەیوەندی توندوتۆڵیان هەبووە لە ڕووی ئەمنی و سەربازی و پیشەسازی و...هتد. بە گشتی ڕژێمی پەهلەوی بە هاوپەیمانییەتی لەگەڵ ئیسرائیل هەوڵی نفووز لە دامەزراوەكانی ئەمریكا لە بەرژەوەندی ئێرانیان دەدا،

هەروەها شای ئێران هەوڵی دەدا کە لە نفووزی لۆبی ئیسرائیل لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ مەبەستی فرۆشتنی چەکی پێشکەوتوو بە ئێران سوود وەربگرێت (ولایتی، ١٣٧٦: ص١٩٧). مەتـرسیە هاوبەشەکانی ئیسرائیل و ئێران لە سەردەمی پەهلەوی لە کۆمۆنیزم هەروەها لە عەرەبەکان. مێژووی ئیمپراتۆریەتی ئێران لەگەڵ جوولەکە و توانای ئێران لە بواری وزەدا (نەوت و غاز) وایکردبوو کە پەیوەندی توندوتۆڵ لە نێوانیاندا هەبێت و هەریەکەو ئاسایشی ئەوی تـر بپارێزێت یان بەهێزی بکات (آقا پرست، ١٣٨٦: ص٥).

(١ـ٢ـ٤)- ڕوانگەی ئیسلامی شۆڕشگێڕانەی ئێران لە هەمبەر ئیسرائیل:

گوتاری مەزهەبی شۆڕشگێرانە لە ئێران، دژی ئیسرائیل بوونی هەبووە، هەر لە سەردەمی ڕێبەرانی ئایینی وەکو: ئایەتوڵڵا کاشانی و نواب صفوی لە سەردەمی شای ئێران، تاوەکو دەگاتە ئایەتوڵڵا خومەینی کە ڕەخنەگرتنی لە ڕژێمی پەهلەوی لە مزگەوتەکاندا بە ڕەخنەگرتن لە پەیوەندییەکانی ئێران و ئیسرائیل دەستپێدەکات، ئەمەش دواتـر دەبێتە یەکێك لە تەوەر یان ڕەگەزەکانی ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران (آهویی، ١٣٨٨: ص١٩). دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران لە ساڵی (١٩٧٩)دا، سەرەڕای هەڕەشە هاوبەشەکانی نێوان ئیسرائیل و ئێران، لە لایەن ناسیۆنالیزمی عەرەبییەوە، بەڵام پەیوەندییەکانیان پچڕا و باڵوێزخانەی ئیسرائیل لە تاران درا بە فەلەستینیەکان و لەوە بەدواوە، پرسی فەلەستین و پشتیوانیکردنیان بوو بە ئامانجی سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران. ئەم ڕەفتارەش بە پێچەوانەی خوێندنەوەی ریالیستی و لیبـرالیستیە بۆ بەرژەوەندی و سیاسەتی دەرەوە و هەروەها پرسە جیۆپۆلەتیکەکانی ئێرانە. ئێستا سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە چوارچێوەی هاوپەیمانییەتی دژی ئیسرائیلە و تەنانەت کۆماری

ئیسلامی ئێران خوازیاری هێرشی سەربازی بۆ سەر ئیسرائیل و لە ناوچوونی دەوڵەتی ئیسرائیلە (حاج یوسفی، ١٣٨٢: ص ٢٢). لەم بارییەوە ئایەتوڵڵا خومەینی دەڵێت: ((ڕێبەران و نوێنەرانی وڵاتانی ئیسلامی وەرن پێكەوە یەكبگرین و دەستی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و لە سەرووی هەموویانەوە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و ئیسرائیل ببڕینەوە تاوەكو مافی فەلەستینییەكان بگەڕێنینەوە)) (رفعت،١٣٨٢: ص٨٤). ئایەتوڵڵا خومەینی، ئیسرائیل بە فاكتەری نفووزی ئیستعماری نوێ و سیستەمی دەسەڵاتی ڕۆژئاوا لە جیهانی ئیسلام و ئێران دەزانێت و دژایەتیكردنی ئیسرائیل بە جیا لە دژایەتی ڕۆژئاوا و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا نازانێت، بۆ پێناسەكردنی ئیسرائیلیش چەمكی (غودەی شێرپەنجەیی) بەكاردێنێت (امام خمینی، ١٣٧٨: ص٧).

(٢.٢.٤)- ستراتیژی ئیسرائیل لە هەمبەر هەڕەشە بۆ سەر بوونی لە لایەن كۆماری ئیسلامی ئێران:

بابەتی هەڕەشە بۆ سەر بوون، لە ڕوانگەی ئاسایشییەوە و بە تایبەت نیوریالیستەكانەوە و تەنانەت ریالیزمی هێرشبەرانە و ریالیزمی بەرگریكارانەش شیكردنەوەی بۆ دەكرێت، ریالیستە هێرشبەرەكان بڕوایان وایە كە زیاتركردنی ڕێژەی هێز گرنگترین ئامانجی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانە، بە واتایەكی تر، تایبەتمەندی سیستەمی نێونەتەوەیی وادەكات كە هێزە گەورەكان ڕێژەی هێزی خۆیان بگەیننە زۆرترین و باڵاترین ئاست وەك باشترین ڕێگە بۆ زیاتركردنی ئاسایش (مرشایمر، ١٣٨٨: ص٢٥). هەروەها ریالیزمی بەرگریكارانە گرنگترین ئامانجی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتان، بە زیاتركردنی ئاسایشی ڕێژەیی دەوڵەتان لە سیستەمی نێونەتەوەییدا دەزانن. لەم ڕوانگەیەوە، دەوڵەتان تەنیا كاتێك هەوڵی زیاتركردنی نفووز و هێزی خۆیاندەدەن كە هەست بە نائەمنی و هەبوونی

هەڕەشە و مەتـرسی بۆ سەر ئاسایشیان بکەن. هەڕەشە بۆ سەر بوون، چەمکێکە کە بـریتییە لە بوونی هەرجۆرە مەتـرسی و هەڕەشەیەك دژی ئاسایش و مانەوە و بە گشتی بوونی وڵاتێك. لە ڕوانگەی ئیسرائیلیشەوە پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران و هەڕەشە و مەتـرسییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران، هەڕەشەی بۆ سەر بوونی ئیسرائیل دروستکردووە. (بـرزگر و قاسمی، ١٣٩٢: ص١٧٣-١٧٢). لێرەوە دەتوانین بڵێین کە گرنگتـرین هۆکارەکانی دژایەتی کردنی ئیسرائیل بۆ پرسی ئەتۆمی ئێران، ئەو تێگەیشتن و ڕوانگەیەی ئیسرائیلیەکانە کە توانا و ڕێژە و ئاستی هێزی ئێران کە خاوەن چەکی ئەتۆمی بێت زۆر بەرزدەبێتەوە و کۆماری ئیسلامی ئێرانیش بە ئاشکرا ئیسرائیل بە ئەوی تـری ناسنامەیی خۆی دەزانێت و بە پێی ئایدۆلۆژیای توندڕەوانەی ئایینی خۆی هەوڵی لە ناوبـردنی ئیسرائیل دەدات. هەروەها ئێرانی خاوەن چەکی ئەتۆمی کۆتایی بە توانای بەرگری ئیسرائیل دەهێنێت. لە لایەکی تـرەوە بە پێی تیۆری (دۆمینۆ)، وڵاتانی تـری ناوچەکە وەك تورکیا، میسر و سعودیا، بۆ پاراستنی ئاسایشی خۆیان ئەوانیش هەوڵی بە دەستهێنانی چەکی ئەتۆمی دەدەن، هەروەها گروپە تیرۆریستیەکان بە هۆی ئەگەری دەستپێڕاگەیشتنیان بە چەکی ئەتۆمی ئاسایشی ناوچەکە و ئاسایشی نێونەتەوەیی دەخەنە مەتـرسیەوە، بە گشتی ئاسایش، ئاشتی، سەقامگیریی و پڕۆسەی دێموکراتیزاسیۆن لە ناوچەکە لەباردەچێت (لطفیان، ١٣٩٠: ص١٩٥). هەڕەشەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ سەر بوونی ئیسرائیل وایکردووە کە ئیسرائیل چەند ستـراتیژی و سیناریۆیەك بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو هەڕەشە و مەتـرسیانە دابنێت: ١- کۆنترۆڵ. ٢- بەڕێوەبـردنی قەیرانی ئەتۆمی ئێران. ٣- گەمارۆی ئابووری. ٤- گەمارۆی دەریایی. ٥- هێرشی سەربازی. ٦- گۆڕانی ڕژێمی ئێران. ٧- قایلبوون بە ئێرانی خاوەن توانای ئەتۆمی(بزرگر، ١٣٨٨: ص١٢٥). لێرەدا ستـراتیژی و سناریۆکانی

ئیسرائیل لە هەمبەر هەڕەشەكان بۆ سەر بوونی لە لایەن كۆماری ئیسلامی ئێران دەخەینەڕوو.

(٤-٢-٢-١)- ئابڵۆقەی ئابووری:

ئیسرائیل بۆ كۆنترۆڵكردنی كۆماری ئیسلامی ئێران، هانی سەپاندنی سزا و ئابڵۆقەی ئابووری سەر ئێران دەدات بۆ ڕاگرتنی چالاكییە ئەتۆمییەكانی ئێران و لاوازبوونی لە ڕێگەی كۆمەڵگەی نێونەتەوەیی یاخود ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، وڵاتانی ئەوروپا و وڵاتانی تـر. هەروەها هەوڵ دەدات كە دۆسیەی ئەتۆمی ئێران لە ئەنجومەنی ئاسایش و لە چوارچێوەی فەسڵی حەوتدا، بڕیار بۆ ئابڵۆقەی ئابووری زیاتـری كۆماری ئیسلامی ئێران بدرێت بە مەبەستی كۆنترۆڵكردنی ئێران و وازهێنانی لە پرۆگرامی ئەتۆمی (لطفیان، ١٣٩٠: ص١٩١).

(٤-٢-٢-٢)- گۆڕینی ڕژێم:

یەكێكی تـر لە بەرنامەكانی ئیسرائیل لە هەمبەر هەڕەشەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵدانە بۆ گۆڕینی ڕژێمی كۆماری ئیسلامی و بە گشتی زۆربەی نوخبە سیاسییەكانی ئیسرائیل بڕوایان وایە گۆڕینی ڕژێم و هاتنە سەركاری ڕژێمێكی نوێی دیموكراتیك ئەوە ئەم هەڕەشەیە لە سەر ئیسرائیل لادەبات، تەنانەت ئەمە بە یەكێك لە ئامانجەكانی ئابڵۆقەی ئابووری دەزانن تاوەكو ڕوخانی ڕژێم خێراتـر بێت و بە ئاسانی بتواندرێت هێرش بكرێتە سەر ئێرانێكی لاواز و پڕ لە ناڕەزایەتی جەماوەری (بـرزگر و قاسمی، ١٣٩٢: ص١٨١).

(٤-٢-٢-٣)- هێرشی سەربازی:

مەتــرسی هەڕەشە بۆ سەر بوونی ئیسرائیل لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێران وادەکات کە ئیسرائیل بە هەر ئامراز و ڕێگەیەك هەوڵ بدات کە ئێران لە بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمی دووركاتەوە، یەکێك لەم بژاردانەش هێرشی سەربازییە بۆ سەر بنکە و دامەزراوە ئەتۆمیەکانی ئێران. ئیسرائیل بڕوای وایە کە هەموو ڕێگەیەك دەبێت بگرێتەبەر بۆ ئەوەی ئێران و سوریا و عێراق چەکی ئەتۆمیان نەبێت، هەروەکو چۆن پێشتــر لە ساڵی(١٩٨٠)دا ئیسرائیل هێرشی ئاسمانی کردە سەر بنکەی ئەتۆمی عێراق و لە ساڵی (٢٠٠٧)دا، بنکەی ئەتۆمی سوریای بۆمباران کرد و لە ناوی بــرد (لطفیان، ١٣٨٨: ص٢٠٣).

(٤-٢-٢-٤)- قبوڵ کردنی خاوەندارییەتی چەکی ئەتۆمی:

ئیسرائیل تەنیا کاتێك کۆماری ئیسلامی ئێرانی ئەتۆمی قبوڵ دەکات کە ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا گەرەنتی توندوتۆڵی پاراستنی ئیسرائیل لە ئەگەری هەر هەڕەشە و مەتــرسی و هێرشێك بدات. واتا هەڕەشە لە ئیسرائیل هەڕەشە بێت لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا یاخود ڕێککەوتنامەی دوو قۆڵی بەهێز ببەستن بۆ پاراستنی ئیسرائیل یان لەگەڵ ناتۆ یاخود سیستەمێکی ئاسایشی ناوچەیی دژی مەتــرسیەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران دابمەزرێت، یاخود هەوڵ بدرێت ڕێگە لە نفووزی ئێران لە ناوچەکە بگیرێت و پڕۆسەی ئاشتی و دیموکراسی خێراتــر بکرێت و ئێران گۆشەگیرتــر بکرێت، بە هۆی ناسنامەی سیستەمە سیاسی و ئایدۆلۆژیەکەی و بەها باڵاکانی ئەم سیستەمە کە لە ڕوانگەی ئیسرائیلەوە دژی ئاسایشی وڵاتانی ناوچەکە و بنەماکانی دیموکراسیە (بــرزگر و قاسمی، ١٣٩٢: ص١٨٤). لە لایەکی تــرەوە بە پێی بیروبڕوا، ناسنامە

و تێگەیشتنی كۆماری ئیسلامی ئێران، بە شێوەیەكی گشتی گەورەترین مەترسی بۆ سەركۆماری ئیسلامی ئێران لە لایەن ڕۆژئاوایەوەیە و بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو هەڕەشە و مەترسیەش ئیسرائیل لە ناوەندی هەرەشەی ئەتۆمی ئێراندایە و ئیسرائیلیش هەوڵ دەدات كە لە ڕێگەی كاریگەری لۆبی جولەكە لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و هەروەها دوورخستنەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە پرۆسەی ئاشتی عەرەبەكان و ئیسرائیل و هاوكاری لەگەڵ توركیا و نفووز لە ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز و پەرەپێدانی هاوكاری ئابووری لەگەڵ وڵاتانی كەنداو و گەشەپێدانی پەیوەندییەكانی لەگەڵ رووسیا، هیندستان و پاكستان، كۆماری ئیسلامی ئێران كۆنترۆڵ بكات و دواتر هەوڵی گۆرینی رژێمی كۆماری ئیسلامی ئێران بدات (خجستەنیا، ١٣٨٥: ص١٠).

دەتوانین بڵێین ئێران لە مێژووی خۆیدا لە ڕێگەی دژایەتی كردنی ئیسرائیل توانیویەتی نفووزی مەعنەوی و ڕەوایەتی لە نێو عەرەبەكان و موسوڵمانان پەیدا بكات. لە گوتاری مەزهەبی شۆڕشی ئیسلامی ئێراندا دوژمنایەتی و دژایەتی لە هەمبەر ئیسرائیلدا وەك مەرجێكی پێویست بۆ نزیكبوونەوە و یەكێتی كۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ جیهانی ئیسلام سەیركراوە. بە پێی ڕوانگەی دادپەروەریخوازیەوە ئەم پرسە بانگەشەی بۆ دەكرێت، ئەمە بێجگە لە بنەماكانی دژایەتی لەگەڵ ستەمكاران و پشتیوانی و پاڵپشتی لە لێقەوماو و ستەملێكراوان و پاراستنی ئیسلام و موسوڵمانان كە هەموویان بنەماكانی هزری ئەم دژایەتیە پێكدێنن (آهویی، ١٣٨٨: ص٢٦). بەگشتی ناكۆكییەكانی عەرەبەكان و ئیسرائیل و پرسی فەلەستینیەكان بۆتە هۆكاری زیاتربوونی نفووز و پێگەی ئێران لە ناوچەكە. هەروەها دروستبوونی قووڵایەكی ستراتیژیك بۆ ڕێگەگرتن لە هێرشی سەربازی ئیسرائیل بۆ سەر ئێران (لطفیان، ١٣٨٧: ص٢٠٥).

(٤ .٣)- کۆماری ئیسلامی ئێران و یەکێتی ئەورووپا:

پێگەی جوگرافیایی و گرنگی ئابووری ئێران و پرسی دابینکردنی وزە بۆ ئەورووپا، هەروەها ڕۆڵی ئێران لە ئاسایشی ناوچەکە بە گشتی و کەنداو بە تایبەت، هەروەها ڕۆڵ و نفووزی ئێران لە پرۆسەی ئاشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە تایبەت فەلەستین و ئیسرائیل، نفووزی ئێران لە سەر هیلالی شیعی، ڕۆڵ و پێگەی ئێران لە دەستەبەرکردنی سەقامگیری لە ئەفغانستان و عێراق، نفوز و کاریگەری ئێران لە ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز، هەروەها پرسی دۆسیەی ئەتۆمی ئێران، وایکردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ یەکێتی ئەورووپا گرنگی تایبەتی هەبێت (خالوزادە، ١٣٨٢: ص٣٩). لە لایەکی تـرەوە یەکێتی ئەورووپاش بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی پێگەی وڵاتانی ئەورووپایی لە ڕووی سیاسی و ئابوورییەوە گرنگی تایبەتی هەیە و بە گشتی کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵ دەدات کە یەکێتی ئەورووپا بە کاربێنێت بۆ کەمکردنەوەی گوشارەکانی ویلایەتە یەککرتووەکانی ئەمریکا بۆ سەر ئێران. دەتوانین بڵێین کە لە ڕوانگەی کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە، یەکێتی ئەورووپا لە بەر ئەم خاڵانەی خوارەوە گرنگی هەیە:

١ـ ئێران یەکێتی ئەورووپا وەك فاکتەری هاوسەنگی دەبینێت لە هەمبەر گوشارەکانی ویلایەتە یەککرتووەکانی ئەمریکا.

٢ـ ئێران دەیەوێت کاریگەرییەکانی ئابلۆقەکانی ویلایەتە یەککرتووەکانی ئەمریکا بۆ سەر ئێران کەمبکاتەوە.

٣ـ ئێران دەیەوێت لە بواری وەبەرهێناندا سوود لە سەرمایەی وڵاتانی یەکێتی ئەورووپا لە کەرتە جیاجیاکاندا ببینێت بە تایبەت لە بواری نەوت و غازدا.

٤ـ ئێران دەیەوێت لە ڕووی تەکنۆلۆژیاوە خۆی بەهێز بکات و بە گشتی یەکێتی ئەورووپا ئەو تەکنۆلۆژیا نوێیەی هەیە.

٥ـ ئێران دەیەوێت گفتوگۆکانی لەمەڕ پرسی دۆسیەی ئەتۆمی خۆی لە ڕێگەی یەکێتی ئەوروپاوە درێژە پێبدات، بە هۆی ئەوەی کە ئەوروپاییەکان زیاتر بڕوایان بەرێکاری دیپلۆماسی هەیە بۆ چارەسەرکردنی ئەم پرسە (میناوند، ١٣٨٥: ص٥٩ـ٥٨). هەروەها وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا هەوڵیانداوە تا بۆشایی پچڕانی پەیوەندییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و کۆماری ئیسلامی ئێران پڕبکەنەوە، بە تایبەت پاش ساڵانی نەوەدەکان و ڕووداوەکانی ساڵی (٢٠٠١) و زیاتربوونی ڕۆڵی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە. یەکێتی ئەوروپا رایگەیاندوە کە بەرزکردنەوەی ئاستی دێموکراسی و ریزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ وادەکات کۆماری ئیسلامی ئێران و یەکێتی ئەوروپا ببنە شەریکێکی بەردەوام کە ئەمەش دەربڕی هەوڵی یەکێتی ئەوروپایە بۆ بەرزکردنەوەی پێگەی خۆی لە هاوکێشە جیهانییەکان بە گشتی و بە تایبەت لە ناوچەکەدا. لە لایەکی ترەوە یەکێتی ئەوروپا کۆمەڵێك تێبینی لە سەر ڕەفتار و سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەیە و ڕەخنە لە سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران دەگرێت، بۆ نموونە:

١ـ ڕاگەیاندنی فەتوا و حوکمی هەڵگەڕانەوەی نووسەر (سەلمان روشدی) و دیاریکردنی پاداشت بۆ کوشتنی.

٢ـ تیرۆر کردنی نەیارانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە وڵاتانی ئەوروپایی، بۆ نموونە دۆسیەی دادگای میکۆنوس.

٣ـ دژایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ پڕۆسەی ئاشتی عەرەبەکان و ئیسرائیل.

٤ـ نیگەرانی یەکێتی ئەوروپا لە دەستپێراگەیشتنی ئێران بە چەکی ئەتۆمی لە ڕێگەی رووسیا و کۆریای باکوورەوە. پەیوەندییەکانی ئێران و یەکێتی ئەوروپا بە تایبەت لە پاش ساڵی (٢٠٠٣)وە لە ژێر کاریگەری دۆسیەی ئەتۆمی ئێران و

گفتوگۆکانیان لەگەڵ ئێراندایە. چونکە بە گشتی وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا دژی دەستپێڕاگەیشتنی کۆماری ئیسلامی ئێرانن بە تەکنۆلۆژیای بەرهەمهێنانی چەکی ئەتۆمی، بە هۆی ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێڕانە و توندڕەوانەی ئێران و کاریگەری و ڕۆڵی نەرێنی ئێران لە ناوچەکە بە گشتی، هەروەها پاڵپشتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە گروپە چەکدارە تیرۆریستیەکان وەك حیزبوڵڵا و حەماس و ... هتد (عباسی اشلقی، ١٣٨٨: ص٢٦١-٢٥٢)

جێگەی ئاماژەیە کە نیگەرانییەکانی ئەوروپییەکان لە پرۆگرامی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا زیاتـرە، بە هۆی ئەوەی کە جگە لە نیگەرانیان دەربارەی پرسی ئاشتی نێونەتەوەیی، ئەوان لە هەمبەر ئاسایشی خۆیان بە هۆی مووشەکە دوورهاوێژەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران نیگەرانن و بۆیەش خوازیاری سەپاندنی سزا و ئابلۆقەی توندوتۆڵتـرن بۆ سەرکۆماری ئیسلامی ئێران، هەرچەندە بڕوایان بە هێرشی سەربازی بۆ چارەسەرکردنی ئەم پرسە نییە (خالوزادە، ١٣٩١: ص١٤٩). لێرەوە دەتوانین وەك نموونەیەك گرنگتـرین پرس و بابەتەکانی نێوان کۆماری ئیسلامی ئێران و یەکێتی ئەوروپا و کاریگەریان لە سەر پەیوەندی و سیاسەتی دەرەوەیان لە هەمبەر یەکتـری، لە خشتەیەکدا بخەینەڕوو:

خشتەی پەیوەندییەکانی ئێران و یەکێتی ئەوروپا:

ریز بەند	پرس وبابەت	پەیوەندی ئێران و EU ١٩٧٩ـ١٩٨٩	پەیوەندی ئێران و EU ١٩٩٠ ـ ١٩٩٧	پەیوەندی ئێران و EU ١٩٩٧ـ ٢٠٠١	**پەیوەندی ئێران و EU٢٠٠١ ـ**
١	فەتوای کوشتنی سەلمان روشدی	هۆکاری بڕینی پەیوەندییەکان	کاریگەری سلبی لە سەر پەیوەندییەکان	هەوڵدان بۆ مەزهەبی نیشاندانی ئەم فەتوایە نەك سیاسی بوونی	**کاریگەری سلبی لە سەر پەیوەندییەکان پاش پێدانی میدالیای شوالیە بە سەلمان روشدی**
٢	پچڕانی پەیوەندی نێوانیان	لەپاش ڕاگەیاندنی فەتوای کوشتنی سەلمان روشدی	پچڕانی پەیوەندییەکان لەپاش ڕاگەیاندنی بڕیاری دادگای میکۆنۆس لە ئەڵمانیا	-	**-**
٣	ئابلۆقەی ئابووری	لە پاش رووداوی بەبارمتە گرتنی دیپلۆماتە	کەم کردنەوەی ئابلۆقە ئابوورییەکانی سەر	وەبەرهێنان لە ئێران	**کەم بوونەوەی پەیوەندی ئابووری و سەپاندنی سزا و**

		ئەمریکییەکان لە تاران و لە ماوەی شەری ئێران و عێراق	ئێران		**ئابلۆقە بۆ سەر ئێران**
٤	پرۆسەی ئاشتی عەرەب-ئیسرائیل	هۆکاری ناکۆکی	هۆکاری ناکۆکی	گفتوگۆ لەم بارەیەوە و داوا کردن لە ئێران بۆ دەستێوەرنەدان لەم پرۆسەیە	**هۆکاری ناکۆکی لە نێوانیان**
٥	ئاستی چاوپێکەوتنەکان	بەرپرسە پلە دووەکان و جێگرەکانی وەزیری دەرەوە	وەزیرانی دەرەوە	بەرپرسە باڵاکان	**وەزیرانی دەرەوە و سەرۆکی وەفدی دانوستانکار**
٦	پرسی گفتوگۆکان	-	گفتوگۆی ڕەخنە ئامێز	گفتوگۆی گشتی	**دانوستانی ئەتۆمی**
٧	پرسەکانی جێگەی ناکۆکی	ئایدۆلۆژی، ناسنامە، شەری ئێران و عێراق، پاڵپشتی لە بزوتنەوەتوندڕەوەکان	بەردەوام بوونی ناکۆکی ناسنامەیی و ئایدۆلۆژی، مافی مرۆڤ، تیرۆریزم، ئاشتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست	کەم بوونەوەی بارگرژیەکان و گفتوگۆکردن بۆ چارەسەری کێشەکان	**بارگرژی لە پەیوەندییەکان، تیرۆریزم، دۆسیەی ئەتۆمی ئێران، مافی مرۆڤ، ئاشتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست**

٨	هەڵوێستی ئەمریکا دەربارەی پەیوەندی ئێران و یەکێتی ئەوروپا	هەماهەنگی لە سیاسەتی ئەمریکا و EU	هەماهەنگی لە سیلسەتەکانیان لە هەمبەر ئێران	تا ڕادەیەك جیابوونەوە لە هەڵوێستی ئەمریکا لە هەمبەر کۆماری ئیسلامی ئێران	**هاوهەڵوێستی زیاتــر لەگەڵ ئەمریکا لە لایەن EU، بەلاّم کەمێك جیاوازی دەربارەی چارەسەر کردنی پرسی ئەتۆمی ئێران**

سەرچاوە: (عباسی اشلقی، ١٣٨٨: ص٢٦٣)

(٤.٤)– کۆماری ئیسلامی ئێران و سیاسەتی بەرەو ڕۆژهەڵات:

بە گشتی لە ڕوانگەی کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە زەمینەی دروستبوونی ستـراتیژی (ڕوانگەی بەرەو ڕۆژهەڵات)، لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، بە هۆی سێ فاکتەرەوە دەستنیشان دەکرێت:

١ـ بەڵگەنامەی ڕوانگەی پەرەپێدانی بیست ساڵەی ئێران تا ساڵی (١٤٠٤)ی هەتاوی (٢٠٢٥) زایینی:

ئەم بەڵگەنامەیە ئاماژە بەوە دەکات کە بەدەستهێنانی هێزی ئابووریی لە ناوچەکە، پێویستی بە تەعامول و پەیوەندی بونیاتنەر لەگەڵ وڵاتانی تـر بە تایبەت باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا هەیە. چونکە بڕیاردەرانی کۆماری ئیسلامی ئێران دەزانن بۆ بەهێزبوونیان پێویستیان بە دەستپێراگەیشتن بە سەرچاوەی نێونەتەوەیی هەیە بە تایبەت ناوەندەکانی هێز و سامان لە جیهان، ئەمەش بە سیاسەتی سڕینەوەی پەشێوی و قەیران دەکرێت کە بە شێوەی گشتی سێ ناوچەی گرنگ لەم ڕووە لە جیهاندا بوونیان هەیە: ١ـ ئەمریکای باکوور. ٢ـ یەکێتی ئەوروپا. ٣ـ باکوری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا. بۆیە چۆنیەتی تەعامول یان پەیوەندی باش و توندوتۆڵ لەگەڵ هەریەك لەو جەمسەرانە پێویستە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران. (شریعتی نیا، ١٣٨٤: ص٣ـ٢).

٢ـ دڵساردی و بێ هیوابوون لە هەمبەر ڕۆژئاوا:

ئەگەر ناوەندەکانی بەرهەم هێنانی هێز و سامانی نێونەتەوەیی بـریتین لە باکوری ئەمریکا بە تایبەت ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئەوروپا و باکوری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، ئەوە پەیوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئەوروپا گیروگرفتی زۆری تێدایە چونکە بە هۆی نەبوونی پەیوەندی فەرمی و دژمنایەتی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا،

ئێران پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی ئەوروپا هەبوو و وڵاتانی ئاسیاش هێشتا بەهێز نەببوون، بەڵام پاش گرژی و ئاڵۆزی لە پەیوەندییەکانی ئێران و وڵاتانی ئەوروپا، بە تایبەت قەیرانی دۆسیەی ئەتۆمی، کۆماری ئیسلامی ئێران لە ئەمە تێگەیشت کە ناتوانێت بەرژەوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتانی ئەوروپا بهێنێتە دیی، بۆیە کەوتە بیرکردنەوەی لە ئەلتەرناتیڤی تـر (شریعتی نیا، ١٣٨٤: ص٤).

٣ـ بەهێزبوونی ڕۆژهەڵات:

لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا، وڵاتانی ڕۆژهەڵات و بە تایبەت باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا گۆڕانکاری و پێشکەوتنی خێرایی ئابووری بە خۆیەوە دیت، وڵاتانی ئەو ناوچەیەش لە سەر گۆڕەپانی نێونەتەوەییدا بەهێزبوون و پێگەی وڵاتانی ژاپۆن، چین، هیندستان، مالیزیا، کۆریای باشوور. بە گشتی چەند وڵاتێکی تـری ناسراو بە پڵینگەکانی ئاسیا لە ئاستی نێونەتەوەیی بەرز بۆوە و ئەمەش وایکرد ستـراتیژیستەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا گرنگی زیاتـر بەم ناوچەیە بدەن، چونکە پێشبینی دەکرێت لە داهاتوویەکی نزیکدا بە هۆی بەهێزی و پێشکەوتوویی ئابووریەکەیان شوێنی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و وڵاتانی ئەوروپا لە هاوکێشە نێونەتەوەییەکاندا بگرنەوە (ثقفی عامری، ١٣٨٥: ص١٥ـ١٤).

لایەنگرانی ستـراتیژی ڕوانین بەرەو ڕۆژهەڵات لە کۆماری ئیسلامی ئێران بڕوایان وایە کە بە پێچەوانەی ڕۆژئاوا، وڵاتانی ڕۆژهەڵات پرس و بابەتەکانی سیاسی و ئابووری تێکەل بە یەکتـری ناکەن و ئەمەش دەبێتە هۆی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران، بۆ نموونە وەبەرهێنانی چین لە بواری نەوت وغاز لە ئێران یاخود وەبەرهێنانی هیندستان لە پیشەسازی پۆڵا لە ئێران، هەروەها وڵاتانی ڕۆژهەڵات دەتوانێت ببێتە بازارێکی شیاو و بەربڵاو بۆ هەناردەکردنی نەوت و غاز یان کاڵای ئێران (شریعتی نیا، ١٣٨٤: ص٧). لە

لایەکی تــرەوە کۆماری ئیسلامی ئێران پێیوایە، کە ڕۆژئاوا کۆمەڵێك پلانی بۆ لاواز کردن یان لەناوبــردنی ئەم سیستەمە هەیە، بۆیە کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەیدا هەوڵ دەدات ئەم پرۆژانە پووچەڵ بکاتەوە. بۆ نموونە ئێران دژایەتی هەوڵەکانی پاڵپشتی لە نەتەوەکانی تــری ئێران دەکات، وەك تورك و کورد کە پێیوایە لە دەرەوەی سنووری ئێران پاڵپشتی دەکرێن. بە هۆی ئەوەی کە بە گشتی بڕوای وایە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئیسرائیل و ئەوروپا، هەوڵی پۆلۆنیالیزە کردنی ئێران (هەوڵدان بۆ گوشار خستنە سەر ئێران لە بواری مافی مرۆڤ)، باڵکانیزەکردنی ئێران (هەوڵدان بۆ لێکهەڵوەشانەوەی ئێران)، ئەندونێسیانیزە کردنی ئێران (گۆڕینی کولتووری ئێران)، ڤاتیکانیزەکردنی ئێران (لە ڕووی جێگیر کردنی سیستەمێکی سیکولار لە جێگەی ولایەتی فەقیە)، هەروەها ئۆکرانیانیزە کردنی ئێران (هەوڵدان بۆ بەرپاکردنی شۆڕشی ڕەنگی و چاوەدێری نێونەتەوەیی بۆ هەڵبژاردن) دەدەن، کەئەمەش وادەکات کۆماری ئیسلامی ئێران بەردەوام لە هەوڵی دروستکردنی هاوسەنگییەك بێت لە هەمبەر ڕۆژئاوادا و هەوڵی بەهێزکردنی خۆی بدات (دهشیری، ١٣٨٣: ص٥٤).

بنەمای سیاسەتی (نە شرقی و نە غربی) کە زیاتــر بۆ دژایەتی کردنی ڕۆژئاوا بە تایبەت ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وئیسرائیل بووە، بۆتە هۆی ئەوەی کە کۆماری ئیسلامی ئێران، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل وەك ناسنامەی جیاوازی دژبەری خۆی یاخود ئەوی تــری ناسنامەیی خۆی پێناسە بکات. هەروەها ئەمەش وایکردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ دابین کردنی پێداویستیەکانی خۆی، زیاتــر لە ولاّتانی ڕۆژهەلاّت نزیك ببێتەوە و بە کردەیی ئەوەی سەلماندووە (آقایی، ١٣٨٥: ص٨). بڕیاردەرانی کۆماری ئیسلامی ئێران بــڕوایان وایە کە لە گرنگتــرین میکانیزمەکانی ڕێگرتن لە کاریگەری هەڕەشەکانی ئابووری، سیاسی و سەربازی ویلایەتە یەکگرتووەکانی

ئەمریكا و ئیسرائیل، بە هێز كردنی پەیوەندی و هاوكاری لەگەڵ وڵاتانی كاریگەر لە گۆڕانكارییەكانی جیهان وەك وڵاتانی ڕۆژهەڵاتە (ثقفی عامری، ١٣٨٥: ص٦١). لە لایەكی تـرەوە ستراتیژی (ڕوانین بەرەوە ڕۆژهەڵات) لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامیدا لە لایەن لایەنگرانی ئەم سیاسەتە بە هۆی كۆمەڵێك فاكتەر: شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی و هەبوونی هاوبەشی كولتووری، مێژوویی و ناسنامەییە لە هەمبەر ڕۆژئاوادا، هەرچەندە ئەم سیاسەتە وڵاتانی دژی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكاش دەگرێتەوە كە لە هەر شوێنێكی جوگرافیایی بن، بۆ نموونە ڤێنزوئێلا و بۆلیڤیا (آدمی، ١٣٨٩: ص١٠٥).

لێرەوەیە كە ڕۆلی ناسنامە و دژایەتی ناسنامەیی بۆ هاوپەیمانییەتی و دروستبوونی بەرژەوەندی هاوبەش یاخود دوژمنایەتی بەرجەستە دەبێت.

بە گشتی سیاسەتەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر ڕۆژئاوا و هەڕەشەكانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و ئیسرائیل دەربارەی دۆسیەی ئەتۆمی ئێران، وایكردووە كە كۆماری ئیسلامی ئێران ڕوانگەی بەرەو ڕۆژهەڵات بگرێتەبەر و هەوڵی خۆگونجاندنی سیاسی و ڕێككەوتنامەی ئابووری و هاوكاری لەگەڵ وڵاتانی ئاسیا و باكوری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا (چین، مالیزیا، هیندوستان و...هتد) بدات، واتا لە سەر بنەمای ئابووری هەوڵ دەدات بەرژەوەندی سیاسی و ئاسایشی دەستەبەر بكات (شیخ عطار، ١٣٨٥: ص١٣). هەروەها لە ڕۆژهەڵاتی كۆماری ئیسلامی ئێران، پرسی چەكی ئەتۆمی هیندستان و پاكستان، كێشە و ململانێیەكانیان لە سەر ناوچەی كشمیر و جۆری پەیوەندیان لەگەڵ ئیسرائیل و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، هەروەها فاكتەری مەزهەب، كاریگەری لە سەر پەیوەندی كۆماری ئیسلامی ئێران و ئەم وڵاتانە هەبووە، ئەمە جگە لە ئەفغانستان و نفووزی ئێران لەم وڵاتە، لە لایەكی تـرەوە بوونی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە ناوچەكە و مەتـرسی و هەڕەشە ئاسایشییەكانی سەر

ئێران. بەڵام بە گشتی پەیوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژهەڵات بە تایبەت لەگەڵ ژاپۆن و کۆریای باشور زیاتر لە پەیوەندییەکی ئابووری بووە، بەڵام لەگەڵ وڵاتی چین جگە لە پەیوەندی ئابووری و بواری وزە، لە بواری سەربازیشدا پەیوەندی و هاوکاریان هەبووە (خجستەنیا، ١٣٨٥: ص٩).

(٤ .٥)- کۆماری ئیسلامی ئێران و رووسیا و ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز:

(٤-٥-١) -رووسیا:

بە هۆی هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەت و گۆڕانکاریەکانی ناوچەکە و دەرکەوتنی ئەکتەری نوێ هەروەها زیاتربوونی ڕۆڵی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، جۆرێك لە ڕێککەوتنی ستراتیژیك لە نێوان کۆماری ئیسلامی ئێران و رووسیا دروستبوو، بە تایبەت مەترسی ئێران لە نفووزی ئیسرائیل، تورکیا و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لە وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز کە هەڕەشەی ئاسایشی بۆ ئێران دروستدەکات، وایکرد کە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ پاراستنی خۆی لە رووسیا نزیکتر بێتەوە (حاجی یوسفی، ١٣٨٤: ص٢٣٩). لە لایەکی تریشەوە رووسیا لەپاش قۆناغێك لە گۆشەگیری و پاشەکشە لە ئاستی نێونەتەوەییدا هەنگاوی گرنگی ئابووری و سیاسی هەڵگرتووە بۆ بەرجەستەکردنی ڕۆڵ و پێگەی خۆی زیاتر جەخت لە سەر ناسنامەی ڕۆژهەڵاتی و ئاسیایی دەکاتەوە، ئەمە جگە لە مەترسی رووسیا لە گەشەی خێرای ئابووری چین و هیندستان کە کۆنترۆڵی بازارەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئەوروپایان کردووە و پێگەیان بەرزتر بۆتەوە (ولایتی، ١٣٨٥: ص٢٠).

لە لایەکی تـرەوە بیرۆکەی پەیوەندی لەگەڵ ڕۆژهەڵات بە مەبەستی دروستکردنی هاوسەنگی لە بەرامبەر ڕۆژئاوادا، وەك ستـراتیژیەك لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا پێشووتـریش بوونی هەبووە، بۆ نموونە هاشمی ڕەفسەنجانی سەرۆك کۆماری ئێران (١٩٨٩ـ١٩٩٧)، لە ژێر ناونیشانی یەکێتی ستـراتیژیك، بۆ ئاوەدانکردنەوەی وڵات لە پاش شەڕی هەشت ساڵە و بە مەبەستی گەشەسەندنی ئابووری، هەوڵی داوە بۆ دروستکردنی پەیوەندییەکی توندوتۆڵ لەگەڵ وڵاتانی رووسیا، هیندستان و چین، تاوەکو بتوانێت بۆ بەرەنگاربوونەوەی مەتـرسییەکانی ڕۆژئاوا و بە تایبەت ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا، هاوپەیمانی ستـراتیژیکی هەبێت، هەرچەندە ئەم هەوڵانە بە هۆی رازی نەبوونی ئەم وڵاتانە بۆ بەرنگاربوونەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و دروستکردنی بلۆکێك لە دژی ڕۆژئاوا، شکستی خوارد (ثقفی عامری، ١٣٨٦: ص٧٦ـ٧٥). لە قۆناغی سەرۆکایەتی خاتەمی (١٩٩٧ـ٢٠٠٥)دا، هەرچەندە تەعامول و نزیکی لەگەڵ وڵاتانی ئەورووپا لە ئەولەویەتی سیاسەتی خاتەمی دابوو، بەڵام گۆشە نیگایەکیش بەرەو ئاراستەی ڕۆژهەڵات بە هۆی هاوبەشی قەومی و زمانی و مەزهەبی لەگەڵ ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز، بوونی هەبوو و لە لایەکیش کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵی پەرەسەندنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ رووسیا دەدا و لە چووار ساڵی یەکەمی سەرۆکایەتیەکەیدا، هەشت بەڵگەنامەی هاوکاری لەگەڵ رووسیا ئیمزا کرا (ثقفی عامری، ١٣٨٦، ص٨٠).

هەروەها لە سەردەمی سەرۆکایەتی ئەحمەدی نەژاد (٢٠٠٥-٢٠١٣)دا، بۆ بەرەنگاربوونەوە لەگەڵ گوشارەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی و هەروەها نۆرم یان پێوەرەکانی ڕۆژئاوایی کە لە ڕوانگەیەکی بەها تەوەر و ئایدۆلۆژیاییەوە دەیڕوانیە پەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی و ڕۆژئاوا، کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵی دەدا کە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتگەرایی، لە ڕووی جوگرافیایی ـ ئایدولۆژیەوە پەیڕەو

بکات، کە بە بڕوای ئێران، ئەمەش بە جۆرێك هەماهەنگ و هاوتەریبە لەگەڵ بەرژوەندیەکانیان. لە لایەکی تــرەوە جیاوازی و ناکۆکییەکانی هەندێ لە وڵاتی ئەمریکای لاتین، وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، رووسیا و هیندستان، چین وپاکستان، کە لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەیانە. کە ئەم سیاسەتەش بە کردەوە تووشی شکست بوو وکێشە و گیر وگرفتی زۆری بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران دروستکرد. ئەوەی کە کۆماری ئیسلامی ئێران و رووسیا لە یەکتــری نزیك دەکاتەوە، هەوڵدانیانە بۆ دوورکردنەوەی نفووز و دژایەتی هێژموونی و کۆنتــڕۆڵی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە، هەروەها نفووزی ڕێکخراوی ناتۆ لە سنوورەکانیان کە لە ڕوانگەی هەردوو وڵات مەتــرسیدارە، هەرچەندە چۆنیەتی ڕوانینیان بۆ پرس و بابەتەکان و هەروەها بەرژەوەندییەکانیان تارادەیەك جیاوازە. بەڵام هۆکاری نزیکبوونەوەیان ئەوەیە کە رووسیا هەوڵ دەدات هێژمون و دەسەڵات و نفووزی خۆی لە ئاستی ناوچەکە و تەنانەت ئاستی نێونەتەوەییدا بە دەستبخاتەوە و گوشارەکانی کۆمۆنیستەکان و توندڕەوەکان و ڕای گشتی لە ناوخۆ کەمتــر بکاتەوە. کۆماری ئیسلامی ئێرانیش بە هۆی جۆری ناسنامە، ئامانج و بەرژەوەندییەکانی، هەروەها ململانێ و دژایەتییەکانی لەگەڵ ڕۆژئاوا بە تایبەت ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل، پێویستی بە هاوکاری و بەهێزبوونی پەیوەندی لەگەڵ رووسیادا هەیە (مؤسسه بین المللی مطالعات دریای خزر،١٣٨٧: ص٢٨). ئەمە جگە لە پرسی دۆسیەی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێران کە بۆ ئێران پاڵپشتی و هاوکاری رووسیا زۆر گرنگ و پربایەخە، چ لە ڕووی تەکنۆلۆژیاوە و چ لە ڕووی داکۆکی و پاڵپشتی کردن لە ئاستی نێونەتەوەییەوە.

(٤-٥-٢)- ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز:

ستـراتیژی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز پاش كۆتای هاتنی جەنگی سارد تا ڕادەیەك لە ژێر كاریگەری مەتـرسییە ئاسایشییەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران لە لایەن ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و ئیسرائیلدایە. هەروەها ئێران جەخت لە سەر هاوكاری ئابووری و كولتووری لەگەڵ وڵاتانی ئەم ناوچەیە دەكاتەوە، بەڵام بە گشتی پەیوەندییەكانیان لە ژێر كاریگەری فاكتەرەكانی پەیوەندی ئێران و روسیا، ڕۆڵی جوگرافیای سیاسی و كولتووری ئیسلامی، نفووز و پەیوەندی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لەگەڵ ئەم كۆمارانەدایە (حاجی یوسفی، ١٣٨٤: ص١٢). لێرەو دەتوانین بە شێوەیەكی گشتی بەربەستەكانی بەردەم سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەی ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز، بەم شێوەیەدەستنیشان بكەین:

١ـ جیاوازی لە سیستەمە سیاسییەكانی ئەو وڵاتانە و كۆماری ئیسلامی ئێران.

٢ـ ئایدۆلۆژیای سیاسی جیاواز.

٣ـ ململانێی ناوچەیی بۆ نفووز و كۆنترۆڵی ناوچەكە لە نێوان خودی وڵاتانی ناوچەكە.

٤ـ دەستێوەردان و بوونی ئەكتەرە بەهێزە ناوچەییەكان، وەك رووسیا و چین.

٥ـ بوونی ئەكتەرە سەروو ناوچەییەكان، وەكو: ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، كە دەیەوێت ڕێگە لە نفووزی كۆماری ئیسلامی ئێران و رووسیا لەو ناوچەیە بگرێت و هەروەها ڕۆڵی یەكێتی ئەوروپا و پەیوەندییە ئابوورییەكانی

لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکە و پرسی ئاسایشی وزە، کە بۆ ئەورووپییەکان زۆر گرنگ و هەستیارە وئەم ناوچەیەش لە ڕووی نەوت و غازەوە زۆر دەوڵەمەندە.

٦ـ ڕۆڵی تورکیا لە ناوچەکە و هەوڵەکانی بۆ کەمکرنەوەی نفووزی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەکە و ململانێ لەگەڵ ئێران لە سەر پرسی پشتێنەی تورکی و پەیوەندی قووڵی کولتووری، زمانی، ئایینی و ئابووری و...هتد، لەگەڵ وڵاتانی ئەم ناوچەیە.

٧ـ ڕۆڵی پاکستان و عەرەبستان لە ناوچەکە و یارمەتیدانی گروپە ئیسلامییە سوننەکان وەکو: حزبی النصرت، بزوتنەوەی ئیسلامی ئۆزبەکستان، حزبی التحریرالاسلامی، گروپی ئەکرەمیە و بزوتنەوەی ئاسیای ناوەڕاست، لە وڵاتانی ئۆزبەکستان، تاجیکستان، قرقیزستان و کازاخستان، کە کۆماری ئیسلامی ئێران ئەم گروپانە بە هەرەشە و مەترسیان دەزانێت.

٨ـ ڕۆڵی ئیسرائیل و پەیوەندییەکانی لەگەڵ دەوڵەتانی ناوچەکە (علویان و کوزەگر، ١٣٨٨: ص٦ـ٥).

(٤. ٦)- کۆماری ئیسلامی ئێران و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست:

دەتوانین بە شێوەیەکی گشتی گرنگترین بابەت و پرسەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەکەدا بەم شێوەیە پۆلین بکەین:

١- داهاتووی پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران. ٢- بوونی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هێزەکانی تر لە ناوچەکە. ٣- پرسی عێراق و داهاتووی دەوڵەتی عێراق. ٤- پرسی ئەفغانستان. ٥- پرسی تیرۆریزم. ٦- پرسی فەلەستین و ئیسرائیل. هەروەها کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا تەعامول لەگەڵ کۆمەڵێك ئەکتەری ناوچەیی و

نێونەتەوەیی، حكومی و ناحكومی دەكات. بە گشتی دەتوانین لێرەدا ئەم ئەكتەرانە بە سەر سێ گروپدا دابەشبكەین:

١- ئەكتەرە دەوڵەتییە ناوچەییەكان: ئازەربایجان، ئوردن، ئۆزبەكستان، ئیسرائیل، ئەفغانستان، ئیماراتی یەكگرتووی عەرەبی، بەحرین، پاكستان، توركیا، سوریا، عێراق، سعوودیا، عومان، فەلەستین، قەتەر، كویت، لوبنان، میسر، یەكێتی عەرەب و ئەنجومەنی هاوكاری دەوڵەتانی كەنداوی عەرەبی.

٢- ئەكتەرەكانی ناحكومی ناوچەیی: القاعدە و گروپەكانی چەكداری سوننە، گروپەكانی چەكداری دژی ئێران لە عێراق (بۆ نموونە: حیزبە كوردیەكانی ڕۆژهەڵات)، بەعسیەكان، حەماس، جیهادی ئیسلامی و حیزبوڵڵا.

٣- ئەكتەرە دەوڵەتیە نێونەتەوەییەكان: ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ، بـریتانیا، ئەڵمانیا، رووسیا، فەرانسا، چین، یەكێتی ئەوروپا، ڕێكخراوی كۆنفرانسی ئیسلامی، ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان و ناتۆ (لطفیان، ١٣٨٧: ص١٩٩). بە شێوەیەكی گشتی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە ئاستی ناوچەییدا بە سەر چوار تەوەردا دابەشدەبێت یان بە مانایەكی تـر، كۆماری ئیسلامی ئێران چوارجۆر پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی ناوچەكەدا هەیە، كە دەتوانین بەم شێوەیە پۆلینیان بكەین:

١ـ هاوكاری و بەشداری و پەیوەندی نزیك لەگەڵ هەندێ دەوڵەتی عەرەب (وەك سوریا).

٢ـ دروستكردنی پەیوەندییەكی پراگماتیستی لەگەڵ توركیا و پاكستان بە تایبەت دەربارەی پرسی كورد لەگەڵ توركیا و پەرەپێدانی پەیوەندی ئابووری و بازرگانی.

٣ـ دژایەتی لەگەڵ هەڵوێست و سیاسەتەكانی دەوڵەتانی كەنداو و دەوڵەتانی عەرەبی هاوپەیمانی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و ڕۆژئاوا.

٤ـ دوژمنایەتی و دژایەتی توند و جیددی لە هەمبەر ئیسرائیل و پاڵپشتی لە بزوتنەوەکانی دژی ئیسرائیل (احتشامی، ١٣٧٨: ص٧٤). بەم پێیەش کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا، بە پێی زەینییەت یان بنەما هزرییە ناسنامەییەکانی و تێگەیشتن لە پرس و بابەت و ئاستی مەترسی و هەڕەشەکان بۆ سەر کۆماری ئیسلامی ئێران، خوێندنەوە بۆ پاراستنی ئاسایشی خۆی لە ڕێگەی جۆری پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکەدا دەکات، کە بە گشتی بە سەر دوو بازنەی ئاسایشیدا دابەشی دەکات.

(٤ـ٦ـ١)- بازنەکانی ئاسایشی هەرێمی:

(٤ ـ٦ـ١ـ١)- بازنەی خێرای ئاسایشی:

ئەم بازنە ئاسایشییە بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران لە دراوسێکانی پێکدێت کە بە پێی ئاستی هەڕەشە و مەترسی هێزە بێگانەکان لە ناوچەکە و سروشتی بابەت و پرسە سیاسی و ئابووری و کولتوورییەکان، دەبێتە هۆی خۆڵقاندنی دەرفەت یان هەڕەشە و کێشە بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران، ناوچەی کەنداو و عێراق وەك دوو نموونە لە گرنگترینیانن. هەرچەندە ئەفغانستان، پاکستان، تورکیا و ناوچەی قەوقاز و ئاسیای ناوەڕاست هەریەکەیان بە پلەی جیاواز خاوەن گرنگی ستراتیژین بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران، بەڵام بۆ نموونە ناوچەی کەنداو وەك ناوچەی(دەرەوەی نزیك)[1] لە هێڵی یەکەمی ستراتیژی بەرگری کۆماری ئیسلامی ئێراندایە. تایبەتمەندیەکانی ئەم ناوچەیە بە شێوەیەکە کە دەرفەت یان هەڕەشەی زۆر بۆ بەرژەوەندی و ئاسایشی نەتەوەیی ئێران دەخوڵقێنێت. ئەم ناوچەیە بە هۆی دەوڵەمەندی لە بواری نەوت و غاز، خاڵی سەرەکی پەیوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ جیهانی دەرەوە بووە و بەم پێیەش خاڵی لاوازی

---

1 The Near Abroad

ئاسایشی بەرگری، سیاسی و ئابووری كۆماری ئیسلامی ئێران هەژمار دەكرێت. (بــرزگر، ١٣٨٨: ص١٣٧).

بە گشتی پەیوەندییەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران و وڵاتانی عەرەبی كەنداو لە ژێر كاریگەری چەند فاكتەردایە:

١ـ زەینییەتی مێژوویی لە پەیوەندییەكانی ئێران و عەرەبەكان، كە بەردەوام لە لایەن ئێرانەوە هەوڵی كۆنتــڕۆڵ كردنیان دراوە.

٢ـ دڵەڕاوكێ و نەبوونی متمانە لە هەمبەر كۆماری ئیسلامی ئێران و پرسی دەستێوەردان لەو وڵاتانە و مەتــرسی هەناردە كردنی شۆڕشی ئیسلامی.

٣ـ نەبوونی هێزێك بۆ هاوسەنگی كردن یان دروستكردنی هاوسەنگی و كۆنتــڕۆڵی كۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەكە بە تایبەت پاش روخانی ڕژێمی سەدام حوسێن لە ساڵی (٢٠٠٣).

٤ـ هاوپەیمانییەتی و پەیوەندی ئەو دەوڵەتانە لەگەڵ ڕۆژئاوا بە گشتی و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بە تایبەت.

٥ـ بەهێزبوونی سەربازی و ئەتۆمی كۆماری ئیسلامی ئێران.

٦ـ پرسی وزە و ئاسایشی وزە لە كەنداو و بە گشتی كۆنتــڕۆڵ و ئاسایشی كەنداو (ملك محمدی و داودی، ١٣٩١: ص٣٣٥ ـ٣٣٣). یەكێك لە گەورەتــرین كێشەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەدا ئەوەبووە كە ئێران لە ناوچەكەدا هاوپەیمانی ستــراتیژیكی نەبووە، بەم واتایەی كە ئێران لە نێوان عەرەبەكان، توركەكان و دەوڵەت-نەتەوەكانی تــردا بووە، بەڵام بەشێك نەبووە لە هیچكامیان. هەروەها بۆ زیاتــركردنی نفووز و بەرزكردنەوەی پێگە و زیادكردنی هێزی خۆی زۆر گرنگی بە فاكتەری ئایین بە تایبەت شیعەگەرایی دەدات (رشنو، ١٣٩١: ص٤٧٢). هەرچەندە ڕێبەرانی كۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵ دەدەن لە پەیوەندییەكانی دەرەوەیاندا شۆڕش و سیستەمی خۆیان ئیسلامی بناسێنن و

ڕەگەزی شیعە لە هەمبەر وڵاتانی سوننەدا بشارنەوە وجەخت لە سەر برایەتی موسوڵمانان و یەکێتی جیهانی ئیسلام بکەنەوە، بۆ نموونە ئایەتوڵڵا خامنەیی لە وتەیەکدا دەڵێت: ((دوژمنانی ئۆمەتی ئیسلامی دەیانەوێت ئێمە وەك هەڕەشە بۆ دراوسێیە ئیسلامییەکانمان بناسێنن تاوەکو ناکۆکی لە نێوان ئۆمەتی ئیسلام دروستبکەن، بەڵام شیعە و سوننە پێکەوە دژی ئیستکباری جیهانی خەبات دەکەن و...هتد)) (حسینی، ١٣٨٧: ص٨٧٦).

لە لایەکی ترەوە عێراقیش بەشێکی تری هەرە گرنگ لە بازنەی خێرای ئاسایشی کۆماری ئیسلامی ئێران هەژماردەکرێت. ئێران گۆڕانکاریە سیاسییەکانی عێراق بە تایبەت پاش ساڵی (٢٠٠٣) و پرسە ئایدۆلۆژی و ئاسایشییەکانی بە بەشێکی جیانەکراوە لە ئاسایشی نەتەوەیی خۆی دەزانێت. هەروەها پرسە هەڵپەسێردراوەکانی ڕێککەوتنامەی ساڵی (١٩٧٥)ی ئەلجەزائیر لە نێوان ئێران و عێراقدا، پرسە چارەسەرنەکراوەکانی سەردەمی جەنگی هەشت ساڵەی نێوانیان، ڕۆڵی هێزەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە عێراق و پێکهاتەی سیاسی ـ نەتەوەیی و ئایدۆلۆژی و مەزهەبی لە عێراق، هەموویان بۆ ئاسایشی نەتەوەیی کۆماری ئیسلامی ئێران زۆر گرنگن. بۆیە ئێران هەوڵ دەدات لە ماوەی کورتخایەندا لە نێوان فاکتەرەکانی جیۆپۆلەتیك و ئایدۆلۆژیادا، جۆرە هاوسەنگییەك دروستبکات، هەرچەندە کۆماری ئیسلامی ئێران لە عێراقدا هەوڵی بەهێزکردنی شیعەکان بۆ کۆنترۆڵی ناوچەکە دەدات (برزگر، ١٣٨٨: ص١٣٩). بە گشتی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە عێراق پاش ساڵی (٢٠٠٣) دوو تەوەر لە خۆ دەگرێت:

ا ـ سیاسەتی ناسەقامگیرکردن و لاوازکردنی عێراق: بە هۆی ئەوەی کە عێراق لە ساڵانی پێشوو بە هۆی فاکتەری وزە، پێکهاتەی دانیشتوان و جوگرافیای سیاسی و... هتد، سەرچاوەی هەڕەشە و مەترسی بووە بۆ سەر ئێران بەڵام بە

سیاسەتی ناسەقامگیرکردنی عێراق، ئەم ناسەقامگیریە وادەکات کە کۆماری ئیسلامی ئێران توانای دەستێوەردان و نفووزی لە عێراق هەبێت و هەڕەشەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە هۆی ئەم ناسەقامگیریە بۆ سەر کۆماری ئیسلامی ئێران کەمتـر بکاتەوە.

ب- سیاسەتی سەقامگیری ڕێژەیی: ئێران بڕوای وایە کە بە هۆی بالادەستی شیعەکان لە عێراق دەتواندرێت مەتـرسی و هەڕەشەکان لە سەر ئێران کەمبکرێتەوە و هاوسەنگییەکەی نێوان کورد و سوننە و شیعە لە بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی ئێراندایە. چونکە ئەگەر هاوسەنگی و ناسەقامگیریە لە کۆنتـرۆڵ دەربچێت بە هۆی نفووزی ولاتانی سوننە و سەربەخۆییخوازی کوردەکان و ڕۆڵی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە عێراق ئەوە هەڕەشە و مەتـرسی بۆ سەر ئاسایشی ئێران دەبێت. (بـرزگر، ١٣٨٣: ص٢١).

(٤ ـ٦ـ١ـ٢)- بازنەی ناخێرای ئاسایشی:

ئەم بازنەیە ژینگەیەکی دوورتـری ئاسایشی کۆماری ئیسلامی ئێران پێکدێنێت، کە بۆ نموونە سعودیا، تورکیا، سوریا، لوبنان، ئۆردون و فەلەستین و...هتد، لە خۆدەگرێت، سیاسەتی ئێران لەو ناوچانە بۆ بەهێزکردنی توانای کۆماری ئیسلامی ئێرانە بە مەبەستی پاراستنی بەرژەوەندی و ئاسایشی نەتەوەیی خۆی لە بازنەی خێرای ئاسایشی ئێراندا. بۆیەشە کە هاوپەیمانی سوریا و کۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕوانگەی ئاسایشی و بەرژەوەندییەکانی ئێرانە بۆ سڕینەوەی هەڕەشە و مەتـرسیەکانی هاوبەشی ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا یاخود پاڵپشتی لە حیزبوڵلا لە لوبنان، هەروەها پشتیوانی لە بزوتنەوەی حەماس لە فەلەستین. لێرەدا دەتوانین بڵێین کە کۆماری ئیسلامی ئێران لە ئایدۆلۆژیا کەڵك وەردەگرێت بۆ بەرژەوەندی و ئامانجەکانی کە

فۆرمێکی ریالیستی وەردەگرێت بەڵام لە ڕاستیدا، ناسنامەیی و ئایدۆلۆژیکیە. (بـرزگر، ١٣٨٨: ص١٤٠). گۆڕانکارییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە تایبەت لەم ساڵانەی دوایی بووە هۆی ئەوەی کە مەزهەبی شیعە وەك هێزێکی کاریگەر دەربکەوێت و ڕۆڵی کۆماری ئیسلامی ئێران ئەمەی بەرجەستەکردووە، هەر لە ڕووخانی سەدام حوسێن لە ساڵی (٢٠٠٣) تا جەنگی سی وسێ ڕۆژەی حیزبوڵڵا لە لوبنان لەگەڵ ئیسرائیل لە ساڵی (٢٠٠٦)دا، گۆڕانکاری جیۆپۆلەتیکی لە بەرژەوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران دروستکردووە. (حسینی، ١٣٨٧: ص٨٧٣). لە ڕوانگەی وڵاتانی سوننی و نوخبە سیاسییەکانیانەوە، ئامرازی سەرەکی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ نفووز و کۆنتــڕۆڵی ناوچەکە، گروپە شیعەکانی لایەنگری ئێرانن لە ناوچەی کەنداو، عێراق، سوریا، لوبنان، بەحرین، سعودیا و...هتد. گرنگی و هەستیاری ئەم ناوچانە بە تایبەت لە ڕووی ئاسایشی وزەوە، ئەم پرسەی بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش زۆر هەستیار کردووە. بۆ نموونە مەلیك عەبدوڵڵای دووەم پاشای ئۆردن، لە ساڵی (٢٠٠٤)دا ڕایگەیاند کە هیلالی شیعی مەتــرسییەکە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەخاتە ژێر هەڕەشەوە. هەروەها وەزیری دەرەوەی ئۆردنیش ئەم مەتــرسییەی دروستبوونی هیلالی شیعی لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە بۆ کۆنتــڕۆڵی عێراق، سوریا، لوبنان، سعودیا، بەحرین و...هتد، دووپاتکردەوە (قاسمی، ١٣٨٩: ص٧٧). لێرەوە بە ڕوونی ڕۆڵی ناسنامە و دوواتــر درووستبوونی بەرژەوەندی لە سەر بنەمای ئەم ناسنامەیە و بەم پێیە درك و تێگەیشتن لە دۆست، دوژمن و هەرشە، لە سیاسەتی دەرەوەدا دەردەکەوێت، کەلێرەدا ئاماژە بە چەند نموونەیەك دەکەین.

کۆماری ئیسلامی ئێران و سعودیا دوو دەوڵەتی کاریگەری ناوچەکە و دەوڵەمەندن لە ڕووی سەرچاوەکانی نەوت و غاز و خاوەن پێگەی گرنگی ستــراتیژیکن لە ناوچەکەدا. هەروەها ئێران و سعودیا بە دوو ناوەندی شیعە و

سوننی لە جیهانی ئیسلام و هەروەها دوو جەمسەری کولتووری و هزری و مەزهەبی هەژماردەکرێن. پێش شۆڕشی ئیسلامی ئێران، سعودیا و ئێران دوو ستوونی دۆکتۆرینی نیکسۆن بۆ پاراستنی ئاسایش و دژایەتیکردنی کۆمۆنیزم لە ناوچەکە بوون. ئێران لە ڕووی چەك و سیاسییەوە و سعودیاش لە ڕووی ئابووری و داراییەوە، بەڵام پاش ساڵی (١٩٧٩)وە، بە هۆی سیستەمی سیاسی نوێی ئێران و سیاسەتی دژەڕۆژئاوایی و سەربەخۆییخوازی ئێران و پرسەکانی هەناردە کردنی شۆڕش و دژایەتی سیستەمی نێونەتەوەیی لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێران و هەروەها جۆری پەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و پرسی ئیسرائیل، ئەم هاوکێشەیە تێکچوو (نادری نسب، ١٣٨٩: ص٣١٦). پەیوەندی سعودیا و ئێران بە کۆمەڵێك هەوراز و نشێودا تێپەریوە، بە تایبەت پاش شۆڕشی ئیسلامی ئێران لە ساڵی (١٩٧٩) و دەستپێکردنی جەنگی ئێران و عێراق و پاڵپشتی سعودیا لە ڕووی دارایی و چەکەوە لە عێراق، ئەم پەیوەندییانە بارگرژی تێکەوت. بە پێی ئامارەکان سعودیا لەم جەنگە هەشت ساڵەیەدا بە بـڕی (٣٠) میلیار دۆلار یارمەتی عێراقیداوە لە دژی ئێران، هەروەها لە ساڵی (١٩٨٧)دا، بە هۆی شەڕوپێکدادان لە نێوان حاجیەکانی ئێرانی و هێزەکانی سعودیا لە شاری مەککە و کوژرانی چوارسەد حاجی ئێرانی پەیوەندییەکانیان پچڕا، تاوەکو ساڵی (١٩٩١). هەروەها سعودیا لە ڕێکخراو و دامەزاروە جیاجیاکاندا وەکو: ڕێکخراوی کۆنفرانسی ئیسلامی، یەکێتی عەرەب، ئەنجومەنی هاریکاری کەنداو، بزوتنەوەی بێلایەنەکان و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا دەنگی بۆ ئەو بڕیارانەی کە لە دژی کۆماری ئیسلامی ئێران دەرچووە داوە (زراعت پیشه، ١٣٨٤: ص٦٢).

بە گشتی خاڵە ناکۆکەکانی سعودیا و کۆماری ئیسلامی ئێران لە چەندین پرسدا خۆی دەبینێتەوە، وەکو: بانگەشەی ڕێبەرایەتی جیهانی ئیسلام، پرسی

سەرچاوەکانی وزە (نەوت و غاز) و هەناردە کردنی کە لەگەڵ سیاسەتەکانی وزەی کۆماری ئیسلامی ئێران یەکناگرێتەوە، هاوپەیمانییەتی سعودیا لەگەڵ ڕۆژئاوا بە گشتی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە تایبەت، لە بوارە جیاجیاکانی سیاسی و ئابووری و سەربازی، هەروەها ڕۆڵی سعودیا لە دژایەتیکردنی کۆماری ئیسلامی لە ئەنجومەنی هاریکاری کەنداو و مەترسیەکانیان لە بەهێزبوونی ئێران (نادری نسب، ١٣٨٩: ص٣٢٢). هەروەها ئالۆگۆڕە ناوچەییەکان وەك لە ناوچوونی ڕێژیمی سەدام حوسێن و پاڵپشتی و پشتیوانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە دەسەڵاتی شیعەکانی عێراق لە لایەك و پاڵپشتی لە سوننەکان لە عێراق لە لایەن سعودیاوە، خاڵێکی تری جێگەی ناکۆکیە. ترس و دڵەڕاوکێی سعودیا لە هاندانی شیعەکانی ئەم وڵاتە دژی سیستەمی دەسەڵاتی سوننەی سعودیا لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە خاڵێکی تری جێگەی ناکۆکییانە. هەروەها پرسی چارەسەرکردنی کێشەی فەلەستینیەکان کە هەر دوو دەوڵەت گۆشەنیگا و ئامانج و بەرژەوەندی و مەبەستی تایبەتی خۆی هەیە، بۆ نموونە سعودیا پاڵپشتی لە پرۆژەی ئاشتی نێوان ئیسرائیل و فەلەستینیەکان دەکات کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بە گشتی ڕۆژئاوا و کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی پاڵپشتی و چاودێری دەکات. ئەمەش لەگەڵ سیاسەتەکانی دژایەتی ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە ناگونجێت (سلیمانی، ١٣٧٩:ص١٨٨). هەروەها پاڵپشتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە بزوتنەوەی حەماس لە فەلەستین لە ڕووی دارایی و چەکەوە یاخود لە ڕووی سیاسییەوە جێگەی نیگەرانی سعودیایە، کە خوازیاری بینینی ڕۆڵی گەورەتــرە لە پرسەکانی ناوچەکە و بە تایبەت لە وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامیدایە یاخود ناکۆکی سعودیا و کۆماری ئیسلامی ئێران لە پرسی لوبنان و پاڵپشتی ئێران لە گروپە توندڕەوەکان، وەك حیزبوڵڵا لە دژی هێزەکانی تـری لایەنگری ڕۆژئاوا و

سعودیا (شجاع، ١٣٨٥: ص٤٩). لە پرسی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، سعودیا هەم بە تەنیا و هەم لە ڕێگەی ئەنجوومەنی هاریکاری کەنداوەوە، بەردەوام دژایەتی و دڵەڕاوکێیەکانی خۆی دەربارەی پرۆگرامی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێران ڕاگەیاندووە (مستقیمی و ابـراهیمی، ١٣٨٦: ص ٢٧٥). دڵەڕاوکێیەکانی سعودیا لە هەمبەر پرۆگرامی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی لە دوو ڕوانگەوە سەرچاوە دەگرێت، یەکەم: ئێرانی خاوەن چەکی ئەتۆمی دەتوانێت هاوسەنگی هێزی ناوچەیی لە بەرژەوەندی خۆی بگۆڕێت، ئەمەش هەڕەشەیە بۆ سەر ئاسایشی وڵاتانی ناوچەکە. دووەم: لە ڕووی ژینگەییەوەیە، کە لە ئەگەری هەر ڕووداو یان هێرشێکی سەربازی بۆ سەر دامەزراوە ئەتۆمیەکانی ئێران مەتـرسی بۆ سەر وڵاتانی کەنداو و سعودیا دروست دەبێت. (نادری نسب، ١٣٨٩: ص٣٨٩).

دەوڵەتی تورکیاش لە ناوچەکە دەکەوێتە ناو ئەو بازنە ئاسایشییەوە و پەیوەندییەکانی تورکیا و کۆماری ئیسلامی ئێران سەرەڕای هاوسنووری، بەڵام بەردەوام لە نێوان هاوکاری و ململانێ و کێبـرکێدا هاتووچۆ دەکات، دەتوانین بڵێین کە گرنگتـرین فاکتەرەکانی کاریگەر لە پەیوەندییەکانیاندا بـریتین لە :

١ـ دەرهاویشتەکانی جەنگی دووەمی کەنداو ساڵی (١٩٩٠) و جەنگی سێیەمی کەنداو ساڵی (٢٠٠٣) لە ناوچەکە.

٢ـ کێبـرکێ لە نێوان تورکیا و کۆماری ئیسلامی ئێران لە ناوچەی قەوقاز و ئاسیای ناوەڕاست.

٣ـ کاریگەری پەیوەندی تورکیا و ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ناتۆ.

٤ـ فاکتەری نەتەوەیی کورد و تورك لە هەردوو وڵات هەروەها ئیسلامگەرایی و ئایدۆلۆژیا.

٥ـ گۆڕانکاریە سیاسییە ناوخۆییەکانی تورکیا هەروەها کۆماری ئیسلامی ئێران.
٦ـ ڕووداوی یازدەی سێپتەمبەری (٢٠٠١) و شەڕی دژە تیرۆر (اگهری، ١٣٨٢: ص٢٥٩).

ململانێیە جیۆپۆلەتیکیەکان نێوان تورکیا و کۆماری ئیسلامی ئێران جگە لە پرسی ئایدۆلۆژیای جیاوازی زاڵ لە سیستەمی سیاسی هەردوو وڵاتدا، کاریگەری لە سەر پەیوەندییەکانیان هەبووە. ئەمە جگە لە پرس و دڵەڕاوکێیە هاوبەشە ئاساییشییەکانیان، بۆ نموونە لە سەر پرسی کورد و بەهێزبوونی هەرێمی کوردستان-عێراق، بەڵام هەوڵەکانی تورکیا بۆ ئەندامیەتی لە یەکێتی ئەورووپا و ڕۆڵی تورکیا لە ناتۆ و هەوڵەکانی تورکیا بۆ بەهێزتـرکردنی خۆی لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەویی لە لایەك، هاوکاری و هاوپەیمانی لەگەڵ ئیسرائیل و ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا لە لایەکی تـرەوە کاریگەری لە سەر ئەم پەیوەندیانە هەبووە. ئەمە جگە لە مەتـرسییەکانی بەهێزبوونی ئێرانێکی ئیسلامی ـ شیعی و فاکتەری هیلالی شیعی لە ناوچەکە بۆ تورکیا (اطهری، ١٣٨٢: ص٢٧٦).

(٤ ـ٦ـ٢)- کۆماری ئیسلامی ئێران و شۆڕشەکانی وڵاتانی عەرەبی:

بە شێوەیەکی گشتی پەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ وڵاتانی ئیسلامی ناوچەکە بە هۆی نەبوونی متمانە بە یەکتـری، کێشە و گرفتی قەومی و مەزهەبی، هەروەها جۆری پەیوەندی ئەم وڵاتانە لەگەڵ ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل ئاڵۆز و پڕکێشەیە، بە تایبەت لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی (سریع القلم، ١٣٧٩: ص٧١). بۆ نموونە کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ یەکێك لە بەهێزتـرین وڵاتی عەرەبی ـ ئیسلامی واتا میسر، بەردەوام کێشەی هەبووە و نزیك بە سێ دەیە پەیوەندیان نەبووە، بە هۆی جۆری

پەیوەندییەكان و بەرژەوەندی جیاوازی ئەم دوو وڵاتە لە هەمبەر ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و ئیسرائیل و جیاوازی و ناكۆكی لە بۆچوونیان لە هەمبەر ئیسلامی سیاسی و ناسیونالیزم و پرسی تیرۆریزم و...هتد، تەنانەت كۆتایی هاتنی جەنگی هەشت ساڵەی نێوان ئێران و عێراق و باشتـربوونی پەیوەندی ئێران و سعودیاش نەیتوانیوە كۆتایی بە ململانێی نێوان ئەم دوو وڵاتە بێنێت (سریع القلم، ١٣٧٩: ص٨٠). لە پەیوەندی لەگەڵ گۆڕانكارییەكانی ئەم دواییەی ناوچەكە كە بە بەهاری عەرەبی ناسراوە، ئایەتوڵڵا خامنەیی ڕێبەری كۆماری ئیسلامی ئێران ئەو ڕووداوانە بە ڕەنگدانەوەی شۆڕشی ئیسلامی ئێران دەزانێت و بڕوای وایە كە دەبێت ڕێگە بگرین كە ئەم شۆڕشانە لە لایەن وڵاتانی ڕۆژئاوایی و هاوپەیمانە ناوخۆییەكانیان دەستی بە سەردا بگیرێت. لە لایەكی تـرەوە شێوەی حوكمڕانی لەم وڵاتانە دەبێت بە ئاراستەی ئایدۆلۆژیای ئیسلامی و شۆڕشی ئیسلامی ئێران بێت (حاجی یوسفی، ١٣٩١: ص١٤٠). بە واتایەكی تـر ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران و بنەماخوازەكان لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا، دەربارەی شۆڕشی وڵاتانی عەرەبی بڕوایان هەیە بە ١- بە شۆڕشی ئیسلامی زانیین (هەستانەوەی ئیسلامی). ٢- بە خۆرسك زانینی ئەم گۆڕانكاریانە. ٣- بە جەماوەری بوونی ئەم شۆڕشانە. ڕوانگەیەكی تـر لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا بوونی هەیە كە لە ڕوانگەی تیۆری پیلانگێری، دەڕواننە ئەم شۆڕشانە و ڕایان لە سەر ئەم گۆڕانكاریانە ئەوەیە كە ئەمە بە پیلانی ڕۆژئاوا و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكای دەزانن و لە سەر ئەم بڕوایەن كە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە درێژەی پلانەكانی خۆی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و پاراستنی ئاسایش و مانەوەی ئیسرائیل دەیەوێت داواكارییەكانی خەڵك لە دژی دیكتاتۆرەكانی ناوچەكە كۆنتـڕۆڵ بكات تاوەكو بتوانێت ئەم رق و تووڕەییەی جەماوەری ناوچەكە لە دژی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و ئیسرائیل لە

کۆنتــڕۆڵ دەرنەچێت (حاجی یوسفی، ١٣٩١: ص١٥٠). سیاسەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر شۆڕشەکانی ناسراو بە بەهاری عەرەبی بەم شێوەیەیە کە ئاڕاستەیەك کە لە ئەنجوومەنی نوێنەران، دامەزراوەی ڕێبەری، دەسەڵاتی دادوەری، ئیمامانی جومعە و بە گشتی بنەماخوازەکان پێکدێت، ئەم شۆڕشانە بە درێژکراوەی شۆڕشی ئیسلامی ئێران و(ڕاپەرینەکانی فەلەستین) دەزانن و زیاتــر لەم چەمکانە کەڵك وەردەگرن: بزوتنەوەی جەماوەری، شەپۆلی هەستانەوە، وشیاری جەماوەری، هەستانەوەی ئیسلامی، گەڕانەوە بۆ بەهاکانی ئیسلامی، شۆڕشەکانی ناوچەکە، شۆڕشی جەماوەری و...هتد. دەرهاویشتەی ئەم تێگەیشتنەش لە سیاسەتی دەرەوەدا خۆی لە پشتیوانی لەم گۆڕانکاریانە و دروستکردنی پەیوەندی و سازدانی سمینار و کۆنفرانسی جیاجیا وهەروەها دروستکردنی ئەمینداریەتیبەردەوامی لە ژێر ناونیشانی (ئەنجومەنی ڕاوێژکاری کۆمەڵەی جیهانی هەستانەوەی ئیسلامی)، خۆی دەبینێتەوە. بەڵام ڕوانگەیەکی تــر بۆ گۆڕانکارییەکان کە ئەم شۆڕشانە بە پیلانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، دەزانن ئەم چەمکانە بەکاردێنن: شۆڕش، بزوتنەوەی داوکاری جەماوەری، داواکاری ئاشتیانە و....هتد، کە ئەمە وادەکات دەرهاویشتەی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا ببێتە هۆکاری هەوڵدان بۆ دروستکردنی پەیوەندی دیپلۆماتیك لە چوارچێوەی دەوڵەت ـ دەوڵەت و هەروەها یارمەتی بۆ دۆزینەوەی ڕێگەچارە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان لەگەڵ ناڕازییەکان بۆ ئەوەی حکومەتی ئەو وڵاتانە نەڕووخێت یاخود یارمەتی حکومەتەکان دەدەن بۆ ڕووبەڕووبونەوەی بەرهەڵستکاران، بۆ نموونە دەوڵەتی سوریا (حاجی یوسفی، ١٣٩١: ص ١٥٩-١٦٠). لێرەوە دەردەکەوێت کە کۆماری ئیسلامی ئێران دەیەوێت هاوسەنگییەك دروستبکات لە نێوان خۆگونجاندن و کۆنتــڕۆڵی گۆڕانکاریەکان و هەروەها پاراستنی هاوسەنگی هێز لە ناوچەکە لە ڕێگەی بنەما

بەهاییە ئیسلامییەکان و دژایەتی ڕۆژئاوا، بەڵام لە بەرژەوەندی خۆیدا، کە لێرەوەش ڕۆڵی فاکتەرە ماناییەکان و هەروەها ناسنامە و کاریگەریان لە دروستبوونی بەرژەوەندی لەم هاوکێشانەدا بەرجەستە دەبێت.

(٤.٧)- پرۆگرامی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێران:

پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شای ئێران لە ساڵی (١٩٥٧). لەو سەردەمەدا هەوڵەکانی ئێران بۆ بەدەستهێنانی وزەی ئەتۆمی لە نێوان ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئێراندا دەستیپێکرد و تەنانەت ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا چەند کیلۆگرام یۆرانیۆمی پیتێنراوی فرۆشت بە ئێران و لە بواری بەکارهێنانیشدا هاوکاری کرد (عیمانحەمە، ٢٠١٢: ص٧١). لەو سەردەمەدا کە پەیوەندییەکانی ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە لوتکەی توندوتۆڵی دابوو، ئامانجی ئەو پرۆگرامە پاراستنی بەرژەوەندی نەتەوەیی ئێران و بەرگری لە هەڕەشەکانی دراوسێکانی باکوور و ڕۆژهەڵاتی ئێران، واتا یەکێتی سۆڤیەت، هیندستان و پاکستان بوو، کە دواتر لە سەردەمی کۆماری ئیسلامیدا جێگەیاندا بە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و دەوڵەتی ئیسرائیل. هەروەها ئامانجی ئێران لەو سەردەمەدا، پرسی کۆنترۆڵی نرخ و داهاتی نەوت و غاز، هەروەها پرسی دۆزینەوەی وزەی جێگرەوەی نەوت و غاز بوو بۆ داهاتووی ئێران (پهلوی، ١٣٧١: ص١٥٨ـ١٥٧).

ئێران لە ساڵی (١٩٥٨)وە بۆتە ئەندامی ئاژانسی نێونەتەوەیی وزەی ئەتۆمی و لە ساڵی (١٩٦٧)یشەوە لە زانکۆی تاران کورەیەکی پێنج مێگاواتی خرایەکار و دواتر لە ساڵی (١٩٧٦)دا، ئێران گرێبەستی کرینی دوو کورەی (١٢٠)مێگاواتی بۆ وێستگەی ئەتۆمی بوشهری لەگەڵ ئەڵمانیای ڕۆژئاوا واژۆ کرد، هەروەها هەر لەم ساڵەدا، دوو کورەی (٩٠٠) مێگاواتیشی لە وڵاتی فەرانسا کڕی و لە شاری

بەندەرعەباس دایمەزراند. پاش ڕووخانی ڕژێمی شا لە ساڵی (١٩٧٩) پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران لە لایەك بە هۆی دابڕانی كۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕووی نێونەتەوەییەوە و لە لایەك بۆردومانكردنی دامەزراوەكانی لە لایەن عێراقەوە تاوەكو ناوەڕاستی هەشتاكانی سەدەی رابــردوو راوەستا. هەروەها ڕوانگەی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئایەتوڵڵا خومەینی، كە بڕوای وابوو كە ئێرانی ئیسلامی پێویستی بەم جۆرە دامەزراوانە نییە و ئەمە بە پێچەوانەی ئیسلامە و پڕۆژەیەكی تاغوتییە (عثمان حەمە، ٢٠١٢: ص٧٥-٧١).

لە پاش شۆڕشی ساڵی (١٩٧٩)وە، چەندین جار هێرش كرایە سەر بنكەی ئەتۆمی بوشهر و دەوڵەتانی ڕۆژئاواش ئەم پڕۆژەیان وەستاند، دواتــر ڕووسیا بەم كارە هەستا، هەرچەندە بە گشتی كۆماری ئیسلامی ئێران لە پاش ئەزموونی جەنگی هەشت ساڵەدا، دوو ستــراتیژی گشتی لە بواری سەربازی و وزەدا، گرتۆتەبەر، یەكەم: پەرەپێدانی پیشەسازی سەربازی و دووەم: سیاسەتی پەرەپێدانی وزەی ئەتۆمی، كە لە هەردوو بواری سەربازی و جێگرەوەی وزەی نەوت و غازدا بەكاردێت، هەرچەندە كۆماری ئیسلامی ئێران رایگەیاندوە كە پرۆگرامی ئەتۆمی ئەم وڵاتە بۆ مەبەستی ئاشتیخوازانەیە و مەتــرسی بۆ هیچ وڵاتێك نییە، بەڵام ئەمە بە پێچەوانەی بیروڕای وڵاتانی ڕۆژئاواییە (اسدی بیژن،١٣٨٦: ص١١). پاش كۆتایی هاتنی جەنگی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران لە ساڵی (١٩٨٨)دا، كۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵێكی زۆری خستەگەڕ بۆ پێشخستنی بەرنامە ئەتۆمیەكەی، ئەوەش لە میانەی ئەو هەوڵە گشتگیرانەی كە دەیدا بۆ قەرەبوو كردنەوەی ئەو زەرەر و زیانانەی كە لە ماوەی جەنگ لێیكەوتبوون، بە تایبەت قەرەبوو كردنەوەی لاوازییەكانی لە بواری هێزی سەربازی (عثمان حەمە، ٢٠١٢: ص٧٧-٧٦).

لە ساڵی (٢٠٠٢)دا، ڕێكخراوی موجاهیدینی خەڵقی ئێران، كە بارەگای سەرەكییان لە فەرانسا بوو، دوو دامەزراوەی نهێنی ئەتۆمی ئێرانیان ئاشكرا كرد، ئەوانیش دامەزراوەیەكی پیتاندنی یۆرانیۆم لە شاری نەتەنز و وێستگەیەكی ئەتۆمی كە بە ناوی قورس كاری دەكرد لە شاری ئەراك، هەروەها كۆگایەكی یۆرانیۆمی خاو لە ناوچەی سەجاد لە شاری یەزد (فلاحی، ١٣٨٦: ص٨٢). دواتـر لە ساڵی (٢٠٠٢)دا، ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە ڕێگەی مانگی دەستكردەوە، وێنەی دامەزراوە ئەتۆمیەكانی نەتەنز و ئەراكیان بلاوكردەوە و ئێرانیان تۆمەتبار كرد كە هەوڵی بەدەستهێنانی چەكی ئەتۆمی دەدات. ئەوەبوو كە لە ساڵی (٢٠٠٣)دا، ئاژانسی نێونەتەوەیی وزەی ئەتۆمی لە راپۆرتێكدا رایگەیاند كە كۆماری ئیسلامی ئێران پەیماننامەی قەدەغە كردنی بلاوبوونەوەی چەكی ئەتۆمی (NPT) پێشێل كردووە (عیمان حەمە، ٢٠١٢: ص٨٠). دواتـر لە هەشتی مارچی ساڵی (٢٠٠٦)دا، لە ژێر گوشاری ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و پاڵپشتی بەریتانیا و ئەڵمانیا و فەرانسا، دۆسیەی ئەتۆمی ئێران لە لایەن ئاژانسی نێونەتەوەیی وزەی ئەتۆمیەوە نێردرایە ئەنجومەنی ئاسایشی ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان و یەكەم بڕیاری ژمارە (١٦٩٦)، لە ساڵی (٢٠٠٦)دا، لە ئەنجومەنی ئاسایش لە دژی كۆماری ئیسلامی ئێران درا، كە لەم بڕیارەدا پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران بە تەمومژاوی وەسفكرا و بە جێگەی نیگەرانی دانراوە و لە مادەی پێنجی ئەم بڕیارەدا، لە هەموو وڵاتان داواكرا كە خۆیان بپارێزن لە هەناردە كردنی هەر جۆرە كاڵایەك كە كۆماری ئیسلامی ئێران دەتوانێت لە بواری پیتاندنی یۆرانیۆم و بواری مووشەكی بەكاری بێنێت، بەڵام بەردەوامی كۆماری ئیسلامی ئێران لە جێبەجێ نەكردنی بڕیارەكان وایكرد كە بڕیارەكانی ژمارە (١٧٣٧، ١٧٤٧، ١٨٠٣، ١٨٣٥) و لە كۆتاییدا بڕیاری ژمارە (١٩٢٩) لە لایەن ئەنجومەنی ئاسایشەوە دژی كۆماری ئیسلامی ئێران

بدرێت. بە شێوەی گشتی ئەم بڕیارانە ئابلۆقەی دارایی و تەکنۆلۆژی و سەربازی لە دژی سیستەمی بانکی و هێزە چەکدارەکانی ئێران بە تایبەت سوپای پاسداران و تاکەکانی پەیوەندیدار بە چالاکییە ئەتۆمیەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە خۆ دەگرێت، تەنانەت سەرۆك ئۆباماش کۆماری ئیسلامی ئێرانی بە هۆی سیاسەتەکانییەوە بە هەرەشەیەکی نائاسایی دژی ئاسایشی نەتەوەیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پێناسەکرد (مشیرزاده و جعفری، ۱۳۹۱: ص٦٦).

ئەم شاردنەوەیەی چالاکییە ئەتۆمیەکانی کۆماری ئیسلامی ئیران، ڕۆژئاوا و بە گشتی کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی نیگەران کردووە. لە ڕوانگەی ڕۆژئاواوە، پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران لە سەر بەرهەم هێنان و پیتاندنی یۆرانیۆم و پلۆتۆنیۆم کە دوو مادەی خاوی بەرهەمهێنەری چەکی ئەتۆمیە دامەزراوە، بە تایبەت کە کۆماری ئیسلامی ئێران تا ساڵی (۲۰۰۳) ئەم چالاکیانەی شاردبۆوە و بە نهێنی ئەنجامیدەدا و دواتریش نوێنەرانی ئاژانسی نێونەتەوەیی وزەی ئەتۆمی چەند نموونەیان لە بنکەی نەتەنز تاقیکردەوە کە ئەم پیتاندنانەی نیشاندەدا، هەروەها ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەوەی خستۆتە ڕوو کە ئێران ساڵانە هەشت تا دە کیلۆگرام پلۆتۆنیۆم بەرهەم دێنێت کە بۆ دروستکردنی یەك یان دوو بۆمبی ئەتۆمی گونجاوە (محسنی و صالحی، ۱۳۹۰: ص٦۱۸).

هەوڵەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ دەستپێڕاگەیشتن بە توانای بەرهەمهێنانی وزەی ئەتۆمی یان وەکو ڕۆژئاوا ڕایگەیاندووە، چەکی ئەتۆمی و شاردنەوەی چالاکییە ئەتۆمیەکانی لە کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی، ئێستاکە گەورەترین خاڵی کێشە و ململانێ نێوان کۆماری ئیسلامی ئێران و ڕۆژئاوایە.

بە شێوەیەکی گشتی کۆماری ئیسلامی ئێران لەم ساڵانەی دوواییدا هەوڵەکانی لە پرۆگرامی ئەتۆمی لە سەر سێ بنەما چڕکردۆتەوە:

١ـ ئاراستەی بەرەو ئەکتەرەکانی تـری نێونەتەوەیی، وەکو چین و رووسیا و هەوڵدان بۆ دەرهێنانی کۆنتـڕۆڵی دۆسیەکە لە ژێر دەستی وڵاتانی رۆژئاوا.

٢ـ دەرهێنانی دۆسیەی ئەتۆمی لە پرۆسەی بەسیاسی بوونەوە و هەوڵدان بۆ دروستکردنی چوارچێوەیەکی یاسایی لە بازنەی ئاژانسی نێونەتەوەیی وزەی ئەتۆمی لە سەر بنەمای بەڵگەنامەکان، وەکو: (NPT) و رێککەوتننامەکانی ئاژانسی نێونەتەوەیی وزەی ئەتۆمی و پرۆتۆکۆلەکان و ...هتد.

٣ـ هەوڵدان بۆ بەردەوامی و پاراستنی بازنەی سوتەمەنی ئەتۆمی و دووبارە دەستپێکردنەوەی بەشێك لە چالاکییەکانی ئەتۆمی کە پێشتـر هەڵپەسێردرابوو (فلاحی، ١٣٨٦: ص ٦٧).

سەرەڕای جەختکردنەوەی بەرپرسانی کۆماری ئیسلامی ئێران دەربارەی ئاشتیانە بوونی پرۆگرامی ئەتۆمی ئەم وڵاتە، بەڵام دەبێت ئەوە لە بەرچاو بگرین کە سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران سیستەمێکی شۆڕشگێرانە، ئایدۆلۆژیا تەوەر، ئایدیالگەرا و لە سەر بنەمای بەها، پێوەر، ئامانج و ڕوانگەکانی سەروو نەتەوەیی درێژمەودایە، کە دروشمەکان، ئایدیاکان، ئامانجەکان و سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە زیاتـر لە سێ دەیەی رابـردوو هەموویان دەربـری ئەم ڕاستییەن، کەئەمەش کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی نیگەران کردووە (ایزدی، ١٣٧١: ص١٣٥). هەروەها تایبەتمەندیەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران، وای لە وڵاتانی ڕۆژئاوا و تەنانەت وڵاتانی ئیسلامیش کردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران وەك وڵاتێکی مەتـرسیدار و دژی بەرژەوەندی و ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان هەژمار بکەن. هەروەها ڕەفتارەکانی کۆماری ئیسلامی ئێرانیش بە هۆی ناسنامەی بڕوایی و مەزهەبی سیستەمە سیاسییەکەی، لە سەرەتای شۆڕشی ئیسلامییەوە، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیلی وەکو دوژمنانی ئیسلام و دژی ئاسایشی نەتەوەیی خۆی ناساندوە و بەرپرسانی باڵای

کۆماری ئیسلامی ئێران باس لە ڕەتکردنەوەی ڕووداوی هۆلۆکۆست و سرینەوەی دەوڵەتی ئیسرائیل لە سەر نەخشەی جوگرافیایی جیهان دەکەن، ئەمانە وایکردووە کە ڕۆژئاوا بە گشتی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل بە تایبەت، بە هەموو شێوە و ئامرازێکەوە گوشار بخەنە سەر کۆماری ئیسلامی ئێران و هەوڵی کۆنتــڕۆڵکردن یان سنووررداركردنی یاخود تەنانەت هەوڵی ڕووخانیشیانداوە، بەم پێیەش کۆماری ئیسلامی ئێرانیش بە هەموو شێوەیەك لە هەوڵی بە دەستهێنانی هێز، زیاتــر کردنی هێز و نیشاندانی ئەم هێزەیە بۆ پاراستن و بەرگریکرن لە مانەوەی خۆی (اسدی، ١٣٨٦: ص ١٦-١٤).

هەڕەشەکانی کۆماری ئیسلامی ئێرانی خاوەن توانای ئەتۆمی یاخود خاوەن چەکی ئەتۆمی، چ ڕاستەوخۆ بێت بۆ سەر ئیسرائیل یاخود ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی گروپەکانی لایەنگری ئێران لە ناوچەکەوە بێت، بۆ سەر وڵاتانی عەرەبی، وڵاتانی ئەورووپی یاخود بنکە سەربازیەکان و بە گشتی بەرژەوەندییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە و تەنانەت بۆ سەر شارەکانی وڵاتانی ئەورووپی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، زۆر زیاد دەکات. هەروەها بە هۆی کۆنتــڕۆڵی ئێران لە سەر گەرووی هۆرمۆز هەروەها هاوسنووری لەگەڵ سەرچاوەکانی گرنگی وزەی جیهان، ئەمانە هەمووی وادەکات کە کۆماری ئیسلامی ئێران بتوانێت ئەوکاتە کۆنتــڕۆڵی بەهای نەوت و بازاری جیهانی نەوت بکات (پوراحمدی، ١٣٨٨: ص٧٩).

بۆ شیکردنەوەی هۆکار یاخود پاڵنەری وڵاتانی خاوەن چەکی ئەتۆمی هەروەها ئەو دەوڵەتانەی کە خوازیاری بەدەستهێنانی ئەم تەکنۆلۆژیایەن شەش فاکتەری هاوبەش هەیە کە دەوڵەتەکان هاندەدات:

١- هەستی نەبوونی ئاسایش.
٢- یارمەتیدەربوونی ئەم تەکنۆلۆژیایە بۆ سەرکەوتن لە جەنگ یان ململانێیە نێونەتەوەییەکاندا.
٣- بەرز کردنەوەی پێگە و نفووز و پرستیژی نەتەوەیی.
٤- لە ڕووی ئابووریەوە سوودی هەیە بە تایبەت دەستەبەر کردنی وزەی کەم نرخ.
٥- گوشارە کۆمەڵایەتی و سەربازیەکانی ناوخۆیی.
٦- پاڵنەری تـر، وەکو ئاشکرا و ڕوون نەبوونی داهاتووی ڕژێم (گاردن، ١٣٨٣: ص١١٨).

لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا هەستی نەبوونی ئاسایش و ئاشکرا و ڕوون نەبوونی داهاتووی ڕژێم لە فاکتەرە بەهێزەکانە سەرەڕای کاریگەری فاکتەرەکانی تـر، کە ئاست و ڕێژەی کەمتـر هەیە. بە شێوەی گشتی پرۆگرامی ئەتۆمی کۆماری ئیسلامی ئێران لە چەند ڕوانگەوە خوێندنەوەی بۆ دەکرێت کە دەتوانین بەم شێوەیە پۆلینیان بکەین:

١ـ ڕوانگەی ریالیستی: ئەم ڕوانگەیە جەخت لە سەر ئەوەدەکاتەوە کە ئەو ژینگە ناسەقامگیرە ناوچەیی و نێونەتەوەییەی، کە کۆماری ئیسلامی ئێرانی تێدایە، ئێران بۆ کۆنتـرۆڵی هەڕەشەکان و بەرزکردنەوەی توانای بەرگری خۆی لەو ژینگە جیۆپۆلەتیکە، هەروەها ئەزمونی جەنگی هشت ساڵەی ئێران و عێراق و کەمکردنەوەی هەڕەشەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و هەروەها وڵاتانی سوننەی هاوپەیمانی ئەمریکا لە ناوچەکە، وایکردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ درێژەپێدان بە مانەوە و بوونی خۆی هەوڵی بەدەستهێنانی ئەم تەکنۆلۆژیایە بدات، بۆ ئەوەی بتوانێت لە ئاستی ناوچەییدا هاوسەنگی لە هەمبەر ئیسرائیل و وڵاتانی تـر دروست بکات. لە ئاستی

نێونەتەوەییشدا توانای بەدواداچوونی بەرژەوەندی و ئامانجەکانی هەبێت و بە گشتی ئاسایشی خۆی بپارێزێت.

٢ـ ڕوانگەی ئابووری: ئەم ڕوانگەیە جەخت لە سەر ئەوە دەکاتەوە کە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیە ئابووریەکانی وهەروەها بەرهەم هێنانی کارەبا و لە ئەگەری تەواوبوونی وزەی ژێرزەوی (نەوت و غاز) وزەی جێگرەوەی هەبێت. بە گشتی لەم ڕوانگەیەوە ئامانجی کۆماری ئیسلامی ئێران لە پرۆگرامی ئەتۆمی گەشەپێدان یان گەشەسەندن و بەرزکردنەوەی ئاستی خۆشگوزەرانی و پێگە و پرستیژی خۆیەتی لە ئاستی ناوخۆیی و نێونەتەوەییدا، بۆیە هەوڵی بەدەستهێنانی وزەی ئەتۆمی دەدات.

٣ـ ڕوانگەی کۆنستـراکتیڤیستی: ئەم ڕوانگەیە بەم شێوەیە دەڕوانێتە ئەم پرۆگرامە کە کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی سیاسەتی سەربەخۆییخوازی و دادپەروەری تەوەری و دژایەتی بەها و پێوەرە نێونەتەوەییەکان و بە گشتی بنەماکانی ئایدۆلۆژیکی ناسنامەیی کۆماری ئیسلامی ئێران ئەم هەوڵەی ئێران شیدەکاتەوە، بەم مانایە کە ئەگەر بە پێی لۆژیکی سوود و زیانی ماددی بێت، دەبێت کۆماری ئیسلامی تاوەکو ئێستا بە هۆی ئەو هەموو گوشار و ئابلۆقانەی کۆمەلگەی نێونەتەوەیی دەستبەرداری ئەم بەرنامەیە بوبایە، بەڵام دەبینین کە ئەم پرسە لە سەرووی لۆژیك و عەقلانییەتی ماددی سوود و زیانەوەیە و پەیوەندی بە تێگەیشتن و درکی نوخبەکانی ڕژێم لە خۆیان، دوست و دوژمن، کۆمەلگەی نێونەتەوەیی، پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی، دابەشبوونی هێز، هەڕەشە، مەتـرسی، ئاسایش، بوون و مانەوەی سیستەمەکەیان، بە گشتی ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران و پاراستن و ئاسایشی ئەم ناسنامەیە و مانەوەی سیستەمە سیاسییە - ئایینییەکەوە هەیە (هادیان، ١٣٨٩: ص ٣٦١ـ٣٦٠).

(٤ . ٨)- سیاسەتی کولتووریی کۆماری ئیسلامی ئێران:

لە کاتێکدا بە شێوەیەکی گشتی سیاسەتی دەرەوە بەرژەوەندی و ئامانجەکان لە خۆ دەگرێت، دیپلۆماسی ئامرازێکە یان میکانیزمێکە بۆ بەدەستهێنانی ئەو ئامانجانە، هەروەکو چۆن ئابووری، پروپاگەندە، هێزی سەربازی، کولتوور و ئایدۆلۆژیا، وەك ئامرازی سیاسەتی دەرەوە بەکاردێن، بەڵام دیپلۆماسی گشتی بەرفراوانتـرە لە دیپلۆماسی فەرمی و هەموو ئامرازە فەرمی و نافەرمییەکانیش دەگرێتەوە بە تایبەت ئامرازەکانی پەیوەندی و ڕاگەیاندن کە بۆ کاریگەری خستنەسەر ڕای گشتی، جێبەجێ کردنی بەرنامەی ستـراتیژی، بەرنامەی پەروەردە و کولتووری وڵاتێکە بە مەبەستی دروستکردنی پشتیوانی دەرەکی لە سیاسەتی دەرەوەیدا (آلاد پوش و توتونچیان، ١٣٧٢: ص٨). سیاسەتی کولتووریش بـریتییە لە ئاڵوگۆڕی ئایدیاکان، زانیارییەکان، هونەر، شێوەی ژیان، سیستەمی بەهایی و بیروبڕواکان، بۆ بەدەستهێنانی تێگەیشتنی هاوبەش و بەهێزتـرکردنی تێگەیشتنی هاوبەش لە نێوان نەتەوەکان و دەوڵەتەکاندا، بە گشتی بە واتای بەکارهێنانی هێزی نەرم لە سیاسەتی دەرەوەی وڵاتێکدا دێت (خانی، ١٣٨٦: ص٢٢٧). دەتوانین بڵێین کە دیپلۆماسی گشتی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بە پێی بنەماکانی هزری حکومەتی ئیسلامی و ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی ئێرانە، بۆ نموونە ئایەتوڵڵا خومەینی لە وتەکانیدا زیاتـر نەتەوەکان دەکاتە ئامانج، کە واتا سیاسەتی کولتووری کۆماری ئیسلامی، سوود وەرگرتنە لە هێزی نەرم بۆ کاریگەری دروستکردن لە سەر ڕای گشتی وڵاتانی موسوڵمان (هرسیج و تویسرکانی، ١٣٨٨: ص١٧٣).

ئێران بە تایبەت پاش شۆڕشی ئیسلامی ساڵی (١٩٧٩)وە لە سەرنفووزی ئایینی لە وڵاتانی تـر کاردەکات، پێشتـر ئەمە تەنیا لە سەردەمی ئایەتوڵڵا

بـروجردی، گەورە مەرجەعی شیعە کراوە کە نوێنەر و بانگەشەکاری ئایینی ناردۆتە وڵاتانی ئەوروپایی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بۆ نموونە: لە ساڵی (١٩٥٩)دا، مزگەوتی لە شاری هامبۆرگی ئەڵمانیا دروستکردووە کە بە مزگەوتی (جەعفەری هامبۆرگ) دەناسرێت (ادهم نژاد، ١٣٨٢: ص١٢٠).
کۆماری ئیسلامی ئێران ژمارەی دانیشتوانی زیاتـر لە هەفتاوپێنج مێلیۆن کەسە کە (٩٨%) موسوڵمانن، کە لە (٨٩%) شیعە و(٩%) سوننە و چەندین کەمینەی تـری ئایینی، پێکدێت. کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی ناسنامە تایبەتەکەیەوە یەکێك لەو وڵاتانەیە کە لە ڕووی ئایینی دەتوانێت کاریگەری زۆری لە سەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەبێت چونکە (٩٢,٩٦%) لە دانیشتوانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست موسوڵمانن و لەم ڕێژەیە نزیکەی (١٨,٩٤%) مەزهەبی شیعەیان هەیە(هرسیج و تویسرکانی،١٣٨٨: ص١٨٣). یەکێك لە ئامرازەکانی جێبەجێ کردنی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی گرنگی پێدانە بە سیاسەتی کولتووری و هێزی نەرم، بۆ پەرەپێدان و بڵاوکردنەوەی بەها و پێوەرەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران هەروەها نفووز لە وڵاتانی تـر، دروستکردنی زەمینەی گونجاو بۆ کاریگەری سیاسی و ئابووری و ئاسایشی لە وڵاتانی تـردا یاخود ڕەوایەتی پێدان بە سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران و بوون بە نموونەیەك لە حوکمڕانی ئیسلامی سەرکوتوو لە هەمبەر مۆدێلەکانی تـری ڕۆژئاوایی بە تایبەت لە وڵاتانی دراوسێ و ئیسلامی ناوچەکە (دهقاني فیروزآبادی، ١٣٨٩: ص ١٠٨).
لە ئەزموونی جەنگی ئێران و عێراق، بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران دەرکەوت کە ئێران دەبێت ئەوە قبولڵ بکات کە لە ئاستی نێونەتەوەییدا ئەکتەری بەهێزی جۆراوجۆر هەیە، وەکو: دەوڵەتانی دۆست و نەیار، ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان، کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان، ڕای گشتی، ڕاگەیاندن و...هتد، هەروەها سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ژێر ناونیشانی هێرشی کولتووریدا،

دوورەپەرێز و گۆشەگیر بووە و سیاسەتێکی ئینفعالی هەبووە (امین، ١٣٩٢: ص١٦٧).

بە شێوەیەکی گشتی لە پاش ساڵی (١٩٧٩)، کۆماری ئیسلامی ئێران لە رووی ناردنی بانگەشەکەرانی مەزهەبی بۆ دەرەوەی ئێران و پەروەردەکردن و ڕاهێنانیان وەك فاکتەرێکی کولتووری و مەزهەبی زۆرچالاك بووە، کە دەتوانین ئاماژە بە چەندین ڕێکخراوی کولتووری و پەیوەندی ئیسلامی بکەین، وەکو: ڕێکخراوی کولتوور و پەیوەندییە ئیسلامییەکان، کە بەشێکی بە ناوی بەڕێوەبەرایەتی گشتی ناردنی بانگەشەکارانی مەزهەبی بۆ دەرەوەی وڵات هەبوو(ئێستا ناوی بۆ ناوەندی نێونەتەوەیی بانگەشە گۆڕدراوە)، ساڵانە سەدان بانگخواز یان بانگەشەکاری ئێرانی و بیانی پەروەردە دەکات و بۆ شوێنە جیاجیاکانی جیهان ڕەوانەیان دەکات، یاخود ناوەندی کاروباری خێزانی و ژنان کە سەر بە سەرۆکایەتی کۆماری ئێرانە، کە بانگەشەکاری ژن پەروەردە و بۆ دەرەوەی وڵات ڕەوانەیان دەکات وهەروەها خولی پەروەردەیی جیاجیان بە ناوی باڵیۆزی نوور و سەبا و شەمیم بۆ رێکدەخات، بە مەبەستی ڕاهێنان و ئاشنابوونیان لەگەڵ کاری ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان یاخود ڕێکخراوەکانی نێونەتەوەیی ژنان و شێوازەکانی بانگەشەی مەزهەبی. هەروەها لەم پەیوەندییەدا دەتوانین ئاماژە بکەین بە ڕێکخراوی بانگەشەی ئیسلامی، زانکۆی نێونەتەوەیی مصگفی لە شاری قوم، ڕێکخراوی مەعاریفی ئیسلامی ئیمام رەزا و دامەزراوەی ناوەندی جیهانی بڵاوکردنەوەی کولتوور و مەعاریفی ئیسلامی بانگەشە، کە زیاتر لە بواری بانگەشە و بڵاوکردنەوەی مەزهەبی شیعە لە سەر ئینتەرنێت کاردەکات، هەروەها ڕێکخراوی حەج و زیارەت کە لە وڵاتانی سعودیا، عێراق و سوریا نوێنەرایەتی هەیە و بودجە و ئامارەکانی نەهێنین (احمدی و لطفی، ١٣٨٩: ص ١١٢-١١١)

لە ڕووی ڕاگەیاندنەوە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ دەرەوەی سنوورەکانی خۆی کەناڵەکانی ئاسمانی جامی جەم (١، ٢، ٣)، العالم، سەحەر، الکوثر و پرێس تیڤی دامەزراندوە، کە بە ناوچەی دەرەوەی سنووری ڕێکخراوی دەنگ و ڕەنگی کۆماری ئیسلامی ئێران دەناسرێت. هەروەها بە زیاتــر لە سی زمان رادیۆی هەیە لە دەرەوەی وڵات بۆ وڵاتانی عەرەبی، ئیسلامی، ئەفریقایی، ئەورووپایی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، هەروەها دەیان پێگەی ئەلکتــرۆنی هەیە لە تۆری ئینتەرنێتدا بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی بیرۆکە و ئایدۆلۆژیای ئیسلامی و ناساندنی شۆڕشی ئیسلامی و هزری ڕێبەرانی ئایینی کۆماری ئیسلامی ئێران و کاریگەریدانان لە سەر ڕای گشتیی وڵاتانی تــری جیهان (مجتهد، ١٣٨٦: ص٢٤). لە بواری چالاکییە جۆراوجۆرەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە دەرەوەی سنوور، دەتوانین ئاماژە بە کۆمەڵەی مانگی سووری کۆماری ئیسلامی بکەین کە (٢٦) نەخۆشخانەی لە وڵاتانی تــردا هەیە، هەروەها وەزارەتی جیهادی ئاوەدانکردنەوە لە نێوان ساڵانی (١٩٨٦ـ١٩٩٩)دا، لە وڵاتانی جیاوازدا لە بواری دابینکردنی دەرمان و دروستکردنی نەخۆشخانەدا کاریکردووە. ئەمە بێجگە لە دامەزراوەی کۆمیتەی ئیمدادی ئیمام خومەینی کە لە وڵاتانی ئەفغانستان، ئازەربایجان، عێراق، لوبنان، سوریا، تاجیکستان و فەلەستین، نوێنەرایەتی هەیە و یارمەتی دارایی و پزیشکی دەداتە خەڵك، هەروەها وەزارەتی جیهادی ئاوەدانکردنەوە نوێنەرایەتی دەرەوەی سنوورەکانی لە وڵاتانی ئاسیایی (لوبنان، ئەفغانستان، پاکستان) و ئەفریقا (تانزانیا، غانا، سودان و گامبیا) و لە ئەورووپا (بۆسنە و ئەلبانیا) کردۆتەوە، ئەمە بێجگە لە ڕێکخراوەکانی سەر بە سوپای پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی کە لە بواری ئەندازیاری و بیناسازی و ئاوەدانکردنەوە لە دەرەوەی ئێراندا کار دەکەن (احمدی و لطفی، ١٣٨٩: ص١١٥). ئەم چالاکیانە ئەوە نیشاندەدات کە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ سوود

وەرگرتن لە هەلْكەوتەی جیۆپۆلەتیكی خۆی بنەما و ڕەگەزەكانی ئیسلامی و شیعی خۆی بە میكانیزمی جۆراوجۆر بەكاردەهێنێت تا لە دەرەوەی سنوورەكانیدا ڕۆڵی كاریگەر ببینێت و بوارەكانی كولتووری و مەزهەبی و پزیشكی و ئاوەدانكردنەوە و ڕاگەیاندن و ڕای گشتی وەك بەشێك لە ئامرازەكانی جێبەجێ كردنی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە خزمەت ئایدیا و بەرژەوەندییە بالاَكانی ئەم ڕژێمە دایە، بەم مانایە كە كۆماری ئیسلامی ئێران بەم ناسنامە تایبەتەی خۆی لە ڕێگەی هێزی نەرمەوە هەوڵی كاریگەری و شوێندانەری لە دەرەوەی سنوورە جوگرافیاییەكانی خۆی دەدات. هەروەها لەم ڕێگەیەوە بنەمای بانگەشە(دعوە) كەبنەمایەكی هزری و فیقهی شیعەیە جێبەجێ دەكات، بەلاَم بە میتۆد و ئامرازی سەردەمیانە.

كۆماری ئیسلامی ئێران لە پەیوەندی لەگەڵ ولاَتانی عەرەبی ناوچەكە بە تایبەت ولاَتانی ناوچەی كەنداو لە ڕێگەی سیاسەتی كولتوورییەوە، هەوڵی زیاتـركردنی كاریگەری ئێران و زیاتـركردنی نفووزی دەدات، ئەمەش بە پێی ئەو هاوبەشیە ئایینی و مێژووییانە و نزیكی جوگرافیایی و بوونی ئێرانییەكان و شیعەكان لەم ولاَتانەدا، هەروەها لە ڕێگەی ئاڵوگۆڕی بازرگانییەوە. بەلاَم سیاسەتی كولتووری و نفووز كۆماری ئیسلامی ئێران لە لایەن ئەم ولاَتانەوە ڕووبەڕووی چەند بەربەستێك دەبێتەوە، بۆ نموونە:

١ـ بێ متمانەیی بەرامبەر بە ئێران بە تایبەتی پاش شۆڕشی ئیسلامی و جەنگی ئێران و عێراق و دەستێوەردان لە كاروباری ئەم ولاَتانەدا.

٢ـ ئایدۆلۆژی و سیاسی بوونی كولتووری ئێرانی، لەم ولاَتانەدا كە زۆرینەیان سووننە مەزهەبن و ئەم ولاَتانە كولتووری ئێرانی و شیعەی سیاسی و شۆڕشی ئیسلامی بە مەتـرسی و هەڕەشەی سیاسی ـ ئاسایشی دەزانن.

٣ـ ناسیۆنالیزمی عەرەبی و پان عەرەبیزم، کە بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی ئایدۆلۆژیای ئیسلامی سیاسی لە لایەن ئەو وڵاتانەوە پەیڕەو دەکرێت بە تایبەت دەستێوەردانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە لوبنان و فەلەستین.

٤ـ بوونی کێشە و ناکۆکی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ ئەم وڵاتانە بۆ نموونە: ئیماراتی یەککگرتووی عەرەبی و ئێران کێشەیان لە سەر دورگەکانی (تنب اکبـر، تنب اصغر و ابو موسی) هەیە.

٥ـ بوونی جۆرێك لە سەلەفیگەری توندڕەو و وەهابیەتی سیاسی، هەروەها ئایدۆلۆژیای سیاسی تایبەتی سوننە، وەك (اخوان المسلمين) لە دژی ئیسلامی سیاسی شیعی و شۆڕشگێرانەی کۆماری ئیسلامی.

٦ـ سیاسەتی کولتووری ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و بە گشتی بەها و نۆرمە لیبـراڵەکانی ڕۆژئاوایی و هاوپەیمانییەتی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و ڕۆژئاوا.

٧ـ ڕۆڵی ڕاگەیاندنی بەهێزی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لە دژی سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٩: ص١١٦ـ١١٥).

لە کۆتایی ئەم بەشەدا، هەروەکوو (د.سیف زادە) دەڵێت، ئێمە دەتوانین ڕەفتارەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بە سەر چوار جۆر، دابەش بکەین:

١- ئایدۆلۆژیك: بە گشتی دژی ڕۆژئاوا و بە تایبەت ئیسرائیل و ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا.

٢- تاکتیکی و کاتی: قبوڵ کردنی بڕیاری (٥٩٨)ی ئەنجومەنی ئاسایش، هاوکاریکردن لە جەنگی ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا لە عێراق و ئەفغانستان و ... هتد.

٣- ئایدۆلۆژیك – تاکتیکی: لە پرس و قەیرانەکانی قەوقاز و ئاسیای ناوەڕاست.

٤- ستـراتیژیك- ئایدۆلۆژیك: لە دەریای خەزەر، لە وڵاتانی عـەرەبی بە تایبەت سوریا و لوبنان یاخود قەیرانەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا (سیف زادە، ١٣٨٤ : ص ١٨٨).

لێرەوە دەتوانین بڵێین کە بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم، کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەی خۆی لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەییدا، بە پێی ناسنامە تایبەتە ئێرانی - ئیسلامی و شیعی - شۆرشگێڕانەکەی، لە سیاسەتی دەرەوەدا ڕەفتار دەکات و بڕیاروەردەگرێت یاخود بەرژەوەندییەکانی پێناسە دەکات، هەوڵ بۆ مانەوە و پاراستنی ئاسایشی خۆی دەدات، هەروەها پەیوەندییەکانی لە سەر بنەماکانی هزری، بەهایی، پێوەری و بەگشتی ناسنامەییانە(بە هەردوو فاکتەری ماددی و ماناییەوە) یاخود پێکهاتەیی و بکەرایەتی، دادەمەزرێنێت. لێرەوە هۆکارەکانی دژایەتی و دوژمنایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران بەرامبەر رۆژئاوا بەگشتی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل بەتایبەت، بۆمان دەردەکەوێت، بەم پێیەش ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە پەیوەندییەکانی ناوچەیی و سەروو ناوچەیی ئاشکرا دەبێت، واتا سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، لە سەر بنەمای تێڕوانین بۆ بەها، پێوەر، پێکهاتە و بکەرەکانی تری نێونەتەوەیی، هەروەها دەرفەت، هەڕەشە و مەترسییەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی، لە ژێر کاریگەری ئەم تێگەیشتنەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە خۆی و لە ئەوی ترە ناسنامەییەکەی دایە. بۆیەش بە مەبەستی زیاتر شیکردنەوە و ڕوونکردنەوەی بنەماکانی هزری ڕەفتارەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران لە بەشی داهاتوودا ڕەگەزەکانی کاریگەر لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، دەخەینەڕوو و بەپێی چوارچێوەی تیۆری کۆنستراکتیڤیستی شیکردنەوەیان بۆ دەکەین.

(٥) ـ ڕەگەزەكانی كاریگەر لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران:

بە شێوەیەكی گشتی بە بــڕوای جێمز ڕۆزێنا[١]، سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتان لە ژێر كاریگەری پێنج بگۆڕ یاخود فاكتەردایە:

١ـ تاك: كە تایبەتمەندیەكانی تاكی بڕیار وەرگر لە خۆ دەگرێت و ئەوانەی سیاسەتەكان جێبەجێ دەكەن. ئەم فاكتەرە هەموو ڕەهەندەكانی تاكی بڕیار وەرگر وەكو: بەهاكان، تواناكان و ئەزموونەكانی پێشووتــری تاك لە خۆ دەگرێت و وادەكات كە بڕیارەكانی سیاسەتی دەرەوەی یان ڕەفتارەكەی لە دروستكەرانی بڕیاری تر جیاواز بێت.

٢ـ ڕۆڵ: ڕۆڵی بڕیار وەرگر لە خۆ دەگرێت، واتا بە بێ ئەوەی كە گرنگ بێت كە ئەو كەسە چ تایبەتمەندیەكی كەسی هەیە، بەڵكوو گرنگ پێگە و كاریگەری ئەو ڕۆڵەی كە هەیەتی خوێندنەوەی بۆ دەكرێت.

٣ـ بگۆڕەكانی حكومەتی: ئاماژە بەو ڕەهەندانەی پێكهاتەی حكومەت دەكات كە بڕیارەكانی سیاسەتی دەرەوە سنووردارەدەكات یان زیاتــریان دەكات، بۆ نموونە كاریگەری پەیوەندی دەسەڵاتی جێبەجێ كردن و دەسەڵاتی یاسادانان لە

١ـ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Rosenau, James. N. (1971), **The Scientific Study of Foreign Policy**; New York: The Free Press, Pp.36-231.

سیاسەتی دەرەوەدا یاخود پێکهاتە و سیستەمی سیاسی نموونەی بگۆڕەکانی حکومەتیە.

٤ـ بگۆڕی کۆمەڵگە: ئاماژە بەو ڕەهەندە ناحکومیانە دەکات کە لە لایەن کۆمەڵگەوە کاریگەری لەسەر ڕەفتاری دەرەکی هەیە، وەك هەڵوێستە بەهاییەکانی زۆرینەی کۆمەڵگە، یەکێتی نەتەوەیی و ئاستەکەی و ئاستی پیشەیی بوون و...هتد، کە کاریگەری هەیە لەسەر ناوەڕۆکی ئامانج و ئایدیا و سیاسەتە دەرەکییەکانی دەوڵەت.

٥ـ بگۆڕەکانی ژینگەیی: هەموو ئەو ڕەهەندە نامرۆییانەی ژینگەی دەرەکی کۆمەڵگە یان هەر کردەوەیەك کە لە دەرەوە ڕوودەدات و بابەتەکانی سیاسەتی دەرەوە کە بڕیار وەرگران سنووردارbکات یان کاریگەریان لە سەر دابنێت، وەکو: واقعیەتەکانی جوگرافیایی یاخود ئایدۆلۆژیای لایەنە دژەکان کە کاریگەری لە سەر بڕیارەکان دەبێت. بە گشتی ئامانجی (ڕۆزێنا) تەنیا دەستنیشانکردنی بگۆڕەکانی سیاسەتی دەرەوە نییە، بەڵکوو نیشان دەدات کە هەرکام لەم بگۆڕانە یان فاکتەرانە لە سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانی گەورە، بچووك، پێشکەوتوو، دواکەوتوو یان کۆمەڵگەی داخراو و کراوە، چ ڕۆڵێکیان هەیە. بۆ نموونە ناوبراو بڕوای وایە کە لە کۆمەڵگە گەورەکانی پێشکەوتوودا فاکتەرەکانی ڕۆڵ، کۆمەڵگە، حکومەت، سیستەمی نێونەتەوەیی و تاك، دوابەدوای یەك کاریگەریان هەیە، بەڵام لە وڵاتانی دواکەوتوو، فاکتەرەکانی تاك، سیستەمی نێونەتەوەیی، ڕۆڵ، حکومەت و کۆمەڵگە، کاریگەرن (منصوری مقدم و اسمعیلی، ١٣٩٠: ص٢٨٨ـ٢٨٩).

لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین کە بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم و ئەم ڕوانگەیەی ڕۆزێنا، ئەو ڕەگەزانەی کە کاریگەرن لەسەر بکەرایەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەدا بخەینەڕوو.

(١.٥)– وەلی فەقیە (ڕێبەری باڵای شۆڕش):

بنەماكانی هزری ولایەتی فەقیە لە كتێبەكانی ئایەتوڵڵا خومەینی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران وەكو: (كشف الاسرار)، (ولایت فقیە)، (كتاب البیع) و (تحریر الوسیلە) دارێژرا. واتا ڕۆڵ و پێگەی پیاوانی ئایینی لە كاروباری سیاسی و بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتی سیاسی و بە گشتی گرێدانی ئایین و سیاسەت (درخشە، ١٣٨٨: ص٩٥). هەروەها ئایەتوڵڵا خومەینی پێی وابوو كە ئەو بڕوایەی كە دەبێت ئایین لە سیاسەت جیابكرێتەوە و زانا ئایینییەكان دەستێوردان لە سیاسەت نەكەن وتەی ئیستعمارگەرەكانە و ئیسلام هەمووی سیاسەتە و سیاسەتی ئێمە دیانەتە و دیانەتی ئێمەش سیاسەتە (موسوی خمینی، ١٣٧٧: ص١٦). بە بڕوای ئایەتوڵڵا (مطهری) یەكێك لە تیۆریسییەنەكانی حكومەتی ئیسلامی ئێران، ولایەتی فەقیە، ولایەتێكی ئایدۆلۆژیكە، بەڵام خەڵك هەڵیدەبژێرن، ئەوەش واتا دیموكراسی و ئەوە بنەمای كۆماری بوونی كۆماری ئیسلامی ئێرانە و ئەم حكومەتەش كاتییە، تاوەكو سەرهەڵدان و شۆڕشی جیهانی ئیمامی مەهدی (جاوید، ١٣٨٥: ص٧٢).

بە پێی دەستوری كۆماری ئیسلامی ئێران كە لە مادەی پێنجەمی دا هاتووە: ((لە كاتی ئامادە نەبوونی ئیمامی مەهدی وەلی سەردەم، لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا سەرپەرشتیاری كاروبارەكان و پێشەوایەتی ئۆمەت لە ئەستۆی فەقیهێكی دادپەروەر و خاوەن تەقوایە كە ئاگاداری سەردەم و بوێر و بەڕێوەبەر و بەمشوورە كە بە پێی مادەی سەدوحەوت، لە ئەستۆی دەگرێت)) (نخعی، ١٣٧٦: ص١٢٦). بە پێی بنەماكانی هزری فیقهی شیعیەوە، وەلی فەقیە وەكو سەرپەرشتیاری كاروباری موسوڵمانەكان لە ڕێگەی پەیوەندی گشتی لەگەڵ ئیمامی مەهدی، لە لایەن خواوەندەوەیە و فەرمانبەری وشوێنكەوتنی لە سەر

هەموو باوەڕمەندان ئەرکێکی ئایینییە (دهقانی، ١٣٨٦: ص٧٥). چەمکی ولایەت لە ڕوانگەی فەقیهە شیعەکانەوە پەیوەندی بە کولتووری ئیسلامییەوە هەیە، بەم مانایە کە حکومەتی ئیسلامی لە ژێر سێبەری ولایەتدا دەبێت و بە مانای یارمەتی، تەدبیر، ئیمارەت، دەولەت، سوڵتان و... هتد، دێت. هەروەها لە زمانی فارسیدا بە مانای سەرپەرەشتی دێت و بە هاوتای حکومەت تەفسیریان کردووە. فیقهی شیعە بڕوای وایە کە حکومەت ڕەهەندی جێبەجێ کاری ولایەتە و لێرەوە ولایەت تەنیا حکومەت ناگرێتەوە بەڵکوو بالاّتــر لە ئەوە، بەڕێوەبــردنی کۆمەڵگە و هەموو بوارەکان لە حکومەت و کۆمەڵگەی ئیسلامیدا لە خۆ دەگرێت و یاسادانان بە پێی شەریعەتی خوا (ئیسلام)دەبێت (پروین و جواهری تهرانی، ١٣٩١: ص٥٠). لەم بارییەوە ئایەتوڵڵا (مصباح یزدی) دەڵێت: ((ئێمە ئەگەر یاسای بنچینەیی کۆماری ئیسلامی قبوڵ دەکەین بەم مانایە نییە کە چونکە خەڵك پەسندی کردووە، بەڵکوو بەم هۆیەیە کە ئەم یاسایە لە لایەن وەلی فەقیهەوە پەسند کراوە و وەلی فەقیەش کەسێکە کە لە ڕوانگەی بیروباوەڕی ئێمە موسوڵمانانەوە (شیعە) لە لایەن ئیمامی زەمانەوە دانراوە و ئەوە وەلی فەقیهە کە ڕەوایەتی دەداتە کۆی یاسا و سیستەمی کۆماری ئیسلامی)) (مصباح یزدی، ١٣٧٨: ص١١٧).

وەلی فەقیە (ڕێبەر) لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، بە پێی بڕگەی (١، ٢)لە مادەی (١١٠)ی دەستور، دەسەڵاتی دیاریکردنی سیاسەتە گشتییەکانی سیستەم وەك سیاسەتی دەرەوەی هەیە، هەروەها هەموو کاروباری دەرەوە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە ژێر کۆنتــڕۆڵ و چاودێری ڕێبەریدایە، وەکو دەسەڵاتی جێبەجێ کردن و وەزارەتی دەرەوە. ئەمە بێجگە لە ڕاگەیاندنی جەنگ و ئاشتی کە هێمای سیاسەتی دەرەوەن، کە لە مادەی (١١٠)دا لە دەسەڵاتەکانی ڕێبەری کۆماری ئیسلامی ئێراندایە (هاشمی، ١٣٨٨: ص٤٤٩).

لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا جەخت لە سەر سەروەری ئیلاهی فەقیە دەكرێتەوە و خەڵك ڕۆڵێكیان لە ڕەوایەتی پێدان بەم حكومەتە نییە، بەڵكوو تەنیا ئەركی بەشداریان لە بەدیهێنانی یان جێبەجێ كردنی بنەماكان و بەرجەستەكردن و هەوڵدان بۆ گەیشتن بە ئامانجەكان چڕدەكرێتەوە. ئەم گوتارەی كۆماری ئیسلامی ئێران، واتا پەیوەندی ڕێبەر (وەلی فەقیە) لە ڕێگەی ئیمامانی مەعسوم بە خوا، ڕێگە لە ڕەوایەتی پێدانی خەڵك بە حكومەت دەگرێت و حوكمرانی تەنیا بە مافی فەقیە دەزانێت و خەڵك دەبێ گوێڕایەڵ بن (پالیزبان، ١٣٨٨: ص١١٧). ڕۆڵی یەكلاكەرەوەی تاك (ڕێبەری شۆڕش) و بنەمای پاراستنی بەرژەوەندی سیستەمی ئیسلامی لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێراندا بە ئاشكرا دەبینرێت، بۆ نموونە ستـراتیژی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە جەنگی هەشت ساڵەی ئێران و عێراق و بە سەرنج پێدان بە دروشمەكانی (جەنگ جەنگ تا سەركەوتن)، (ڕێگەی قودس لە كەربەلاوە تێدەپەڕێت)، (جەنگ نیعمەتە)، (ئەگەر جەنگ تەنانەت بیست ساڵیش درێژەی هەبێت ئێمە هەر بەرگری دەكەین)، وادەهاتە بەرچاو كە بە هیچ شێوەیەك و بۆ كەس نییە كە لەم ستـراتیژیە لابدات، بەڵام كاتێك كە بڕیاری (٥٩٨)ی ئەنجومەنی ئاسایش لە لایەن ئایەتوڵڵا خومەینییەوە پەسندكرا، هەموو خەڵكیش ئەمەیان قبوڵ كرد، ئەم ڕۆڵە یەكلاكەرەوەیەی ڕێبەر بەشێكە لە كولتووری سیاسی ئێرانییەكان (زهیری، ١٣٧٩: ص١٢). بە سەرنج پێدان بە پێگەی باڵا و ڕۆڵی وەلی فەقیە لە سیستەمی كۆماری ئیسلامی ئێراندا، ڕۆڵی بكەر لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران گرنگی زیاتـری لە بڕیارە سیاسییەكاندا هەیە كە بە هۆی تێگەیشتنی تایبەت لە ئایین و ڕۆڵی ئایدۆلۆژیای ئیسلامی، ئەم ڕێبەرە سیاسی- مەزهەبیانە لە ئێراندا دەتوانن ببنە هۆی ڕەفتاری جیاوازی سیاسەتی دەرەوە یاخود ناوخۆیی لە كۆماری ئیسلامی ئێران. ئەمەش

بە پێی ڕووداو و گۆڕانکارییەکان یان تێگەیشتنی ئەو ڕێبەرانە لەو ژینگە زەینی ـ ئیدراکییەی دەوروبەریان یاخود بە پێی ئەو بنەما زەینیانەی ناسنامەکەیان، هەروەها ئەو پێکهاتە ماددی و ناماددیانەی ناوخۆ و دەرەوەی ئێران دەگۆڕدرێت (سید نژاد، ١٣٨٩: ص١٠). هەروەکو تۆم باتامۆر، کە بڕوای وایە، ئەوە نوخبە سیاسی و ڕێبەرەکانن کە لە وڵاتانی دواکەوتوو یان لە وڵاتانی لە قۆناغی گەشەسەندندا، قسەی کۆتایی دەکەن و زەینییەت و تێگەیشتنی ئەوان ئاراستەی سیاسەتەکان دەکات (باتامور، ١٣٨١: ص ١٠٩). بە پێی ڕوانگەی کۆنستـراکتیڤیزمەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەم بنەما هزری و بەهایی و بە گشتی ناسنامەییانەیە کە ڕەوایەتی دەداتە ئەو ڕۆڵ و پێگەیەی بکەر(ڕێبەر) لە سیستەمی سیاسی ئێراندا.

(٢.٥)– ئایدۆلۆژیای ئیسلامی ـ شۆڕشگێرانە:

ئایدۆلۆژیا یەکێك لە گرنگتـرین ڕەگەزەکانی بکەرایەتی ناماددی کاریگەرە لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا. ئایدۆلۆژیا لە لایەك بە شێوەی نەرێنی وەکو چەمکێکی ڕەخنەیی خۆی دەردەخات کە جەخت لە سەر شێوازێك لە وشیاری نادروست دەکاتەوە و تێگەیشتنی مرۆڤەکان لە ڕاستییە کۆمەڵایەتییەکان بە لارێدا دەبات. لە لایەکی تـرەوە دەتواندرێت ئایدلۆژیا وەك بابەتێکی ئەرێنی بۆ تێگەیشتن لە جیهانبینی چینێك یان کۆمەڵگەیەك وێنا بکەین (جرویس،١٣٨٧: ص٢٣٢). قامووسی ئۆکسفۆرد، سیاسەتی ئایدۆلۆژی، وەکو بیرۆکە، هزر و ئەندێشەکانی گشتگیر و مەزنی گروپێکی کۆمەڵایەتی دەربارەی جیهانی دەرەوە پێناسە دەکات و کاتۆلیسم، ئیسلام، لیبـرالیزم و مارکسیزم، وەك نموونەی ئایدۆلۆژیا دەناسێنێت (لارین، ١٣٨١: ص٧). ئایدۆلۆژیەکان چوارچێوەیەکن کە لێکدانەوەی تایبەت لە جیهان بە مەبەستی

ڕەفتارکردن بە پێی ئەم لێکدانەوە و ڕوانینە پێشکەشدەکەن و ئەو دەوڵەتانەی کە سیاسەتی دەرەوەیان لە چوارچێوەی ئایدۆلۆژیادا شیدەکرێتەوە، لە دابەشکردنی جوگرافیایی، هێز و نۆرم یان پێوەرەکانی زاڵ لە سەر سیاسەتی نێونەتەوەیی نارازین (قوام، ١٣٨٥: ص١٢١). پەیوەندی ئایدۆلۆژیا و سیاسەتی دەرەوەی هەر وڵاتێك، لە ئەوەدا دەردەکەوێت کە لە هەر سیستەمێکی سیاسی، سیاسەتی دەرەوەی بە هۆی ئایدۆلۆژیای تایبەت سیاسەتێکی دەرەوەی تایبەت بە خۆی پەیڕەو دەکات. هێنری کیسێنجر، وەزیری دەرەوەی پێشووی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بڕوای وایە کە سێ مۆدێلی سیاسەتی دەرەوەمان هەیە کە بـریتین لە: ١ـ کاریزماتیك ـ شۆڕشگێرانە. ٢ـ ئایدۆلۆژیك. ٣ـ پراگماتیك و بیرۆکراتیك (اشتـریان، ١٣٨٢: ص٣٣). هەروەها ماکس ڤیبەر، کۆمەڵناسی ئەڵمانی بڕوای وایە کە ڕۆڵی بیروباوەری مەزهەبی لە ناسنامەی نەتەوەکان بە شێوەیەکە کە تەنانەت مرۆڤی مۆدێرنیش ناتوانێت گرنگی و کاریگەری بیروباوەڕی ئایینی لە سەر کولتوور و تایبەتمەندی ناسنامەی نەتەوەیی ڕەچاو نەکات (وبـر،١٣٧٠: ص١٥٧). ئایدولۆژیا وەك سیستەمێك لە ئەندێشەکان و گریمانەکان شرۆڤەی بەشێك لە کۆمەڵگەی مرۆڤی، تێڕوانینیان لە سەر ڕەگەزەکانی پێکهێنەری جیهانی دەرەوە پێناسە دەکات. واتا ئایدۆلۆژیا لە ئاستی تاك، گروپ و کۆمەڵگەی سیاسی مانا پەیدا دەکات و دەتوانێت پێکهاتەی سیاسی حکومەتێك دیاری بکات. لەم ڕوانگەیەشەوە، کۆماری ئیسلامی ئێران وەك دەوڵەتێکی ئایینی کە خاوەن ئایدۆلۆژیای ئیسلامییە، لە پەیوەندی لەگەڵ ڕەگەزەکانی پێکهێنەری دەوڵەت ڕوانگەی تایبەت بە خۆی هەیە. لەم ڕوانگەیەدا، دەوڵەتی ئیسلامی پێگە و سەرچاوەی خوایی و ئایینی هەیە، سەروەری ئیسلامیش بە مانای سەروەری ئیلاهیە کە لە سەردەمی ئیمامەکانی شیعە لە

لایەن ئەوانەوە و لە کاتی ئامادەنەبوونیان لە ڕێگەی فەقیهەکان بە نوێنەرایەتی ئیمامەکان بەڕێوە دەبــردرێت (آقا محمدی، ١٣٩٠: ص٢٣).

لە تایبەتمەندییەکانی شۆڕشی ئیسلامی ئێران دووبارە زیندوو کردنەوەی بەها و بیرۆکەی ئیسلامی سیاسی بووە، کە بێجگە لە گۆڕانکاری ریشەیی لە سیستەمی سیاسی و کۆمەڵگەی ئێران لە دەرەوەی سنوورەکانیشدا، مانەوەی خۆی لە بڵاوکردنەوە و پەرەپێدانی ئایدۆلۆژیا لە ئاستی ناوچەیی و جیهانی دەزانێت (احمدی و لطفی، ١٣٨٩: ص١٠٨). بە بڕوای ئایەتوڵڵا (مطهری)، وشەی (ئیسلامی) کە ناوەڕۆکی حکومەتی ئیسلامییە لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا بە مانای ئەوەیە کە ئەم حکومەتە بە پێی بنەماکان و یاساکانی ئیسلام بەڕێوە دەچێت، ئیسلامیش قوتابخانەی هزری و ئایدۆلۆژیایە بۆ هەموو ژیانی مرۆڤ (مطهری، ١٣٧٢: ص٨٠). هەروەها ئایەتوڵڵا خومەینی دەربارەی بنەماکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەڵێت: ((ئێمە دەبێت زۆر بە توندی شۆڕشەکەمان بۆ هەموو جیهان هەناردە بکەین، ئێمە پشتیوانی هەموو بەشخوراوانی جیهانین و هەموو زلهێزەکان بۆ لەناوبــردنی ئێمە هەستاون. ئەگەر ئێمە لە سنوورێکدا بمێنینەوە بە دڵنیاییەوە تووشی شکست دەبین)) (خمینی، ١٣٨٠، صحیفه نور، جلد ٣: ص١٢٧). بە ئایدۆلۆژیا کردنی سیاسەت لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا و ڕەنگدانەوەی لە سیاسەتی دەرەوەدا، دەگەرێتەوە بۆ بە بنەماکردنی ئیسلام بۆ کاردانەوە بەرامبەر ژینگەی گۆڕاوەی دەوروبەری خۆی کە بە ئامرازی ئایدۆلۆژیا ئەم بۆشاییە پڕدەکاتەوە. لە لایەکی تــرەوە بە ئایدۆلۆژیایی کردنی بارودۆخی ناوخۆ و دەرەوە، هەوڵی شۆڕشگێری و بەهێزکردنی دەوڵەت بۆ ئامانجەکانی دەدات (روآ، ١٣٧٨: ص٣٥). لە ڕوانگەی ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی ئێران، ئایین لە سیاسەت جیا نەکراوەتەوە و ئەم سیاسەتە ئایدۆلۆژێك، ئیسلامییە ـ شیعەیە، هەوڵ دەدات کە سیستەمی نامۆ بەم

ئایدۆلۆژیایە لە ناو بچێت، هەروەها کۆمەڵگەیەك لە ناوخۆ و لە ئاستی جیهانی بێنێتەئاراوە کە لەسەر بنەمای ئەم ئایدۆلۆژیایە بێت، کە ئەمەش ڕەنگدانەوەی هزر و تێگەیشتنی ڕێبەرێکی شکۆمەندە لەم بەستێنە ئیسلامییەدا (دکمجیان، ١٣٧٧: ص٥٥). لە ڕوانگەی ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی ئێران، بۆ تێگەیشتن لە جیهانی دەرەوە و ڕۆڵی موسوڵمانان جەخت لەسەر سێ بابەت دەکرێتەوە: ا- خەلافەت. ب ـ تەکلیف (ئەرك). ج ـ سەروەری. بەم پێیە مرۆڤ جێگری خوایە لە سەر زەوی و موسوڵمانان دەبێت ئەم تەکلیف (ئەرکەی) خەلافەتکردنە لە ئەستۆبگرن بۆ سەروەری و جێبەجێ کردنی حوکمی خوا لە جیهان بۆ ئەوەی ئەم ئەرکە گرێبدەنە سەروەری خوا دەبێت هەوڵ بدەن حکومەت و سیستەمێك لە سەر بنەمای شەریعەتی ئیسلامی پێکبێنن. بە هۆی ئەوەی کە دەوڵەتی ئیسلامی دەوڵەتێکی بڕواییە، دەبێت جیهان دابەشبکرێت بۆ سەر باوەڕداران (موسوڵمانان)، پەیڕەوانی کتێبی ئاسمانی و کافرەکان. لێرەوە دەوڵەت ـ نەتەوە مانای نامێنێت و سیستەمی نێونەتەوەیی کە لە سەر بنەمای گرێبەست و یاساکانی دروستکراوی مرۆڤ دانراوە، لەگەڵ بنەماکانی ڕەوایەتی ئیسلامی هاوتەریب نییە (صالحی نجف آبادی و رضائی، ١٣٨٨: ص١١).

ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی ئەو دەوڵەتانەی کە بە شۆڕش یان بزوتنەوەیەك دەسەڵاتیان گرتۆتە دەست لە ژێر کاریگەری ئەم شۆڕشەدا، ڕەفتارێکی شۆڕشگێرانەیە و ناچێتە ژێر ڕێسا باوەکان یان پێشبینیکردن. شۆڕشگێڕەکان دەیانەوێت بنەماکانی شۆڕشەکەیان لە چوارچێوەی سنوورەکانیاندا قەتیس نەمێنێتەوە و هەناردەی دەرەوە بکرێت. بۆیە سروشتی هەرشۆڕشێك پەرەسەندن و بڵاوبوونەوەیەتی و کۆماری ئیسلامی ئێرانیش کە لە ژێر کاریگەری هزری سیاسی شیعە و ڕوانگەی جیهانگەرایی و دادپەروەری تەوەریدایە، بەردەوام هەوڵی فراوانبوون و دژایەتی پێکهاتە هەنوکەیەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی دەکات و

ڕەوایەتی خۆی لە بنەما هزری و فیقهیەکانی شیعە وەردەگرێت، وەکو: (الامر بالمعروف والنهي عن المنكر)، (الدعوة)، (العدالة)، (نفي سبيل) و ...هتد (حسینی،١٣٨٧: ص٨٦٣). کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەدا هەوڵ دەدات، بنەما ئایدۆلۆژیاییەکانی بۆ دروستکردنی بەرهەڵستکاری لە هەمبەر سیستەمی ڕۆژئاوا پێناسە بکات، بۆ نموونە:

١ـ جەختکردنەوە لە سەر ئیسلام وەکو شێوازی ژیانی گشتگیر و هەمەلایەن.

٢ـ بڵاوکردنەوەی ئەو بڕوایەی کە دەڵێت: قبوڵ کردنی شێوەی ژیانی نائایینی و ڕۆژئاوایی و جیاکردنەوەی ئایین لە سیاسەت سەرچاوەی هەموو کێشە کۆمەڵایەتی، ئابووری، سەربازی و سیاسییەکانی کۆمەڵگەکانی موسوڵمانانە.

٣ـ بڵاوکردنەوەی ئەو بیرۆکەیەی کە دەڵێت: تەنیا لە ڕێگەی گەڕاندنەوەی هێز و شکۆی موسوڵمانان، گەڕانەوەیە بۆ ئیسلام و سەروەری ئایینی ئیلاهی لە جێگەی سەرمایەداری ڕۆژئاوایی و مارکسیزم و سۆسیالیزم و...هتد.

٤ـ ناساندنی دووبارەی شەریعەتی ئیسلامی وەك شێوازێکی کۆمەڵگەیی نموونەیی و کۆمەڵگەیەکی دادپەروەرانە و ئەخلاقی.

٥ـ بانگەشەکردن و بڵاوکردنەوەی بیرۆکەی جیهاد لە دژی ناڕاستییەکان و نادادپەروەرییەکان و قبوڵ کردنی هەموو ئازارەکانی ئەم ڕێگەیە و تەنانەت شەهید بوون لە ڕێگەی خوا (علیدادی، ١٣٩٠: ص١٧٨).

جێگەی ئاماژەیە کە ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی زاڵبوونی گوتاری مارکسیستی لە سەر هێزە سیاسییەکانی سەرەتای شۆڕشی ئیسلامی و ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێرانەی ئیسلامی – شیعی، خوێندنەوەی تایبەتی بۆ چەمك، پرس و بابەتەکان هەبووە وەکو: دەوڵەت، چین، دادپەروەری، مێژوو، ئابووری، سەرمایەداری و ئیمپریالیزم و سیستەمی نێونەتەوەیی، ڕۆژئاوا و ...هتد (قریشی، ١٣٨٨: ص٢٢٣). بۆیە بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم ئەم سیستەمە

هزریەی كۆماری ئیسلامی ئێران و درك و تێگەیشتنی تایبەت لە جیهان وادەكات كە ئێمە ئەوە بە ڕوونی لە: ئۆمەتگەرایی كۆماری ئیسلامی، دژایەتی ئیمپریالیزم، دژایەتی چینایەتی و بورژووازی و بەها لیبـرالەكان و سەرمایەداری، دژایەتی سیستەمی هەنووكەیی نێونەتەوەیی و ڕێكخراوە نێونەتەوەییەكان، لایەنگری هەژاران و لێقەوماوان و پاڵپشتی بزوتنەوە ڕزگاریخوازەكان و كۆنتـرۆڵی دەوڵەت بە سەر كۆمەڵگە لە هەموو بوارەكاندا، ئایدۆلۆژیاگەرایی و دادپەروەری تەوەری و سەربەخۆییخوازی و...هتد، لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا دەبینین.

دروشمەكانی دژایەتی گەندەڵی و دادپەروەری و سازش نەكردن بۆ نموونە لە پرۆگرامی ئەتۆمی، كاریگەری زۆری لە سەر ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی ئێران و كاردانەوەی كۆمەڵگەی نێونەتەوەیی هەبووە. لە ڕوانگەی ڕێبەرانی كۆماری ئیسلامی ئێرانەوە، دەوڵەتی نەتەوەیی تەنیا لە چوارچێوەی ئایدولۆژیای ئیسلامی ـ شیعی پێناسە دەكرێت و سروشتێكی ئایینی و ئیسلامی هەیە، لەم ڕوانگەیەدا دەوڵەت و حكومەت دروستكراوەیەكی ئەخلاقین نەك ماددی و سیكۆلار. دامەزراندنی كۆمەڵگەی ئایینی لە سەر بنەمای بەهاكانی سەروو زەمەن و سەروو شوێنی شەریعەتی ئیسلام، تەوەری سەرەكییە و ناسنامەی كۆماری ئیسلامی ئێران دەرەنجامی ڕەگەزەكانی ناسنامەی ئیسلام و شۆڕشی ئیسلامی و ناسنامەی ئێرانییە. بەڵام ناسنامە و سروشتی ئیسلامی ـ شۆڕشگێرانەی كۆماری ئیسلامی ئامانج و بەرژەوەندییەكانی ئێران دەستنیشان و پێناسە دەكات. ئەمەش بە پێی بەهاكان و ئایدیاكان و بنەماكانی ئیسلامی، شۆڕشی ئیسلامی ئێران دەبێت (عیوضی، ١٣٨٧: ص٢١٠ـ٢٠٩). لێرەدا بە ڕوونی گریمانەكانی كۆنستـراكتیڤیزم دەربارەی پرسی كاریگەری بنەما و ڕەگەزە ناسنامەییەكان لە دیاریكردنی ئامانج و بەرژەوەندییەكانی دەوڵەت و سیاسەتی دەرەوەی ئێران دەسەلمێنرێت.

لەم بارەیەوە لێکۆڵەرێکی کاروباری ئێران بە ناوی شیرین هانتــر، بڕوای وایە کە کاریگەری ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێرانە لە سەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بەرزی و نزمی تێدا بووە، ئەمەش بە هۆی ئەم هۆکارانە:

١ـ زاڵبوونی نەریتگەرایی نویێ لە پێکهاتەی سیاسی ئێران و ڕۆڵی لە سیاسەتی دەرەوەدا.

٢ـ هەڵسەنگاندنی ئایدۆلۆژیکی تواناکان و ڕۆڵی لە سەر ویست و داواکاری نەگونجاو و ناواقعی لە ئاستی نێونەتەوەییدا.

٣ـ کاردانەوەی وڵاتانی تــر و دامەزراوە نێونەتەوەییەکان لە هەمبەر ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێرانەی کۆماری ئیسلامی و کۆنتــڕۆڵ کردنی، هەروەها سزا و ئابلۆقە ئابووریەکان.

٤ـ گۆڕانکارییە ناوخۆییەکان و گۆڕانکارییەکانی دەرەوەی ئێران و ڕووداوەکان و جۆری کاردانەوەکان لە هەمبەر ئەم گۆڕانکاریانە (هانتــر، ١٣٨٠: ص٢١٩).

(٣.٥)– تێڕوانین بۆ پێکهاتەی هێز و دامەزراوە نێونەتەوەییەکان:

کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەلومەرجێکدا دروستبوو کە پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی دوو جەمسەری بوو. ڕێبەرانی شۆڕشی ئێران ئەو تێگەیشتنەیان هەبوو کە هەموو نەهامەتییەکانی ئێران لە لایەن زلهێزەکانەوە بووە و ڕوانگەیەکی زۆر ڕەخنەییان بۆ ئەم سیستەمە هەبوو کە لە بنەمای (نە شەرقی نە غەربی) لە سیاسەتی دەرەوەدا بەرجەستە بوو. واتا کۆماری ئیسلامی ئێران پابەندبوون بە هەر ئایدولۆژیایەکی تــر ڕەتدەکاتەوە و سیاسەتی پابەندنەبوون پەیڕەو دەکات و دژایەتی چۆنیەتی دابەشبوونی هێز لە ئاستی سیستەمی نێونەتەوەیی و دامەزراوە نێونەتەوەییەکان دەکات (محمدی، ١٣٧٧: ص٤٨).

(١-٣-٥)- تێڕوانین بۆ پێکهاتەی هێز:

لە ڕووی کردەییەوە ڕووبەڕوو بوونەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران و سیستەمی نێونەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ بەرگری وڵاتان لە حکومەتی شای ئێران لە کاتی شۆڕشی (١٩٧٩) و دواتر لە جەنگی ئێران و عێراق، هەروەها کێشەی بە بارمتەگرتنی دیپلۆماتەکانی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە ساڵی (١٩٧٩)، کێشە و پرسی سەلمان روشدی و فەتوای ئایەتوڵڵا خومەینی بۆ کوشتنی لە ساڵی (١٩٨٨)، ململانێ لە کەنداو، پرسی تیرۆریزم و تاوانبار کردنی کۆماری ئیسلامی ئێران بە داڵدەدانی تیرۆریستەکان و ڕاهێنان و یارمەتیدان و هاندانیان. دواتر پرسی مافەکانی مرۆڤ و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لە کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەمە جگە لە پرسی دۆسیەی ئەتۆمی ئێران (امین، ١٣٩٢: ص١٥٣).

کۆماری ئیسلامی ئێران ڕوانگەیەکی دژە ڕۆژئاوایی هەیە بە ناوەندیەتی دژایەتی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و ئەم ڕوانگەیە خۆی لەم ڕەگەزانەدا دەبینێتەوە: سەربەخۆییخوازی، ئازادیخوازی، دژایەتی زۆرداری، خەبات دژی ئیستکبار، دژایەتی زوڵم و زۆرداری و دادپەروەری خوازی. هەرچەندە لە سەرەتادا جۆرێك لە ڕوانگە و گوتاری ناسراو بە نەتەوەیی- ئیسلامی دەبینرا، بەڵام دواتر گوتار و ڕوانگەی ئیسلامی- شۆڕشگێرانە زاڵ بوو (قیصری، ١٣٨٥: ص١٥٨). گوتاری نەتەوەیی ـ ئیسلامی، لە دوای کودەتای ساڵی (١٩٥٣) لە دژی کابینەی مۆسەدیق دروست دەبێت و لە پاش شۆڕشی (١٩٧٩)دا لە کابینەی کاتی مەهدی بازرگاندا بەرجەستە دەبێت، بەڵام پاشان بە داگیرکردنی بالیۆزخانەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە تاران گوتاری ئیسلامگەرایی بە جەخت کردنەوە سەر دادپەروەری و دژایەتی زۆرداری سەرهەڵدەدات. ئەم گوتارەش هەوڵ دەدات ڕۆژئاوا لە جێگەی عەرەب وەکو ئەوی تری ناسنامەی ئێران دابنێت و خۆی لە ڕوانگەی گوتاریەوە لە دەرەوەی مۆدێرنیتە و فەلسەفەی

سیاسی ڕۆژئاوا پێناسە بکات (صادقی، ١٣٨٧: ص٢٥٩). هەروەها ئاراستە گشتییەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی بە پێی مادەکانی (١٥٢، ١٥٤) لە دەستووردا بریتیین لە: ڕەتکردنەوەی دەسەڵاتخوازی بێگانەکان، ڕەتکردنەوەی قبوڵ کردنی هێزە دەسەڵاتخوازەکان، پەیوەندی ئاشتیانە لەگەڵ دەوڵەتانی دۆست و خۆلادان لە دەستێوەردانی ناوخۆیی لە کاروباری نەتەوەکانی تر (نبوی، ١٣٩١: ص٣٦). بەڵام سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، خاوەن سیستەمێکی بەهاییە کە لە سەر بنچینەی فەرمانەکان و بنەماکانی هزریی ئیسلامی ـ شیعەی دووازدە ئیمامییە. گرنگی بەهاکان لەوەدایە کە دەتوانێت ببنە بنەمای زۆرێك لە ڕەفتار و ڕوانگەکان لە سیاسەتی دەرەوەدا و پاساوی ئامانجەکان و کردەوەکان. کاتێك ژمارەیەکی زۆر لە بەهاکان لە تۆڕێکی پەیوەندیدا لەگەڵ یەکتر بەشێوەی پەیوەندیدار (هۆ و بەرهۆ) جۆرێك لە پەیوەندی دروستبکەن، ئەوە سیستەمێکی بەهایی پێك دێت کە لە وانەیە لەگەڵ سیستەمی نێونەتەوەیی (ڕێساکان و پێوەرەکان) گونجاو یان دژایەتی هەبێت (رفیع پور، ١٣٧٨: ص٢٧٠).

ئایەتوڵڵا خومەینی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران لە ساڵی (١٩٧٩)دا، گوتاری (نە شەرقی نە غەربی، کۆماری ئیسلامی) هێنائاراوە، لە ڕوانگەی ئایەتوڵڵا خومەینییەوە، ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، ئەوی تری کۆماری ئیسلامیان پێکدەهێنا، ناوبراو نەیدەویست گوتاری ئیسلامی لە ئێران ببێتە بەشێك لە شارستانییەتی ڕۆژئاوا (رمضانی، ١٣٨٣: ص٦٠). لە ڕوانگەی ئایەتوڵڵا خومەینییەوە هەروەك چۆن لە قورئاندا مرۆڤ دەبێت بە ڕێگەی ڕاستدا بڕوات، لە سیاسەتی دەرەوەشدا دەبێت دەوڵەتی ئیسلامی ئەم کارەبکات، واتا دروشمی (نە ڕۆژهەڵات، نە ڕۆژئاوا) لە سیاسەتی دەرەوەدا هەڵقوڵاوی ئەم ڕوانگە و لێکدانەوە ئاینییەیە (ستوده، ١٣٧٨: ص٣). هەروەها ئایەتوڵڵا خومەینی دەڵێت:

((زلهێزەكان ڕێز لە ئێمە ناگرن تەنیا لەو ئاستەی كە ئێمە خزمەتكاریان بین و ئێمە لاواز و ئەوان بەهێز بن، ئەوان سەرپەرەشتی ئێمەبن و ئێمە پارێزەری بەرژەوەندییەكانیان بین، ئەوان ئێرانێك بە ناسنامەی ئیسلامی ئێرانی قبوڵ ناكەن بەڵكوو ناسنامەیەكمان پێدەدەن كە خۆیان دەیانەوێت)) (خواجه سروی، ١٣٨٥: ص٢٦٤). ڕێبەرانی كۆماری ئیسلامی ئێران هەموو كات خەبات دژی ئیستكبار و دژایەتی لەگەڵ زلهێزەكانیان وەك بنەمایەكی بنچینەیی سیاسەتی دەرەوە دەستنیشان كردووە، هەوڵیش دەدەن لەگەڵ ئەكتەرە لاوەكییەكانی سیستەمی نێونەتەوەیی دژی ئەكتەرە سەرەكییەكانی پێكهاتەی هێزی جیهانی هاوپەیمان بن. ئەم جیاوازییە ئایدۆلۆژییەی نێوان پێكهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و كۆماری ئیسلامی ئێران، دوو خوێندنەوەی جیاوازیان بۆ جیهان و پەیوەندییەكان هەیە كە كۆی ئەوانە كار و كارلێك پێكەوە دروستدەكەن و كاریگەریان لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەیە (آقا محمدی، ١٣٩٠: ص٣٣). بە پێی تیۆری كۆنستراكتیڤیزم دەردەكەوێت كە ئەم جیاوازیە لە بەها و پێوەرەكان لە نێوان پێكهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و كۆماری ئیسلامی ئێران دەبێتە هۆی دروستبوونی ململانێ و دژایەتی و ناكۆكی. لێرەوە دەتوانین ڕووبەڕوو بوونەوەی ئەخلاقی و بەهایی كۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕووی ئایینییەوە بۆ سیستەمی نێونەتەوەیی بەم شێوەیە پۆلین بكەین:

لە ڕوانگەی كۆماری ئیسلامییەوە، ئایینی ئیسلام و مەزهەبی شیعەی دووازدە ئیمامی بۆ هەموو ڕەهەندەكانی ژیانی تاك و كۆمەڵایەتی مرۆڤ و پەیوەندی نێونەتەوەیی حوكمی (بڕیاری) هەیە، بۆ نموونە:

١ـ ئامانجی ئایینی ئیسلام وەك ئایینێكی جیهانی لە كۆتاییدا دروستكردنی كۆمەڵگەیی گەورەی ئیسلامی لە ژێر ناوی ئۆمەتی ئیسلامییە، ئیمامی زەمان (مەهدی)یش ڕزگاركەری هەموو مرۆڤەكانە و دامەزرێنەری ئاشتی جیهانییە لە

ژێر ئالآی ئیسلام. لێرەوە سیاسەتی دەرەوەی حکومەتی ئیسلامی ئەم ئامانجە کۆتاییەی هەیە کە لە کورتخایەندا هەموو جیهانی ئیسلام و لە درێژخایەندا هەموو جیهان بخاتە ژێر دەسەڵاتی ئیسلام.

٢ـ لە ئیسلام خەبات دژی زۆرداری سنووری جوگرافیایی ناناسێت یان سنووری سیاسی ناوخۆیی و دەرەکی دەگرێتەوە. لە ڕووی هزرییەوە خەبات دژی دەوڵەتە زاڵم و زۆردارەکان لە بەرنامەی کاری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندایە.

٣ـ سەربەخۆیی ناوخۆیی حکومەتی ئیسلامی پەیوەندی بە بڕینی وابەستەیی بە وڵاتانی تری ناموسوڵمانەوە هەیە و دەبێت ڕێگە لە کافران بگرن بۆ دەستێوەردان. پێویستە کە موسوڵمانان بەرەیەکی هاوکاری و هاوپەیمانی دژی کوفر و زوڵم دروستبکەن.

٤ـ سیستەمی یاسایی ئیسلامی ـ شیعی (نظام شرع)، هەموو ڕێسا و یاساکانی تاکەکەسی، بنەماڵەیی، مەدەنی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری، دادوەری و نەتەوەیی و نێونەتەوەیی دەگرێتەوە. بۆ نموونە: مافی مرۆڤی ئیسلامی دژی جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤە لە هەندێ بواردا، واتا عەقڵانییەتی ئیسلامی جیاوازی هەیە لەگەڵ عەقڵانییەتی ڕۆژئاوایی بە هۆی بەها و پێوەرەکانی ئیسلامی-شیعی (امین، ١٣٩٢: ص١٤٦). بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم هەڵسوکەوت لەگەڵ پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی دەرهاویشتەی ئەو ڕوانگە و بیروباوەڕەیە کە ڕەفتارەکان لە چوارچێوەی پاراستنی دۆخی هەنووکەیی یاخود گۆڕینی دۆخی هەنووکەیی ئاراستەدەکات. جیاوازی ڕەفتار لە سیاسەتی دەرەوە تا ڕادەیەك لە جیاوازی ئایدۆلۆژیا و گوتارە زاڵەکانە. لە کۆماری ئیسلامی ئێرانیش، ڕەفتاری دەرەکی لە چوارچێوەی ئایدۆلۆژیای ئیسلامی و ناسنامەی ئیسلامی ئێرانە، کە لەم گۆشە نیگایەوە دەڕوانێتە

سیستەمی نێونەتەوەیی، كۆماری ئیسلامی بە ڕوانگەیەكی ئایینییەوە سیستەمی نێونەتەوەیی بە پێكهاتوو لە ئایدۆلۆژیاكان دەزانێت نەك پێكهاتوو لە دەوڵەتان. هەروەها لە ڕووی سیاسییەوە سنووری بڕوایی دارولئیسلام و دارولحەرب یان (استكبار و استچعاف)، ڕوانگەیەكی جیهانگەرایانە بە مەبەستی دروستكردنی ئۆمەتی یەكگرتووی ئیسلامی و سیستەمی جیهانی ئیسلامی پێكدێنێت (یزدانی و قاسمی، ١٣٩٠: ص٢١٦).

بە پێی تیۆری كۆنستــراكتیڤیزم و كاریگەری پێكهاتە لە سەر هەمواركردنی ناسنامە و ڕەفتار و بە گشتی بكەرایەتی و سیاسەتی دەرەوە، دەتوانین بڵێین گۆڕانكاری لە پێكهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی لە پاش جەنگی سارد بە چەند شێوەیەك كاریگەری و گوشاری لە سەر بكەرایەتی و سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران دروستكردووە:

١ـ لە ڕێگەی پێناسە كردنەوە و دەستنیشان كردنی جۆرێكی تایبەت لە ناسنامەی سیاسی، سیستەمی سیاسی ڕەوا و ناڕەوای لە یەكتــر جیاكردۆتەوە.

٢ـ لە بكەرە سیاسییەكان هەروەها كۆماری ئیسلامی ئێران چاوەڕوان دەكرێت كە لە ستــراتیژی سیاسەتی دەرەوەیاندا بنەماكان و پێوەر و بەهای ڕەوای پێناسەكراوی نێونەتەوەیی پەیڕەو بكەن.

٣ـ ڕژێمە نێونەتەوەییەكان كەكۆمەڵێك بنەما و ڕێسا وپێوەرن، سنووریان بۆ كۆماری ئیسلامی دروستكردووە.

٤ـ ئەم بنەما پێوەری و بەهاییە نوێیانە وادەكات كە تێگەیشتنی وڵاتانی تــر بۆ ئامانج و مەبەستەكانی كۆماری ئیسلامی(بۆ نموونە پرۆگرامی ئەتۆمی)، كاریگەری لە سەر جۆری پەیوەندی و شێوەی ڕەفتاری دەوڵەتانی تــر لە هەمبەر كۆماری ئیسلامی ئێران دابنێت. كاریگەری پێكهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی لە سەر سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی لە سەردەمی دوو جەمسەریدا وایكردبوو كە

سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر بنەمای ململانێ و گۆشەگیری بەڕێوە بچێت. بە کۆتایی هاتنی سیستەمی دوو جەمسەری و ئاڵوگۆڕەکان لە ئاستی نێونەتەوەییدا، وایکرد کە گۆڕانکاری لە سەر ئاستی ناوچەیی ڕووبدات کە ئەمەش دیسانەوە کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی و ڕەفتاری جیاوازی لەم ژینگە نوێیەدا دروستکرد (خجستەنیا، ١٣٨٥: ص٦-٥). ئەگەر بە پێی ڕوانگەی ڕەخنەیی شیکردنەوە بۆ سیاسەتی دەرەوەی ئێران بکەین ئەوە چەمکی رزگاری و لۆژیکی بەرپرسیاریەتی لە زەینییەتی گشتی کۆماری ئیسلامی ئێران بە پێی ڕوانگەی کۆنستـراکتیڤیزم دەردەکەوێت، بە تایبەت کە کۆماری ئیسلامی ئێران لە سیستەمی هەنووکەیی نارازیە و هەوڵی تێکشکانی ئەو سیستەمە، یان دژایەتی ئەم سیستەمە نێونەتەوەییە دەدات و ئەمەش سیاسەتی دەرەوەی ئێران تووشی گرفت و کێشە دەکات.

(٥-٣-٢)- تێڕوانین بۆ دامەزراوە نێونەتەوەییەکان :

کۆماری ئیسلامی ئێران لە پاش شۆڕشی ساڵی (١٩٧٩)دا و هەروەها سەردەمی جەنگی نێوان عێراق و ئێران، و باوەڕی بە نارەوایەتی دامەزراوە نێونەتەوەییەکان، بەشداری لە دانیشتنەکانی ساڵانەی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان نەدەکرد و تەنیا لە ساڵی (١٩٨٠)، لە پاش چوونی موحەممەد عەلی ڕەجایی، سەرۆك وەزیرانی ئەوکاتەی ئێران بۆ ئەنجومەنی ئاسایشی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، پاشان بەشداری خامنەیی وەك سەرۆك کۆماری ئەوکاتەی ئێران لە ساڵی (١٩٨٨) لە چل و دووهەمین دانیشتنی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بەشداریان کرد. ئایەتوڵڵا خامنەیی، لە وتەیەکدا مافی ڤیتۆ و ئەندامیەتی هەمیشەیی لە ئەنجومەنی ئاسایش وەك بەربەستی سەرەکی ئاشتی جیهانی و هۆکاری جەنگ و ئاژاوە لە جیهاندا ناساند، هەروەها ڕایگەیاند

كە دەبێت وڵاتانی جیهانی سێیەم بۆ بەرگری لە مافەكانیان لەگەڵ یەكتر یەكگرتوو بن (حامی كلوانق، ١٣٨٧: ص٤). ڕێبەران و نوخبە سیاسییەكانی كۆماری ئیسلامی لە ڕووی بنەماكانی هزری شۆڕشی ئیسلامی، ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان بە دامەزراوەیەك دەزانن كە لە خزمەت بەرژەوەندی و ئامانجی هێزە چەوسێنەرەكاندایە و دژی وڵاتانی بێوار (مستعضف) كاردەكات. ئەوان بڕوایان وایە كە ئەو پێكهاتە نادادپەروەرانەیە كە لە ئەنجومەنی ئاسایش و مافی ڤیتۆدا بەرجەستە دەبێت بگۆڕدرێت، ئێرانیش بە سیاسەتی نەڕۆژئاوا و نەڕۆژهەڵات هەروەها خەبات دژی ئیستكباری جیهانی هەوڵیدەدا ئەم ڕێكخراوە وەك خزمەتكاری هێزە گەورەكان بناسێنێت. لە لایەكی تـرەوە، بزوتنەوەی وڵاتانی بێلایەن لە جێگەی ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان، وەك دامەزراوەی سەرەكی كۆمەڵگەی نێونەتەوەیی بناسێنێت. بەڵام لە پاش كۆتایی جەنگی ئێران و عێراق، كۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی پێویستی دارایی، خۆی لە دامەزراوەكانی نەتەوە یەكگرتووەكان وەكو بانكی جیهانی و سەندوقی نێونەتەوەیی دراو، نزیك كردەوە (كرمی، ١٣٨٥: ص٣٢).

بە شێوەیەكی گشتی ڕەوتی بەشداری و تەعامولی كۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕێكخراوە نێونەتەوەییەكاندا، بە سەر چەند قۆناغێك دابەشدەكرێت. بە پێی ستـراتیژی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی لە هەر قۆناغێك بە هۆی گوشارە دەرەكییەكان و گۆڕانكاریە ناوخۆییەكان گۆڕانكاری بەسەردا هاتووە:

١ـ قۆناغی یەكەم: ١٩٧٩ ـ ١٩٨٠، پەیوەندی سنوورداری فەرمی.

٢ـ قۆناغی دوهەم: ١٩٨٠ ـ ١٩٨٨، بەرەنگاربوونەوە و دژایەتی.

٣ـ قۆناغی سێیەم : ١٩٨٨ ـ ١٩٩٧، هەوڵدان بۆ پێكەوە ژیانی ئاشتیانە.

٤ـ قۆناغی چوارەم: ١٩٩٧ ـ ٢٠٠٥، هاوكاری سنووردار لەگەڵ ڕێكخراوەكان.

٥ـ قۆناغی پێنجەم: ٢٠٠٥ ـ ٢٠١٣، دژایەتیکردن.

٦- قۆناغی شەشەم: ٢٠١٣- تائێستا، هەوڵدان بۆ هاوکاری و سڕینەوەی بارگرژیەکان (کریمی، ١٣٨٦: ص١٤).

بە شێوەیەکی گشتی کۆماری ئیسلامی هەوڵ دەدات لە هەمبەر ئەو ڕێکخراو و دامەزراوە نێونەتەوەییانەی کە بە ئامرازی دەستی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ڕۆژئاوایان دەزانێت، لە ڕێگەی کۆمەڵێك ڕێکخراو و دامەزراوەی تــرەوە جێگرەوەیەك بۆ ئەوان دروستبکات، بۆ نموونە: ڕێکخراوی کۆنفرانسی ئیسلامی و لەو ڕێگەیەوە گفتوگۆ لەگەڵ نەتەوە یەکگرتووەکان و یەکێتی ئەورووپا بکات، یاخود دروستکردنی یەکێتی نێوان پەرلەمانەکانی ئیسلامی (اتحادیە بین المجالس اسلامی)، هاوکاری لەگەڵ ڕێکخراوی هاوکاری ئابووری(ECO)، گرووپی (٧٧)، بزوتنەوەی بێلایەنەکان و یەکێتی ئەفریقی و...هتد (دهشیری، ١٣٨٣: ص٤٨).

لێرەدا بە پێی تیۆری کۆنستــراکتیڤیزم، لە خشتەیەکدا بە شێوەی گشتی کاریگەری بنەما و ڕەگەزە بەهایی و پێوەریە جیاوازەکانی پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و کۆماری ئیسلامی ئێران و ڕۆڵیان لە سەر ناکۆکییەکانیان، هەروەها بکەرایەتی و سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە پرس و بابەتە جۆراوجۆرەکاندا دەخەینە ڕوو.

بەراورد کردنی جیاوازییەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی و کۆماری ئیسلامی ئێران:

ریزبەند	بابەت	سیستەمی نێونەتەوەیی	کۆماری ئیسلامی ئێران
١	ئامانج	پاراستنی دۆخی هەنووکەیی	گۆڕینی دۆخی هەنووکەیی و هەناردە کردنی شۆڕش
٢	ستــراتیژی	یەکێتی و هاوپەیمانی	بێلایەنی، سەربەخۆییخوازی،یەکێتی ئیسلامی
٣	ئەکتەر-بکەر	دەوڵەت ـ نەتەوە، ڕێکخراو و دامەزراوە نێونەتەوەییەکان و...هتد.	ئۆمەت ، حکومەتی جیهانی ئیسلام
٤	بەرژەوەندی	بەرژەوەندی و ئاسایشی نەتەوەیی	بەرژەوەندی ئیسلامی ـ شیعی، مانەوە وپاراستنی سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران
٥	گوتاری فەلسەفی	ریالیزم ـ مادە گەرا	ئایدیالیزم ـ بەها تەوەر، ئایدۆلۆژیك
٦	ڕێسای گەمە	کێبــرکێ و ململانێ	خێر - شەر، دۆست — دوژمن، دارولئیسلام -دارولحەرب
٧	مافەکان و سەروەری	دەسەڵاتی خەڵك، حکومەتی کۆماری	دەسەڵاتی خوا و حکومەتی ئیسلامی، ولایەت
٨	پێکهاتە	جەمسەرگەرایی	دژە جەمسەر،حکومەتی جیهانی ئیسلام
٩	ناسنامە	نەتەوەیی	ئایینی ـ ئایدۆلۆژیك، شۆڕشگێرانە وئیسلامی-شیعە

(٥ . ٤)- پاراستنی بەرژەوەندی و ئاسایشی سیستەم:

یەکێکی تر لە پێوەرەکانی بەهایی گرنگ لە ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێران کە ڕۆڵی سەرەکی لە ڕەفتارەکانی سیاسەتی دەرەوەدا هەیە، پاراستنی بەرژەوەندی سیستەمی ئیسلامییە. ئەم پێوەرە بەهاییە لە بواری پەیوەندی دەرەکی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ سیستەمی نێونەتەوەیی و وڵاتانی تر دەتوانێت ببێتە هۆی دوو جۆرە ڕەفتاری جیاواز، یەکەم: لە هەندێ حاڵەتدا بە پێی ئەم بنەمایە بەرژەوەندی دەوڵەتی ئیسلامی وادەخوازێت، کە لە سەر بنەمای زەرورەتی مانەوەی دەوڵەتی ئیسلامی، هەوڵ بدات خۆی لەگەڵ بەها و پێوەرە نێونەتەوەییەکان بگونجێنێت یاخود قبوڵیان بکات هەرچەندە کاتی بێت. دووهەم: لە هەندێ حاڵەتدا ئەم بەرژەوەندییە بە مانای پاراستنی بەهاکان و ڕێساکانی ئیسلامی و ڕێگرتنە لە نفووزی بێگانەکان لە وڵات کە لەم حاڵەتەدا، بۆ پاراستنی ئەم بەها باڵایانە دەتوانێت پێوەر، بەها، ڕێسا و یاسا نێونەتەوەییەکان، لە بەرچاو نەگرێت یان پێشێلیان بکات (مشیرزادە، مقالە، ١٣٨٥: ص٢٣). لێرەوە دەتوانین بڵێین کە پاراستنی بەرژەوەندی سیستەم ڕەوایەتی هزری خۆی لە (بنەمای تەقییە) وەردەگرێت. هەروەها لەم بارەیەوە ئایەتوڵڵا خومەینی دەڵێت: ((پاراستنی ئیسلام و حکومەتی ئیسلامی، لە نوێژ گرنگتر و پربایەختره)) (موسوی خمینی، ١٣٧٧: ص٥٨). جێگەی ئاماژەیەکە کاتێك ئێمە باس لە کۆماری ئیسلامی دەکەین، لە سەرەتادا ئەوە تایبەتمەندیە ئیسلامییەکەیە کەدەستنیشانکەری کۆمەڵێك پێوەر و بەهایە وجۆرێك لە ناسنامەی ئیسلامی بۆ ئەم دەوڵەتە دروستکردووە، کە کاریگەری لە سەر ئاراستە کردنی سیاسەتی دەرەوەی ئەم وڵاتە لە سیستەمی نێونەتەوەییدا داناوە و کۆماریبوون تەنیا ڕواڵەتی سیستەمە سیاسییەکەیە، بەڵام ئیسلامییەت ناوەڕۆکی سیستەمەکەیە

(رسولی ثانی آبادی، ١٣٩٠: ص٨٨). لەم پەیوەندییەدا محمد جواد لاریجانی، لە تیۆریسیەنە ئیسلامییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران بەم جۆرە پۆلێن دەکات: ١- پاراستن و مانەوەی ئێران. ٢- ئاوەدانکردنەوەی ئێران. ٣- بلاوکردنەوەی هزری ئیسلامی-شیعی. هەروەها محمود سریع القلم، پسپۆر و لێکۆڵەری بواری سیاسەتی دەرەوەی ئێران بەم جۆرە باس لە ئامانجەکان دەکات: ١- پاراستنی یەکپارچەیی وڵات، سەروەری نەتەوەیی و گەشەپێدانی ئابووری. ٢- بەرگری لە موسوڵمانان و بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکان و دژایەتی لەگەڵ ئیسرائیل. ٣- دامەزراندنی کۆمەڵگەی جیهانی ئیسلامی لە سەر بنەمای مەزهەبی شیعە (رنجبـر، ١٣٨١: ص٩).

ئێران وەك هەر ئەکتەرێکی نەتەوەیی بەدوای دەستەبەرکردنی بەهاکانییەتی، کە لە سەر بنەمای پێویستیەکان و ئایدیا و ئامانجەکانییەتی کە لە بەڵگەنامە فەرمییەکان وەکو دەستور، بەڵگەنامەی ڕوانگەی بیست ساڵە و سیاسەتە گشتییەکانی پەسندکراوی کۆمەڵەی دەستنیشان کردنی بەرژەوەندییەکانی سیستەم لە ڕەفتاری دەرەوەی ئێراندا ڕەنگیداوەتەوە و بەرجەستە بووە. لێرەوە دەردەکەوێت کە سەربەخۆیی، سەروەری و پاراستنی خاك و ناسنامەی ئیسلامی حکومەتی ئیسلامی لە سەر بنەمای ولایەتی فەقیە و یەکێتی جیهانی ئیسلام لە ڕەهەندەکانی بەرژەوەندی نەتەوەیی ئێرانن (آدمی، ١٣٨٩: ص٩٩). ئامانجەکانی نەتەوەیی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بە پێی یاسای بنچینەیی لە مادەکانی (٣، ٩، ٦٧، ١٢١، ١٥٢، ١٥٣)دا، هاتووە کە پاراستنی ئیسلام، ئازادی و سەربەخۆیی لە هەموو ڕەهەندێکەوە، یەکێتی و یەکپارچەیی وڵات، بەشداری هەمووخەڵك و بەهێزتـرکردنی توانای سەربازی و بەرگری و پرستیژ، لە خۆدەگرێت (نبوی، ١٣٩١: ص٣٦).

بە پێی ئەم بنەمایەی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی سیستەمی ئیسلامی، گرنگتــرین ئەرکی دەوڵەتی ئیسلامی ئەوەیە کە لە هەر قۆناغێك، بە پێی ڕەچاوکردنی پاراستنی بەرژەوەندی سیستەم، لە دوو سیاسەتی خۆگونجاندن و قبوڵ کردنی بەهاکانی نێونەتەوەیی یاخود ڕەچاو نەکردنیان، بە پێی بەرژەوەندی، یەکێکیان هەڵبژێرێت و ڕەفتار و سیاسەتی دەرەوەی خۆی ئاراستە بکات.

هەروەها بە هۆی ئەوەی کە ڕەگەزە بنەرەتییەکانی سیستەمی سیاسی ئێران، ئیسلام و شۆڕشی ئیسلامییە، بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی لە سەر بنەمای بەهاکان، ئایدیاکان، بنەماکانی ئیسلام و شۆڕشی ئیسلامییە، چونکە نەتەوە ڕەسەنایەتی نییە و بەرژەوەندی نەتەوەیی لە چوارچێوەی بەرژەوەندی ئیسلام و حکومەتی ئیسلامیدایە، ئەمەش بە جۆرێك ڕەگەزی ناسنامەیی ئێرانی لە پلەی دووهەم یان تێکەڵ بە ناسنامە ئیسلامییەکەیە و ئێران نیشتمانێکی ئیسلامییە (بە پێی ئەم ئایدۆلۆژیایە) و لە ئەنجامدا پاراستنی ئەم کیانە، مانەوەی، سەربەخۆیی و سەروەریەکەی و ئاسایشی، خۆشگوزەرانی و گەشەسەندنی لە سەر بنەماکانی بەهایی ئیسلامی شۆڕشگێرانەی کۆماری ئیسلامی ئەرکە. بەم مانایە جگە لە بەرژەوەندییە حەیاتییەکان و پرسی ئاسایش و ئابووری لە کورتخایەندا، بەرژەوەندی و ئامانجەکانی دوورمەودای گۆڕینی سیستەمی جیهانی و ئایدۆلۆژیەکان لە سیاسەتی دەرەوەدا کاری بۆ دەکرێت، هەروەها دەبێت سیستەمێکی سیاسی ـ ئابووری لە ئاستی نێونەتەوەیی پێکبهێندرێت کە کۆماری ئیسلامی ئێران تیایدا هەست بە ئاسایش بکات (دهقانی فیروز آبادی، ١٣٨٦: ص٨١). لێرەوە دەتوانین بڵێین کە بە پێی چەمکی (ئاسایشی بوونناسانە)[1]، نە تەنیا تاکەکان، بەڵکوو بوونەکانی کۆمەڵایەتی تـر وەك دەوڵەت، بە دوای دەستەبەر کردنی ئاسایشی بوونناسانەی خۆیانن، بەم مانایە کە

-1Ontological Security

دەوڵەت جگە لە هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی ئاسایشی فیزیکی و ماددی خۆی، واتا خاك و پێکهاتە سیاسییەکەی، دەیەوێت ئاسایشی ناسنامەیی خۆی وەك بکەرێك دەستەبەر بکات. ئەم تێگەیشتنەی دەوڵەت لە ناسنامە هەڵقوڵاوی ئەولەویەتەکان و ئامانجەکان و بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتە، هەروەها نەبوونی دڵنیایی بزوێنەری ئاسایشی بوونناسانەی دەوڵەتە لە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتاندا و گۆڕان لە ڕەفتارەکانیش لەم چوارچێوەیەدا مانا پەیدا دەکات، کە دەوڵەت دەیەوێت درك و تێگەیشتنی خۆی لە واقع و ژینگە، دووبارە بەرهەم بێنێتەوە و بگەڕێتەوە بۆ سەردەمی سەقامگیری ئاسایشی ناسنامەیی خۆی (دهقانی و نوری، مقاله، ١٣٩١: ص١٥٣).

چەمکی ئاسایشی بوونناسانە، لە لایەن پسپۆرانی بواری پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و سیاسەتی دەرەوەدا، بەکارهاتووە. جێنیفر میتزێن[١]، یەکێکە لەو کەسانە و بڕوای وایە کە بە پێچەوانەی تیۆری ریالیستی، دەوڵەت لە کێشە ئاسایشییەکان هەڵنایەت، بەڵکوو دەچێتە پێشوازیان تاوەکو لەم ڕێگەیەوە ئاسایشی بوونناسانەی خۆی دەستەبەر بکات. هەروەها وڵاتان ئەم دڵنیایی و متمانەیان لە ژینگەی دەرەکیدا لە ڕێگەی ناسنامەکانی بەکۆمەڵ وەکو نەتەوەگەرایی و ئایین بەرهەم دێنن، لەم ڕێگەیەوە دڵنیایی و متمانە بەدەست دەخەن کە پێی دەگوترێت سیستەمی متمانە تەوەر[٢]. ئەم سیستەمەش وادەکات دەوڵەتان خۆیان وەك (خود) لەگەڵ کۆمەڵێك لە ناسنامەکان و بەرژەوەندییەکان پێناسە بکەن، کە لە پەیوەندی لەگەڵ ئەوانی تردا بەدواداچوون بۆ

٢- ١ بۆ زانیاری زیاتربڕوانە:

Mitzen, Jennifer. (2006),”**Ontological Security in World Politics: State Identy and the Security Dilemma**”, European Journal of International Relations, vol. 12, No.3, Pp.341-370.

2 - 3 The Basic Trust System

دەستەبەربوونیان دەکەن. لەم ڕووەوە، لەوانەیە ئاسایشی بووناسانە هەندێ کات بە پێچەوانەی ئاسایشی ماددی دەوڵەت بێت، بەم مانایە کە لە وانەیە دەوڵەتان بۆ بەردەوامبوون لە پێناسە کردنی خود و ئەوانی تـر و بکەرایەتی لە سیستەمی نێونەتەوەییدا، ئاسایشی فیزیکی خۆیان بخەنە مەتـرسییەوە و پێشوازی لە ململانێ و جەنگ لەگەڵ ئەوانی تـر بکەن، تا لەم ڕێگەیەوە پێناسەیەکی بەردەوام و جێگیر لە دۆست - دوژمن و خود — ئەوی تـر بەدەستبێنن، کە ئەمەش بە مانای ئەوەیە کە ئاسایشی بووناسانە، بزوێنەر و پاڵنەرێکی بەهێزی ڕەفتاریە لە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتاندا (مشیرزادە و مسعودی، ١٣٨٨: ص٢٦٢ـ٢٦١). پرسی ناسنامە لە ناوەندی سەرنجی ڕوانگەی ئاسایشی بووناسانە دایە و لەم ڕوانگەیەوە ناسنامەی کۆماری ئیسلامی، ئاگایی و تێگەیشتنی ئەم سیستەمە سیاسییەیە لە خۆی و تێگەیشتنی وڵاتانی تـر لەم سیستەمە پێویستی بە دووبارە بەرهەم هێنانەوەیە، لە ڕێگەی هەوڵەکان و ڕەفتارەکانییەوە لە ئاستی ناوخۆ و دەرەوەدا پێویستی بە دانپێدانان و پاڵپشتی لێکردنە. هەروەها بە پێی تیۆری کۆنسـتـراکتیڤیزم، تێگەیشتن وخوێندنەوەی بکەرەکان بۆ ئاسایش و ناسنامە و بەرژەوەندی بە پێی سیستەمی بەهاکان و پێوەرکانیان و ئەو ژینگە و فاکتەرە ماددیانە هەروەها ناسنامە و ڕەفتاری بکەرەکانی تـر، هۆکارەکانی هەوڵدانی کۆماری ئیسلامی ئێران، سەرەڕای هەموو گوشار و ئابلۆقەکانی نێونەتەوەیی بۆ بەدەستهێنانی توانای ئەتۆمی و پاراستنی ئاسایشی ناسنامەییەکەی لێرەدا ڕوون دەبێتەوە.

بە پێی تیۆری ئاسایشی بووناسانە، دەوڵەتان بۆ زاڵبوون بە سەر نەبوونی ئاسایشی ناسنامەیی خۆیان ڕوو دەکەنە پرۆسەی ڕێساسازی و بنیاتنانی ڕەفتاری ئاساییکراو. کۆماری ئیسلامی ئێرانیش ڕەفتارەکانی لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا ئاساییکردۆتەوە و ئەمەش لە دەیەی یەکەمی دوای شۆڕشی ئیسلامی و لە

ژێر کاریگەری گوتاری شۆڕش لە ناسنامەسازی سیاسەتی دەرەوەدا دەرکەوت. گرنگتــرین سیماکانی ئەم ڕەفتارە ئاساییکراوانە کە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی هەستی نەبوونی ئاسایشی بوونناسانە، بــریتیین لە:

١- پشتیوانیکردن لە بێوارەکان (مستضعفان)، لە هەمبەر زۆرداران (مستکبــران).

٢- جەخت کردنەوە لە سەر سەربەخۆبوون لە زلهێزەکان.

٣- دژایەتی (استکبار) لە ڕێگەی دژایەتی لەگەڵ ڕۆژئاوا، بە تایبەت ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا.

٤- دژایەتی و خەبات دژی ئیسرائیل و پشتیوانی لە هێزە ئیسلامییەکان لە لوبنان و فەلەستین.

٥- ویستی گۆڕانکاری و ریفۆرم لە سیستەمی نێونەتەوەیی (دهقانی فیروز آبادی و نوری، ١٣٩١: ص١٦١).

لەم پەیوەندییەدا، ڕێبەری کۆماری ئیسلامی ئێران، ئایەتوڵڵا خامنەیی لە چاوپێکەوتنێکدا دەڵێت: ((هەرچەندە پێکهاتەی یاسایی و فەرمی کۆماری ئیسلامی ئێران گرنگە، بەڵام لەوە گرنگتــر ناوەڕۆك و سروشتی کۆماری ئیسلامی ئێرانە، کە بە گشتی ناسنامەی کۆماری ئیسلامی ئێرانە، وەکو: دادپەروەری، پاراستنی بەهاکان، بەرگری لە هەمبەر دوژمنەکانمان و... هتد)). هەروەها دەڵێت: ((کۆماری ئیسلامی ئێران نەفی و سەلماندنی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە، نەفی کردنی چەوساندنەوە، نەفی کردنی سوڵتەی زلهێزان، بەڵام ناسنامەی نەتەوەیی و ناسنامەی ئێرانی و ئیسلامی و بەهاکانی ئیسلام دەسەلمێنێت، هەروەها ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا دەڵێت کە ئێمە ناڵێین کۆماری ئیسلامی نەمێنێت، بەڵکوو کۆماری ئیسلامی ڕەفتاری خۆی بگۆڕێت، ئەمە بە مانای ئەوەیە کە ئەم نەفی و سەلماندنە نەمێنێت، کەواتا کۆماری

ئیسلامی نامێنێت)) (خامنەیی: ٢٠٠٨/١٢/١٤)[١]. لێرەوە بە پێی تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم دەتوانین بڵێین کە یەکێك لە سەرەکیتـرین ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵدانە بۆ ئەوەی کە بەهاکان و پێوەرەکانی ناوخۆیی کە بنیاتنەری ناسنامەی کۆماری ئیسلامییە، ببێتە پێوەر(نۆرم) و بەهای جیهانی، بەم رێگەیەوە مانەوەی خۆی مسوگەر دەکات یاخود لەم رێگەیەوە پارێزگاری لە مانەوەی سیستەمەکەی خۆی دەکات، هەروەها زۆر ئاسانتـر دەتوانیت ئامانج و بەرژەوەندییەکانی بێنیتە دیی، واتا ئامانجی دامەزراوەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران بۆ ئەم مەبەستە بـریتین لە بەدەستهێنانی پێگە و بەرزکردنەوەی رەوایەتی سیستەمی سیاسی ئێران و کاریگەری لە سەر رای گشتی لە ئاستی ناوخۆ و دەرەوە. ئەمانەش هەموویان بۆ مانەوەی سیستەم و پاراستنی بەرژەوەندی و ئاسایشی کۆماری ئیسلامی ئێرانە.

بە گشتی چەمکی ئاسایش لە روانگەی هزری سیاسی شیعەوە و لەرووی کۆمەڵایەتییەوە بـریتییە لە جێبەجێ کردنی فەرمانەکانی خوا، بانگەشە بۆ یەکریزی و یەکێتی و پاراستنی بەهاکان و بنەماکانی ئیسلام لە کۆمەڵگە. لە رووی سەربازیشەوە بـریتییە لە جیهاد لە رێگەی خوا بە ئامانجێکی پیرۆز و بەرگری لە وڵاتانی ئیسلامی و داراییەکانی موسوڵمانان هەروەها پاراستنی ئیسلام. لە روانگەی کولتووریشەوە بـریتییە لە فەرمان پێکردن بە چاکە و رێگرتن لە خراپە و پاراستنی کولتووری ئیسلامی، لێرەوەیە کە دژایەتی ئیستعمار و پرسی هێرشی کولتووری و بەرگری و بانگەشەی ئایینی دێتەکایەوە و لە رووی سیاسییەوە لە حکومەتی ئیسلامیدا بەرجەستە دەبێت، بۆ ئەوەی کە بتوانێت بنەماکانی ئیسلام بپارێزێت و کۆمەڵگە و تاکەکان لە جێبەجێ کردنی

١ـ چاوپێکەوتنی خامنەیی رێبەری شۆڕشی ئێران، لەگـەل مامۆسـتا و قوتابیـانی زانکـۆی (علـم و صنعت) ٢٠٠٨/١٢/١٤.

شەریعەتی ئیسلامی چاودێری بکات، پەیوەندییەکانی موسوڵمانان و ناموسوڵمانانیش ڕێکبخات، هەروەها لە ڕووی ئابوورییەوە دارایی موسوڵمانان بپارێزیت و کاروباری ئابووری و دارائی موسوڵمانان ڕێکبخات و پەیوەندی ئابووری بە پێی بنەماکانی شەریعەت لەگەڵ جیهانی دەرەوەی ئیسلام کۆنتـڕۆڵ بکات (آیت الله جزایری، ١٣٧٩: ص٨ـ٥).

(٥ . ٥)– دۆکتۆرینی (ام القری):

دەتوانین بڵێین بنچینەی سیاسەتی دەرەوە و ئامانج لە پەیوەندییەکانی دەرەوە لە ڕوانگەی هزری سیاسی شیعی، پاراستنی دارولئیسلامە، کە بنەماکانی تـر لە ژێر ئەودا دروست دەبێت یاخود مانا پەیدا دەکات و هەموو پەیوەندییەکانی ئاسایشی، کولتووری، ئابووری، دەرەکی و...هتد، بۆ پاراستن و بەهێزتـرکردنی دارولئیسلامە (عطازادە، ١٣٨٧: ص١٠٤).

محمد جواد لاریجانی، وەك تیۆریسیەنێکی کۆماری ئیسلامی و داهێنەری دۆکتۆرینی (ام القری)ی ئیسلامی لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، پاراستنی سروشتی ئیسلامی سیستەم هەروەها پێگەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە جیهانی ئیسلام و پاراستن و بلاوکردنەوەی بیرۆکەی کۆماری ئیسلامی، وەك سەرەکیتـرین ئامانجەکانی ئەم دۆکتۆرینە ڕاگەیاند. لە ڕوانگەی ناوبـراوەوە، (ام القری) لەگەڵ جیهانی ئیسلام پەیوەندی دیالێکتیکی هەیە، بە شێوەیەك کە ئەگەر (ام القری) بکەوێتە مەتـرسییەوە، ئەوە پاراستنی لە ئەستۆی جیهانی ئیسلامدایە و ئەگەر جیهانی ئیسلام بکەوێتە مەتـرسیەوە، ئەوە (ام القری) دەبێت کاردانەوەی هەبێت (ازغندی، ١٣٨١، ص١٥). لاریجانی بڕوای وایە کە پێگەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە جیهانی ئیسلامدا زۆر گرنگ و پڕبایەخە، بۆیە نابێت لە جوگرافیای خۆیدا سنووردار بکرێت. بەم مانایە کە

دەبێت ئێران دیپلۆماسی و سیاسەتەکانی بە جۆرێك بێت کە هاوتەریبی پێگەکەی بێت و بڕوای وایە کە هیچ وڵاتێکی تـر بێجگە لە کۆماری ئیسلامی ئێران ناتوانێت ڕێبەرایەتی جیهانی ئیسلام بکات و ئەمە بە دۆخێکی گەورەی مێژوویی دەزانێت. لاریجانی بە جەخت کردنەوە لەسەر (ام القری) بوونی ئێران دەڵێت: ((وڵاتێك دەتوانێت وەکو (ام القری)ی جیهانی ئیسلام بێت کە خاوەن ڕێبەرێکی شایستە و شیاو بێت، واتا ڕێبەرایەتێك کە شیاوی هەموو ئۆمەتی ئیسلامی بێت)) (لاریجانی، ١٣٦٩: ص ٤٨-٤٥). بە پێی هزری سیاسی شیعی، یەکێك لە گرنگتــرین ئەرکەکانی دەوڵەتێکی ئیسلامی، وەك کۆماری ئیسلامی ئێران، هەوڵدانە بۆ یەکگرتوویی موسوڵمانەکان و دەبێت هەموو مرۆڤایەتی بۆ ناسین و پەیڕەو کردنی بڕیارەکانی ئیسلام بانگهێشت بکات. بە هۆی ئەم ڕۆڵە سەرەکییە لە جیهانی ئیسلامدا، ئۆمەتی ئیسلامی و (ام القری)ی موسوڵمانان بە گشتی بەهێز دەکات. بە پێی ئەم تێگەیشتنە، کۆماری ئیسلامی ئێران کە دەوڵەتێکی ئیسلامییە دەبێت ئەرکەکانی دەوڵەتی ئیسلامی لە ئەستۆ بگرێت کە سەرووتــر لە خاك و نیشتمان و جوگرافیای ئەم وڵاتەیە، سەرووتــر لە بەرژەوەندی نەتەوەیی ئێرانە، بەڵام لە ئاراستەی ئەرکی ئایینی و خوایی و بەرژەوەندی ئیسلامدایە (ڕسولی ثانی آبادی، ١٣٩٠: ص٩١).

ئایدیالیستە ئیسلامییەکانی ئێران بە لێکدانەوەی وتەکانی ئایەتوڵڵا خومەینی لە سەر ناڕەوا و نادادپەروەرانە بوونی سیستەمی نێونەتەوەیی، هەوڵیاندەدا کە پەیوەندییەکانی نێونەتەوەیی لە ڕێگەی یەکگرتوویی نەتەوە موسوڵمانەکان و دروستکردنی بلۆکێکی بەهێز لە دەوڵەتانی ئیسلامی بگۆڕن. هەرچەندە ئەم ئایدیالیزمە هەندێ دەرفەتی بۆ ئامانجەکانی سەروو نەتەوەیی و هەروەها بواری بۆ نفووزی سیاسی و یەکگرتوویی ئایدۆلۆژیکی لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەیی، گەشەپێدانی پیشەسازی، تەکنۆلۆژیایی، دروستکرد،

بەڵام لە دوای هەشتاكانی سەدەی رابــردوو لە ژێر گوشارەكانی نێونەتەوەیی و گێروگرفتی ناوخۆیی، پێویستی دۆكتۆرینێكی ناوەند تەوەر و بەرگریكردن لە یەكپارچەیی خاك هاتەئاراوە. لێرەوەیە كە دۆكتۆرینی پاراستنی(ام القری)ی موسوڵمانان دێتەئاراوە (ازغندی، ١٣٨١: ص١٤).

لێرە بەدواوە، هەناردە كردنی شۆڕش لە چوارچێوەی دۆكتۆرینی شۆڕشی جێگیردادەبێت، كە بە شێوەی ڕوون كردنەوەی هزر و ئەندێشەكانی شۆڕشی ئیسلامی ئێران، هەروەها ڕزگاركردنی نەتەوەكانی موسوڵمان و چەوساوە لە جیهاندا و لە چوارچێوەی (ام القری)ی ئیسلامی كە ناوەندی جیهانی ئیسلامە دادەبێت، كە جگە لە هەوڵ بۆ پاراستنی دەبێت بەرپرسیاریەتی جیهانی هەبێت وئەو ڕۆڵانەی كە كۆماری ئیسلامی ئێران لە جیهاندا دەبێت بیگێرێت لە ژێر ئەم دۆكتۆرینەدایە، كەگرنگتــرینیان بــریتیین لە: سەنگەری شۆڕش، دەوڵەتی رزگاركەر، دەوڵەتی عادل، پاڵپشت و پشتیوانی بزوتنەوە ڕزگاریخوازەكان، بەرگریكاری موسوڵمانان، ئەكتەری دژە ئێمپریالیست، دەوڵەتی دژە ئیستكبار و...هتد (دهقانی فیروز آبادی و رادفر، ١٣٨٨: ص١٣٢). هەروەها ستــراتیژی خستنەڕووی (ام القری)، ڕاگەیاندنی ئەوەبوو كە كۆماری ئیسلامی ئێران وەك بنكەیەكی ماددی و مەعنەوی هەر كاتێك بكەوێتە ژێر هەڕەشەوە ئەوە لە سەر هەموو موسوڵمانانی جیهان ئەركە كە بەرگری لە (ام القری) بكەن. لە ڕوانگەی ئایەتوڵڵا خومەینییەوە: ((ئەم ئەركە لە هەموو ئەركەكان باڵاتــرە و پاراستنی ئیسلام و ئێران تەكلیفە)) (خومەینی، ١٣٧٩، ج١٧: ص٢٢٢).

ئامانج لە ڕوانگە و خستنەڕووی (ام القری) تیۆریزەكردنی ئەولەویەتی بەرژەوەندییەكان و ئاسایشی(ام القری) لە حالەتی هەڕەشە بۆ سەر مانەوەی بوو، هەرچەندە ئەوە بووە هۆی گرنگیپێدان بە مانەوەی كۆماری ئیسلامی و گرنگیپێدان بە پێشكەوتن و گەشەسەندنی ئێران لە بوارە جۆراوجۆرەكاندا. بەڵام

لێرە ئەم چەمکە جیاوازی لەگەڵ بەرژەوەندی نەتەوەییدا هەیە و(ام القری) وەکو کیانێکی سیاسی و مەزهەبیە لە جیهانی ئیسلامدا، نەوەك دەوڵەت-نەتەوە و جەخت لە سەر حکومەتی ئیسلامی و بەرژەوەندی حکومەتی ئیسلامی دەکاتەوە. ئەگەر باس لە هەڕەشە لە ئاسایشی وڵات دەکرێت، ئەوە مەبەست هەڕەشەیە لە سنوورەکانی حکومەتی ئیسلامی یان (ام القری)ی جیهانی ئیسلام (یزدانی و قاسمی، ١٣٩٠: ص٢١٨).

دەتوانین بڵێین، دژایەتیەکانی ڕۆژئاوا بە گشتی و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە تایبەت، هەروەها تـرس و دڵەڕاوکێیەکانی وڵاتانی ناوچەکە چ عەرەب و چ نەتەوەکانی تـر لە سیاسەتی هەناردە کردنی شۆڕشی ئیسلامی و کاردانەوەکانیان لە دژی ئێران، وایکرد کە (ام القری) جێگەی هەناردە کردنی شۆڕش بگرێتەوە، بە مەبەستی کەمکردنەوەی گوشارەکانی ژینگەیی ناوچەیی و نێونەتەوەیی، هەروەها کەمکردنەوەی بارگرژییەکانی نێوان کۆماری ئیسلامی ئێران و وڵاتانی ئیسلامی و کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی (یزدانی و قاسمی، ١٣٩٠: ص٢٢٢). ڕۆڵی (ام القری) بینین لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە، پابەندبوونێکی ناسنامەیی بۆ دروستدەکات کە لە ئاراستە کردنی سیاسەتی دەرەوەیدا دەردەکەوێت. بۆ نموونە یارمەتیدانی ماددی و مەعنەوی بۆ حەماس و حیزبوڵڵا و...هتد، یاخود دژایەتیکردنی توند و بە فەرمی نەناسینی ئیسرائیل (جوادی ارجمند، ١٣٨٩: ص٤٣). بە پێی تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم، کۆماری ئیسلامی لە پرۆسەی تەعامولکرن لەگەڵ بکەرەکانی تـر و کاردانەوەیان هەروەها کاریگەری و سنوور و بەربەستەکانی پێکهاتەیی سیستەمی نێونەتەوەیی و پێکدادانی بەها و پێوەرە جیاوازەکانیان، هەروەها دروستبوونی تێگەیشتنی نوێ لە تواناکانی خوێ و دابەشبوونی هێز، ئەمە جگەلە گۆڕانکارییە ناوچەیی و نێونەتەوەیی و تەنانەت ناوخۆییەکان، هاتنە ئارای دۆکتۆرینی(ام القری) بە

جۆرێك هەمواركردنەوەیەك لە ئاست و پلەی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانە: لە ئایدیالیزمی رادیکال و شۆڕشگێرانەوە بۆ ئایدیالیزمی بنەما خواز. بەم مانایە کە ئەم گۆڕانکارییە لە چوارچێوەی ناسنامەیی کۆماری ئیسلامی ئێراندا شیکرنەوەی بۆ دەکرێت.

(٥ . ٦) . فاکتەرە کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران:

تایبەتمەندییەکانی دۆخی کۆمەڵگەی ئێرانی، پێکهاتەی دانیشتوان، تایبەتمەندییە ئایینی، مێژوویی، کولتووری، مەزهەبی، چینایەتییەکان و...هتد، لە گرنگتـرین فاکتەرەکانی کۆمەڵایەتین کە کاریگەریان لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا هەیە. لێرەدا بە شێوەی گشتی شیکردنەوەیان بۆ دەکەین.

(٥ ـ ٦ ـ ١)- دۆخی گواستنەوەی کۆمەڵگەی ئێران:

کۆمەڵگەی ئێران لە دۆخی گواستنەوەدایە، واتا لە قۆناغی نەریتی بەرەو قۆناغی مۆدێرن. ئێران زیاتـر لە سەدەیەکە گرفتی چۆنیەتی سازان لە نێوان نەریت و مۆدێرنیتەی هەیە و هەردوو تایبەتمەندی نەریتی و مۆدێرنی هەیە. گرنگتـرین تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەی نەریتی و گەشەنەسەندوو، بریتییە لە ڕەوایەتی لە سەر بنەمای نەریت و وەفاداری و بەرژەوەندی خێڵ و تایفە، ئاستی کەمی بەشداری و لاوازی وەزیفەکانی حیزبی سیاسی، گەشەنەسەندوویی کۆمەڵگەی مەدەنی و بیرۆکراسی و...هتد، لە کاتێکدا گرنگترین تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەی مۆدێرن بریتییە لە ڕەوایەتی عەقڵانی، وەفاداری و بەرژەوەندی نەتەوەیی، بەشداری سیاسی بەربڵاو و فراوان، دروستبوونی حیزبی

سیاسی بەهێز و کارا، کۆمەڵگەی مەدەنی گەشەسەندوو و بەهێز (نقیب زادە، ١٣٧٩: ص١٥٩). سروشتی دۆخی گواستنەوەی کۆمەڵگەی ئێرانی، بە چەند شێوە کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا هەیە:

یەکەم: رۆڵی هەیە لە دەستنیشان کردنی بەرژەوەندی و ئامانجە نەتەوەییەکانی ئێران، چونکە ئامانج و بەرژەوەندی نەتەوەیی لە سەر بنەمای بەها سەرەکی و بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگە دەبێت. ئەم دووانەیی نەریت و مۆدێرن، لە بەرژەوەندی و ئامانجەکاندا دەردەکەوێت، هەروەها دەبێتە هۆی دروستبوونی دوو جۆرە نوخبەی مۆدێرن و نەریتی کە ئامانجی جیاوازیان هەیە لە سیاسەتی دەرەوەدا و بە لاچوونیان یان هاتنەسەرکاریان، بە جۆرێك گۆڕانکاری لە سیاسەتی دەرەوەدا روودەدات، بۆ نموونە: لە سەردەمی رەفسەنجانی و لە سەردەمی خاتەمیدا، تەکنۆکرات و رۆشنبیران کۆنترۆڵی سیاسەتی دەرەوەیان کردبوو، بەڵام دواتر نوخبە بنەماخوازە نەریتییەکان هاتنە سەرکار، ئەمانە هەمووی نیشاندەری ئەم راستییەن.

دووەم: ئەم هەلومەرجە گواستنەوەیەی کۆمەڵگەی ئێران جۆرێك لە تەعامول لە سیاسەتی دەرەوەدا زاڵ دەکات کە لە لایەك ویستی گەشەسەندن، نوێبوونەوە و بێلایەنی دروستدەکات، لە لایەکی ترەوە جۆرێك پێداچوونەوەخوازی لە هەوڵی چاکسازی یان گۆڕینی دۆخی هەنووکەیی سیستەمی نێونەتەوەییدان دێتە ئاراوە. لە لایەکی تریشیەوە تەعامول لەگەڵ وڵاتانی گەشەسەندوو دەکاتە پێویستیەکی حاشاهەڵنەگر (سجادپور، ١٣٨٣: ص٥ ـ٣).

سێیەم: کاریگەری لە سەر چۆنیەتی دروستکردنی بڕیار و سیاسەت دارشتنی دەرەوە دەردەکەوێت، بۆ نموونە: تایبەتمەندی سیاسەتی دەرەوەی تاك تەوەر، دەگەرێتەوە بۆ کۆمەڵگەی نەریتی، بەڵام تایبەتمەندی سیاسەتی دەرەوەی

دامەزراوەیی و لە سەر بنەمای بەرژەوەندی نەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵگەی مۆدێرن کە لە ئێراندا، لە نێوان هەر دووکیاندایە.

چوارەم: کێشە و قەیرانەکانی دەوڵەت وەك قەیرانی ناسنامە، وادەکات کە پەیوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ وڵاتانی تر هەروەها ڕۆڵی جیاواز و تەنانەت دژبەیەکی لە سیاسەتی دەرەوەدا، دەربکەوێت، یان قەیرانی ڕەوایەتی ناوخۆیی جۆرە گوشارێك لە سەر سیاسەتی دەرەوە و بڕیارەکانی دروستدەکات، ئەمانەش ئاماژەیە بۆ کاریگەری ئەم فاکتەرە (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٨: ص ٢٣٣). روح الله رمضانی، لێکۆلەری بواری سیاسەتی دەرەوەی ئێران، بڕوای وایە کە کۆمەڵگەی ئێرانی لە سەردەمی پەهلەوی تا ئێستا بەردەوام لە دۆخی گوزار و گۆڕانکاریدایە و ناسەقامگیرە. بۆیەش ئێمە ئەم ناسەقامگیریە لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا دەبینین، هەروەها ناوبراو بڕوای وایە کە ئامانجە ئابوورییەکان و پاراستنی یەکپارچەیی وڵات لە بنەما قبوڵ کراوەکانی نێونەتەوەین، بەڵام ئامانجەکانی پێکهێنانی جەمسەری ئیسلامی و پشتیوانی لە بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکان و دژایەتی ڕۆژئاوا و... هتد، لە لایەك لە کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی خوازراو و ویستراو نییە. لە لایەکی تریشەوە لەگەڵ تواناکانی کۆماری ئیسلامیدا هاوتەریب و گونجاو نییە (رمضانی، ١٣٨١: ص ١٨).

(٢-٦-٥)- پێکهاتەی دانیشتوان:

تایبەتمەندی مرۆڤی و دانیشتوانی ئێران وادەکات کە کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی هەبێت. کۆمەڵگەی ئێران، کۆمەڵگەیەکی گەنجە، کە وادەکات دەوڵەت داواکارییەکانی خۆشگوزەرانی ئابووری و دامەزراندن و نیشتەجێبوون و... هتد، بەرەو ڕووی بێتەوە، ئەمەش وادەکات سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەوڵی پڕکردنی ئەم پێداویستیانە لە تەعامول لەگەڵ جیهانی دەرەوەیدا بدات، یان

ڕەخنەکانی کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی لە ئازادییەکانی ژنان لە ئێران کە کێشە بۆ پێگەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە دەرەوە دروستدەکات یاخود پێکهاتەی نەتەوەیی، ئێتنیکی، زمانی، ئایینی و مەزهەبی کۆمەڵگەی ئێران کە بە چەندین شێوە کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران هەیە:

یەکەم: کێبڕکێ و داواکاریەکانی خوارنەتەوەیی، کە بەرژەوەندی نەتەوەیی دەخاتە ژێر کاریگەری خۆی، بۆ نموونە دانیشتوانی سنوورەکانی ئێران کە لە نەتەوە جیاوازەکان و کەمینە مەزهەبیەکانن وادەکات کە ئاسایشی سنوورەکان و یەکپارچەیی ئێران و یەکێتی نەتەوەیی لە بەردەم مەترسی دابێت و ڕەواندنەوەی ئەم مەترسیانە ببێتە ئەولەویەتی ئامانج و بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران. دووەم: نفووز و کاریگەری ئەکتەرە دەرەکییەکان لە ئێراندا بەرزدەکاتەوە، بە هۆی ئەو جیاوازییانەی کۆمەڵگەی ئێران کە ئەمەش کاریگەری لە سەر پەیوەندی ئێران و ئەو دەوڵەتانە دەبێت، کە بەرجەستەترینیان سیاسەتی دەرەوەی ئێرانە لە عێراق کە لە ژێر کاریگەری نیگەرانییەکانی ئێراندایە لە گۆڕانکاریەکانی کوردستانی عێراق و کاریگەری لە سەر کوردەکان لە ئێراندا. هەروەها یەکێك لە هۆکارەکانی نزیکبوونەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران و دروستکردنی پەیوەندی و هاوکاری لەگەڵ ئەرمەنستان و یۆنان، سیاسەتەکانی دەوڵەتانی کۆماری ئازەربایجان و تورکیا بووە کە کاریگەریان لە سەر نەتەوەی ئازەری و تورکەکانی دانیشتووی ئێران کە ژمارەیەکی بەرچاون هەیە، لە ڕێگەی هاندان و پاڵپشتی ئەو وڵاتانەوە.

ئێران بەردەوام مەترسی جیابوونەوە یان شۆڕشی ئەو نەتەوانەی هەیە. هەروەها ڕەخنەی کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی و ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ لە ئێران دەربارەی پرسی کەمینە نەتەوەیی و مەزهەبیەکان لە ئێراندا، کە کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییەکانی ئێران و دەوڵەتانی تر هەبووە، هەرچەندە کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵیداوە کە ئەم فاکتەرە بە پێچەوانەوە بۆ نفووزی خۆی

سوودی لێوەرگرێت. هەروەها ناتوانین ڕۆڵی توێژی مەلاکان و کاریگەریان لە سەر کۆمەڵگەی مەزهەبی ئێران و ئاراستەکردنیان لە ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی ئێران، کە بەرەو ئایدۆلۆژی بوونی رەهای دەبات، فەرامۆش بکەین. هەروەها ڕۆڵی دامەزراوەکانی ئایینی وەکو:حەوزەی عیلمیە، مزگەوتەکان، ئەنجومەنە ئیسلامییەکان، بازاریە نەریتیەکان یاخود گروپە توندڕەوە چەکدارەکان، وەك بەسیج و ململانێ رەوتە توندەڕەو یان میانەڕەوەکان و کاریگەرییان لە سیاسەتی دەرەوەی ئێران، دەبێت لە بەرچاو بگرین (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٨: ص ٢٣٨-٢٣٤).

(٣ـ٦ـ٥)- کولتوور و کولتووری سیاسی:

بەهاکان و تایبەتمەندییەکانی کولتووری سیاسی هەر وڵاتێك رۆڵێکی گرنگی لە سەر پێکهاتنی ناسنامەی ئەو وڵاتە هەیە. بە مانایەکی تـر لە ئاستی نەتەوەییدا، کولتوور بە گشتی و کولتووری سیاسی بە تایبەت وەکو سیستەمی باوەڕەکان و مانا نێوان زەینییەکانی هاوبەش، ناسنامەی وڵات دروستدەکەن. لێرەوە کولتووری سیاسی وەکو یەکێك لە ڕەهەند و سیماکانی کولتووری گشتی کە ڕەهەندەکانی سیاسی کولتوور دەگرێتەوە، یان ئەو ڕەهەندە تایبەتانەی کولتووری گشتی کۆمەڵگەیە کە تایبەتە بە ژیانی سیاسی و دەرئەنجامی ئەزموونی مێژوویی نەتەوەکەیە لە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ڕووداو و دیاردە سیاسییەکان، کە سیمبۆل، ئەدەبیات، بەها و ئەفسانەیی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە کە کاریگەریان لە سەر ژینگەی سیاسی هەیە (مصلی نژاد، ١٣٨٧: ص٤٥ـ٤٢). ڕۆڵی کولتوور بە گشتی و کولتووری سیاسی بەتایبەت لە سەر سیاسەتی دەرەوە، کاریگەری لە سەر دامەزراوە و پێکهاتەکانی حکومی هەیە، واتا پێکهاتەکانی حکومەت و چۆنیەتی پەیوەندیان و ڕۆڵ و پێگەیان لە سیاسەتی دەرەوەدا و جۆری تەعامول لە نێوان ئەندامان و دامەزراوەکان لە سیاسەتی

دەرەوەدا بە پێی کولتووری ئەو کۆمەڵگەیە دەردەکەوێت. بۆ نموونە ڕۆڵ و کاریگەری زانایانی ئایینی لە سیاسەتی دەرەوەی سیستەمە سیاسییەکانی ئایینیدا، زۆر زیاتـرە لە ڕۆڵیان لە سیستەمەکانی تـردا (نقیب زادە، ١٣٨١: ص٣٥ـ٣٤). بە شێوەیەکی گشتی بە پێی ڕوانگە یاخود تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم کولتووری هەر وڵاتێك بە سێ شێوەی سەرەکی پەیوەندی لەگەڵ سیاسەتی دەرەوەدا پەیدا دەکات:

١ـ بیروباوەڕە ئۆستورەییەکان لە خۆ دەگرێت کە ئەزموونەکانی مێژوویی نەتەوەییەك و ڕێبەران و نوخبەکان و ڕوانگە و تێگەیشتنێك کە ئەوان دەربارەی ڕۆل و پێگەی ئێستای وڵاتی خۆیان لە گۆڕەپانی جیهانیدا هەیانە.

٢ـ ئەو وێنا و تێگەیشتنەی کە نوخبە زانستی و سیاسی و تەنانەت خەڵکیش دەربارەی دەوڵەتانی تـر و نەتەوەکانی تـر یان دامەزراوە و ڕێکخراوەکانی تـری نێونەتەوەیی لە زەینی خۆیاندا دروستیان کردووە.

٣ـ ئەو ئادات و بۆچوون و ڕوانگەیەی کە بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفت و کێشەکان بە گشتی و ململانێ و کێشەکانی نێونەتەوەیی بە تایبەت هەیانە (قوام، ١٣٨٤: ص٢٩١). چوارچێوەی کولتووری نەتەنیا لە سەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان شوێندانەری هەیە، بەڵکوو شوێنەوار و دەرەئەنجامەکانی دەتوانین لە سەر جیۆپۆلەتیك و ژیۆکالچەری سیستەمی نێونەتەوەییدا ببینین. بۆ نموونە گرنگتـرین ڕۆڵی شۆڕشی ئیسلامی لە مەیدانی عەرەبی ـ ئیسلامیدا، بەرجەستەکردنی کولتووری ئیسلامییە، کۆماری ئیسلامی ئێران خۆی وەك پێشەنگی بەربەرەکانی لەگەڵ کولتووری ڕۆژئاوا ناساندووە، حکومەتی ئیسلامی ئێران لە سەر بنەماکانی ئیسلام و ولایەتی فەقیە، ئەم ڕێبەرایەتیە دژی ڕۆژئاوا و ناموسوڵمانان دەکات، کە بۆتە هۆی مەتـرسی بۆ دەوڵەتانی عەرەبی ئیسلامی لە لایەك و لە لایەکی تـرەوە مەتـرسی بۆ سەر ڕۆژئاوا (ابوالنصر، ١٣٧٨:

ص١٢٦). گراهام فولێر، سەربەخۆییخوازی ئێرانییەکان بە دەرهاویشتەی هەستی کولتووری دەوڵەمەند و ئیمپراتۆری پڕشکۆی رابــردوو و لە لایەکی تــرەوە سەرچاوەگرتوو لە نەبوونی ئاسایشی نەتەوەیی لە ئەنجامی شکستەکان و دەسەڵاتی بێگانەکان لە سەدەکانی رابــردوو دەزانێت (فولر، ٣٧٣١: ص١). بەم پێیە هەستی سەربەخۆییخوازی ئێرانییەکان بە سەرچاوەگرتوو لە هێرشی وڵاتان بۆ ئێران و دەستیوەردانی وڵاتانی تــر لە کاروباری ناوخۆیی دەزانرێت بۆ نموونە گرێبەستەکانی ساڵەکانی (١٩٠٧)، (١٩٠٩)، گوڵستان و تورکمانچای، لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، کە لە لایەن فەرانسا و بەریتانیا و رووسیا بە سەر ئێراندا سەپێنراوە، ئەم زەینییەتەی لە بیرەوەری بەکۆمەڵی ئێرانییەکان دروستکردووە، کە ئەمەش بۆتە هۆی هەستی دژایەتیکردنی بێگانەکان و سەربەخۆییخوازی لە کولتووری سیاسی ئێرانییەکان و ئەم هەستیاریە لە هەمبەر سەربەخۆیی وڵات، هەڵقوڵاوی ئەوهەستە مێژووییە و بەشێکە لە کولتووری سیاسی ئێرانییەکان (دهقانی فیروزآبادی، ١٣٨٨: ص ٢٢٣). یەکێکی تــر لە تایبەتمەندیەکانی کولتووری سیاسی ئێران، کە دەگەرێتەوە بۆ هەستی سەربەخۆییخوازی، ستایش و رێزلێنان لە ئەو سیاسەتمەدارە ئێرانیانەیە کە هەوڵیانداوە سەربەخۆیی ئێران لە پەیوەندی دەرەکیدا دەستەبەر بکەن، بۆ نموونە میرزا تەقی خانی ئەمیرکەبیر، راوێژکاری سەردەمی ناصرالدین شای قاجار، کە بۆ یەکەم جار سیاسەتی بێلایەنی ئێرانی لە ململانێیەکانی رووسیا وبــریتانیا راگەیاند، کە تەنانەت رەفسەنجانی سەرۆك کۆماری پێشووتــری ئێران، ئەمیرکەبیر بە قارەمانی دژایەتی ئیستعمار و نوێنەری راستەقینەی سەربەخۆییخوازی لە ئێرانی دەزانێت (هاشمی رفسنجانی، ١٣٦٤: ص٤٥). یان موحەممەدی موسەدیق، باوکی خۆماڵی کردنی نەوت لە ئێران لە ساڵی(١٩٥٠)، زۆر جێگەی شانازی ئێرانییەکانە بە هۆی ئەوەی کە دژی بەریتانییەکان هەڵوێستی توندی نواندوە

(ازغندی، ١٣٨٨: ص٣٣). تەنانەت لێکۆڵەرێکی ئێرانی بە ناوی روح الله رمچانی، دەربارەی سەربەخۆییخوازی ئێرانییەکان دەڵێت: ((بەهەمان ڕادە کە لە شۆڕشی ساڵی (١٩٧٩)دا، خەڵك دژی سیاسەتە ناوخۆییەکانی شای ئێرانبوون، بە هەمان ڕادەش لە سیاسەتی دەرەوەی شا، نارازیبوون کە لەگەڵ ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا هاوپەیمان بوو و بە شای ئێرانیان دەگوت شای ئەمریکایی)) (رمضانی،١٣٨٣: ص٤٦).

یەکێك لە دەرهاویشتەکانی سەربەخۆییخوازی ئێرانییەکان لە کولتووری سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران، بێ متمانەییە لە هەمبەر ڕۆژئاوا و بە تایبەت ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا، لە کولتووری سیاسی ئێراندا، ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا وەك گەورەتــرین هێز ڕووبەڕووی کۆماری ئیسلامی ئێران دەبێتەوە لە ناوچەکە. بۆیە سیاسەتمەدارە ئێرانییەکان دەبێت هەوڵی بەرەنگاربوونەوە لە هەمبەر ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و سیاسەتەکانی بدەن (فولر، ١٣٧٣: ص٢٨٥). هەروەها ئایدیالیزم، یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی کولتووری سیاسی ئێرانییەکان کە هەندێ جار ئەمە بە جیهانگەرایی، ویستــراوخوازی، خۆتەوەری، پێناسەی بەربلاو لە ڕۆڵ، پێگە و بەرژەوەندی نەتەوەیی و لە کۆتاییدا بە توندڕەوی تەعبیر دەکرێت، کە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ مێژووی ئێرانییەکان وەك هێزێکی بەشکۆ و بەهێز، کە ئەمە وایکردووە ئێرانییەکان خۆیان بە ناوەندی سیستەمی نێونەتەوەیی بزانن. ئەمەش بۆتە جۆرێك لە خۆ بەگەورەزانین و هەڵە کردن لە هەڵسەنگاندنی وردی تواناکانیان و هەروەها ڕاستییەکان (فولر، ١٣٧٣: ص٣٥ـ٣٤). بە گشتی کولتووری سیاسی لە ئێران سروشتێکی ئارمانگەرایانەی هەیە کە ئەمە دەربــڕی ڕۆحی ڕەخنەیی ئێرانییەکانە لە هەمبەر ژینگەی دەوروبەر، بۆیە ئێرانییەکان هەوڵ دەدەن کە ژینگەی سیاسی و نێونەتەوەیی بە پێی پێوەر و تایبەتمەندییەکانی خۆیان هەڵسەنگێنن کە لە کولتووری ئێراندا، بە ئێرانشار دەناسرێت (جهانگیر و یوسف نیا، ١٣٩١: ص١٤٠).

بەڵگەنامەی ڕوانگەی بیست ساڵەی کۆماری ئیسلامی ئێران، یەکێکی تـرە لە سیماکانی ئارمانگەرایی کۆماری ئیسلامی ئێران، لەم بەڵگەنامەیەدا کۆماری ئیسلامی ئێران وەك وڵاتێکی خاوەن پێگەی یەکەم و سەرەکی لە ڕووی ئابووری، زانستی و تەکنۆلۆژیا لە ئاستی ناوچەی ئاسیا و ئاسیای ناوەڕاست و قەوقاز و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ناسێنراوە، کە دەبێت لە ماوەی بیست ساڵدا (٢٠٢٥تا ٢٠٠٥)، ببێتە هێزی یەکەمی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. هەروەها کۆماری ئیسلامی ئێران وەك هێزی یەکەمی وڵاتانی ئیسلامی ناسێنراوە کە دەبێت ئەم سیستەمە ببێتە مۆدێل یاخود نموونەیەك بۆ هەموو وڵاتانی ئیسلامی (جعفری ارجمند، ١٣٨٨: ص٦٧). لێرەوە بە پێی تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم بۆمان دەردەکەوێت کە فاکتەر و ڕەگەزە مێژوویی و کولتووریەکان بە چ شێوەیەك کاریگەری لە سەر زەینییەت و تێگەیشتنی بکەرەکان لە خۆیان و لە جیهانی دەرەوەیان دروستدەکەن، ئەم زەینییەتەش دەبێتە هۆی ڕەفتاری تایبەت بە کۆماری ئیسلامی لە سیاسەتی دەرەوەیدا، هەروەها پێناسە کردنی دۆست و دوژمن لە سەر ئەم بنەما هزری و ناسنامەییانە، راوەستاوە.

(٤ـ٦ـ٥)- کێبـرکێ و ململانێ نێوان ئایدیالیست و ریالیستەکانی ناوخۆ:

کێبـرکێ و ململانێیە ناوخۆییەکانی نێوان رەوتە سەرەکییەکان لە کۆماری ئیسلامی ئێران و ڕوانگەیان بۆ ڕۆڵ و سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە لایەك، لە لایەکی تـرەوە پێگە کۆمەڵایەتییەکان هەروەها ڕۆڵیان لە ئاراستە کردنی سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەیە. بۆ نموونە ریفۆرم خوازەکان بە هۆی ئەو پێگە کۆمەڵایەتییەی کە رۆشنبیران و چینی ناوەڕاست هەیانە، زیاتـر مەیلیان بۆ باشتـرکردنی پەیوەندییەکان لەگەڵ ڕۆژئاوا هەیە. بەڵام بنەماخوازەکان دژایەتی نزیکبوونەوە لەگەڵ ڕۆژئاوا دەکەن، بە هۆی پێگەی کۆمەڵایەتی خۆیان لە نێو

بەشی نەریتی کۆمەڵگە و زیاتر جەخت لە سەر ناوچەگەرایی و پەیوەندی لەگەڵ چین و رووسیا و هیندستان دەکەنەوە، یاخود بۆ نموونە داواکاری ئەندامیەتی کۆماری ئیسلامی ئێرانن لە پەیمانی شانگهای لە بری ئەندامەتی لە ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی (سیف زاده، ١٣٨٤: ص١٦٨).

فرێد هالیدی، کە توێژینەوەی لە سەر کۆمەڵگەی ئێرانی هەیە، بڕوای وایە کە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەوەندە لە ژێر کاریگەری پرسە ناوخۆییەکاندایە کە ژینگەی نێونەتەوەیی فەرامۆش کردووە (هالیدی، ١٣٥٨: ص١١٤). محمود سریع القلم، پسپۆر و لێکۆلەری ئێرانی بڕوای وایە کە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی کاریگەری بگۆڕەکان یان فاکتەرەکانی ناوخۆیی وەکو: تاکەکەسی، ڕۆڵ یان پێگە، حکومەت و فاکتەری کۆمەڵایەتی زیاتر لە فاکتەرەکانی نێونەتەوەیی، لە ژێر کاریگەری ئایدۆلۆژیا و زەینییەتی نوخبە سیاسییەکاندا بووە. واتا سیاسەتی دەرەوەی ئێران درێژەپێدەری سیاسەتی ناوخۆیی بووە، هەروەها ئەم سیاسەتە بە پێی بیروبروا و شێوەی بەڕێوەبردنی حکومەت و ڕوانگەی ڕێبەرانی ئێران بۆ گۆڕانکاریەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی لە نێوان ریالیزم و ئایدیالیزمدا لە هاتووچۆدا بووە (سریع القلم، ١٣٨١: ص٧٥). ململانێ نێوان ریالیزم و ئایدیالیزم یەکێك لە کێشە تیۆریکەکانی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامییە کە دروستکەرانی بڕیار تێیدا ڕووبەڕووی ئەم پرسیارە دەکاتەوە کە ئایا بە ڕوانگەی ئایدیالیستیەوە لەسەر هەناردەکردنی شۆڕش و بەهاکان خوازیاری گۆڕانی بنەڕەتیی لە پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی بن و پشتیوانی ماددی و مەعنەوی گروپەکانی دەرەوەی ئێران کە ئایدۆلۆژیای هاوبەشیان هەیە بکەن یان بە ڕوانگەی ریالیستییەوە، بە جەختکردنەوە لە سەر سنوورەکانی توانا و هێزی ئێران و کاردانەوەی سیستەمی نێونەتەوەیی لە هەمبەر شۆڕشی ئیسلامی، ڕەفتارێکی پارێزگارانە و

پراگماتیستیان هەبێت و لە جێگەی بڵاوكردنەوەی بیروبڕوا و ئایدۆلۆژیای شۆڕشگێڕانە و ئیسلامی، تەنیا بیروبڕواكانیان بۆ نەتەوەكانی تـر ڕوون بكەنەوە و هەروەها پەیوەندی و پیشەسازی بەهێزبكەن و بیكەنە مۆدێلیكی سەركەوتوو بۆ وڵاتانی تـر؟ (دهشیری، ١٣٨٠: ص٥٢). لێرەوە دەتوانین بڵێین كە بە شێوەیەكی گشتی لە ناو خودی نوخبە سیاسییەكانی ئێران دوو خوێندنەوە یاخود لێكدانەوە بۆ ئایدۆلۆژیای كۆماری ئیسلامی هەروەها سیاسەتی دەرەوە لە ئێراندا بوونی هەیە: یەكەمیان ئایدیالیستەكانن و دووهەمیان ریالیستەكانن.

(٥ـ٦ـ٤ ـ١)- ئایدیالیستەكان:

كۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕووی تیۆرییەوە بڕوا و پابەندبوونی بە ڕێسا و بنەمای نەفی سبیل، لە ڕووی فیقهیەوە هەیە، لە ڕووی پراكتیكیشەوە سیاسەتی پشتیوانی لە بزوتنەوە ئیسلامییەكان لە وڵاتانی ئیسلامی و سیاسەتی نە شەرقی و نە غەربی، كردە بنەما و بیرۆكەی هەناردەكردنی شۆڕشی گرتەبەر، هەروەها لە هەوڵی پێكهێنانی بەرەیەكی دژە سیستەمی نێونەتەوەیی دووجەمسەری دابوو، ئەمەش وایكرد كە ڕۆژئاوا، ئێران بە هاوپەیمانی تیرۆریزمی نێونەتەوەیی بناسێنێت. بەڵام جەنگی هەشت ساڵەی ئێران و عێراق، ئەم ئایدیالیزمەی كۆماری ئیسلامی ئێرانی دامركاندەوە و وایكرد كۆماری ئیسلامی ئێران لە فكری پاراستنی یەكپارچەیی خاكی خۆی دابێت و دروشمی ((جەنگ جەنگ تا سەركەوتن)) شكست بێنێت و ئێران پابەندبێت بە هەندێ پێوەر و یاسای نێونەتەوەیی (امینی، ١٣٩٢: ص١٦٦).

بە گشتی دەتوانین بیروباوەڕی بنەماخوازە توندڕەوەكان بەم شێوەیە پۆلین بكەین: ١- بنەما خوازەتوندڕەوەكان لە سەر پەیوەندی و ڕۆڵی ئایین لە كۆمەڵگە و سیاسەتدا بڕوایان بە سەرووەری ڕەهای ئایین لە سەر هەموو پرسەكاندا هەیە.

٢- بنەماخوازەکان، دەربارەی پرسی ئازادی، ڕەخنە لە ئازادی بەمانا مۆدێرنەکەی دەگرن و زیاتــر جەخت لە سەر دادپەروەری کۆمەڵایەتی و ئابووری دەکەنەوە هەروەها ڕۆڵی بەرفراوانی دەوڵەت. ٣- بنەماخوازەکان دەربارەی پەیوەندی ئایین و بەها لیبــرالەکان بڕوایان وایە کەئەمانە دژ بە یەکتــرین. ٤- بنەماخوازەکان لە پەیوەندی لەگەڵ سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، خەبات دژی ئێمپریالیزم و ئیستکباری جیهانی و ڕۆژئاوا و ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکەنە بنەمای سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەت (قریشی، ١٣٨٨: ص٢٢٦).

لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، ئایدیالیستەکان بڕوایان وایە کە ئایدۆستــراتیژی لە سەروو ژیۆستــراتیژی دایە. لەم سۆنگەیەوە ئایدیا و بنەماکانی وەك: دادپەروەریخوازی، خێرخوازی، مرۆڤدۆستی و ئەخلاقگەرایی، دەبێت ڕێگە نیشاندەری ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوە بێت، هەروەها ئەگەری گۆڕانکاری لە سیستەمی هەنووکەیی بۆ سیستەمێکی ویستــراو هەیە و بە جەختکردنەوە لەسەر تواناکانی کۆماری ئیسلامی بۆ ڕێکخستنی شۆڕشی هاوشێوە لە وڵاتانی تــر، پاڵپشتی سیاسی و هەناردەکردنی یارمەتی بۆ بزوتنەوەکانی رزگاریخوازی ئیسلامی و بزوتنەوەکانی تــری دژە ئێستعماری لە جیهاندا، پێداگری دەکەن و ئەولەویەت دەدەنە پەیوەندی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ وڵاتانی ئیسلامی (ازغندی، ١٣٨١: ص١٢).

هەروەها ئایدیالیستە ئیسلامییەکان لەسەر ئەو بڕوایەن کە بۆ بەدیهێنانی ئایدیا ئیسلامییەکانیان پێویستە بە بێ گرنگی پێدان بە تێچووە ماددیەکان هەوڵ بدەن، هەروەها وتەکانی ئایەتوڵڵا خومەینی لە دژی زلهێزەکانی سیستەمی نێونەتەوەیی بە بنەما وەردەگرن، بڕوایان وایە کە دەبێت دژی نادادپەروەری لە جیهاندا خۆراگری بکەن و بەرژەوەندی خۆیان ڕەچاو نەکەن (دهقانی فیروز آبادی،

١٣٨٤: ص٧٩). هەروەها ئایدیالیستە ئیسلامییەکان، جیهان بە سەر دوو بەرەی دارولحەرب و دارولئیسلامدا، دابەشدەکەن و بڕوایان وایە کە دەبێت هەموو تواناکانیان بخەنەگەڕ بۆ ئەوەی کە لە ڕێگەی شۆڕشی بەردەوام لە وڵاتانی ئیسلامی و خەبات لە دژی ڕێبەرانی کوفر، حکومەتی جیهانی ئیسلام پێك بهێنن (دهقانی فیروز آبادی، ١٣٨٤: ص ٩٢).

(٢.٤.٦.٥)- ریالیستەکان:

ریالیستەکان لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، گرنگی بە پەیوەندی ئاشتیانە و پەیوەندی ئابووری لەگەڵ وڵاتانی تـر دەدەن وخوازیاری بەهێز کردنی ئاسایشی نەتەوەیین، لە ڕێگەی دابین کردنی بەرژەوەندییە نەتەوەییەکان و گەشەپێدانی ئابووری، دروستکردنی پێوەندی بەهێز لەگەڵ وڵاتاندا. هەروەها بڕوایان وایە کە بە هۆی گۆڕانکارییەکانی ژینگەی ناوچەیی و نێونەتەوەیی، گۆڕانکاری لە ڕەفتاری ئەکتەرەکان و پێداویستیەکانی ناوخۆیی ئێران، سیاسەتێکی پراگماتیستی پەیڕەو بکەن بۆ مانەوە و بەردەوام بوونی کۆماری ئیسلامی ئێران بە پێی بنەمای فیقهیی (الضرورات تبیح المحظورات)، واتا زەرورەتەکان بابەتە قەدەغە کراوەکان ڕەوا دەکەن (قامت، ١٣٩٠: ص١٨٢).

بە شێوەیەکی گشتی بیروڕای ریفۆرمخوازەکان یاخود ریالیستە ئیسلامییەکان دەتوانین بەم شێوەیە پۆلین بکەین: ١- ریالیستە ئیسلامییەکان بڕوایان وایە کە ئایین بە گشتی (ئایدۆلۆژیای شیعەی دووازدە ئیمامی) لە بواری ئامانجە سەرەکییەکانی جیهان و ژیان و مرۆڤایەتی و دەربارەی بەهاکان و حوکمڕانی لە خۆ دەگرێتەوە، بەڵام شێواز و چۆنیەتی بەڕێوەبـردنی کۆمەڵگە و حکومەت پەیوەندی بە زانست و عەقڵەوە هەیە. ٢- ریالیستە ئیسلامییەکان دەربارەی ئازادیەوە، بڕوایان بە گەڕانەوە بۆ ڕای خەڵك هەیە. ٣- ریالیستە ئیسلامییەکان

دەربارەی پرسی پەیوەندی نێوان ئاین و بەها لیبـراڵەکان باوەڕیان وایە کە ئاین دژایەتی لەگەڵ بەها لیبـراڵەکان نییە، تەنیا لە هەندێ بواری تاکەکەسیدا نەبێت.

٤- پێوەری ریالیستە ئیسلامییەکان بۆ سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، بەرژەوەندی نەتەوەییە (قریشی، ١٣٨٨: ص٢٢٧). بە گشتی لەم ڕوانگەیەوە ریالیزم لە سیاسەتی دەرەوە، لە ژێر ناونیشانی چەمکێکە بە ناوی (عەقلی سەلیم) کە لە دەورەیەکی زەمەنیدا درك و تاقیکردنەوە دەکرێت، واتا جۆرە عەقڵانییەتێکی تایبەت کە لەسەر بنەمای بەرژەوەندی و تێگەیشتنی بکەرەکان ڕاوەستاوە. لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا و لە دیپلۆماسی و هەندێ جار پەیڕەو کردنی پێوەرەکانی نێونەتەوەیی یان گرنگیدان بە دامەزراوە نێونەتەوەییەکاندا دەردەکەوێت، بەڵام بە مەرجێك کە دژی ئەو بنەما و پرەنسیپە بنەڕەتییانەی ناسنامەی ئیسلامی ـ شۆڕشگێرانە و کۆماری ئیسلامی نەبێت (گاهایی، ١٣٨٨: ص٩٢). هەروەها ئەم ریالیستیە ئیسلامییە بە جۆرێك بۆتە نەریتی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی هەڕەشە و مەتـرسییەکانی سەر مانەوەی کۆماری ئیسلامی، هەروەکو پێشووتـریش لە ڕەفتاری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا بینراوە، بۆ نموونە ئازادکردنی بارمتەکانی باڵیۆزخانەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە تاران، یاخود قبوڵ کردنی بڕیاری ژمارە (٥٩٨)ی ئەنجوومەنی ئاسایش، یان هاوکاریکردن لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە کاتی هێرش بۆ سەر عێراق و ئەفغانستان و...هتد، کە ئێرانییەکان ناوی لێدەنێن (تەعامولی بنیاتنەر)[1]، یاخود خۆگونجاندنی کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی ژینگەیی بە پێی (یاسای ئاسنی جیۆپۆلەتیك) [2] (متقی، ١٣٩١: ص١٧٢).

---

1 Constructive Interaction
2 The Iron Law of Geopolitic

بە پێی بنەماكانی تیۆری كۆنستـراكتیڤیزم، لێرەدا ڕۆڵی زەینییەت و تێگەیشتنی بكەرەكانی ناوخۆیی بە پێی بنەما بەهایی و هزریە ئایینی-ئایدۆلۆژییەكان لەسەر دروستبوونی ئامانج و بەرژەوەندی تایبەت بە بێ ڕەچاو كردنی بەها و پێوەرە پێكهاتەییە نێونەتەوەییەكان لە لایەن ئایدیالیستە ئیسلامییە توندڕەوەكان، هەروەها كاریگەریان لە ئاراستە كردنی ڕەفتار و ستـراتیژی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران دەردەكەوێت. بۆشمان ڕوون دەبێتەوە كە توندڕەوە ئایدیالیستەكان لە سەر چ بنەمایەكی ناسنامەیی لە ڕاستییە نێونەتەوەییەكان تێدەگەن، یاخود خۆیان و ناسنامەی كۆماری ئیسلامی ئێران وەك بكەرێك پێناسە دەكەن یاخود بەرژەوەندی و ئامانجەكانیان بنیاتدەنێن و بە پێی ڕوانگەی ناسنامەیی هۆكارەكانی ئەم دوژمنایەتی و ناكۆكی و ململانێیانەی كۆماری ئیسلامی و ڕۆژئاوا یاخود وڵاتانی ناوچەكەمان بۆ دەردەكەوێت. هەروەها ئەم بنەما ناسنامەییە بۆ ریالیستە ئیسلامییەكانیش هەر ڕاستە لە سەر تێگەیشتن لە خۆیان و ئەوی تـر و بەها وپێوەرە نێونەتەوەییەكان. عەقڵانییەتی تایبەت بەخۆیان بۆ ئامانج و بەرژەوەندی و ئاراستەكردنی كردنی سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران بە پێی فاكتەرە ماددیەكان یاخود ڕاستییەكان، بۆ نموونە جیۆپۆلەتیك.

(٧.٥)- كاریگەری جیۆپۆلەتیك و ئابووری كۆماری ئیسلامی ئێران لەسەر سیاسەتی دەرەوە:

(٥ـ٧ـ١)- جیۆپۆلەتیك:

پێگەی جیۆپۆلەتیكی ئێران فاكتەر یاخود ڕەگەزێكی جێگیری بكەرایەتی و كاریگەرە لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا. لە پێناسەی جیۆپۆلەتیكدا، پیروز مجتهدزادە دەڵێت: ((جیۆپۆلەتیك بـریتییە لە ئامانجی دروستكردنی هاوسەنگی هێز لەگەڵ لایەنەكانی تـر لە ئاستی ناوچەیی و جیهانی بە ئاراستەی دەستەبەر

کردنی ئاسایش بۆ پاراستن و پەرەپێدانی بەرژەوەندی نەتەوەیی)) (مجتهد زادە، ١٣٨٠: ص٢٣).

ئێران سێ تایبەتمەندی سەرەکی و گرنگی جیۆپۆلەتیکی هەیە، یەکەم: ئەو وڵاتە گرێدراوە بە ئۆراسیا. دووەم: کەنارەکانی کەنداوی فارس و دەریای عمان. سێیەم: کۆنتــرۆڵی گەروی هۆرمۆز، کە یەکێکە لە شادەمارەکانی ئابووری جیهان لە ڕووی گواستنەوەی وزە(نەت و غاز). هەروەها ئێران بە هۆی بارودۆخی تایبەتی ژیۆستــراتیژیك و ژیۆئێکۆنۆمیك، لە ژێر کاریگەریدایە. هەروەها خۆی شوێندانەری هەیە لە سەر بارودۆخی ئاسایشی نێونەتەوەیی و ناوچەیی و تاوەکو ئێستا ئەو ڕەگەزە کاریگەری لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا هەبووە و ئێرانیش هەوڵ دەدات سیاسەتی دەرەوەی خۆی بە پێی ئەم فاکتەرە بەهێزتــر بکات (آقا محمدی، ١٣٩٠: ص٢٨). کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵ دەدات لە پێگە جیۆپۆلەتیکەکەی سوودی فراوان ببینێت و دوو ناوچەی ستــراتیژیکی گرنگی قەوقاز و ئاسیای ناوەڕاست و کەنداو، کۆنتــرۆڵ بکات، یان لانیکەم نفووزی هەبێت و پێکەوەیان گرێبدات. بۆ نموونە ئێران لە ڕووی ئابوورییەوە هەوڵی هاوکاریەکی رێژەیی لەگەڵ وڵاتانی ئەوروپایی دەدات یان لە ڕووی وەبەرهێنانەوە هەوڵ دەدات کە وڵاتی چین لە ئێراندا وەبەرهێنان بکات، هەروەها پەیوەندی ئابووری و سیاسی لەگەڵ ژاپۆن دروستبکات و لەگەڵ هیندستان و رووسیاش پەیوەندی ستــراتیژی هەبێت (دهشیری، ١٣٨٣: ص٤٥).

فاکتەری جیۆپۆلەتیکی سەرەڕای دەرفەت، بەربەست و سنووریشی بۆ سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران داناوە، بۆتە هۆی هەموارکردنەوە یان دووبارە پێناسەکردنەوەی ناسنامە یان بکەرایەتی کۆماری ئیسلامی. لێرەوە بە پێی تیۆری کۆنستــراکتیڤیزم دەردەکەوێت کە فاکتەر و ڕەگەزە ماددیەکانیش بە

چ شێوەیەك كاریگەریان لە سەر ناسنامەی كۆماری ئیسلامی و پاشتریش لە سەر بكەرایەتی ئەم دەوڵەتە لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەییدا هەیە.

(٥.٧.٢)- پێگەی ئابووری:

(٥-٧-٢-١)- سیستەمی ئابووری:

سیستەمی ئابووری كۆماری ئیسلامی ئێران، بە پێی دەستور تێكەڵاوە و لە سێ بەشی حكومی و تایبەت و هاوبەش پێكهاتووە، بەڵام هیچ كاتێك لە نێوان ئەم سێ بەشەدا هاوسەنگی نەبووە و بەكردەوە هاوسەنگییەكە لە بەرژەوەندی كەرتی حكوومی و هاوبەشدا بووە. لە سەرەتای شۆڕشی ئیسلامی تا كۆتایی جەنگی ئێران و عێراق، بە هۆی دەستێوەردانی دەوڵەت لە ئابووری و گەورەبوونی كەرتی حكومی، ئابووری ئێران بە شێوەی حكومی و ناوەندی بەڕێوە دەچووە بەڵام ئەمە كەمێك پاش كۆتایی ئەو ەجەنگ كەمتربووە و تارادەیەك كەرتی تایبەت گەشەی كرد، ئەم جۆرە لە سیستەمە ئابووریە بە تایبەت لەو سەردەمە سیاسەتی دەرەوەی ئێرانیشی خستە ژێر كاریگەری خۆی، یەكەم: بە هۆی كۆنترۆڵی دەوڵەت لەسەر ئابووری و نەبوونی كەرتی تایبەتی بەهێز، گروپەكانی بەرژەوەندی ئابووری ناحكومی ڕۆڵی زۆرلاوازیان لە سیاسەتی دەرەوەدا هەبوو. دووەم: ڕۆڵ و گرنگی ئامانج و بەرژەوەندی ئابووری و خۆشگوزەرانی لە سیاسەتی دەرەوەدا لاواز بوو. سێیەم: ئەم سیستەمە ئابوورییە وایكرد كە ستراتیژی گۆشەگیربوونی كۆماری ئیسلامی ئێران لە سیستەمی نێونەتەوەییدا زیاتر بەرجەستەبێت، واتا یارمەتی ئەم ستراتیژیەی داوە بە شێوەیەكی ناڕاستەوخۆ و ئێمە بینیمان كە لە پاش كۆتایی جەنگ و سیاسەتی ئابووری بە تایبەتیكردن لە سەردەمی سەرۆكایەتی ڕەفسەنجانی، بازرگانی و كێبركێ تارادەیەك ئازادتر، توانی كاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێران دابنێت،

توانی ئامانج و بەرژەوەندی ئابووری (بە هۆی پێداویستیەکانی دوای جەنگ١٩٨٠-١٩٨٨) بێنێتە ناو سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران. تاڕادەیەك ئەم گەشەسەندنە ئابووری و بازرگانییە وایکرد کە پەیوەندی دەرەکی ئێران لەگەڵ جیهانی دەرەوە باشتـر بێت و کۆماری ئیسلامی بە باشتـر کردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتان، هەوڵی هاندانی وەبەرهێنانی بیانی لە ئێراندەدا، بۆ نموونە پەیوەندییەکانی ئێران و وڵاتانی ئەوروپایی و وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست تاڕادەیەك لە ژێر کاریگەری ئەم فاکتەرەدا بووە. بە شێوەیەکی گشتی جۆر و شێوەی سیستەمی ئابووری وڵات بە تایبەت لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا، دەتوانێت کاریگەری بەرچاوی لە سەر شێواز و ئاستی پەیوەندییەکان و سیاسەتی دەرەوە هەبێت (دهقانی فیروز آبادی، ١٣٨٨: ص٢٣٩). بە شێوەیەکی گشتی سیستەمی ئابووری کۆماری ئیسلامی ئێران کە دەرهاویشتەی سیستەمە سیاسییەکە و چۆنیەتی ڕوانینی نوخبە سیاسییە ئایدۆلۆژیکەکانییەتی، کاریگەری لە سەر ئاستی ئابووری و بازرگانی ئێران داناوە، بۆ نموونە قەبارەی هەناردە کردنی ئێران (بە نەوت و غازیشەوە) لە ئاستی جیهانی کە لە ساڵی (١٩٧٥)دا، (٢/٣) بوو لە ساڵی (٢٠٠٠) دابەزیوە بۆ (٠/٥) و لە ساڵی (٢٠٠١) بۆ (٠/٤)، هەروەها پلەی ئێران لە بازرگانی جیهانی لە نێوان شەست وڵاتدا پلەی(٥٨) بووە، کە کۆی ئەو ئاماژە و ئامارانە دەربـڕی ئەو ڕاستییەن کە کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی سیاسەتەکانییەوە گۆشەگیر و دابڕاو بووە (امامی خویی، ١٣٧٩: ص٢٢٠). بە پێی ئامارەکان لە ساڵی (٢٠٠٥)دا، لە ڕووی قەبارەی وەبەرهێنانی بیانی لە کۆماری ئیسلامی ئێران بە قەبارەی تەنها(٣٠ میلیۆن دۆلار) لە ئاستی جیهانیدا پلەی (١٣٠) بووە، کە بە لەبەرچاوگرتنی قەبارەی وەبەرهێنانی وڵاتانێك وەك تورکیا کە (٢٢٣ جار زیاتـر

لە ئێران) و ئیماراتی یەككگرتووی عەرەبی (٤٠٠ جار زیاتر لە ئێران)، ئاستی نزمی ئەم ڕێژەیەمان بۆ دەردەكەوێت (جوادی ارجمند، ١٣٨٦: ص٨٥).

(٥-٧-٢-٢) فاكتەری وزە:

ئابووری كۆماری ئیسلامی ئێران، بە شێوەی سەرەكی لە سەر سەرچاوەكانی نەوت و غاز و داهاتەكەیەتی، ئەمەش ڕۆڵی سەرەكی لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا دەبێت. لە لایەك ڕۆڵی كۆمەڵگەی مەدەنی وڕای گشتی لە سیاسەتی دەرەوەدا كەمدەكاتەوە، چونكە ئابووری ڕانتیەر و كۆنتڕۆلی لە لایەن دەوڵەتەوە سەربەخۆیی زیاتردەداتە دەوڵەت، لە لایەكی ترەوە گۆڕانكارییەكانی بازاری جیهانی وزە كاریگەری لەسەر سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی دەبێت، لە لایەكی تریشەوە، ئەم سەرچاوانە وادەكات كە ئێران بە پشتبەستن بە داهاتەكانی فرۆشتنی نەوت و غاز سیاسەتێكی پێداچوونەوەخوازی هەبێت لە هەمبەر سیستەمی نێونەتەوەییدا. پشتبەخۆبەستن و دووركەوتنەوە لە پێوەرەكانی بازاری ئازادی جیهانی و سیستەمی نێونەتەوەیی بكاتە بەرنامەی كاری خۆی یاخود ئەم خاڵە دەتوانێت ببێتە هۆی جۆرێك لە دروستكردنی هاوكاری و پەیوەندی نێوان ئێران و وڵاتانی تر، وەكو وڵاتانی ئەوروپا، چین و ژاپۆن یان وڵاتانی هەناردەكەری نەوت و غاز. بۆ نموونە سزاكانی ڕۆژئاوا وایكردووە كە كۆماری ئیسلامی ئێران گۆشەگیربێ و لەگەڵ وڵاتانی چین، هیندستان و پاكستان لە سەر هەناردەكردنی نەوت و غاز پەیوەندی هەبێت، كە بە مەبەستی دۆزینەوەی ئەلتەرناتیڤی كڕیاری وزە لە جێگەی وڵاتانی ئەوروپایی و بە گشتی ڕۆژئاوایی بووە (دهقانی فیروز آبادی، ١٣٨٨: ص٢٤٣). كۆماری ئیسلامی ئێران لەو ڕاستییە تێگەیشتووە كە وزە (بە تایبەت نەوت و غاز) بۆ وڵاتانی پیشەسازی و ئابووری جیهانی گرنگی تایبەتی هەیە. ئێران لە پەیوەندیەكانی لەگەڵ جیهانی دەرەوەی خۆیدا، بە تایبەت

لە سیاسەتی دەرەوەیدا سوود لەو فاکتەرە وەردەگرێت، هەروەکو دیڤید هارویی، لە کتێبی خۆیدا لە ژێر ناونیشانی (ئیمپریالیزمی نوێ)، دەربارەی نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست دەڵێت: ((هەر کەسێك نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست کۆنتـڕۆڵ بکات، نەوتی جیهانی کۆنتـڕۆڵ کردووە و هەرکەسێکیش نەوتی جیهان کۆنتـڕۆڵ بکات، دەتوانێت ئابووری جیهانی، لانیکەم بۆ داهاتوویەکی نزیك کۆنتـڕۆڵ بکات)) (Harvey, 2003:p.19). کۆماری ئیسلامی ئێران، بۆ بەرەو پێشبـردنی سیاسەتەکانی، لە چوارچێوەی سیاسەتی دەرەوەدا، سوود لە فاکتەری وزە(نەوت و غاز) وەردەگرێت. ئەم پرسە بەشێکی سەرەکی و گرنگ لە ستـراتیژی ئاسایشی نەتەوەیی کۆماری ئیسلامی ئێران پێکدێنێت، کە ئەمەش لە بەڵگەنامەی روانگەی بیست ساڵەی گەشەسەندن (٢٠٠٥ - ٢٠٢٥)دا، دەردەکەوێت، بە تایبەت لە بواری ناوچەییدا (موسوی شفائی، ١٣٨٩: ص ١٦٦).

لە روانگەی دارێژەرانی سیاسەتی دەرەوەی ئێران، وزە وەك گرنگتـرین خاڵی پێکەوەبەستنی ئێران بە سیستەمی نێونەتەوەیی و یەکێك لە کاریگەرتـرین فاکتەرەکانی شوێندانەر لە سەر بارودۆخی خۆشگوزەرانی ناوخۆیی و بەرنامەکانی گەشەپێدانی نەتەوەیی، ئەو توانایی‌ەی هەیە کە ببێتە دەرفەتێك بۆ تەعامول و هاوکاری لەگەڵ سیستەمی نێونەتەوەیی، لە لایەکی تـرەوە زیاترکردنی شوێندانەری ئێران لە ئاستی نێونەتەوەیی.(Roger, 2007:p.377). بەلام بە هۆی سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامی بە تایبەت لە پرسی دۆسیەی ئەتۆمی ئێران و سیاسەتەکانی لە ناوچەکەدا و هەروەها سزا و ئابلۆقەکانی نێونەتەوەیی بۆ سەر ئێران و دژایەتیکردنی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و بە گشتی رۆژئاوا، ئەم فاکتەرە بۆتە خاڵی لاوازی کۆماری ئیسلامی. بۆیە گوشار و سزای ئابووری بۆ سەر ئێران زیاتـر لە رێگەی فاکتەری وزەوە دەکرێت. ئەمەش ئاماژیە بۆ سیستەمی لاوازی ئابووری لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا و کاریگەری

نەرێنییەكەی ئەم سیستەمە بۆ سەر بكەرایەتی كۆماری ئیسلامی لە سیاسەتی دەرەوەیدا، كە بە پێی تیۆری كۆنستراكتیڤیزم ئەم پێكهاتە سیاسی ئابووریەی كۆماری ئیسلامی دەرهاویشتەی جۆری هزر و تێڕوانین و ئامانج و بە گشتی تێگەیشتنی بڕیار وەرگرانی كۆماری ئیسلامییە. لە لایەكی تـرەوە بەها و پێوەرە زاڵە پێكهاتەییەكانی نێونەتەوەیی و بكەرانی تـری ناوچەیی و نێونەتەوەیی، ئەم بكەرایەتییەی ئێران سنووردار دەكەن. بەم مانایە كە فاكتەر و ڕەگەزە ماددی و واتاییەكان كاریگەریان لە سەر ئەم ناسنامەیەی كۆماری ئیسلامی ئێران و ئامانج و بەرژەوەندییەكانی دەبێت، كە لە پەیوەندی لەگەڵ بكەرانی تـر لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێراندا بەرجەستە دەبێت.

(٦)- ئەنجامەكان

شیكردنەوە و لێكدانەوەی سیاسەتی دەرەوە، یەكێكە لە گرنگتــرین و ئاڵۆزتــرین بوارەكانی تیۆری و خوێندنەوەی پەیوەندییە نێونەتەوەییەكان. لە هەر ڕوانگە وتیۆرییەكدا، بە میتۆد و شێوازی جیاواز هەوڵی شیكردنەوەی ڕەفتاری دەرەكی دەوڵەتان دەدرێت، كە بە شێوەیەكی گشتی بە سەردوو ڕوانگەی گشتی تیۆرییە عەقڵگەراییەكان و تیۆرییە ڕەخنەگەراییەكان، یان ماددی و مانایییەكان دابەشدەبێت. هەرچەندە ئێمە هەوڵمانداوە كە ڕوانگەیەكی مام ناوەندی یان ئاستی ناوەڕاست وەربگرین كە هەم فاكتەرە ماددیەكان و هەم فاكتەرە مانایییەكان لەبەرچاو بگرین. لەم سۆنگەیەوە تیۆر و ڕوانگەكانی ناسنامە تەوەر هەردوو فاكتەری پێكهاتە و بكەر، هەروەها ماددی و مانایی، لەبەرچاو دەگرن. هەرچەندە تیۆرە ڕەخنەگەراییەكان هێشتاكە نەبوونەتە ڕوانگە و پاڕادایمی زاڵ لە بواری پەیوەندی نێونەتەوەیی و سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتاندا، بەڵام تاڕادەیەكی زۆرباش بۆشایییەكانی تیۆرییە باوەكانی ئەم بوارە پڕدەكەنەوە.

گریمانەی توێژینەوەكەمان ئەوە بوو: ((بنەماكانی هزری و ئایدۆلۆژیك - شۆڕشگێرانەی كۆماری ئیسلامی ئێران لە چوارچێوەی بنەماكانی هزری فیقهی شیعەدایە، كە سیستەمی سیاسی كۆماری ئیسلامی ئێران و پێكهاتە فەرمییەكەی ڕەوایەتی لێوەردەگرێت. بەم پێیەش ئەو ڕۆڵ و پێگەیەی كۆماری ئیسلامی ئێران بۆ خۆی لە سیستەمی نێونەتەوەییدا پێناسەی دەكات، لە سەر بنەمای ناسنامەیەكی تایبەتی ئێرانی - ئیسلامی و شیعی - شۆڕشگێرانەیە، كە

وادەکات سیاسەتی دەرەوەی ئاراستە و بەرژەوەندییەکانی پێناسە بکات و هەوڵی بەدیهێنانی ئامانجە باڵاکانی بدات، بەڵام پاراستنی ئاسایش و مانەوەی ئەم سیستەمە ئایینی - سیاسییە، ئامانجی سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێرانە. پێگە و تێگەیشتنی ڕێبەر و نوخبە ئایینی- سیاسییەکانی ئێران لە خۆیان و لە جیهانی دەرەوە و پرسی پاراستنی ئاسایش و بەرژەوەندی سیستەم، هەروەها کاریگەری و گوشارەکانی پێوەرەکان، بەهاکان و پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی و دابەشبوونی هێز، جارێکی تر ئەم ناسنامەیەی کۆماری ئیسلامی ئێران و بەدوایدا بەرژەوەندی و ڕەفتارەکانی ئەم بکەرە هەموار دەکاتەوە)).

لە کۆتایی توێژینەوەکەمان گریمانەکەمان سەلمێندرا و وەڵامی پرسیارەکانمان بەم شێوەیە درایەوە و گەیشتینە ئەم ئەنجامەی خوارەوە کە دەیخەینە ڕوو :

١- بە هۆی سروشتی ئاڵۆز، فرەیی و ناڕوونی ڕەهەند و ڕەگەز و فاکتەرەکانی کاریگەر لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئێران، بە پێی ڕوانگە و تیۆرییە باو یاخود زاڵەکانی بواری پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و سیاسەتی دەرەوە، کە بە تیۆرییەکانی عەقڵانی ناسراون و گرنگی بە فاکتەرە ماددییەکان و بەرژەوەندییە نەتەوەییەکان دەدەن، ناتوانین بە روونی لە سیاسەتی دەرەوەی ئێران تێبگەین. هەروەها گرنگی پێدان تەنها بە ئاستێکی شیکردنەوە، وەك تیۆری ریالیزمی نوێ کە گرنگی بە پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی دەدات یان تیۆری ریالیزم کە تەنها لە ئاستی نەتەوەیی شیکردنەوە دەکات و دەوڵەت وەك بکەرێکی عەقڵمەند دادەنێت، یاخود بە تیۆرییەکانی دروستکردنی بڕیار بە تەنیا، دیسانەوە ناتوانین سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران شیبکەینەوە. بۆیە پێویستە لە لایەك سوود لە هەموو ڕەگەز و فاکتەرە بەسوودەکانیان وەربگرین و لە لایەکی ترەوە هەردوو فاکتەرەکانی ماددی و مانایی لەبەرچاو بگرین. بۆ ئەم مەبەستەش

تیۆری كۆنستراكتیڤیزم كە ناسنامەتەوەر و ماناتەوەرە، باشتر ئەم نارِوونی، ئالۆزی و فرە رِەهەندیەی كۆمەڵگەی ئێرانی و كولتووری سیاسییەكەی رِوون دەكاتەوە و وەڵامدەردەبێت. هەرچەندە ئێمە سوودمان لە تیۆر و رِوانگەكانی تریش وەرگرتووە، بەڵام بە هۆی بابەت و ناوەرِۆكی توێژینەوەكە كە بنەماكانی هزری و چوارچێوەی تیۆری سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی ئێرانە و بۆ دووركەوتنەوە لە بەربڵاوبوونی توێژینەوەكە، زیاتر لەم تیۆر و رِوانگەیە سوودمان وەرگرتووە.

٢- لەم توێژینەوەیەدا بۆمان دەركەوت كە سەرچاوەكانی ناسنامەسازی لە كۆماری ئیسلامی ئێران فرە و جۆراوجۆرن، وەكو: مێژووی ئێران و رِەگەز و فاكتەرە ماددی و مانایيە مێژووییانەی كە بۆ ئێرانییەكان بەجێماوە و بۆتە هۆی تێگەیشتنی تایبەت لە (خود) و (ئەویتر) لە لای ئێرانییەكان، بە هەموو شكست، سەركەوتن، شانازی و شكۆمەندیەكانییەوە، هەروەها رِەگەزی ئایینی، مەزهەبی شیعەی دووازدە ئیمامی، زاڵە بە سەر سیستەمی سیاسی و تێگەیشتنی نوخبە سیاسییەكانی كۆماری ئیسلامی ئێران ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی كە رِۆڵی تایبەت و جیاواز بۆ خۆیان لە سیاسەتی دەرەوەدا پێناسە بكەن، وەكو: دەوڵەتی دادپەروەریخواز، دەوڵەتی دژی زوڵم و زۆرداری، دەوڵەتی دژی ئیمپریالیزم و سەهیونیزم، دژی ئیستكبار، سەنگەری شۆرِش و رزگاریخوازی، بەرگریكاری ئۆمەتی ئیسلامی و شیعەكان، نموونە و سەرمەشقی جیهانی ئیسلام، ناوەندی جیهانی ئیسلام، پشتیوانی بزووتنەوە رزگاریخوازەكان، هەروەها ئەم سەرچاوە ئایینی - ئیسلامییە، كە لەسەر بنەمای فیقهی شیعە و جۆرە رِوانگەیەكی توندرِەوانە و خوێندنەوەی تایبەت بۆ ئایینە، لەسەر كۆمەڵێك بنەمای هزری رِاوەستاوە كە بۆتە بەشێك لە ناسنامەی كۆماری ئیسلامی، وەكو: بنەماكانی دادپەروەریخوازی، بنەمای ولایەت و رِێبەرایەتی فەقیە، بنەمای

(تەوەلا و تەبەڕی)، بنەمای بانگەشەکردن، بنەمای دارولئیسلام و دارولحەرب، تەقییە و چاوەڕوانی دەرکەوتنی ئیمامی مەهدی بۆ رزگارکردنی هەموو جیهان، بنەمای شەهادەتخوازی و جیهاد لە رێگەی خوا، بنەمای نەفی سەبیل کە بۆتە هۆی پەیڕەو کردنی سیاسەتی (نە شرقی و نە غربی) لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، هەروەها گوتاری جیهانی سێیەمگەرایی و بەرگری لە چەوساوەکانی جیهان، دیسانەوە ئاراستەی رەفتاری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەکات. ئەمە جگە لە فاکتەری جیۆپۆلەتیك و جوگرافیای تایبەتی کۆماری ئیسلامی ئێران، کە لێرەوە بە پێی تیۆری کۆنستراکتیڤیزم، بۆمان روون دەبێتەوە کە ئەم بنەما ماددی و هزریانە، ناسنامەی تایبەتی دەولەتی ئێران دروستدەکەن، دواتر ئەم تێگەیشتنە و ناسنامەیە دەبێتە هۆی پێناسەکردنی جۆرێکی تایبەت لە بەرژەوەندی نەتەوەیی. لە ئەنجامدا سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئامرازی جێبەجێکردن و بەدیهێنانی ئەم ئامانج و بەرژەوەندیانەیە و بەدواداچوونیان بۆ دەکات و دەبێتە بەشێکی نەگۆڕ لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران.

٣- لەم توێژینەوەیەدا بۆمان روون بووە کە چۆن دەولەتێك وەك ئێران، بە هۆی شۆڕشی ئیسلامی سالی (١٩٧٩)، سیاسەتێکی دەرەوەی تەواو جیاواز لە سیاسەتی دەرەوەی پێش شۆڕشی گرتەبەر، کەئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە ناسنامەی نوێ، جۆر و سروشتی سیستەمە سیاسییەکە، بنەماکانی هزری و ناسنامەیی، ئایدولۆژیایی فەرمی، رۆلی رێبەر و نوخبە ئایینی - سیاسییەکانی کۆماری ئیسلامی و تێگەیشتنیان لە پێکهاتەی سیستەمی نێونەتەوەیی، هێز و پەیوەندییە دەرەکییەکان، بە چ شێوەیەك ئاراستەی رەفتاری سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەکات، ئەمەش بە شێوەیەك کە هاوپەیمانەکانی دوێنێ دەبنە گەورەترین دوژمن یان ئەوی تری ئەم دەولەت و ناسنامە نوێیە، بەلام

ئەمەشمان بۆ دەركەوت كە ئەم بەها و پێوەرە ناسنامەییانە چۆن لە قۆناغە جیاوازەكاندا بە هۆی گۆڕانكاری ناوخۆیی و دەرەكی هەروەها ڕۆڵی فاكتەر و ڕەگەزەكانی ماددی، مانایی و پێكهاتەیی سیستەمی نێونەتەوەیی هەمواردەبن، ئەمەش كاریگەری راستەوخۆی لە سەر سیاسەتی دەرەوە دەبێت. لە لایەكی تـرەوە ئەوە دەسەلمێنێت كە گۆڕانكارییەكانی ژینگەیی دەوروبەری دەوڵەت و مەتـرسی و هەڕەشەكان، دەبنە هۆی ڕەفتار و سـتـراتیژی جیاواز لە سیاسەتی دەرەوەدا، وەكو بنەمای هەناردەكردنی شۆڕش لە سەرەتای شۆڕشی ئیسلامی ئێران كە دواتـر بە هۆی گوشار و گۆڕانكاریەكانی پێكهاتەیی و لە لایەن ئەكتەرە بەهێزەكانەوە هەمواردەكرێت و خۆی لە چوارچێوەی دۆكتۆرینی (ام القری)دا دەبینێتەوە .

٤- لە كۆماری ئیسلامی ئێراندا ڕۆڵی ڕێبەر (وەلی فەقیەه) هەم لە ڕووی دەستوریی و یاسایی و فەرمییەوە لە سیاسەتی دەرەوە و سیاسەتە گشتییەكاندا، هەم لە ڕووی بنەما ئایینی و مەزهەبی و ئایدۆلۆژیەكانەوە رۆڵێكی سەرەكی و یەكلاكەرەوی هەیە. ئەم ڕۆڵ و پێگەیەش زیاتـر ریشەی لەم هزرە فیقهیەوە هەیە كە لە ناسنامە نوێیەكەی كۆماری ئیسلامی ئێران بۆ وەلی فەقیە (ڕێبەر) پێناسە كراوە.

٥- لەم توێژینەوەیە ئەوەمان بۆ دەركەوت كە هەرچەندە ئایدۆلۆژیای شیعی – ئیسلامی، ڕۆڵی سەرەكی لە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی هەیە، بەم مانایە كە سیاسەتی دەرەوەی كۆماری ئیسلامی درێژكراوەی سیاسەتە ناوخۆییەكەیەتی، بەڵام بە هۆی كاریگەری فاكتەر و ڕەگەزە مادديەكانەوە، ئێمە دەبینین كە پاراستن و مانەوەی ئەم سیستەمە سیاسییە و هەروەها خوێندنەوەی ریالیستی یان ئایدیالیستی نوخبە سیاسییەكان، كاریگەری لە سەر ڕەفتارەكانی كۆماری ئیسلامی و پەیوەندییەكانی لەگەڵ وڵاتانی تـر هەیە.

٦- کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵی دروستکردنی جۆرە هاوسەنگییەك لە هەمبەر گوشارەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپا دەدات لە ڕێگەی پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی و ئاسیا بە تایبەت چین و رووسیا و وڵاتانی جیهانی سێیەم، تاوەکو بتوانێت لە ڕووی ئابووری، سیاسی و سەربازیەوە خۆی بەهێزبکات، تاوەکو لەو گوشارە ئابووری و سیاسیانەی سەرخۆی کەمبکاتەوە، تابتوانێت پەرە بە پرۆگرامە ئەتۆمیەکەی بدات، هەروەها هەوڵ دەدات بە ئەندامبوون و ڕۆڵ بینین لەو ڕێکخراوە و دامەزراوە نێونەتەوەییانەی کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ڕۆژئاوا بە گشتی ڕۆڵیان تێدا کەمتــرە. بۆ نموونە ڕێکخراوی کۆنفرانسی ئیسلامی، بزوتنەوەی بێلایەنەکان و...هتد، بە جۆرێك کاریگەری و ڕۆڵی هەبێت لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەییدا.

٧- بە پێی ڕوانگەی ئاسایشی بوونناسانەوە، کۆماری ئیسلامی ئێران هەوڵی بەرگری و بەردەوامی ئاسایشە ناسنامەییەکەی دەدات، کە پەیوەستە بە مانەوەی سیستەمە سیاسییەکەی. ئەمەش ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە بۆچی کۆماری ئیسلامی ئێران سەرەڕای گوشار و ئابلۆقەکانی نێونەتەوەیی و ئەو تێچووە زۆرە و زیانە ماددیانە لە بواری پرۆگرامی ئەتۆمیەکەی، هەر هەوڵی بەرهەمهێنان و بەدەستهێنانی ئەم وزەیە دەدات. لەم ڕوانگەشەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە بە پێی ئەم ناسنامە و تێگەیشتنەی کۆماری ئیسلامی ئێران چەمکەکانی دەوڵەت، ئاسایش، هێز، ڕەوایەتی و...هتد، جیاوازی هەیە لەگەڵ تێگەیشتنی باوی ئەکتەرەکانی تــر(دەوڵەت-نەتەوە). هەروەها چەمکی عەقلانییەتی ڕۆژئاوایی جیاوازی هەیە لەگەڵ عەقلانییەت لە ڕوانگەی کۆماری ئیسلامی ئێران کەئەمەش دەرهاویشتەی بنەماکانی هزری مەزهەبی شیعەی دووازدە ئیمامی و ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی ئێرانە.

٨- لەم توێژینەوەیەدا بۆمان ڕوون بۆوە کە فاکتەری کۆمەڵایەتی، کولتووری، میژوویی و پێکهاتەی دانیشتوان و فرەیی نەتەوەیی و ئایینی لە ئێران، کاریگەریان لە سەر سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران هەیە، بۆ نموونە فاکتەری نەتەوەیی کورد لە پەیوەندی نێوان ئێران و عیراق، تورکیا و سوریا، یان مەزهەب لە پەیوەندی گەڵ وڵاتانی سوننە مەزهەب و پرسی هیلالی شیعی و دەستێوەردان لە کاروباری ئەم وڵاتانە، کە لەوانەیە بگاتە ئاستی هاوکاری یان ململانێ و بارگرژی. هەروەها کولتووری سیاسی تایبەتی ئێران و ململانێیەکانی نێوان ریالیست و ئایدیالیستەکانی ناوخۆیی کاریگەری لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئەو وڵاتە هەیە.

٩- لەم توێژینەوەیەدا بە یارمەتی تیۆری ناسنامەتەوەر یاخود ماناتەوەری کۆنستـراکتیڤیزم، بۆمان دەرکەوت کە ڕۆڵی (ئەویتـر) لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران سەرچاوەیەکی گرنگی ناسنامە پێدەرە. بۆ نموونە ئێران، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئیسرائیل و بە گشتی ڕۆژئاوا، بە ئەوی تـری ناسنامەیی خۆی دادەنێت، لەم ڕێگەیەوە ناسنامەی خۆی و ڕەوایەتی سیستەمە سیاسییەکە لەم دژایەتیە بەرهەمدێنێتەوە، کە هەم سەرچاوەی ناسنامەسازیە و هەم سەرچاوەی ڕەوایەتی پێدانە و هەم بنەمایەکی هزری و بیروبڕواییە.

١٠- بەرژەوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی ئەم ناسنامە تایبەتەیەوە پێناسە و دەستنیشان دەکرێت، لێرەوە سیاسەت و ئابووری کۆماری ئیسلامی ئێران لە پەیوەندی لەگەڵ جیهانی سێیەم و دوورکەوتنەوە لە وڵاتانی ڕۆژئاوایی دابووە. لە لایەکی تـرەوە ئابووری گرێدراوی ئێران بە فرۆشتنی نەوت و غاز، وایکردووە کە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر بنەمای دژایەتی ڕۆژئاوا دابـڕێژرێت، بەم مانایە کە سیستەمی ئابووری دەوڵەتی لە سەر بنەمای فرۆشتنی نەوت و غاز، وایکردووە کە کۆماری ئیسلامی ئێران لە

سیاسەتیشدا هەوڵ بدات سەربەخۆ بێت، بەڵام ئەمە کاریگەری نەرێنی لە سەر ئابووری، گەشەسەندن و پەیوەندییەکانی و بە گشتی سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەبووە و پەیوەندییەکانی بە پێی ئەم ڕوانگە ئابووری و سیاسییە دارشتووە.

١١- سروشتی ئایدۆلۆژیك و بـڕوایی هێز لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا وایکردووە کە لە سیاسەتی دەرەوەشیدا، بۆ نموونە بنەمای نەفی سبیل، پەیڕەو بکات، کە بەم پێیە نەچێتە ژێر نفوزی هیچ هێزێکی تـر. بۆ نموونە لە هەمبەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل، ململانێ و دژایەتی بۆتە بنەمای بـڕوایی یاخود پشتیوانیکردن لە بزووتنەوە توندڕۆکان. لێرەوە بە پێی تیۆری کۆنستـراکتیڤیزم ئەگەر کۆماری ئیسلامی ئێران بنەماکانی سەرەکی و بنەڕەتی بنیاتنەری ناسنامەی خۆی بگۆڕێت، ئەوە ناسنامەیەکی تـری دەبێت و چیتـر کۆماری ئیسلامی بوونی نامێنێت. بەم مانایە کە سروشتی هێز لە کۆماری ئیسلامی ئێران لە سەر بنەمای بەرژەوەندی ئابووری، بەرگری لە سامانی نەتەوەیی، گەشەپێدانی بازرگانی و تەکنۆلۆژی پێشکەوتوو و زانستی نییە، بەڵکوو لە سەر بنەمای بڕوایی و سەرچاوەگرتوو لە شۆڕشی ئیسلامی و پاراستنی سیستەمی بڕوایی لە ناوخۆ و دەرەوەیە. ئەمەش وادەکات کە کۆماری ئیسلامی ئێران نەتوانێت دەستبەرداری ئەو بنەما هزری و بنچینەییانە یاخود بنیاتنەرانەی ناسنامەکەی بێت.

١٢- لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا پاراستن و مانەوەی دەسەڵاتداران و ڕژێمە ئیسلامییەکە پەیوەندی لەگەڵ بەردەوامی ئەو سیاسەتە لە دەرەوەدا هەیە. بەم مانایە کە فەرمانڕەوایی و دەسەڵاتداریەتی لە کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ کۆمەڵێك بنەمای هزری، بڕوایی، بەهایی و پێوەری تێکئاڵاوە و هەر کەسێك لەم سیستەمەدا دەسەڵات بگرێتە دەست، دەبێت بەم بنەمایانە پابەند و وەفادار بێت. واتا بڕیاردەرانی سیاسەتی دەرەوەش دەبێت ئەم بنەما و بەها و پێوەرە هزری و

بـڕواییانە ڕەچاو بکەن، واتا لێرە بنەماکانی بڕوایی و هزری ئەم سیستەمە سیاسییە و پاراستنی لە سەرووی هەموو شتێکەوەیە. بەم پێیەش بڕیار وەرگرانی سیاسەتی دەرەوە ناتوانن پەیوەندی ئاسایی لەگەڵ ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دروستبکەن، چونکە بۆ نموونە یەکێك لە گرنگتـرین هەلومەرجەکانی ئاساییکردنەوەی پەیوەندی لەگەڵ ویلایەتەیە کگرتووەکانی ئەمریکا، گۆڕانکاریی ریشەیی لە پێناسەیەکە کە لە سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەمبەر ئیسرائیلدا هەیە. ئەم گۆڕانکاریەش بە پێی پێکهاتەی هزری و فەرمی سیستەمی سیاسی کۆماری ئیسلامی و بنەمای ڕەوایەتی و ناسنامەیی کۆماری ئیسلامی شتێکی زۆر دوورە و پرسی بەرگریی لە فەلەستینیەکان بۆتە بنەمایەکی نەگۆڕی دەسەڵات و ناسنامەیی لە کۆماری ئیسلامی ئێران. ئەمە جگە لە ڕۆڵی سوپای پاسداران و نفووز و کاریگەریان لە سەر سیاسەت، کە لە سەر بنەمای بڕوایی کاردەکەن و لەم دژایەتییە ڕەوایەتی ڕەفتار و مانەوە و هەروەها بەرژەوەندییەکانییان وەردەگرن.

١٣- لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا ڕەوایەتی و ئاسایشی نەتەوەیی گرێدراوی بنەماکانی سیاسەتی دەرەوەیە. بەم مانایە کۆماری ئیسلامی کە ناسنامەیەکی ئیسلامی شۆڕشگێرانەی هەیە، ناتوانێت پەیوەندی توندوتۆڵ و بەهێز یان ئاسایی لەگەڵ جیهانی سەرمایەداری و کولتووری لیبـرالی هەبێت یان هاوپەیمان بن، چونکە ئەوکاتە بنەماکانی ڕەوایەتی و ئاسایشی دەکەوێتە مەتـرسییەوە. بە پێی تێگەیشتن و ناسنامە تایبەتەکەی کۆماری ئیسلامی ئێران، بەها و پێوەرەکانی ئایدۆلۆژیای کۆماری ئیسلامی و بەها و پێوەرەکانی لیبـرالیزم لە دوو سەرچاوەی جیاوازی فەلسەفییەوە دەڕواننە پرس و بابەتەکان. بەم پێیەش لەم سیستەمە سیاسییەدا، دژایەتی نێوان ئێران و ئیسرائیل بەشتێکی سروشتی هەژمار دەکرێت و بەم هۆیەشەوە پاڵپشتی لە بزووتنەوە توندڕەوەکان یاخود فەلەستینیەکان دەبێتە

هۆی ئەم ناسنامە تایبەتە و بنەمای ڕەوایەتی. ئەمەش بنەماکانی هزری ئاسایشی نەتەوەیی ئاراستە دەکات یاخود فۆرمی پێدەدات، هەروەها ناکۆکییەکانی تـری نێوان کۆماری ئیسلامی و ڕۆژئاوا، وەکو: پرسی مافەکانی مرۆڤ و مافی نەتەوەکان لە ئێران و کەمایەتیە ئایینەکانی ئێران و...هتد، سەرچاوەی ناکۆکیین. بەگشتی حکومەتێکی ئایینی ناتوانێت سیکۆلار بێت، لە کاتێکدا پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان و پێوەرە نێونەتەوەییەکان لە سەر بنەمای سیکۆلاریزمە، نەك بیروباوەڕ و ئایدۆلۆژیا و ئایینی ئیسلام. بەم هۆیەشەوە کۆماری ئیسلامی ئێران تووشی دژەیەکی بووە، لە لایەك ئەگەر سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییەکانی لەگەڵ ڕۆژئاوا ئاسایی بکاتەوە ئەوە بنەماکانی ناسنامەیی و ڕەوایەتی خۆی لە دەستدەدات. بۆیە ئەگەر بەردەوام دژایەتی ڕۆژئاوا بکات ئەوە گۆشەگیر و لاواز دەبێت و لە ئەنجامدا لە بواری ئابووری، پەرەپێدان، تەکنۆلۆژیا و خۆشگوزەرانی و...هتد، تووشی قەیران دەبێت. ئەمەش دەبێتە هۆی ناڕەزایەتی ناوخۆیی و لەوانەیە شۆڕش و ڕووخانی ڕژێمی لێبکەوێتەوە. لە لایەکی تـرەوە کۆماری ئیسلامی ئێران ناسنامە و ڕەوایەتی خۆی لەو دژایەتی و جیاوازییەی لەگەڵ ڕۆژئاوا و سیستەمی نێونەتەوەیی وەرگرتووە، بەم پێیەش کۆماری ئیسلامی ئێران بە هۆی زاڵبوونی فاکتەر و بەهاکان و دابەشکردنی هێز لە ئاستی نێونەتەوەیی، هەروەها ڕۆڵی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بە گشتی ڕۆژئاوا لە ئاستی نێونەتەوەیی و گۆڕانکارییەکانی ناوخۆیی، ناوچەیی و نێونەتەوەیی، ناتوانێت بەم سیاسەتە ناسنامەییە بەردەوام بێت.

(٧) ـ سەرچاوەکان:

قورئانی پیرۆز

سەرچاوە بە زمانی کوردی

١- عثمان حەمە، هیوا، (٢٠١١)، **وەرگرتنی بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران "قەیرانی وزەی ناووکی وەك نموونەیەك"**، نامەی ماستەر بڵاو نەکراوە، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی یاسا و رامیاری، بەشی زانستە رامیارییەکان، هەولێر.

سەرچاوەکان بە زمانی فارسی

یەکەم: کتێبەکان

٢- ابوالنصر، فضیل، (١٣٧٨)، **رویارویی غرب گرایی و اسلام گرایی**، ترجمە: حجت الله جودکی، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجە، (١٩٩٩).

٣- احتشامی، انوشیروان، (١٣٧٨)، **سیاست خارجی ایران در دوران سازندگی**، ترجمە: ابراهیم متقی و زهرە پوستین چی، تهران: انتشارات اسناد انقلاب اسلامی، (١٩٩٨).

٤- ادیب زادە، مجید، (١٣٨٧)، **زبان، گفتمان و سیاست خارجی**، تهران: نشراختران، (٢٠٠٨).

٥- ازغندی، علیرضا، (١٣٨١)، **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: نشر قومس، (٢٠٠٢).

٦- ازغندی، علیرضا، (١٣٨٨)، **روابط خارجی ایران در سال هـای ١٣٢٠ تا ١٣٥٧** ، تهران: نشر قومس، (٢٠٠٩).

٧- استونر، جیمز و دیگران، (١٣٧٩)، **مدیریت**، تـرجمه: علـی پارسـیان و سید محمد اعرابی، تهران: انتشارات دفتـر پژوهش های فرهنگی، (٢٠٠٠).

٨- استونز، راب، (١٣٧٩)، **متفكران بـزرگ جامعـه شناسـی**، متـرجم: مهرداد میردامادی، تهران: نشرمركز، (٢٠٠٠).

٩- اسكندریان، مهدی، (١٣٨٣)، **هویت و رابطه ایران و اتحادیه اروپـایی**، كتاب اروپا (٣)، تهران: انتشارات مؤسسة مطالعات و تحقیقات بین المللی ابـرار معاصر تهران، (٢٠٠٤).

١٠- اسـنایدر، ریچـارد و دیگـران، (١٣٨٩)، **تصـمیم گـیری در سیاسـت خارجی**، تـرجمه: محمدجعفر جوادی ارجمندی و مجید فرهـام، تهـران: نشـر میـزان، (٢٠١٠).

١١- اشرف، احمـد و ابـراهامیان، یرواند و همـایون كاتوزیـان، محمـدعلی، (١٣٨٦)، **جستارهایی درباره تئوری توطئة درایران**، گـردآوری و تـرجمه: محمد ابـراهیم فتاحی، تهران: نشر نی، (٢٠٠٧).

١٢- آلارثـوش، علـی و توتونچـیان، علیرضـا، (١٣٧٢)، **دیپلمـات و دیپلماسی**، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، (١٩٩٣).

١٣- آلموند، گابـریل و جی، بینگهام و پاول، جونیوز و رابـرت، جی مونت، (١٣٧٦)، **چهارچوبی تطبیقی بـرای بـررسی سیاست تطبیقی**، تـرجمه: علیرضا گیب، تهران: مركز آموزش مدیریت دولتی، (١٩٩٧).

١٤- آلیسـون، گراهام. تی، (١٣٦٤)، **شیوەهای تصـمیم گـیری در سیاسـت خارجی: تفسیری بـر بحران موشكی كوبـا**، تــرجمه: منوچـهر شـجاعی، تهـران: شركت انتشارات علمی و فرهنگی، (١٩٨٥).

١٥- امام خمینی، روح الله، (١٣٧٨)، **فلسطین از دیدگاه امام خمینی**، تهران : مؤسسة نشرو تنظیم آثار امام (ره)، (١٩٩٩).

١٦- ایزدی، بیژن، (١٣٧١): **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، قم: مرکز انتشارات حوزه علمیه قم، (١٩٩٢).

١٧- ایکنبری، جی، جان، (١٣٨٣)، **تنها ابر قدرت: هژمونی آمریکا درقرن ٢١**، مترجم: عظیم فضلی پور، تهران: ابرار معاصر، (٢٠٠٤).

١٨- باتامؤر، تی.بی، (١٣٨١)، **نخبگان و جامعه**، ترجمه: علیرضاطیب، تهران: انتشارات شیرازه،(٢٠٠٢).

١٩- بارنت، مایکل و تلهامی، شبلی، (١٣٨٣)، **سیاست و هویت در خاورمیانه**، ترجمه: مرتضی بحرانی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، (٢٠٠٤).

٢٠- بخشایش اردستانی، احمد، (١٣٧٥)، **اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: نشر آوای نور، (١٩٩٦).

٢١- بیلیس، جان و اسمیت، استیو، (١٣٨٣)، **جهانی شدن و سیاست: روابط بین الملل در عرصه نوین**، ترجمه: محمد رضا راه چمنی، تهران: انتشارات ابرار معاصر، (٢٠٠٤).

٢٢- تسلیمی، محمد سعید، (١٣٧٨)، **تحلیل فرآیندی خط مشی گذاری و تصمیم گیری**، تهران: انتشارات سمت، (١٩٩٩).

٢٣- توکلی طرقی، محمد، (١٣٨٢)، **تجدد بومی و بازاندیشی تاریخ**، تهران: نشرتاریخ ایران، (٢٠٠٣).

٢٤- پرحلم، امیر رضا، (١٣٨٤)، **سایه عقاب ها: طرح سری حمله آمریکا به ایران**، تهران: نشر **عطائی**، (٢٠٠٥).

٢٥- ثقفی عامری، ناصر و دیگران، (١٣٨٦)، **ایران و سیاست نگاه به شرق**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیك، (٢٠٠٧).

٢٦- ثقفی عامری، ناصر، (١٣٨٥)، **رویکرد نگاه به شرق و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: معاونت پژوهش های سیاست خارجی مرکز تحقیقات استراتژیك، (٢٠٠٦).

٢٧- پلانو، جك. سی و روی، آلتون، (١٣٧٥)، **فرهنگ روابط بین الملل**، ترجمه: حسن پستا، تهران: فرهنگ معاصر، (١٩٩٦).

٢٨- پهلوی، محمدرضا، (١٣٧١)، **پاسخ به تاریخ**، ترجمه: حسین ابوترابیان، تهران:نشرمترجم، (١٩٩٢).

٢٩- پیریا، **فاطمه**، (١٣٨٧)، **روابط سیاسی اقتصادی ایران و آلمان بین دو جنگ جهانی**، تهران: انتشارات مرکزاسناد انقلاب اسلامی، (٢٠٠٨).

٣٠- جرویس، رابرت، (١٣٨٧)، **بازسازی جهان تك قطبی**، مترجم: محمد جمشیدی، تهران: راهبرد یاس، (٢٠٠٨).

٣١- جکسون، رابرت و گئورگ سورنسون، (١٣٨٣)، **درآمدی بر روابط بین المللی**، ترجمه: مهدی ذاکریان و دیگران، تهران: نشر میزان، (٢٠٠٤).

٣٢- حاجی یوسفی، امیرمحمد، (١٣٨٤)، **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقةای**، تهران: دفترمطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امورخارجه، (٢٠٠٥).

٣٣- حامی کلوانق، ولی الله، (١٣٨٧)، **رابطه ایران با سازمان ملل**، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، (٢٠٠٨).

٣٤- حسین، حسنی، (١٣٨٣)، **طرح خاورمیانه بزرگتر: القاعده و قاعده در راهبرد امنیت ملی آمریکا**، تهران: ابرار معاصر، (٢٠٠٤).

٣٥- حقیقت، صادق، (١٣٧٦)، **مسئولیت های فراملی در سیاست خـارجی جمهوری اسلامی**، تهران: مرکز تحقیقات استـراتژیك، (١٩٩٧).

٣٦- خالوزاده، سعید، (١٣٨٢)، **ارزیابی تحلیلـی روابـط جمهـوری اسـلامی ایران با اتحادیه اروپا (کتاب اروپا)**، تهران: مؤسسة فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابـرار معاصر، (٢٠٠٣).

٣٧- خانی، محمدحسین، (١٣٨٦)، **مجموعه مقـالات همـایش ارتباطـات بـین فرهنگی و سیاست خارجی: رویکردی ایرانی**، تهران: انتشارات بین المللی الهـدی، (٢٠٠٧).

٣٨- خـبیری، خسـرو، (١٣٦١)، **ایـدولوژی اسـلامی**، چـاپ دوم، تهـران: انتشارات صبا، (١٩٨٢).

٣٩- خدادیان، اردشیر، (١٣٨٣)، **تاریخ ایران باستان**، تهـران: نشـر سـخن، (٢٠٠٤).

٤٠- خمینی، روح الله، (١٣٦٣)، **کشـف الاسـرار**، تهـران: دفتـــر تبلیغـات اسلامی، (١٩٨٤).

٤١- خمینی، روح الله، (١٣٧٩)، **صحیفه نور**، تهران: مؤسسـة تنقیم و نشـر آثار امام خمینی، (٢٠٠٠).

٤٢- خمینی، روح الله، (١٣٨٠)، **صحیفه نور**، جلـد: ٢٠، تهـران: **مؤسسـة تنظیم و نشر آثار امام خمینی**، (٢٠٠١).

٤٣- خواجه سروی، غلامرضا، (١٣٨٥)، **خاطرات محمد رضا مهدوی کنـی**، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، (٢٠٠٦).

٤٤- خوشوقت، محمـد حسـین، (١٣٨٥)، **تجزیـه و تحلیـل تصـمیم گـیری در سیاست خارجی** ، تهـران: دفتـــر مطالعـات سیاسـی و بـین المللـی وزارت امـور خارجه، (٢٠٠٦).

٤٥- دکمجیان، هرایر، (١٣٧٧)، **اسلام در انقلاب: جنبش های اسلامی در جهان عرب**، ترجمە: حمید احمدی، تهران: انتشارات کیهان، (١٩٩٨).
٤٦- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال و نوری، وحید، (کتاب)، (١٣٩١)، **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران اصول گرایی**، تهران: دانشگاه امام صادق، (٢٠١٢).
٤٧- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، (١٣٨٤)، **تحول گفتمانی درسیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: انتشارات مؤسسة ایران، (٢٠٠٥).
٤٨- دوورژه، موریس، (١٣٧٩)، **اصول علم سیاست**، مترجم: ابوالفضل قاضی، تهران: نشردادگستر، (٢٠٠٠).
٤٩- دوئرتی، جیمز و رابرت، فالتزگراف، (١٣٨٨)، **نظریەهای متعارض در روابط بین الملل**، ترجمە: علیرضا طیب و وحید بزرگی، چاپ پنجم، تهران: نشر قومس، (٢٠٠٩).
٥٠- **ذاکریان**، مهدی، (١٣٨١)، **حقوق بشر در هزاره جدید**، تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، (٢٠٠٢).
٥١- **رضائی** راد، محمد، (١٣٧٨)، **اندیشەهای سیاسی در خردمزدایی**، تهران: انتشارات گرح نو، (١٩٩٩).
٥٢- **رضائیان**، علی، (١٣٧١)، **اصول مدیریت**، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت، (١٩٩٢).
٥٣- رفعت، سیداحمد، (١٣٨٢)، **دیدگاه امام خمینی نسبت بە شرایگ جنبش اسلامی معاصر**: مجموعە مقالات کنگره بین المللی تبین انقلاب اسلامی، تهران: نشر عروج، (٢٠٠٣).
٥٤- رفیع پور، فرامرز، (١٣٧٨)، **آناتومی جامعە**، تهران: شرکت سهامی انتشار، (١٩٩٩).

٥٥- رمضانی، روح الله، (١٣٨١)، **چهارچوبی تحلیلی بـرای بـررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تـرجمه: علیرضـا گیب، چاپ دوم، تهران: نشرنی، (٢٠٠٢).

٥٦- روآ، اولویه، (١٣٧٨)، **تجربه اسلام سیاسی**، تـرجمه: محسن مدیرشانه‌چی و حسین مطیعی‌امین، تهران: انتشارات الهدی، (١٩٩٩).

٥٧- زراعت پیشه، نجف، (١٣٨٤)، **بـرآورد استـراتژیك عربستان سـعودی**، تهران: مؤسسة فرهنگی ابـرار معاصر، (٢٠٠٥).

٥٨- زیبا كلام، صادق، (١٣٧٨)، **توهم توطئـة**، تهران: انتشارات خجسـته، (١٩٩٩).

٥٩- ستوده، محمد، (١٣٨٦)، **تحولات نظـام بـین المللـی و سیاسـت خـارجی جمهوری اسلامی ایران**، قم: مؤسسة بوستان كتاب، (٢٠٠٧).

٦٠- سـجادپور، سـید محمـد كـاظم، (١٣٨٣)، **چارچـوب هـای مفمـومی و پژوهشی بـرای مطالعة سیاست خارجی ایران**، تهران: دفتـر مطالعـات سیاسی و بین المللی وزارت امورخارجه، (٢٠٠٤).

٦١- سریع القلم، محمود، (١٣٧٩)، **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایـران، بازنگری در پارادایم ائتلاف**، تهران: مركز مطالعات استـراتژیك، (٢٠٠٠).

٦٢- سعادت، اسفندیار، (١٣٧٢)، فرایند تصمیم گیری در سازمان، تهـران: انتشارات دانشگاه تهران، (١٩٩٣).

٦٣- سلیمانی، محمدباقر، (١٣٨٩)، **بازیگران روند صلح خاورمیانه**، تهـران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، (٢٠١٠).

٦٤- سلیمی، حسین، (١٣٨٤)، **نظریه‌های گونـاگون دربـاره جهـانی شـدن**، تهران: انتشارات سمت، (٢٠٠٥).

٦٥- سیف زاده، سید حسین، (١٣٧٦)، **مبانی و مدل های تصمیم گیری در سیاست خارجی**، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، (١٩٩٧).

٦٦- سیف زاده، سیدحسین، (١٣٨٤)، **نظریةهاو تئوری های مختلف درروابط بین الملل فردی- جهانی شده: مناسبت و کارآمدی**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، (٢٠٠٥).

٦٧- شریعتی نیا، محسن، (١٣٨٤)، **تاملی در سیاست نگاه به شرق** (گزارش راهبردی)، تهران: گروه مطالعات استراتژیك مرکز تحقیقات استراتژیك، (٢٠٠٥).

٦٨- شکوری، ابوالفضل، (١٣٦١)، **فقه سیاسی اسلام**، قم: انتشارات حوزه، (١٩٨٢).

٦٩- صفری، مهدی، (١٣٨٤)، **ساختار و تحولات سیاسی روسیه و روابط با ایران**، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، (٢٠٠٥).

٧٠- عشقی، لیلی، (١٣٧٩)، **زمانی غیر زمان ها: امام، شیعەو ایران**، ترجمە: دکتر احمد نقیب زاده، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، (٢٠٠٠).

٧١- علیخانی، حسین، (١٣٨٦)، **تحریم ایران: شکست یك سیاست**، ترجمە: محمد متقی نژاد، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امورخارجە، (٢٠٠٧).

٧٢- عنایت، حمید، (١٣٦٥)، **اندیشەهای سیاسی در اسلام معاصر**، ترجمە: بهاْ الدین خرمشاهی، تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، (١٩٨٦).

٧٣- غفوری، محمد، (١٣٨٧)، **اصول دیپلماسی در اسلام و رفتار پیامبر**، تهران: نشر مهاجر، (٢٠٠٨).

٧٤- فاضلی نیا، نفیسه، (١٣٨٨)، **انقلاب اسلامی و نقش مهدویت و انتظار: مجموعه آثار چهارمین همایش بین المللی دكترین مهدویت، جلددوم**، قم: انتشارات بین المللی المصطفی، (٢٠٠٩).

٧٥- فرانكل، جوزف، (١٣٦٩)، **روابط بین المللی در جهان متغیر**، ترجمه: عبدالرحمن عالم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، (١٩٩٠).

٧٦- فولر، گراهام، (١٣٧٣)، **قبله عالم ژئوپولتیك ایران**، ترجمه: عباس مخبر، تهران: نشرمركز، (١٩٩٤).

٧٧- قوام، سیدعبدالعلی، (١٣٨٥)، **اصول سیاست خارجی و سیاست بین المللی**، چاپ دوازدهم، تهران: سازمان مطالعة و تدوین كتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، (٢٠٠٦).

٧٨- كالاهان، پاتریك، (١٣٨٧)، **منطق سیاست خارجی آمریكا: نظریةهای نقش جهانی آمریكا**، ترجمه: داود غرایاق زندی و دیگران، تهران: پژوهشكده مطالعات راهبردی، (٢٠٠٨).

٧٩- كلینتون، دیوید دبلیو، (١٣٧٩)، **دو رویه منفعت ملی**، مترجم: اصغر افتخاری، تهران: پژوهشكده مگالعات راهبردی، (٢٠٠٠).

٨٠- كولومبیس، تئودور و جیمز وولف، (١٣٧٥)، **مطالعة روابط بین الملل: نظریة و عمل**، ترجمه: وحید بزرگی، تهران: انتشارات مجد، (١٩٩٦).

٨١- كیانی، داوود، (١٣٨٦)، **منافع ملی جمهوری اسلامی ایران** (مجموعه مقالات)، تهران: پژوهشكده مطالعات راهبردی، (٢٠٠٧).

٨٢- گیدنز، آنتونی، (١٣٧٨)، **تجدد و تشخص**، ترجمه: ناصر موفقیان، تهران: نشرنی، (١٩٩٩).

٨٣- لاریجانی، محمدجواد، (١٣٨٩)، **مقولاتی در استراتژی ملی**، تهران: مرکزترجمه ونشرکتاب، (٢٠١٠).

٨٤- لارین، خورخه، (١٣٨١)، **مفهوم ایدئولوژی**، مترجم: فریبرز مجیدی، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، (٢٠٠٢).

٨٥- لیتل، دانیل، (١٣٨٨)، **تبین در علوم اجتماعی**، ترجمه: عبدالکریم سروش، چاپ پنجم، تهران: نشر صراط، (٢٠٠٩).

٨٦- لین جونز، سین، (١٣٨٥)، **واقع گرایی و مطالعات امنیتی: امنیت و راهبرد در جهان معاصر**، ترجمه: فرشاد امیری و اکبر عسکری صدر، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، (٢٠٠٦).

٨٧- لینکلیتر، اندرو، (١٣٨٥)، **مفاهیم اساسی در روابط بین الملل: صلح لیبرال**، مترجم: علیرضا گیب، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، (٢٠٠٦).

٨٨- محمدی، منوچهر، (١٣٧٤)، **انقلاب اسلامی در مقایسه بین انقلابهای فرانسه و روسیه**، تهران: نشر مؤلف، (١٩٩٥).

٨٩- محمدی، منوچهر، (١٣٧٧)، **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و مسائل** ، تهران: نشر دادگستر، (١٩٩٨).

٩٠- مدنی، سید جلال الدین، (١٣٨٧)، **حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: نشر همراه، (٢٠٠٨).

٩١- مرشایمر، جان، (١٣٨٨)، **تراژدی سیاست قدرت های بزرگ**، ترجمه: غلامعلی چگینی زاده، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، (٢٠٠٩).

٩٢- مشیرزاده، حمیرا، (مقاله)، (١٣٨٥)، **تحلیل سیاست خارجی ایران از منظر سازەانگاری در نگاهی به سیاست خارجی ایران**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، (٢٠٠٦).

٩٣- مشیرزاده، حمیرا، (١٣٨٥)، **تحول در نظریەهای روابط بین الملل**، تهران: انتشارات سمت، (٢٠٠٦).

٩٤- مصباح یزدی، آیت الله محمدتقی، (١٣٧٨)، **نظریة سیاسی اسلام**، قم: مركز انتشارات مؤسسة آموزشي و پژوهشی امام خمینی، (١٩٩٩).

٩٥- مصفا، نسرین، (١٣٨٥)، **نگاهی بەسیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: دفترمطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، (٢٠٠٦).

٩٦- مصلی نژاد، عباس، (١٣٨٧)، **فرهنگ سیاسی ایران**، تهران: انتشارات فرهنگی صبا، (٢٠٠٨).

٩٧- مطهری، مرتضی، (١٣٧٢)، **پیرامون انقلاب اسلامی**، تهران: انتشارات صدرا، چاپ نهم، (١٩٩٣).

٩٨- موسوی خمینی، روح الله، (١٣٧٧)، **ولایت فقیه**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، (١٩٩٨).

٩٩- موسوی، میرطیب، (١٣٨٤)، **مسایل سیاسی اقتصادی جهانی نفت**، تهران: انتشارات مردم سالاری، (٢٠٠٥).

١٠٠- میر محمدی، داود، (١٣٨٣)، **گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران**، تهران: تمدن ایرانی، (٢٠٠٤).

١٠١- میرسپاسی، علی، (١٣٨٦)، **روشنفكران ایران: روایت های یأس و امید**، مترجم: عباس مخبر، تهران: نشر توسعه، (٢٠٠٧).

١٠٢- میناوند، محمدقلی، (١٣٨٥)، **ایران و اتحادیه اروپا، كنكاش در سیاست گزاری ها**، تهران: مركز تحقیقات راهبردی دفاعی، (٢٠٠٦).

١٠٣- نادری قمی، محمدمهدی، (١٣٨٠) ، **نگاهی گزرا به نظرية ولايت فقيه (برگرفته از مباحپ استاد مصباح)**، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، (٢٠٠١).

١٠٤- نخعی، هادی، (١٣٧٦)، **توافق و تزاحم منافع ملی و مصالح اسلامی، بررسی تطبیقی سیاست خارجی دولت های ملی و اسلامی**، تهران: مؤسسة چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، (١٩٩٧).

١٠٥- نصری، قدیروافتخاری، اصغر، (١٣٨٣)، **روش و نظرية در امنیت پژوهی**، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، (٢٠٠٤).

١٠٦- نقیب زاده، احمد، (١٣٧٩)، **درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی**، تهران: انتشارات سمت، (٢٠٠٠).

١٠٧- نقیب زاده، احمد، (١٣٨١)، **تاثیر فرهنگ ملی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: انتشارات مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، (٢٠٠٢).

١٠٨- هاشمی رفسنجانی، اکبر، (١٣٦٤)، **امیر کبیر یا قهرمان مبارزه با استعمار**، قم: انتشارات فراهانی، (١٩٨٥).

١٠٩- هاشمی، سید محمد، (١٣٨٧)، **حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران: حاکمیت و نهادهای سیاسی**، چاپ سوم، جلد دوم، تهران: نشردادگستر، (٢٠٠٨).

١١٠- هاشمی، سید محمد، (١٣٨٨)، **حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران (مبانی و اصول کلی)**، جلداول، چاپ نهم، تهران: نشردادگستر، (٢٠٠٩).

١١١- هالیدی، فرد، (١٣٥٨)، **دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران**، مترجم: فضل الله نيك آيين، تهران: انتشارات امیرکبیر، (١٩٨٠). برگرفته از: سيف زاده، سيدحسين، (١٣٨٤)، " آسیب شناسی سیاست خارجی ایران و

چهارچوبی بـرای ساماندهی طرز تلقی ها"، تهران: دانشگاه تهران، **مجلهدانشکده** حقوق وعلوم سیاسی، فصلنامه سیاست، شماره: ٦٩، (٢٠٠٥).

١١٢- هانتـر، شیرین، (١٣٨٠)، **اسلام و غرب**، متـرجم: همایون مجد، تهـران: انتشارات فرزان، (٢٠٠١).

١١٣- های، کالین، (١٣٨٥)، **در آمدی بـر تحلیل سیاســی**، تــرجمه:احمد گـل محمدی، تهران: نشرنی، (٢٠٠٦).

١١٤- هوار، کلمان، (١٣٦٣)، **ایران و تمدن ایرانــی**، تهـران: نشـر امیرکـبیر، (١٩٨٤).

١١٥- هیل، کریستوفر، (١٣٨٧)، **ماهیت متحول سیاست خارجی**، متــرجم: علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبـردی، (٢٠٠٨).

١١٦- والتز، کنت، (١٣٨٢)، **رئالیسم ساختاری پـس از جـنگ سـرد، تنهـا ابـرقدرت: هژمون آمریکا درقرن ٢١**، تهران: ابـرار معاصر تهران، (٢٠٠٣).

١١٧- الوانی، سید مهدی، (١٣٧٣)، **تصمیم گیری و تعیین خط مشی دولتی**، تهران: انتشارات سمت، (١٩٩٤).

١١٨- وبـر، ماکس، (١٣٧٠)، **اخلاق پروتسان و روح سرمایهداری**، متـرجم: عبدالمعبود انصاری، تهران: انتشارات سمت، (١٩٩١).

١١٩- ولایتــی، علــی اکبـــر، (١٣٧٦)، **ایــران و تحــولات فلســطین**، تهــران: دفتــرنشرفرهنگ اسلامی، (١٩٩٧).

١٢٠- ونت، الکساندر، (١٣٨٦)، **نظریة اجتماعی سیاست بین الملل**، متـرجم: حمیرا مشیرزاده، تهران: دفتــر مطالعـات سیاسی و بین المللی وزارت امورخارجـه، (٢٠٠٧).

١٢١- یزدی، محمد، (١٣٧٥)، **قانون اساسی بـرای همه**، تهران: انتشارات امیر کبیر، (١٩٩٦).

دووەم: گۆڤارە زانستییەکان

١٢٢- آبـراهامیان، یرواند، (١٣٨٤)، ((**محور اهریمنی: نمودی از کشـاکش بـین ایران و ایالات متحده**))، تـرجمه: احمد صادقی، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سـال نـوزدهم، شمـاره: ٧٤، (٢٠٠٥).

١٢٣- ابـراهیمی، شهروز، (١٣٨٨)، ((**بـــررسی واسـازانه نقـش ایـدئولوژی درسیاست خارجی ایران و پیوند آن با واقـع گرایـی و آرمـان گرایـی**))، تهـران: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه بـین المللـی روابـط خـارجی، سـال اول، شماره: ٤، (٢٠٠٩).

١٢٤- احدی، افسانه، (١٣٨٧)، ((**نگاه آمریکایی به مناسبات ایران و آمریکا**))، تهران: مرکز تحقیقات استـراتژیك، فصلنامه راهبـرد، سال هفدهم، شماره: ٤٧، (٢٠٠٨).

١٢٥- اسدی، بیژن، (١٣٨٦)، ((**تأثیر توان هستەای ایران بـر توازن قدرت، روابط و امنیت منطقةای**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال دوم، شماره: ٦، (٢٠٠٧).

١٢٦- اسلامی، مسعود، (١٣٨٢)، ((**سازمان های بین المللی در عصر زمامداری جهانی**))، تهران: مؤسسة همشهری، ماهنامه سیاسی – تحلیلی همشهری دیپلماتیك، شماره: ٨، (٢٠٠٣).

١٢٧- اطهری، سید اسدالله، (١٣٨٢)، ((**بازخوانی روابط دو کشور پس از جنگ سرد، ایران و تـرکیه**))، تهران: مرکز تحقیقات استـراتژیك، فصلنامه راهبـرد، سال دوازدهم، شماره: ٢٧، (٢٠٠٣).

١٢٨- افتخاری، اصغر، (١٣٨٩)، ((**درك روابط بين الملل: رويكرد قرأني**))، تهران: پژوهشكده تحقيقات راهبـردی، فصلنامه روابط خارجی، سال دوم، شماره: ٤، (٢٠١٠).

١٢٩- آقا محمدی، ابـراهيم، (١٣٩٠)، ((**چهارچوب تحليلی ساختار ـ كارگزار در سياست خارجی ايران**))، تهران: انجمن علوم سياسی ايران، پژوهشنامه علوم سياسی، سال ششم، شماره: ٤، (٢٠١١).

١٣٠- آقارب پرست، محمدرضا، (١٣٨٦)، ((**اولويت های سياست خارجی رژيم صهيونيستی درقبال ايران**))، تهران: دانشگاه امام صادق، دانشكده معارف اسلامی وعلوم سياسی، فصلنامه ره آورد سياسی، شماره: ١٨، (٢٠٠٧).

١٣١- آقايی، سيدداود و رسولی، الهام، (١٣٨٨)، ((**سازەانگاری و سياست خارجی جمهوری اسلامی ايران در قبال اسرائيل**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشكده حقوق و علوم سياسی، فصلنامه سياست، دوره: ٣٩، شماره: ١، (٢٠٠٩).

١٣٢- آقايی، سيدداود، (١٣٨٥)، ((**سياست خارجی جمهوری اسلامی ايران در دوران جنگ هشت ساله**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشكده حقوق و علوم سياسی، فصلنامه سياست، دوره: ٣٦، شماره: ٧٩، (٢٠٠٦).

١٣٣- امامی خويی، ارسطو، (١٣٧٩)، ((**جايگاه ايران در بازارهای جهانی**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سياسی ـ اقتصادی، سال شانزدهم، شماره: ١٦٠ ـ ١٥٩، (٢٠٠٠).

١٣٤- آهويی، مهدی، (١٣٨٨)، ((**تحول نگاه ايرانی به رژيم صهيونيستی: از گذشته تا حال**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دوفصلنامه علمی پژوهشی علوم سياسی، دانش سياسی، سال پنجم، شماره: ٩، (٢٠٠٩).

١٣٥- آیت الله جزایری، شریعتمدار، (١٣٧٩)، ((**امنیت در فقه سیاسی**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سیاسی، سال دوم ، شماره: ٩، (٢٠٠٠).

١٣٦- بـرزگر، کیهان و قاسمی، مهدی، (١٣٩٢)، ((**استـراتژی تهدید وجودی اسرائیل و امنیت ملی ایران**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه روابگ خارجی، سال پنجم ، شماره: ١، (٢٠١٣).

١٣٧- بـرزگر، کیهان، (١٣٨٨)، ((**سیاست خارجی ایران از منظر رئالیسم تهاجمی و تدافعی**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه روابط خارجی، سال اول، شماره: ١، (٢٠٠٩).

١٣٨- پالیزبان، محسن، (١٣٨٨)، ((**رویکردهای متفاوت نسبت به جمهوریت و اسلامیت در جمهوری اسلامی** ایران))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٣٩، شماره: ٣، (٢٠٠٩).

١٣٩- پروین، خیرالله و جواهری‌تهرانی، محمد، (١٣٩١)، ((**نظریة وکالت سیاسی در هندسه تشکیل حکومت اسلامی** تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٢، شماره: ٢، (٢٠١٢).

١٤٠- پوراحمدی، حسین، (١٣٨٨)، ((**تأثیر اهداف راهبـردی آمریکا درخاورمیانه بـرمنافع جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه روابط خارجی، سال اول، شماره: ٢، (٢٠٠٩).

١٤١- جاوید، محمدجواد، (١٣٨٥)، ((**جمهوری اسلامی و پست مدرنیسم**))، تهران: دانشگاه امام صادق، دوفصلنامه علمی - پژوهشی علوم سیاسی، دانش سیاسی، سال دوم، شماره: ٣، (٢٠٠٦).

١٤٢- جعفری ارجمند، محمدجواد، (١٣٨٨)، ((**سند چشم انداز ١٤٠٤ و سیاست جمهوری اسلامی ایران در دستیابی به قدرت بـرتـر منطقه‌ای**))، تهران:

دانشگاه تهران، مجلەدانشکدەحقوق وعلوم سیاسی، فصلنامه سیاست، سال ٣٩، شماره: ١، (٢٠٠٩).

١٤٣- جعفری ولدانی، اصغر، (١٣٨٩)، ((**نقش تنگناهای ژئوپولیتیکی عراق در اشغال کویت**))، تهران: انجمن ژئوپلیتیك ایران، فصلنامه بین المللی ژئوپلیتیك ، سال ششم، شماره: ٣، (٢٠١٠).

١٤٤- جهانگیر، کیامرث و یوسف نیاپاشا، محمدباقر، (١٣٩١)، ((**امکان بومی سازی علم سیاست در جمهوری اسلامی ایران ازمنظرسازەانگاری**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٢، شماره: ١، (٢٠١٢).

١٤٥- جوادی ارجمند، محمدجعفر، (١٣٨٦)، ((**جهانی شدن اقتصاد و پیامدهای آن بـر سیاست گزاری خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٣٧، شماره: ٣، (٢٠٠٧).

١٤٦- جوادی ارجمند، محمدجعفر، (١٣٨٩)، ((**هویت و شاخص های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٠، شماره: ١، (٢٠٠٠).

١٤٧- حاج یوسفی، امیرمحمد، (١٣٨٢)، ((**سیاست خارجی ایران در قبال اسرائیل ازدید نظریتهاي روابط بین الملل**))، تهران: مرکز پژوهش های علمی ومطالعات استـراتژیك خاورمیانه، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال دهم، شماره: ٣٣، (٢٠٠٣).

١٤٨- حاجی یوسفی، امیر، (١٣٨١)، ((**نظریة والتز و سیاست خارجی ایران: مطالعة مقایسەای دوران جنگ سرد و پسا جنگ سرد**))، تهران: دفتـر مطالعات

سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال شانزدهم، شماره: ٦٤، (٢٠٠٢).

١٤٩- حاجی یوسفی، امیراحمد، (١٣٩١)، ((**ایران و انقلاب های ٢٠١١ خاورمیانه: برداشت هاو اقدامات**))، قم: دانشگاه معارف اسلامی، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال نهم، شماره: ٢٨، (٢٠١٢).

١٥٠- حاجی یوسفی، امیرمحمد، (١٣٨٨)، ((**هلال شیعی، فرصت هاو تهدیدها برای جمهوری اسلامی ایران، اعراب و آمریکا**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دو فصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی، دانش سیاسی، سال پنجم، شماره: ٩، (٢٠٠٩).

١٥١- حسینی، محمد تقی، (١٣٨٧)، ((**تحول نقش ایران و چالش های پیش رو**))، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست ودوم، شماره: ٤، (٢٠٠٨).

١٥٢- حسینی اسفید واجانی، سید مهدی، (١٣٨٤)، ((**سیاست خارجی ایران و نظام بین المللی کنونی**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی، سال بیست ویکم، شماره: ٨ ـ ٧، (٢٠٠٥).

١٥٣- خالوزاده، سعید، (١٣٩١)، ((**سیاست اتحادیه اروپایی در برابر پرونده هستەای ایران**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی، سال بیست وهشتم، شماره: ٢٨٧، (٢٠١٢).

١٥٤- خجستەنیا، حسین، (١٣٨٥)، ((**چالش هاو فرصت های پیش روی سطوح نظم جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال اول، شماره: ٣، (٢٠٠٦).

١٥٥- خراسانی، رضا، (١٣٨٧)، ((**جایگاه و نقش قدرت فرهنگی در سیاست خارجی و تأثیر آن بـر روند تحولات جهانی**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سیاسی، سال یازدهم، شماره: ٤١ ، (٢٠٠٨).

١٥٦- خلیلی، رضا، (١٣٩٠)، ((**هویت استــراتژیك: چارچوبی نوین بـرای مطالعة سیاست های هستەای**))، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبـردی، فصلنامه مطالعات راهبـردی، سال چهاردهم، شماره:٥٤، (٢٠١١).

١٥٧- خلیلی، محسن، (١٣٨٧)، ((**مجلس شورای اسلامی و روابط خارجی: نفوذ پـذیری ـ تصمیم پـذیری**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال سوم، شماره: ٢، (٢٠٠٨).

١٥٨- درخشه، سیدجلال، (١٣٨٨)، ((**باز تفسیر مفاهیم دینی و تاثیر آن بـر شکل گیری انقلاب اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دوفصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی، مجله دانش سیاسی، سال پنجم، شماره: ١٠، (٢٠٠٩).

١٥٩- دهشیری، محمد رضا، (١٣٨٠)، ((**چرخه آرمان گرایی و واقع گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال پانزدهم، شماره: ٢، (٢٠٠١).

١٦٠- دهقانی فیروزآبادی، جلال، (١٣٨٨)، ((**منابع ملی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشکدەحقوق وعلوم سیاسی، فصلنامه سیاست، سال ٣٩، شماره: ٣، (٢٠٠٩).

١٦١- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال و نوری، وحید، (مقاله)، (١٣٩١)، ((**امنیت هستی شناختی در سیاست خارجی دوران اصول گرایی**))، تهران:

پژوهشکده مطالعات راهبـردی، فصلنامه مطالعات راهبـردی، سال پانزدهم، شماره: ٥٧، (٢٠١٢).

١٦٢- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، (١٣٨٤)، ((**موانع ساختاری بـرتـری منطقةای جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه أزاد اسلامی، فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی واحد علوم و تحقیقات، دانشنامه حقوق و سیاست، سال اول، شماره: ٢، (٢٠٠٥).

١٦٣- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال و رادفر، فیروزه، (١٣٨٨)، ((**الگوی صدور انقلاب در سیاست خارجی دولت نهم**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دوفصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی، دانش سیاسی، سال پنجم، شماره: ١٠، (٢٠٠٩).

١٦٤- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، (١٣٨٧)، ((**نظرية انتقادی: چهارچوبی بـرای تحلیل سیاست خارجی**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال سوم، شماره: ٢، (٢٠٠٨).

١٦٥- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، (١٣٨٩)، ((**دیپلماسی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران درمنطقة خلیج فارس**))، تهران: دانشگاەتهران، مجلەدانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره چهلم، شماره: ٤، (٢٠١٠).

١٦٦- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، (١٣٩٠)، ((**نظرية اسلامی سیاست خارجی: چهارچوبی بـرای تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی ، فصلنامه روابط خارجی ، سال سوم شماره: ١، (٢٠١١).

١٦٧- دهقانی، سید جلال، (١٣٨٦)، ((**گفتمان اصول گرایی عدالت محور در سیاست خارجی دولت احمدی نژاد**))، تهران: دانشگاه امام صادق، دوفصلنامه

علمی پژوهشی علوم سیاسی، فصلنامەدانش سیاسی، سال سوم، شماره: ٥، (٢٠٠٧).

١٦٨- رسولی ثانی آبادی، الهام، (١٣٩٠)، ((**مبانی بیناذهنی هویت نظام جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: پژوهشكده مطالعات راهبـردی، فصلنامه مطالعات راهبـردی، سال چهاردهم، شماره: ٥١، (٢٠١١).

١٦٩- **رضایی، علیرضا**، (١٣٨٧)، ((**تبین دورەهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر تئوری های روابط بین الملل**))، تهران مركز تحقیقات استـراتژیك، فصلنامه راهبـرد، سال شانزدهم، شماره: ٤٨، (٢٠٠٨).

١٧٠- رمضانی، روح الله، (١٣٨٨)، ((**درك سیاست خارجی ایران**))، تهران: پژوهشكده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه بین المللی روابط خارجی، سال اول، شماره: ١، (٢٠٠٩).

١٧١- رنجبـر، مقصود، (١٣٨١)، ((**اهداف و منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سیاسی، سال پنجم، شماره:٢٠، (٢٠٠٢).

١٧٢- زارعی، بهادر، (١٣٩١)، ((**بـررسی جایگاه اصل دعوت در اندیشه اسلامی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشكده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٢ ، شماره: ٢، (٢٠١٢).

١٧٣- زهرانی، مصطفی، (١٣٨١)، ((**ازكشورهای یاغی تامحوراهریمنی، مهار تا حمله پیشگیرانه**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال پانزدهم، شماره: ١، (٢٠٠٢).

١٧٤- زهيرى، عليرضا، (١٣٧٩)، ((**تأثير فرهنگ سياسى ايرانيان بـر سياست خارجى**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سياسى، سال دوم، شماره: ٨، (٢٠٠٠).

١٧٥- ستوده، على اصغر و شيخون، احسان، (١٣٨٩)، ((**رويكرد اسلامى به روابط بين الملل در مقايسه با رويكردهاى رياليستى و ليبـراليستى**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دو فصلنامه علمى پژوهشى علوم سياسى، دانش سياسى، سال ششم ، شماره: ١٢، (٢٠١٠).

١٧٦- ستوده، محمد، (١٣٧٨)، ((**امام خمينى (ره) و مبانى نظرى سياست خارجى**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سياسى، سال دوم، شماره: ٥، (١٩٩٩).

١٧٧- سجادى، سيدعبدالقيوم، (١٣٨٠)، ((**اصول سياست خارجى در قرآن**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سياسى، سال چهارم، شماره: ١٥، (٢٠٠١).

١٧٨- سريع القلم، محمود، (١٣٨١)، ((**سياست خارجى جمهورى اسلامى ايران: نقد نظرى وطرح ائتلاف**))، تهران: نشريه مركز پژوهش هاى مجلس شوراى اسلامى، فصلنامه مجلس و راهبـرد، سال نهم، شماره: ٣٥، (٢٠٠٢).

١٧٩- سلگانى نژاد، احمد وشاپورى، مهدى، (١٣٩٢)، ((**ايران و آمريكا: چرخه منفى بـرسازى و استمرار مناقشه هستهاى**))، تهران: پژوهشكده تحقيقات راهبـردى، فصلنامه روابط خارجى، سال پنجم، شماره: ١، (٢٠١٣).

١٨٠- سليمانى، غلامعلى، (١٣٩٠)، ((**نقد و بـررسى مدل عقلانى تصميم گيرى در سياست خارجى: از گونههاى تعديل شده الگوى عقلانى تا مدل هاى جايگزين**))، تهران: دفتـر مطالعات سياسى و بين المللى وزارت امور خارجه، فصلنامه سياست خارجى، سال بيست و پنجم ، شماره: ٢، (٢٠١١).

١٨١- سیدنژاد، سیدباقر، (١٣٨٩)، ((**مطالعة تحلیلی و تطبیقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با نظریة سازه انگاری**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سیاسی، سال سیزدهم، شماره: ٤٩، (٢٠١٠).

١٨٢- سیف زاده، حسین، (١٣٨٧)، ((**نقش قوه مقننه در سیاست خارجی: تنوع رویكردها**))، تهران: دانشگاه تهران، **مجله** دانشكده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره:٣٨، شماره: ٢، (٢٠٠٨).

١٨٣- سیف زاده، حسین، (١٣٨٩)، ((**دامنه رویكردی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی نسبت به آمریكا از "رویاگرایی پیشدستانه"تا"واقعگرایی پیشگیرانه"**))، تهران: دانشگاه تهران، **مجله** دانشكده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره چهل، شماره: ١، (٢٠١٠).

١٨٤- سیف زاده، سیدحسین، (١٣٨٤)، ((**آسیب شناسی خارجی ایران و چارچوبی برای ساماندهی طرز تلقی ها**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشكدەحقوق وعلوم سیاسی، فصلنامەسیاست، شماره: ٦٩، (٢٠٠٥).

١٨٥- شجاع، مرتضی، (١٣٨٥)، ((**رقابت های منطقـەای ایران و عربستان و موازنه نیروها در خاورمیانه**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی، سال بیست ودوم، شماره: ١١ و١٢، (٢٠٠٦).

١٨٦- شهابی، سهراب، (١٣٨٦)، ((**اثرات مستقیم و غیر مستقیم تحریم**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال یازدهم، شماره: ١، (٢٠٠٧).

١٨٧- شوری، محمود، (١٣٩٠)، ((**فرآیند تولد سیاست خارجی ایران"١٣٦١-١٣٥٨"**))، تهران: پژوهشكده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه روابط خارجی، سال سوم، شماره: ١ ، (٢٠١١).

١٨٨- شيخ عطار، عليرضا، (١٣٨٥)، ((**همراهی دیپلماسی و اقتصاد: جایگاه دیپلماسی اقتصادی درهمکاری های منطقـه ای جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: مؤسسة همشهری، ماهنامه سیاسی تحلیلی همشهری دیپلماتیك، شماره: ٣، (٢٠٠٦).

١٨٩- صادقی، احمد، (١٣٨٧)، ((**تبار شناسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران:جایگاه، هویت، فرهنگ و تاریخ**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست ودوم، شماره: ٢، (٢٠٠٨).

١٩٠- صادقی، سید شمس الدین، (١٣٨٨)، ((**درآمدی بـر علل بیگانه هراسی و بیگانه ستیزی در فرهنگی سیاسی ایران معاصر**))، تهران: انجمن عوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال چهارم، شماره: ٤ ، (٢٠٠٩).

١٩١- گاهایی، سیدجواد، (١٣٨٨)، ((**امام خمینی و مبانی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه روابط خارجی، سال اول، شماره: ١، (٢٠٠٩).

١٩٢- عابدی اردکانی و دیگران، (١٣٩٠)، ((**تحلیلی سازەانگارانه از رفتار دولت های بزرگ با ایران در دوره رضا شاه**))، تهران: دوفصلنامه علمی-پژوهشی علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق، دانش سیاسی، سال هفتم، شماره: ١، (٢٠١١).

١٩٣- عسکرخانی، ابومحمد ومنصوری مقدم، جهانشیر، (١٣٨٩)، ((**همکاری و منازعه در روابط بین الملل: نگاهی به نظریة سازەانگارانه "الکساندر ونت"**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٠، شماره: ٣، (٢٠١٠).

١٩٤- عطارزداة، مجتبى، (١٣٨٧)، ((**امنيت مدارى در رويكرد سياست خارجى امام خمينى**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دوفصلنامەعلمى پژوهشى علوم سياسى، دانش سياسى، سال چهارم، شماره: ٢، (٢٠٠٨).

١٩٥- عطايى، رسول ورسولى ثانى آبادى، الهام، (١٣٨٩)، ((**بـررسى نقش و جايگاه سياست خارجى در نظريةهاى روابط بين الملل**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشكدە حقوق و علوم سياسى، فصلنامه سياست، دوره: ٤٠، شماره: ٣، (٢٠١٠).

١٩٦- علويان، مرتضى و كوزەگركالجى، ولى، (١٣٨٨)، ((**سياست خارجى جمهورى اسلامى ايران و آسياى مركزى، بسترهاى همگرايى و زمينەهاى واگرايى**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سياسى، سال دوازدهم، شماره: ٤٦، (٢٠٠٩).

١٩٧- عليدادى، شهربانو، (١٣٩٠)، ((**انقلاب ايران و ژئوكالچر مقاومت در سياست بين الملل"٢٠١١ ـ ١٩٧٩"**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشكدە حقوق و علوم سياسى، فصلنامه سياست، دروه: ٤١، شماره: ٤، (٢٠١١).

١٩٨- عنادى، مراد، (١٣٨٥)، ((**حزب دموكرات و جمهورى اسلامى**))، تهران: دفتـر مطالعات سياسى و بين المللى وزارت امور خارجه، فصلنامه سياست خارجى، سال بيستم، شماره: ٢و٣، (٢٠٠٦).

١٩٩- عيوضي، محمد رحيم، (١٣٨٧)، ((**تحليلى بـر سياست خارجى آقاى دكتـر محموداحمدى نژاد**))، تهران: مركزپژوهشى مطالعات راهبـردى توسعه، فصلنامه راهبـرد ياس، سال پنجم، شماره: ١٤، (٢٠٠٨).

٢٠٠- فاضلى، حبيب الله، (١٣٩١)، ((**تفكيك قوا و سياست خارجى در قانون اساسى جمهورى اسلامى ايران: ضرورت تفسيرى مبتنى بـر كارآمدى**))،

تهران: دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، فصلنامه رەنامه سیاستگزاری، سال سوم، شماره: ٢، (٢٠١٢).

٢٠١- فراتی، عبدالوهاب، (١٣٨٥)، ((**نظرية سیاست خارجی در دولت نبوی**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علمی تـرویجی علوم سیاسی، سال نهم، شماره: ٣٥، (٢٠٠٦).

٢٠٢- فرزانەپور، حسین، (١٣٨٨)، ((**مقایسه رفتاری سیاست خارجی ایران: گفتمان آرمان گرای ارزش محور و گفتمان ایدئولۆژیك محور عمل گرا**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال چهارم، شماره: ٢، (٢٠٠٩).

٢٠٣- فلاحی، سارا، (١٣٨٦)، (**بـررسی مقایسەای دیپلماسی هستەای دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی نژاد تا پایان قطعنامة ١٧٤٧ شورای امنیت**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال دوم، شماره: ٢، (٢٠٠٧).

٢٠٤- فوزی، یحیی، (١٣٩٠)، ((**ابعاد، روند و عوامل مؤثر بـر تحولات سیاسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤١ شماره: ٤ ، (٢٠١١).

٢٠٥- قاسمی، فرهاد، (١٣٨٩)، ((**مدل ژئوپلیتیك امنیت منطقةای: مطالعة موردی خاورمیانه**))، تهران: انجمن ژئوپلیتیك ایران، فصلنامه بین المللی ژئوپلیتیك، سال ششم ، شماره: ٢، (٢٠١٠).

٢٠٦- قریشی، فردین، (١٣٨٨)، ((**چالش های نظری ایدئولوژی های سیاسی: مطالعة موردی ایران**))، تهران: دانشگاەتهران، مجلەدانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست،دوره: ٣٩، شماره: ١، (٢٠٠٩).

٢٠٧- قزوینی، سید علی، (١٣٧٤)، ((**بحثی درباره سیاست خارجی اسلام: پژوهشی در بعد فقهی سیاست خارجی ایران**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال نهم، شماره: ١، (١٩٩٥).

٢٠٨- قنبـرلو، عبدالله، (١٣٩١)، ((**مدرنیته و نظریة روابط بین الملل**))، تهران: پژوهشكده تحقیقات راهبـردی، فصلنامه روابط خارجی، سال چهارم، شماره: ٢، (٢٠١٢).

٢٠٩- قوام، عبدالعلی، (١٣٨٤)، ((**فرهنگ بخش فراموش شده ویا عنصر ذاتی نظریة روابط بین الملل**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال نوزدهم، شماره: ٧٤، (٢٠٠٥).

٢١٠- قوام، عبدالعی، (١٣٨٤)، ((**سازه انگاری: سنتز پوزیتویسم و پست پوزیتویسم**))، تهران: دانشگاه أزاد اسلامی، فصلنامه دانشكده حقوق و علوم سیاسی واحد علوم و تحقیقات، دانشنامه حقوق و سیاست، سال اول، شماره: ٢، (٢٠٠٥).

٢١١- قیصری، نورالله، (١٣٨٥)، ((**گفتمان سیاسی حضرت امام خمینی و گفتمان های رقیب**))، تهران: فصلنامه پژوهشكده امام خمینی و انقلاب اسلامی، پژوهشنامه متین، سال هشتم، شماره: ٣٠، (٢٠٠٦).

٢١٢- كرمی، جهانگیر، (١٣٨٣)، ((**فرازو نشیب مكتب تحلیل**))، تهران: مركز تحقیقات استـراتژیك، فصلنامه راهبـرد، سال سیزدهم، شماره: ٣١، (٢٠٠٤).

٢١٣- كرمی، جهانگیر، (١٣٨٣)، ((**هویت دولت و سیاست خارجی**))، تهران: دفتـر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال: هجدهم، شماره: ٦٩، (٢٠٠٤).

٢١٤- کریمی، غلامرضا، (١٣٨٦)، ((**جمهوری اسلامی ایران و سازمان های بین المللی**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سیاسی، سال نهم، شماره: ٣٦، (٢٠٠٧).

٢١٥- لطفیان، سعیده، (١٣٨٧)، ((**ایران و خاورمیانه: انتخابات های دشوار و موضوعیت واقع گرایی**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٣٨، شماره: ٣، (٢٠٠٨).

٢١٦- لطفیان، سعیده، (١٣٩٠)، ((**پندار از تهدید و سیاست های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبردی، فصلنامه روابط خارجی، سال سوم ، شماره: ١، (٢٠١١).

٢١٧- لطفیان، سعیده، (١٣٨٨)، ((**جنگ افزارهای کشتار جمعی و کنترل تسلیحات در خاورمیانه**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبردی، فصلنامه روابگ خارجی، سال اول، شماره: ١، (٢٠٠٩).

٢١٨- متقی، ابراهیم و کاظمی، حجت، (١٣٨٦)، ((**سازەانگاری، هویت، زبان و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٣٧، شماره: ٤، (٢٠٠٧).

٢١٩- متقی، ابراهیم، (١٣٨٦)، ((**مهار ایران یا بدیلی دیگر**))، تهران: مرکزتحقیقات راهبردی دفاعی، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال پنجم، شماره: ٦، (٢٠٠٧).

٢٢٠- مجتهدزاده، پیروز، (١٣٧٧)، ((**هویت ایرانی در آستانه سده بیست و یکم**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی، سال چهاردهم، شماره: ١٠ـ٩، (١٩٩٨).

٢٢١- مجتهدزاده، پیروز، (١٣٨٠)، ((**از خلیج فارس تا دریای خزر: ایده‌های ژئوپلیتیك تا واقعیت های ایرانی**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی، سال هفدهم، شماره: ١١٠ـ١٠٩، (٢٠٠١).

٢٢٢- مجتهدزاده، پیروز، (١٣٨٥)، ((**جهان ژئوپلتیك در سه سال گزشته**))، تهران: مؤسسة اطلاعات، ماهنامه اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی، سال بیست و دوم، شماره: ٢٣٢، (٢٠٠٦).

٢٢٣- محسنی، سجاد وصالحی، علیرضا، (١٣٩٠)، ((**اهداف آمریکا از امنیتی کردن فعالیت هسته‌ای ایران با نگاهی به مکتب کپنهاگ**))، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و پنجم ، شماره: ٣، (٢٠١١).

٢٢٤- مستقیمی، بهرام و ابراهیمی، نبی الله، (١٣٨٦)، ((**روابط ایران با شورای همکاری خلیج فارس بعد از سال ٢٠٠٣**))، تهران: دانشگاه‌تهران، مجله‌دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره ٣٧، شماره: ٣، (٢٠٠٧).

٢٢٥- مشیرزاده، حمیرا وجعفری، هرمز (١٣٩١)، ((**قدرت هژمون و دولت های انقلابی: مطالعة موردی آمریکا و جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبردی، فصلنامه روابط خارجی، سال چهارم، شماره: ١، (٢٠١٢).

٢٢٦- مشیرزاده، حمیرا و مسعودی، حیدرعلی، (١٣٨٨)، ((**هویت و حوزه‌های مفهومی روابط بین الملل**))، تهران:دانشگاه‌تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره:٣٩، شماره: ٤، (٢٠٠٩).

٢٢٧- مشیرزاده، حمیرا، (١٣٨٧)، ((**جنگ آمریکا علیه عراق و ساختار معنایی نظام بین المللی**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٣٨، شماره: ١، (٢٠٠٨).

٢٢٨- مشیرزاده، حیمرا، و صلواتی، فاطمة، (١٣٩٢)، ((**جهان اسلام: دیگری بنیادگرا و** اسطوره **آرمان آمریکایی در سیاست خارجی آمریکا**))، تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبردی، فصلنامه روابط خارجی، سال پنجم، شماره: ١، (٢٠١٣).

٢٢٩- ملك محمدی، حمید رضا و داودی، مهدی، (١٣٩١)، ((**تاثیر ایران هراسی بر سیاست های نظامی امنیتی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس**))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشکده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٢، شماره: ٢، (٢٠١٢).

٢٣٠- ملکی، عباس، (١٣٨١)، ((**تصمیم گیری در سیاست خارجی ایران رهیافتی تجربی**))، قم: دانشگاه باقرالعلوم، فصلنامه علوم سیاسی، سال پنجم، شماره:٢٠، (٢٠٠٢).

٢٣١- ملکی، عباس، (١٣٨٢)، ((**فرآیند تصمیم گیری در سیاست خارجی ایران**))، تهران: مرکز تحقیقات استراتژيك، فصلنامه راهبرد، سال دوازدهم، شماره: ٢٧، (٢٠٠٣).

٢٣٢- منصورنژاد، محمد، (١٣٨٢)، ((**سازگاری جمهوری اسلامی و دموکراسی: آری یا نه؟**))، تهران: مرکزتحقیقات استراتژيك، مجله راهبرد، سال دوازدهم، شماره: ٢٨، (٢٠٠٣).

٢٣٣- منصوری مقدم، جهانشیر واسمعیلی، علی، (١٣٩٠)، ((تحلیلی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره ریاست جمهوری محمود احمدی نژاد

از منظر مدل پیوستگی"جیمزروزنا"))، تهران: دانشگاه تهران، مجلەدانشكده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤١ ، شماره: ١، (٢٠١١).

٢٣٤- مهرپور، حسین، (١٣٨٠)، ((**كندوكاوی در جایگاه حقوقی سیاست های كلی نظام**))، تهران: مركزتحقیقات استــراتژیك، فصلنامه راهبــرد، سال دهم، شماره: ٢٠، (٢٠٠١).

٢٣٥- موسوی زاده، علیرضا وجاودانی مقدم، مهدی، (١٣٨٧)، ((**نقش فرهنگ در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دو فصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی، دانش سیاسی، سال چهارم، شماره: ٨، (٢٠٠٨).

٢٣٦- موسوی شفائی، مسعود، (١٣٨٩)، ((**تعامل هم افزا میان راهبــرد انرژی و سیاست خارجی ایران**))، تهران: انجمن علوم سیاسی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پنجم، شماره: ٣، (٢٠١٠).

٢٣٧- نادری نسب، پرویز، (١٣٨٩)، ((**چالش های روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان درمنطقة**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشكده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: چهلم، شماره: ١، (٢٠١٠).

٢٣٨- هادیان، ناصر، (١٣٨٢)، ((**سازەانگاری از روابط بین الملل تا سیاست خارجی**))، تهران: دفتــر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، فصلنامه سیاست خارجی، سال هفدهم، شماره: ٤، (٢٠٠٣).

٢٣٩- هادیان، ناصر، (١٣٨٩)، ((**بـرنامه هستەای ایران: تكثر دیدگاهها و زمینەهای گفتمانی**))، تهران: دانشگاه تهران، مجله دانشكده حقوق و علوم سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره: ٤٠ ، شماره: ١، (٢٠١٠).

٢٤٠- هرسیج، حسین و تویسركانی، مجتبی، (١٣٨٨)، ((**مقایسه میزان قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریكا**))، تهران: دانشگاه امام

صاق، دو فصلنامه علمى پژوهشى علوم سياسى، دانش سياسى، سال پنجم، شماره: ١٠، (٢٠٠٩).

٢٤١- واعظى، محمود، (١٣٨٦)، ((**روندها و ساختارها دروضعيت جديد جهانى**))، تهران: تهران: دفتــر مطالعات سياسى و بين المللى وزارت امور خارجه، فصلنامه سياست خارجى، سال بيست ويكم، شماره: ٣، (٢٠٠٧).

٢٤٢- ولايتى، على اكبــر، (١٣٨٥)، ((**همكارى شرقى: جايگاه متفاوت كشورهاى شرق و غرب در سياست خارجى جمهورى اسلامى ايران**))، تهران: مؤسسة همشهرى، ماهنامه سياسى تحليلى همشهرى ديپلماتيك، شماره: ٣، (٢٠٠٦).

٢٤٣- يزدانى، عنايت الله و قاسمى، داريوش، (١٣٩٠)، ((**انقلاب اسلامى ايران، نظام بين الملل و نظرية انتقادى**))، تهران: دانشگاه امام صاق، دوفصلنامەعلمى پژوهشى علوم سياسى، دانش سياسى، سال هفتم، شماره: ١٤، (٢٠١١).

سێیەم: ماڵپەڕەکان

٢٤٤- احمدى، سيد عباس و لطفى، حيدر، (١٣٨٩)، ((**انقلاب اسلامى و نقش بين المللى ايران در منطقه**))، تهران: فصلنامه علمى پژوهشى جغرافياى انسانى، سال دوم، شماره: ٢، (٢٠١٠). برگرفتەاز:

< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120329165223-5114-43.pdf> Last visited (07.06.2013).

٢٤٥- آدمى، على، (١٣٨٩)، ((**راهبــرد نگاه بەشرق در سياست خارجى جمهورى اسلامى ايران: ديدگاەها، زمينەها و فرصت ها**))، دانشگاه أزاد

اسلامی، واحد أزادشهر، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، شماره: ٧، (٢٠١٠). برگرفتەاز:

< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120426161859-5099-44.pdf

> Last visited (07.07.2013).

٢٤٦- ادهم نژاد، محمد تقی، (١٣٨٢)، ((**سفیر اسلام در آلمان**))، قم: نشریه مبلغان، شماره: ٤٤، (٢٠٠٣).

< http://www.noordir.com/fa/magazine/magart/2689/3866/29228 > Last visited (22.03.2013).

٢٤٧- اشتریان، کیومرث، (١٣٨٢)، ((**مبانی هنجاری سیاست گزاری امور خارجی آمریکا**))، تهران: دانشگاه تهران، مرکز مطالعات سیاستگزاری عمومی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره: ٥٩، (٢٠٠٣).

<http://www.cpps.ir/upldfiles/download/3e0efbbb-45a6-47b2-9801- 485d5b1c359eissn10260196-059-001-027_140113225902.pdf > Last visited (07.07.2013).

٢٤٨- آقا حسینی، علیرضا وبری گنبد، سکینه، (١٣٩٢)، ((**بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران له ١٣٥٧ تا ١٣٧٦ از منظر تحلیل گفتمان**))، تهران: فصلنامه تاریخ روابط خارجی، شماره: ٣٤، (٢٠١٣).

< http://www.ensani.ir/storage/Files/20101119122914-388.pdf > Last visited (04.06.2013).

٢٤٩- امین، حسن، (١٣٨٨)، ((**آگاهی تاریخی و هویت ملی**))، رشت: ماهنامه پژوهشی أموزشي پادنگ، شماره: ٥٩، (٢٠٠٩). (بـرگرفته از: پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی و پرتابل جامع علوم انسانی):

< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120326123425-1169-2.pdf >

Last visited (22.03.2013).

٢٥٠- امین، سید حسن، (١٣٩٢)، ((**نظام بين الملل و جمهوری اسلامی ایران**))، تهران: نامه پژوهش، شماره: ١٣-١٢، (٢٠١٣). (بـرگرفته از: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و پرتابل جامع علوم انسانی):

http://www.ensani.ir/storage/Files/20120514072627-1179-40.Pdf >

< Last visited (22.03.2013).

٢٥١- آلفونة، علی، (١٣٨٦)، ((**سپاه پاسداران تا چه حد در اقتصاد ایران دخالت دارد**))، (٢٠٠٧).

< http://www.political-articles.com/Com/Articles/A00081.pdf >

Last visited (22.03.2013).

٢٥٢- بـرزگر، کیهان، (١٣٨٣)، ((**الزام سیاست خارجی ایران در بـرخورد با عراق جدید**))، (٢٠٠٤). (بـرگرفتهاز: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامههای پژوهشکده تحقیقات راهبـردی):

< http://www.isrjournals.ir/fa/middle-east-farsi/719-archive-special-articles-farsi-123.html > Last visited (25.07.2013).

٢٥٣- تاجيك، محمد رضا، (١٣٧٧)، ((**گفتمان سردبير**))، تهران: فصلنامه سياسی اجتماعی گفتمان، سال اول، شماره: ٢، (١٩٩٨). بــرگرفتەاز:
< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120514074833-6060- 30.pdf
> Last visited (02.04.2013).

٢٥٤- ثقفی عامری، ناصر، (١٣٨٥)، ((**در جستجوی افق های جديد در سياست خارجی ايران: سياست نگاەبه شرق**))، تهران: مركزتحقيقات استــراتژيك، معاونت پژوهشهای سياست خارجی، پژوهشنامه رويكرد نگاه به شرق، شماره: ٥، (٢٠٠٦). بــرگرفتەاز:
< http://www.csr.ir/Pdf/Issues100/Pajoheshe%205-CSR.pdf > Last visited (04.07.2013).

٢٥٥- دهشيری، محمد رضــا، (١٣٨٣)، ((**نگاهی كوتــاه بــه كارنامــەی نظام جمهوری اسلامی ايران درحوزه سياست خارجی**))، قم: مجله دانشگاه اسلامی، سال هشتم، شماره: ٢٤و٢٣، (٢٠٠٤). برگرفتەاز:
< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120413135204-1174-141.pdf > Last visited (22.03.2013).

٢٥٦- دهقانی فيروزآبادی، سيد جلال، (١٣٨٨)، ((**گفتمان عدالت در سياست خارجی جمهوری اسلامی ايران**))، قم: مؤسسه أموزشی وپژوهشی امــام خمــينی، دوفصلنامه علمی- تخصصی معرفــت سياســی، ســال اول، شمــاره: ١، (٢٠٠٩). بــرگرفتەاز:
< http://siyasi.nashriyat.ir/node/7 > Last visited (27.01.2013).

٢٥٧- رشنو، نبی الله، (١٣٩١)، ((الزامات ژئوپلیتیك در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران))، تهران: پژوهشكده تحقیقات راهبردی، فصلنامەهای پژوهشكده تحقیقات راهبردی، (٢٠١٢). برگرفتەاز:
< http://www.isrjournals.ir/images/pdf/25%20reshno.pdf > Last visited (13.02.2013).

٢٥٨- رضائی، علیرضا (١٣٨٧)، ((**تبین مطلوب و كارآمد از سیاست خارجی در بستر نظام بین المللی**))، تهران: مركزپژوهشی مطالعات راهبردی توسعه، مجله راهبرد یاس، شماره:١٤، (٢٠٠٨). برگرفتەاز:
< http://www.ensani.ir/storage/Files/20101211084840-178.pdf> Last visited (05.04.2013).

٢٥٩- سعیدی نژاد، حمیدرضا، (١٣٨٤)، ((**ریشەهای افراط گرایی در سیاست خارجی بوش**))، تهران: مركزپژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیك خاورمیانه، فصلنامه مطالعات منطقةای، سال ششم، شماره: ٢٢). (برگرفتەاز: پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی و پرتابل جامع علوم انسانی):
<http://www.ensani.ir/fa/mags/os-fmme/magazines.aspx> Last visited (22.03.2013).

٢٦٠- سیك، گری، (١٣٧٥)، ((**ایران و آمریكا: حقایق و پیامدها**))، فصلنامه فرهنگی واجتماعی گفتوگو، شماره:١٢، (١٩٩٦). برگرفته از:

< http://www.goftogu.net/Download.asp?pid=224&uid=6810> Last visited (04.06.2013).

٢٦١- صالحی نجف آبادی، عباس و رضایی، علیرچا، (١٣٨٨)، ((**مبانی جنبش های اسلام گرایانه: نظریات و دیدگاه‌ها**))، فصلنامه مطالعات سیاسی، دانشگاه أزاد اسلامی، واحد أزادشهر، سال دوم، شماره:٥ ، (٢٠٠٩). (برگرفته از: پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی و پرتابل جامع علوم انسانی):
< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120426161835-5099-28.pdf
> Last visited (22.05.2013).

٢٦٢- گاردن، تیموتی، (١٣٨٣)، ((**چرا كشورها بە دنبال سلاح هستەای هستند**))، ترجمە: بیژن اسدی، تهران: مركزپژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیك خاورمیانە، فصلنامە مطالعات منطقةای، سال چهارم ، شمارە: ٣، (٢٠٠٤). برگرفتەاز:
< http://www.ensani.ir/storage/Files/20101009204607-223.pdf >
Last visited (05.04.2013).

٢٦٣- عباسی اشلقی، مجید، (١٣٨٨)، ((**مطالعة نظری سیاست خارجی دوجانبە اتحادیە اروپا و جمهوری اسلامی ایران**))، دانشگاه ازاداسلامی واحد كرج، دانشكدە حقوق وعلوم سیاسی، فصلنامە تخصصی علمی پژوهشی علوم سیاسی ، شمارە: ٨، (٢٠٠٩). برگرفتەاز:
< http://psq.kiau.ac.ir/archive/08/Farsi%208.pdf> Last visited (05.04.2013).

٢٦٤- قامت، جعفر، (١٣٩٠)، ((**بـررسی سیاست خارجی جمهـوری اسـلامی ایران و اثرات آن در جذب سـرمایەگزاری خـارجی**))، تهـران: جهاددانشـگاهی، پایگاه اطلاعات علمی، (٢٠١١). بـرگرفتەاز:

< http://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/6006313908009.pdf > Last visited (22.05.2013).

٢٦٥- کرمی، جهانگیر، (١٣٨٥)، ((**هژمونی در سیاست بین الملل: چهارچوب مفهومی، تجربه تاریخی و آیندة آن**))، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، پـژوهش سیاسـت نظـري (پـژوهش علـوم سیاسـی)، شماره:٣، (٢٠٠٦). بـرگرفته از:

< http://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/47813850301.pdf> Last visited (24.03.2013).

٢٦٦- متقی، ابـراهیم، (١٣٩١)، ((**عوامـل و رونـد بـرگشت پذیـری در سیاست خارجی ایران**))، (٢٠١٢). (بـرگرفتەاز: پژوهشکده تحقیقات راهبـردی، فصلنامەهای پژوهشکده تحقیقات راهبـردی):

> Last http://www.isrjournals.ir/images/pdf/9%20motaghi.pdf visited (05.05.2013). <

٢٦٧- مجتهد، مهدی، (١٣٨٦)، ((**شبکه الکـوثر، شبکەای پر مخاطب بـرای اتحـاد مسـلمانان**))، تهـران: روزنامـه رسـالت، شمـارە: ٦٣٢٨، ١٣٨٦/١٠/٥، (٢٠٠٧). (بـرگرفتەاز: بانك اطلاعات نشریات کشور):

< http://www.magiran.com/npview.asp?ID=1546285> Last visited (22.03.2013).

٢٦٨- مؤسسة بين المللى مطالعات دريـاى خـزر، (١٣٨٧)، ((**روابـط ايـران و روسيه پس از جنگ سـرد**))، تهـران: وزارت امورخارجـه، فصـلنامه مطالعـات آسياى مركزى و قفقاز، شماره: ٦١، (٢٠٠٨). برگرفتەاز:
< http://www.ensani.ir/storage/Files/20120327162407-4027-239.pdf> Last visited (04.04.2013).

٢٦٩- نبوى، مرتضى، (١٣٩١)، ((**راهبـردهاى سياست خارجى جمهورى اسلامى ايران با الهام از قانون اساسى**))، (٢٠١٢). (بـرگرفتەاز: پژوهشكده تحقيقات راهبـردى، فصلنامەهاى پژوهشكده تحقيقات راهبـردى):
< http://www.isrjournals.ir/images/pdf/3%20nabavi.pdf > Last visited (28.03.2013).

English References

A- Books:

270- Adler, Emanuel. (2005), **Communitarian International Relations, the Epistemic Foundations of International Relations**; London – New York: Routledge.

271- Cox, W, Robert. (1981), **Social Forces, States and World order: Beyond International Relations Theory**; Millennium.

272- Harvey, David. (2003), **The New Imperialism**; U.K: Oxford University Press.

273- Linklater, Andrew. (2007), **Critical Theory and World Politics: Citizen Ship, Sovereignty and Humanity**; London and New York: Routledge.

274- Mintaz, Alex and Karl DeRouen gr. (2010), **Understanding Foregn Policy Decision Making**; Cambridege University press.

275- Morgenthau, H.J. (1985), **Politics among Nation**, New York; Alfred Knoph.

276- Onuf, Nicholas. (1989), **World of our Making: Rules in Social Theory and International Relations**; Colombia University of South: Carolina Press.

277- Rosenau, James, N. (1971), **The Scientific Study of Foreign Policy**; New York: The Free Press.

278- Ruse – Smit, Christian. (2005), **Constructivism; Theories of International Relations**, 3rd edition; Hampshire: Palgrave Macmaillan.

279- Singer, David. (1977), "**the level of Analysis in international Relations**", in Klaus knorr and Sidney verba, the international system: theoretical Essays; Princeton University press.

280- Waever, Ole. (1997), **Figures of International Thought: introducing Persons instead of Paradigms**; London and New York: Routledge.

281- Waltz, Kenneth. (2001), **Man, the state, and war: A theoretical analysis**; New York: Columbia University press.

282- Wendt, Alexander. (2003), **Social Theory of International Politics**; Cambridge University Press.

B- Researches and Essays:

283- Mitzen, Jennifer. (2006),"**Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma"** European Journal of International Relations, vol. 12, No.3. Available at: <http://ejt.sagepub.com/content/12/3/341.short> Last visited (11.06.2013).

284- Roger, Stern. (2007), "**The Iranian Petroleum Crisis and United States National Security**". Available at: < http://www.pnas.org/content/104/1/377.full.pdf+html> Last visited (05.06.2013).

285- Wendt, Alexander. (1992), "**Anarchy is What States Make of It; the Social Construction of Power Politicis**", International Organization, Vol. 46, No. 2. Available at: < http://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Wendt.Anarch.pdf> Last visited (04.06.2013).

Intellectual Foundations and Theoretical Framework of Foreign Policy of Islamic Republic of Iran

By

Parwez Rahim